T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİNDE İŞKODRA VİLAYETİNDE GAYRİMÜSLİMLER (1876-1912)

(DOKTORA TEZİ)

Ervis SULAJ

BURSA 2025

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİNDE İŞKODRA VİLAYETİNDE GAYRİMÜSLİMLER (1876-1912)

DOKTORA TEZİ

Ervis SULAJ

Danışman:
Prof. Dr. Saadet MAYDAER

BURSA 2025

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı'nda, 711822005 numaralı Ervis SULAJ'ın hazırladığı "Osmanlı Döneminde İşkodra Vilayetinde Gayrimüslimler (1876-1912)" konulu Doktora çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 14. 03. 2025 günü 14:30-16:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Saadet MAYDAER
Bursa Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Üye

Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ
Bursa Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Üye

Prof. Dr. Ulvi Murat KILAVUZ
Bursa Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Üye

Doç. Dr. Abdullah ÇAKMAK
Afyon Kocatepe Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Üye

Dr. Öğrt. Üyesi Muhammed Uğurlu
Bitlis Eren Üniversitesi
İslami İlimler

14/03/2025

DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 12/02/2025

Tez Başlığı / Konusu: "**Osmanlı Döneminde İşkodra Vilayetinde Gayrimüslimler (1876-1912)**"
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 278 sayfalık kısmına ilişkin, 12/02/2025 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 8'dir.
Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç

2- Alıntılar hariç/dahil

3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

12/02/2025

Adı Soyadı:	Ervis SULAJ
Öğrenci No:	711822005
Anabilim Dalı:	İslam Tarihi ve Sanatları
Programı:	Tarih Doktora
Statüsü:	☐ Y. Lisans ☒ Doktora

Danışman
12/02/2025
Prof. Dr. Saadet MAYDAER

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum "**Osmanlı Döneminde İşkodra Vilayetinde Gayrimüslimler (1876-1912)**" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza
12/02/2025

Adı Soyadı:	Ervis SULAJ
Öğrenci No:	711822005
Anabilim Dalı:	İslam Tarihi ve Sanatları
Programı:	Doktora
Statüsü:	☐ Y.Lisans ☒ Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Ervis SULAJ
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslam Tarihi
Tez Niteliği	: Doktora
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Saadet MAYDAER

Osmanlı Devleti'nde İşkodra Vilayetinde Gayrimüslimler (1876-1912)

Osmanlı Devleti, farklı dil, din ve ırka mensup toplulukların bir arada yaşadığı kozmopolit bir yapıya sahipti. Devletteki gayrimüslim halk, dini ve mezhebi farklılıklarına göre sınıflandırılmış ve bu durum, "millet sistemi" adı verilen bir yönetim anlayışı ile düzenlenmiştir. Bu çalışmada, 1876-1912 yılları arasında İşkodra vilayetinde yaşayan gayrimüslim topluluklar incelenmiştir. Ayrıca, İslam dininin diğer dinlere bakışı üzerine kapsamlı bir akademik araştırma yapılmış olup, bu araştırma, İslam devletinin gayrimüslimlere yönelik tutumu açısından önemli bir yer tutmaktadır.

Bu bağlamda, gayrimüslimlerin yerleşim yerleri, nüfus dağılımları, İslamlaşma süreci, ihtida olayları, sosyal ilişkileri, din ve ibadet özgürlükleri, ibadethaneleri, eğitim durumları, iktisadî faaliyetleri, iç ve dış kaynaklı faaliyetler, vergi isyanları ve işledikleri suçlar gibi konular ele alınarak, şehrin sosyo-ekonomik yapısındaki rolleri değerlendirilmiştir. Çalışma, Osmanlı Dönemi'nin sonlarına doğru gayrimüslimlerin hangi oranlarda ve hangi alanlarda istihdam edildiklerini tartışmaktadır. Genel olarak Osmanlı Devleti'nin, özelde ise İşkodra vilayetinin bünyesinde barındırdığı gayrimüslim nüfusun tüm yönleriyle ele alındığı bu araştırma, müstakil bir sosyal tarih incelemesi olarak sunulmaktadır. Ana kaynağını Osmanlı Arşivi'ndeki muhtelif belgeler oluşturmakta olup, ayrıca vilayetin Salnameleri ve ikincil kaynaklardan da yararlanılmıştır. Ek olarak, gayrimüslimler üzerine yapılmış telif eserler, makaleler ve tezlerden de faydalanılmıştır. Elde edilen belgeler ışığında, İşkodra vilayetinde Rum, Katolik ve Müslümanların demografik durumunun tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın, kullanılan kaynak çeşitliliği ve ele alınan dönem itibariyle, İşkodra vilayetinin gayrimüslim nüfusunu sosyal açıdan inceleyen bir araştırma olarak, son dönem Osmanlı vilayetleri bağlamında gayrimüslim nüfus üzerine yapılan çalışmalara önemli bir katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İşkodra Vilayeti, Gayrimüslimler, Arşiv Belgeleri, Müslim-Gayrimüslim İlişkileri.

ABSTRACT

Name and Surname : Ervis SULAJ
University : Bursa Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : History of Islam and Islamic Arts
Branch : History of Islam
Degree Awarded : PhD
Supervisor : Prof. Dr. Saadet MAYDAER

Non-Muslims in the Shkodra Province of the Ottoman Empire (1876-1912)

The Ottoman Empire had a cosmopolitan structure, home to communities of various languages, religions, and ethnicities. The non-Muslim population within the empire was classified based on religious and sectarian differences, and this was organized under an administrative system known as the "millet system." This study examines the non-Muslim communities living in the Shkodra Province between 1876 and 1912. Additionally, a comprehensive academic research has been conducted on the Islamic perspective towards other religions, which holds significant importance in understanding the stance of the Islamic state towards non-Muslims.

In this context, topics such as the settlement locations of non-Muslims, population distributions, the process of Islamization, instances of conversion, social relations, freedom of religion and worship, places of worship, education, economic activities, both internal and external influences, tax revolts, and crimes committed are discussed, evaluating their roles in the socio-economic structure of the city. The study also discusses the employment rates and sectors where non-Muslims were employed towards the end of the Ottoman period. This research, which thoroughly examines all aspects of the non-Muslim population within the Ottoman Empire, specifically in the Shkodra Province, is presented as an independent social history study.

The primary source for this study consists of various documents from the Ottoman Archives, along with data from the province's annual reports and secondary sources. Additionally, works, articles, and theses written on non-Muslims have also been used. Based on the documents obtained, the aim is to determine the demographic situation of Greeks, Catholics, and Muslims in the Shkodra Province. Given the variety of sources used and the period under examination, this study is intended to make a significant contribution to research on the non-Muslim population in the last Ottoman provinces, providing a social perspective on the non-Muslim population in Shkodra.

Keywords: Ottoman Empire, Shkodra Province, Non-Muslims, Archive Documents, Muslim-Non-Muslim Relations.

ÖNSÖZ

İşkodra, Arnavutluk'un kuzeyinde yer almakla birlikte, Adriyatik Denizi'ne olan yakınlığı sebebiyle aynı zamanda kuzeybatı bölgesinde de konumlanmış bir şehir olarak dikkat çekmektedir. "Osmanlı Döneminde İşkodra Vilayetinde Gayrimüslimler (1876-1912)" başlıklı bu çalışma, daha önce bu konu üzerine yapılmış derinlemesine bir incelemenin bulunmaması ve konunun yeterince aydınlatılmamış olmasından hareketle, Osmanlı İmparatorluğu'nun İşkodra vilayetindeki gayrimüslim halk ile olan ilişkileri, bu gruplara karşı izlenen politikalar ve tutumları, yerleşim alanları ile nüfus verilerinin detaylandırılmasını sağlamayı hedeflemektedir.

Bu araştırmada, Başkanlık Osmanlı Arşivi belgeleri, Osmanlı tarihiyle ilgili birincil kaynaklar, İşkodra vilayetine ait salnameler ve Arnavutça kaynaklar kullanılmıştır. Söz konusu kaynaklarla birlikte, tablolar oluşturularak, olabildiğince ayrıntılı analizler yapılmıştır. Osmanlı Arşivi ve ikincil kaynaklardan faydalanılarak gerçekleştirilen bu çalışmada, XV. yüzyılın ikinci yarısının sonlarına doğru Osmanlı topraklarına katılan İşkodra'nın tarihi, nüfus yapısı, İslamlaşma süreci, gayrimüslimlerin dini hayatı, sosyal, iktisadî ve asayiş sorunları ele alınarak ayrıntılı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında değerli katkılarını esirgemeyen, her zaman danışmak için başvurduğumda bana kıymetli zamanını ayırarak, sabırla ve büyük bir özenle yardımcı olan kıymetli danışmanım Prof. Dr. Saadet MAYDAER'e şükranlarımı sunuyor, kendisine teşekkürlerimi borç bilirim. Ayrıca, araştırmalarım süresince bana yardımcı olan Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ ve Prof. Dr. Ulvi Murat KILAVUZ hocalarıma da teşekkürü bir borç sayıyorum. Başkanlık Osmanlı Arşivi ve İşkodra Milli Kütüphanesi çalışanlarına da değerli yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Son olarak, bana her zaman desteğini sunan, hayatımın en büyük şansı olan aileme ve eşime sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Ervis SULAJ
Bursa 2025

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **iii**
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iv**
YEMİN METNİ ..... **v**
ÖZET ..... **vi**
ABSTRACT ..... **vii**
ÖNSÖZ ..... **viii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
TABLO LİSTESİ ..... **xii**
FOTO LİSTESİ ..... **xiv**
GİRİŞ **1**
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI 1
II. YÖNTEM 4
III. KAYNAKLAR 4
IV. TEZİN SINIRLARI 5
V. İŞKODRA VİLAYETİ 5
A. Osmanlı Öncesi 5
B. Osmanlı Döneminde 7
VI. İSLAM HUKUKUNDA VE OSMANLI DEVLETİNDE GAYRİMÜSLİMLER 12
A. İslam Hukukunda Zimmet Sistemi 12
B. Osmanlıda Millet Sistemi 15

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOGRAFİK YAPI VE İSLAMLAŞMA

I. İŞKODRA VİLAYETİNİN DEMOGRAFİK YAPISI 18
A. Yıllara Göre İşkodra Vilayetinin Müslim ve Gayrimüslim Nüfusu 18
B. DEĞERLENDİRME 63
II. İSLAMLAŞMA 72
A. Balkanlarda İslamlaşma 72
1. Osmanlı Öncesi 72
2. Osmanlı Döneminde 74
B. İŞKODRA VİLAYETİNDE İHTİDA 75
1. İhtida 75
a. İhtidanın Resmi Süreci 76
b. Osmanlı Vatandaşı Olan ve Kendi İsteğiyle İhtida Eden Gayrimüslimler 77
c. Yabancı Devletin Vatandaşı Olup Kendi İsteğiyle İhtida Eden Gayrimüslimler 81
2. İrtidat 85

C. İSLAMLAŞMANIN NEDENLERİ VE ASİMİLASYON MESELESİ 86
1. İslamlaşmanın Nedenleri 86
2. Asimilasyon Meselesi 92

İKİNCİ BÖLÜM

GAYRİMÜSLİMLERİN DİNİ HAYATI

I. DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ 94
A. İNANÇ VE İBADET ÖZGÜRLÜĞÜ 96
1. Ayinleri 99
2. Vakıf Kurmaları 102
3. Mezarlık Tahsisi 103
II. MABETLERİ 104
A. FETHEDİLEN OSMANLI ŞEHİRLERİNDEKİ ZİMMİ MABETLERİNİN STATÜSÜ 104
B. İŞKODRA'DAKİ KİLİSELER 107
C. KİLİSE İNŞA VE TAMİRİ 114
1. İnşa ve Tamir Şartları 114
2. İnşa ve Tamir Prosedürü ve Süreci 121
3. Çan Takma İzni 123
4.Kilise İnşa ve Onarım Faaliyetlerine Örnekler 124
a. Kastrati Dağının Latin Kilisesi 124
b. İşkodra Merkezinde Rum Kilisesi 125
c. Santo Adria Latin Kilisesi 125
d. Buşat Köyünün Latin Kilisesi 126
e. Kelmend ve İşkral Dağının Latin Kilisesi 127
f. Şiroka'nın Latin Kilisesi 127
g. Polay Mevkinin Latin Kilisesi 128
h. Şengin Köyünün Latin Kilisesi 131
III. DİN ADAMLARI 132
A. Patrikler 132
B. Metropolitler 133
C. İşkodra Vilayetinde Gayrimüslim Din Adamları 133
1. İşkodra'daki Din Adamlarının Tayin ve Azilleri 135
IV. İŞKODRA VİLAYETİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM HÜRRİYETİ 138
A. Katolik ve Rum Mektepleri 138
B. Yabancı Mektepler 142
C. Mektep İnşa ve Onarım Faaliyetlerinden Örnekler 146
1. Filip Provikin'in İşkodra'da Rum Cemaatine Mektep İnşası Projesi 146
2. Tiran'da Rum Mektebi 147
3. Kavaya'da Rum İnas Mektebi 148
4. İşkodra'da Latin Sanayi Mektebi 148
5. İşkodra'da Yetimhane ve Sanayi Mektebi 149
D. Yabancı Mekteplere Karşı Devletin Tutumu 149

E. Gayrimüslim Mekteplerde Osmanlıca Dilinin Zorunlu Hale Getirilmesi.....156
F. Arnavutça Dilinde Eğitim Talepleri 159
V. GAYRİMÜSLİMLERİN ARALARINDAKİ DİN KAYNAKLI PROBLEMLER.....164

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜSLİM – GAYRİMÜSLİM İLİŞKİLERİ, İKTİSADÎ HAYAT VE ASAYİŞ

I. MÜSLİM – GAYRİMÜSLİM İLİŞKİLERİ.....169
A. Gayrimüslimlerden Kaynaklanan Problemler.....169
1. Domuzun Tahrik Aracı Olarak Kullanılması.....169
2. Dini Sembol Haçın Kışkırtma Aracı Olarak Kullanılması 172
B. Müslümanlardan Kaynaklanan Problemler.....174
C. Kimden Kaynaklandığı Belli Olmayan Problemler 176
II. GAYRİMÜSLİMLERİN İKTİSADÎ HAYATI 178
A. Alkollü İçki Üretim ve Ticareti.....178
B. Gayrimüslim Meslekleri.....179
1. Serbest Meslek Erbâbı (Genel Halkın Meslekleri) 179
2. Devlet Memuru 182
III. ASAYİŞ PROBLEMLERİ.....187
A. Asayişi Bozan Etmenler.....187
1. Yabancı Konsoloslukların Faaliyetleri.....187
2. Papazların Faaliyetleri.....190
3. Vergilere İsyan.....203
B. Asayiş İçin Alınan Tedbirler.....205
IV. SUÇ VE CEZA 208
A. SUÇ.....208
1. Cinayet 212
2. Cinayet Kastıyla Teşhir-i Silah (Silah Kullanılması).....217
3. Yaralanma 218
4. Hırsızlık.....221
5. Gasp 223
6. Darp.....224
7. İhrâk (Yakma).....225
8. Evrak-ı Muzırra (Sakıncalı Belgeler).....226
9. Fi'li Şeni' 227
B. CEZA 227

SONUÇ.....237

KAYNAKÇA 240

EKLER.....251

ÖZGEÇMİŞ.....253

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: İşkodra Sancağının Müslim ve Gayrimüslim Hanelerini Gösteren Kayıtlar (1485'te TD 17 ve 1570'te TD 500) 18
Tablo 2: Ahmet Cevdet Paşa Tarafından Tutulan ve İşkodra Sancağının Hanelerini Gösteren Cetvel (H. 1278/ M. 1861-1862) 21
Tablo 3: H. 1296-M. 1879 İşkodra Vilayetinde Bulunan İslam ve Hıristiyan Nüfus-ı Zukur Miktarını Mübeyyin Cedvelidir. 28
Tablo 4: İşkodra Vilayetinin Müslim-Gayrimüslim Nüfusu H. 1310/ M. 1892-1893 ..31
Tablo 5: İşkodra Vilayetinin Papazlar Tarafından Yapılan Tahriri Nüfusunu Gösteren Cetvel (1892). 36
Tablo 6: İşkodra Vilayetinin Tereddüt ve Şüpheye Yer Bırakmadan Hane ve Nüfus Miktarını Gösteren Cetvel (H.1312/ M.1894-1895) 39
Tablo 7: İşkodra Vilayetinin H. 1310/M. 1892-1893 Salnamesi ile H. 1312/M. 1894-1895 verilerinin karşılaştırılması. 42
Tablo 8: İşkodra Vilayetinin İnas ve Zukur Nüfusunu Gösteren Cetvel H. 1315/ M. 1897-1898. 43
Tablo 9: İşkodra Vilayetinin H. 1312/M. 1894-1895 ve H. 1315/ M. 1897 verilerinin karşılaştırılması. 50
Tablo 10: İşkodra Vilayetinin Müslim-Gayrimüslim Nüfusu H. 1316/ M. 1898-1899. 50
Tablo 11: Rumeli Vilayeti Ahalisinin Din ve Milliyet Açısından Tasnifle Nüfus Miktarı H. 1320/ M. 1903. 53
Tablo 12: Andonyan'a Göre 1906-1907 yıllarında Balkan Vilayetlerinin Nüfusu..... 57
Tablo 13: Andonyan'a Göre 1906-1907 yıllarında Balkan Vilayetlerinin Dini Nüfusu 58
Tablo 14: Osmanlı Avrupası'nda 1911 Yılının Vilayetlere Göre Nüfus Dağılımı. 61
Tablo 15: İşkodra Vilayetinde Bulunan Cami ve Kiliseler 109
Tablo 16: İşkodra Vilayetinde, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin müceddeden (yeniden) inşa edilmesi veya tecdiden (yenilenmesi) amacıyla sunulan dilekçeler. 115
Tablo17: İşkodra Vilayetinde Görevli Gayrimüslim Din Adamları 133
Tablo18: İşkodra Vilayetinde Katolik ve Rum Mektepleri..... 139
Tablo19: İşkodra Vilayetinde Rum Mektebinde Verilen Ders Programı 140
Tablo 20: İşkodra Vilayetinde Müslüman Mektepleri (H. 1310/M. 1892-1893) 151
Tablo 21: İşkodra Vilayetindeki Rüştiye ve İptidaiye Mekteplerinin Yeri ve Sayısı ..153
Tablo 22: Rumeli'de gayrimüslim okullarının öğrencilerine verilecek kitaplar. 157
Tablo 23: Kosova, Manastır, İşkodra ve Yanya Vilayetlerine Arap Harfleriyle Basılmış Arnavutça Alfabenin Adetleri. 164
Tablo 24: İşkodra Vilayeti Mahkeme Kayıtlarından Bulunan Mahkûm ve Mağdur Gayrimüslimlerin Meslekleri. 179
Tablo 25: H. 1310/M. 1892-1893 İşkodra Vilayeti Salnamesine Göre Devlet Memuru Olan Gayrimüslimler 182
Tablo 26: Farklı Belgelerden Elde Edilen Gayrimüslim Memurların İcra Ettikleri Meslekler..... 186
Tablo 27: İşkodra Vilayetinin vergi, askeriye bedeli, aşar, ağnam, canavar, tapu vs. gelirleri. 203

Tablo 28: Yıllara Göre İşkodra Vilayetine Ait Vukûât (Vak'alar, Olaylar) Defterlerini Gösteren Tablo 209
Tablo 29: İşkodra Vilayetinde Gerçekleşen Cinayetler 212
Tablo 30: Müslüman ve Gayrimüslim Mahkûmlarına Verilen Cezaları Gösteren Mahkeme Kayıtları 227
Tablo 31: İşkodra Vilayetinde çalışan hapishane personelinin görev unvanları, maaş miktarları ve atama tarihlerini içeren kayıt. 235

FOTO LİSTESİ

Foto 1: Kelmend ve İşkral Dağının Latin Kilisesi ve Papaz İkametgahı 127
Foto 2: Polay Mevkinin Latin Kilisesi 128
Foto 3: Polay Mevkinin Papaz İkametgahı 129
Foto 4: Polay Mevkinin Latin Kilisesi 130
Foto 5: Şengin Köyünün Latin Kilisesi 131
Foto 6: İşkodra'da Rum Mektebi 147
Foto 7: Padre Gjergj Fishta..... 158
Foto 8: Padre Gjergj Fishta..... 159

KISALTMALAR

T. C. DEVLET ARŞİVLERİNİN KODLARI VE AÇILIMLARI

A.AMD	: Sadaret Amedi Kalemi Evrakı
A.DVNSKLS.d	: Bab-ı Asafî Kilise Defterleri
A.MKT.MHM	: Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı
A.MKT.NZD	: Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı
A.MKT.UM	: Sadaret Umum Vilayat Evrakı
A.s	: Aleyhisselam
BEO	: Babıali Evrak Odası
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DH.EUM.MEM	: Dahiliye Nezareti Memurin Kalemi
DH.EUM.KADL	: Dahiliye Kısm-ı Adli Kalemi
DH.H	: Dahiliye Hukuk
DH.MB.HPS.M	: Dahiliye Müteferrik
DH.MB.HPS	: Dahiliye Hapishaneler Müdiriyeti
DH.MKT	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.TMIK.M	: Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu
DH.SYS	: Dahiliye Siyasi Kısım
DH.ŞFR	: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
HR.İD	: Hariciye Nezareti İdare
HR.TH	: Hariciye Nezareti Tahrirat
HR.SYS	: Hariciye Nezareti Siyasi
HR.MKT	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi
HR.HMŞ.İŞO	: Hariciye Nezareti İstişare Odası

Hz.	: Hazreti
İ.AZN	: İrade Adliye ve Mezahip
İ.DH	: İrade Dahiliye
İ.HR	: İrade Hariciye
İ.HUS	: İrade Hususi
İ.ML	: İrade Maliye
İ.MMS	: İrade Meclis-i Mahsus
İ.MF	: İrade Maarif
İ.RSM	: İrade Rüsumat
İ.TAL	: İrade Taltifat
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
ML.VRD.d	: Maliye Nezareti Defterleri
MF.İBT	: Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi
MF.MKT	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
MV	: Meclis-i Vükela Mazbataları
MVL	: Meclis-i Vala
ŞD	: Şura-yı Devlet
TD	: Tapu-Tahrir Defterleri
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
TFR.I.A	: Teftişat-ı Rumeli Evrakı Sadaret Evrakı
TFR.I.AS	: Teftişat-ı Rumeli Evrakı Jandarma Müşiriyet ve Kumandanlık Evrakı
TFR.I.UM	: Teftişat-ı Rumeli Evrakı Umum Evrakı
TFR.I.İŞ	: Teftişat-ı Rumeli Evrakı İşkodra Evrakı
Yay.	: Yayınları
Y.A.HUS	: Yıldız Hususi Maruzat
Y.A.RES	: Yıldız Resmi Maruzat
Y.EE	: Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzat

Y.PRK.AZJ	: Yıldız Arzuhal Jurnal
Y.PRK.AZN	: Yıldız Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı
Y.PRK.BŞK	: Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.DH	: Yıldız Dahiliye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.EŞA	: Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik
Y.PRK.TKM	: Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği
Y.PRK.MK	: Yıldız Müfettişlikler ve Komiserlik Tahriratı
Y.PRK.MYD	: Yıldız Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi
Y.PRK.UM	: Yıldız Umumi
ZB	: Zabtiy

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Tarih, toplumların ve milletlerin hafızasını şekillendiren temel bir olgudur. Bu hafızayı canlı tutmanın en etkili yöntemlerinden biri, geçmişteki belgelerin ortaya konulup detaylı bir şekilde incelenmesidir. Toplumlar, tarihsel bilgileri sayesinde, karşılaştıkları olaylar ve durumlar karşısında nasıl bir tutum sergileyeceklerini ve nasıl bir tepki vereceklerini belirlerler. Bizim de birlikte yaşadığımız veya komşu olduğumuz diğer milletlerle olan ilişkilerimizin geleceği, geçmişteki tarihsel deneyimlerimizle şekillenir ve bu deneyimler, tarihimiz tarafından belirlenir[1].

İşkodra, İlirya Devleti'nin Romalılar tarafından yıkılmasının ardından çeşitli devletlerin egemenliğine girmiştir. Bu süreçte İşkodra halkı, farklı devletlerin yönetiminde olmakla birlikte, bu devletlerin dinleriyle de tanışmıştır. Söz konusu devletler, Hristiyan devletleri olup, Ortodoks ve Latin kiliseleri arasındaki ayrılıklar, halkın bu iki kilise arasında kalmasına neden olmuştur. Latinler, Ortodoksları yok etmeye çalışırken, Ortodokslar da Latinlere karşı benzer bir tutum sergilemiştir. Nihayetinde, Osmanlı Devleti tarafından fethedilen İşkodra, İslam diniyle de tanışmıştır. İşkodra halkı, çoktanrılı inançlardan Hristiyan (Ortodoks-Katolik) inançlarına ve aralarındaki çatışmalara tanıklık ettikten sonra, Osmanlılar Devleti'nin yönetimine geçerek İslam şemsiyesi altına girmiştir. Osmanlı yönetimine girdikten sonra, mezhep çatışmalarının sona erdiği ve bölgenin parlak bir döneme girdiği görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde dört asır boyunca kalan İşkodra vilayeti, zamanla büyük oranda bir İslam yurduna dönüşmüştür.

Araştırmamız, 1876-1912 yılları arasında İşkodra vilayetinde yaşayan gayrimüslim nüfusun çeşitli yönlerinin arşiv belgeleri ışığında incelenmesine odaklanmaktadır. Bu çalışma, genel olarak Osmanlı Devleti'nde, özelde ise İşkodra vilayetinde ikamet eden gayrimüslimlerin toplumsal yaşamını aydınlatacaktır.

Arnavutluk'ta, Osmanlı Devleti dönemine ait gayrimüslimlere ilişkin yapılan çalışmalar, Osmanlı belgeleri bazında neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu alanda çok yönlü

[1] Muhammed Uğurlu, *Geçmişin Aynasında Süryaniler Bitlis ve Diyarbekir Örneği (1870-1920)* (Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2024), 7.

araştırmaların bulunmaması, konuya dair önemli eksikliklerin varlığını göstermektedir. Çalışma, İşkodra vilayeti sınırları içinde yer alan gayrimüslim topluluklara Osmanlı Devleti'nin yaklaşımını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı yönetiminin gayrimüslimlere yönelik tutumuna dair elde edilen bulgulara yer verilecektir. Çalışmanın amacı doğrultusunda, belirli sorulara cevap aramak suretiyle konunun kapsamı detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin bir İslam devleti olarak İşkodra'da nasıl bir politika izlediği, önemli bir araştırma konusudur. Bu bağlamda, Osmanlı'nın İşkodra halkına İslam dinini kabul ettirmek için zor kullanıp kullanmadığı sorgulanmaktadır. Diğer bir soru ise, Osmanlı'nın gayrimüslim halkla zimmet anlaşması yaparak onlara kendi dinlerinde kalma özgürlüğü tanıyıp tanımadığıdır. Dört asır boyunca Osmanlı egemenliğinde kalan İşkodra halkının, İslam dinine bakışı nasıl şekillenmiştir? Halk, devletle uyumlu olmak amacıyla birdenbire toplu halde İslam'ı kabul etmeye yönelmiş mi, yoksa kendi inançlarında kalmaya devam etmeyi mi tercih etmiştir? Bu sorulardan hareketle İşkodra vilayetinde gerçekleşen İslamlaşma sürecini inceleyen bu çalışma, İslamlaşmanın aşamalı bir şekilde mi yoksa birdenbire mi gerçekleştiğine dair veriler sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca, bu sürecin Osmanlı Devleti'nin güçlü dönemlerinde mi yoksa zayıf dönemlerinde mi hızlandığı, zorla mı yoksa halkın kendi isteği doğrultusunda mı İslam'a yöneldiği gibi önemli sorulara da cevap aranmaya çalışılacaktır. Bu çalışma, Hristiyanlar hakkındaki tartışmalara ve İslam dininin İşkodra'daki yayılışına dair önemli bilgiler sunarak, Osmanlı Devleti'nin Arnavutlar arasında İslam'ı zorla, kılıçla ve haraçla kabul ettirdiği yönündeki iddialara bilimsel bir yanıt vermektedir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Balkanlara İslam dininin ne zaman girdiği ve İşkodra vilayetindeki gayrimüslim nüfus ve yerleşimleri ele alınacaktır. Bu bölümde, İşkodra halkının İslam dinine geçiş süreci, fetihten sonra başlayan İslamlaşma sürecinin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine kadar nasıl devam ettiği üzerinde durulacaktır. Ayrıca, İşkodra vilayetindeki İslamlaşma sürecinin sebepleri tartışılacak ve Arnavutların İslamlaşmasının, komşu devletlerin asimilasyon çabalarına karşı nasıl bir korunma stratejisi geliştirdiği üzerinde de durulacaktır. Bunun yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren mevcut olan Hristiyan devletleri ile son dönemlerinde kurulan yeni Hristiyan devletler kıyaslanarak, bu devletlerin egemenlikleri altındaki halklara nasıl davrandığı incelenecektir. Bu bağlamda hangi devletlerin

halklarına kendi dinlerini zorla dayattığı, dini baskılar ve halklara uygulanan zorlamalar karşılaştırılacaktır. Ayrıca, yeni kurulan Hristiyan devletlerdeki Müslüman halkın durumu değerlendirilecek, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere tanıdığı imtiyazların, yeni kurulan Hristiyan devletlerde Müslümanlara sunulup sunulmadığı sorgulanacaktır. Bu sorular ışığında önemli bir kıyaslama yapılacaktır.

İkinci bölümde, gayrimüslimlerin dini hayatı üzerine önemli bilgiler sunulacaktır. Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere dini inançları konusunda sağladığı hürriyet ve özgürlük, ayinler ve vakıf kurma hususlarında izlediği politika detaylı bir şekilde incelenecektir. İşkodra vilayetindeki gayrimüslim ibadet yerlerinin durumu değerlendirilecek, mevcut kiliselerin sayısı ve yeni kilise inşası için verilen izinler ele alınacaktır. Eğitim ve öğretim alanında, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere karşı tutumu, devletin gayrimüslimlere yönelik denetim mekanizmaları da bu bölümde ele alınacaktır. Ayrıca İşkodra vilayetindeki din adamlarının sayısı, tayin ve azil süreçleri de değerlendirilecektir. Bunun yanı sıra, gayrimüslimler arasındaki dini kaynaklı sorunlar ve bunlara dair uygulamalar da bu çalışmanın bir parçası olacaktır.

Üçüncü bölümde, İşkodra vilayetindeki sosyal ve iktisadî hayata ve asayiş sorunlarına değinilecektir. Bu bölümde, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki din kaynaklı problemlere odaklanılacak, gayrimüslimlerin domuzu ve haçı, Müslümanları tahrik etmek amacıyla nasıl kullandıkları ele alınacaktır. Ayrıca, Müslümanların gayrimüslimlere karşı nasıl ve ne şekilde tahrik edici davranışlarda bulundukları ve devletin bu tür durumlara karşı tutumu tartışılacaktır. İşkodra vilayetindeki asayişi bozan faktörler, yerli ve yabancı papazların hareketleri, bu papazların arkasındaki yabancı konsolosların faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin asayişi koruma adına aldığı önlemler detaylı bir şekilde değerlendirilecektir. Bunun yanı sıra, gayrimüslimlerin iktisadî hayatı da ele alınarak, gayrimüslim halkın meslekleri ve Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin kamu görevlerinde üstlendikleri roller incelenecektir. Suç ve ceza bağlamında ise, İşkodra vilayetinde işlenen suçlar ve devletin faillerle ilgili tutumu ile izlediği politikalar ele alınacaktır. Aynı mahkemelere başvuran Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki dini farklardan dolayı herhangi bir haksızlık yaşanıp yaşanmadığı, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında din temelli bir çatışmanın olup olmadığı da bu bölümde değerlendirilecektir.

II. YÖNTEM

Araştırma sürecinde genel olarak tarama yöntemi uygulanmıştır. Özellikle Başkanlık Osmanlı Arşivi'nden binlerce belge taranmış, tasnif edilmiş ve kullanılmaya gayret edilmiştir. Arşiv malzemesi, tarihsel eleştiri yöntemiyle incelenmeye çalışılmıştır. Literatürdeki yerli ve yabancı kaynaklar temin edilerek, elde edilen veriler analiz edilmiş ve çalışmaya katkı sağlanmıştır.

III. KAYNAKLAR

"Osmanlı Döneminde İşkodra Vilayetinde Gayrimüslimler (1876-1912)" adlı bu tez çeşitli kaynaklardan faydalanılarak hazırlanmıştır. Çalışma, genel olarak tarama yöntemini izleyerek, özellikle Başkanlık Osmanlı Arşivi'nden yapılan belge taramaları sonucu elde edilen belgeler titizlikle tasnif edilerek değerlendirilmiştir. Çalışmada, büyük ölçüde Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) belgelerinden yararlanılmış olup, en çok Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT), Babıali Evrak Odası (BEO), Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.M), Teftişat-ı Rumeli Evrakı İşkodra Evrakı (TFR.I.İŞ), Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR), Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH), Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS) belgelerinden yararlanıldı. Yine Kilise Defterleri (A.DVNSKLS.d, 11), Gayri Müslim Cemaatlere Ait Defterler (A.DVNSGMC.d), Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT), İrade Adliye ve Mezahip (İ.AZN), Yıldız Umumi (Y.PRK.UM), İrade Hariciye (İ.HR), Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM), Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO), Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT) fonlarında yer alan belgelerden faydalanılmıştır. Bunların yanı sıra, diğer birçok fondaki belgelere de başvurulmuştur. İşkodra Vilayeti Salnameleri ve Devlet Salnameleri de kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca, Türkçe ve Arnavutça eserlerden faydalanılarak, ulaşılabilen tüm kaynaklar toplanmış ve bu bilgiler analiz edilerek çalışmaya dâhil edilmiştir. Ancak bu çalışma sonuçta bir süreç içinde tamamlanması gerekli bir akademik araştırmadır. Bu araştırma süreci elden geldiğince verimli bir şekilde değerlendirilmeye gayret edilmekle birlikte zamanın kısıtlı olması nedeniyle İşkodra vilayetinin şer'iyye sicilleri araştırma kapsamına dâhil edilememiştir. Bu konuda daha sonra yapılacak araştırmalarda Şer'iyye Sicilleri ya da eğer mevcutsa tarafımızdan tetkik

edilememiş başka kaynaklardan elde edilebilecek veriler, bu çalışmada ortaya koymaya çalıştığımız hususları daha da derinleştirecektir.

IV. TEZİN SINIRLARI

Çalışmamızın kapsamını oluşturan 1876-1912 yılları, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya karşı verdiği mücadelenin giderek zayıfladığı bir döneme denk gelmektedir. Söz konusu dönemde, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu zorlu şartlar çerçevesinde, gayrimüslimlerin İslamlaşma süreci, dinî özgürlükleri, Müslim ve gayrimüslim topluluklar arasındaki ilişkiler ve asayiş durumu, özellikle İşkodra vilayeti bağlamında değerlendirilmiştir.

V. İŞKODRA VİLAYETİ

A. Osmanlı Öncesi

İşkodra, Skadar, İskenderiye, Skutari, Shkoder adlarıyla da anılmıştır. İşkodra, Arnavutluk'un en eski yerleşimlerinden biri olup M.Ö. III. ve II. asırlarda İlirya Devleti'nin merkeziydi[2]. İşkodra'nın kuruluşuyla ile ilgili 1310 senesine ait İşkodra Vilayetinin Salnamesinde şöyle bir bilgi geçmektedir: *"İşkodra, bazı coğrafya kitaplarında miladi Hazreti Mesih'ten 336 sene mukaddem İlirya kıtasına istila eden Makedonya Hükümdarı Filip'in oğlu Büyük İskender tarafından bina ve te'sîs edildiği"* kayda geçirilmiştir[3].

M.Ö. 168 yılında Arnavut bölgeleri Roma egemenliği altına girdi. İşkodra'daki İlirya Kralı Genti Romalılara teslim oldu. Daha sonra Romalılar Epire indi. Romalılar şehir ve köyleri tarumar ederek varlıklarını Roma'ya gönderdiler. Bu kadarıyla kalmayıp 150.000 kişiyi köle haline getirdiler. Romalılar tarafından yıkılan bölgelerin toparlanması uzun zaman aldı[4]. İliryalılar çok Tanrılı bir inanca sahip idiler. Romalıların 313 yılında Milano Anlaşmasıyla Hıristiyanlığı serbest hale getirdi. I. Theodosius'un 392 yılında Hıristiyanlığı resmi devlet dini olduğunu ilan ederek putperestliği kökten yasakladı[5].

[2] Machiel Kiel, "İşkodra", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 23/433.
[3] "İşkodra Vilayeti Salnamesi" (Bundan sonra İVS şeklinde gösterilecektir) (Mektubî Vilâyet, 1310), 54.
[4] Xhafer Sadiku, *Midis Perandorive Dhe Religjioneve Nga Edikti i Kostandinit Tek Traktati i Berlinit*, ts., 19-20.
[5] Muhammed Uğurlu, *Geçmişin Aynasında Süryaniler Bitlis ve Diyarbekir Örneği (1870-1920)* (Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2024), 57-58.

Çeşitli ve ağır baskılardan dolayı çok Tanrılı inancın yerini Hıristiyanlık almaya başladı. Bu dönemde ilk Hıristiyan toplulukları kurulmaya başlandı[6].

İşkodra 395 yılında Bizans'a geçti[7]. Konstantin, paganları Hıristiyanlığa dönüştürmek için katı bir yöntem kullandı. Luka İncil'inin metni bile yanlış yorumlandı. Metinde İsa demiş ki: *"Yollara çıkın ve onları gelmelerine zorlayın, ki benim evim dolsun"*. Bu cümle daha sonraki zamanlarda da hem Kilise tarafından hem de devlet tarafından şiddet siyasetinin bir aracı olarak kullanıldı. Paganları Hıristiyanlaştırmak için her yol denendi, hatta pagan mabetlerinin varlıklarına dahi el konuldu[8]. Konstantin'in Bizans'ta Roma İmparatorluğu'nun ikinci merkezini kurmasından bu yana İlirya yarımadasındaki halkların Hıristiyanlığı yoğunlaştı. Hıristiyanlık IX. ve XII. yüzyıllarda büyük çapta yayılmıştır. Balkan bölgesinde ilk başlangıçlar Doğu Yunanistan bölgesinde oldu. Arnavutluk bölgelerinde ise Hıristiyanlığın ilk başlangıçları konusunda veriler bulunmamaktadır. Bu konu hakkında bahsedilince de Aziz Paul sanki bu bölgelere geçmiştir diye düşünülmektedir[9]. Arnavutluk'ta kiliselere, İşkodra'daki ilk kilise ile 389 yılında, Vlora'da 400 yılında, Apollon'da 432 yılında, Diocles'te 450 yılında, Lezhe'de 592 yılında, daha sonraki yıllarda Kruje'de (Akçahisar) 1190 yılında, Zadrime'de 1590 yılında rastlanılmaktadır[10]. 732 yılında Bizans İmparatoru bir kararname ile İlirya Kiliselerini Konstantinapol'e bağlayarak Roma'dan kopartmıştır. Papa Adriani I (772-795) sonra Papa Nikola I (858-867), İlirya Kiliselerini Roma Kilisesinin tekrar bağlanmasına ısrar ettilerse de Bizans Patriği Foti I (857-867): *"İliria bölgeleri Konstantinapol'e bağlı olduğundan dolayı İlirya Kiliselerinin de Bizans'a bağlanması gerekiyordu"* diye ifade etmiştir [11].

M.S. XI-XIII. yüzyıllarda Bizans ve Zeta Sırp Prensliği arasında egemenlik mücadelesi olan İşkodra 1360-1393'te Sırp Balsic Prensliğinin merkezi oldu. 1393-1396 Osmanlı kumandanlarından olan Kavala Şahin tarafından fethedildiyse de bu uzun sürmedi. 1396 yılında Sırplar şehri Venediklilere sattı. Venediklilerin eline geçen İşkodra 1479 yılına

[6] Nexhat İbrahimi, *Kontaktet e Para Te İslamit Me Popujt Ballkanik Ne periudhen Paraosmane* (Shkup: Logos-A, 1997), 9; Sadiku, *Midis Perandorive Dhe Religjioneve Nga Edikti i Kostandinit Tek Traktati i Berlinit,* 24-25.
[7] Kiel, "İşkodra", 23/433.
[8] Sadiku, *Midis Perandorive Dhe Religjioneve Nga Edikti i Kostandinit Tek Traktati i Berlinit*, 26.
[9] Sadiku, *Midis Perandorive Dhe Religjioneve Nga Edikti i Kostandinit Tek Traktati i Berlinit*, 41.
[10] Sadiku, *Midis Perandorive Dhe Religjioneve Nga Edikti i Kostandinit Tek Traktati i Berlinit*, 42.
[11] Sadiku, *Midis Perandorive Dhe Religjioneve Nga Edikti i Kostandinit Tek Traktati i Berlinit*, 42.

kadar ellerinde kalmıştır. 1479 yılında ise Fatih Sultan Mehmet tarafından anlaşma yoluyla Osmanlıların eline geçecektir.

B. Osmanlı Döneminde

Osmanlı Devleti Arnavutluk'ta ilk defa 1383 yılında faaliyetlerine başlamıştır. İkinci harekât ise 1385 yılına tekabül etmiştir. Bu tarihte Karl Topia ve Balşalılar arasında mücadele başlamış ve Balşa, Topia'nın elinden Dıraç limanını almıştır. II. Balşa'ya karşı Venediklilere güvenemeyen Topia, Osmanlılardan yardım istemiştir. Bu arada Hayreddin Paşa bu daveti fırsat bilerek Topia Prensine yardım etmiş ve II. Balşa'yı yenmiştir. Bu savaşta II. Balşa ölmüş ve Topia Prensi memleketine tekrar sahip olmuştur[12]. Uzunçarşılı'ya göre İşkodra ve Kruja (Akçahisar) Osmanlılar tarafından ilk kez 1386 yılında[13] fethedildiği, sonraki sayfalarda 1389 tarihine atıfta bulunulmuştur[14]. Machiel Kiel ise İşkodra'nın ilk fethedilme tarihini 1393-1396 yılları arasında belirtmektedir[15]. Osmanlılar İşkodra'yı ele geçirmiş olmasına rağmen, Akdeniz'de büyük bir deniz gücü olan Venedik Cumhuriyetini aleyhine harekete geçirmemek için bu iki şehri tekrar Venediklilere bırakmıştır[16]. Böylece XIV. asrın sonlarında İşkodra, Leş, Ülgün ve Dıraç Arnavut prenslerinin ellerinden çıkmış ve Venediklilere geçmiştir[17].

Yine Osmanlılar tarafından alınmış olan Kruja (Akçahisar), 1410'da Evrenoz Bey'in, III. Balşa'ya karşı mağlup olmasıyla kaybedilmiştir. Fakat 1415'te Osmanlılar Kruja'yı tekrar ele geçirmiştir[18]. Kruja, İskender Bey'in 1443 yılında Osmanlı Sultanı tarafından Kruja Sancak Beyliğine atandığına dair sahte bir fermanla 300 sadık askeriyle Kruja'ya girinceye kadar Osmanlıların elinde kalmıştır [19]. Bu tarihten itibaren İskender Bey ve Osmanlılar arasındaki mücadele 1468 senesine kadar devam etmiştir. Fatih Sultan Mehmet, Rumeli beylerbeyi olan Süleyman Paşa'yı 1474-75 yıllarında İşkodra'nın fethine göndermiştir. Sultanın buyruğuyla harekete geçen Paşa, İşkodra'yı kuşatma altına

[12] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990), 1/203-205.
[13] Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 1/177.
[14] Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 1/205.
[15] Kiel, "İşkodra", 23/433.
[16] Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 1/205.
[17] Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 1/210.
[18] Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 1/208.
[19] Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 1/209.

almıştır. Fakat İşkodra hisarının surları çok dayanaklı ve sağlam olduğu için fethedilemedi[20].

Fatih Sultan Mehmet, Gedik Ahmet Paşa'ya İşkodra'nın fethi için emir verdi. Ancak Paşa özür dileyerek bu hizmeti yerine getiremeyeceğini söyleyince görevinden azledilerek hapsedildi. Sultan bizzat Arnavut seferine çıktı[21]. Yolu üzerinde bulunan ve II. Murat döneminde defalarca kuşatılıp alınamayan Akçahisar kalesine yöneldi. Bunun haberini alan Akçahisar muhafızları aman dileyerek kaleyi teslim ettiler. Bundan sonra Sultan İşkodra'ya yürüdü[22]. İdris-i Bitlisi 'ye göre İşkodra kalesinin vaziyeti şöyledir:

> *"Mezkûr kalenin temelleri çok yüksek bir dağın üzerine atılmış olup bir tarafından deniz misali bir nehir akmaktadır. Diğer üç tarafından, az mesafelerle çok sağlam üç kale daha vardır. Kalelerin her biri, emsâlleri arasında en sağlam ve müstahkem olanlarıdır. Kaleler, biri Leş, diğeri Dergos ve üçüncüsü de Gölbaşı demekle meşhurdur. İşkodra'nın fethi mezkûr üç kalenin ele geçirilmesine bağlıydı…"*[23].

İslam ordusu kalelere ulaştığında nehir suyunun yükseldiği ve taştığı mevsimdi. Böylece ordunun hızlı akışı olan bir nehirden geçmesi zordu. Ancak Sultanın emriyle büyük bir köprü inşa edilerek İşkodra'yı muhasara altında aldılar. İşkodra kalesi toplarla dövülmeye başlayıp büyük uğraşlar olduğu halde ele geçirilemedi[24]. O sırada Rumeli beylerbeyi olan Davut Paşa, Sultanın emriyle Gölbaşı kalesini fethetti. Bu fetihten sonra Rumeli beylerbeyi Davut Paşa, Dergos kalesini kuşatmış olan Anadolu beylerbeyi Süleyman Paşa'nın yardımına gidince Dergos kalesi de fethedildi. Ardından Davut Paşa, Leş kalesine yürüyerek kale ehli bunun haberini alınca ye'se kapılarak kaleyi bıraktılar[25]. Böylece Gölbaşı, Dergos ve Leş kaleleri alınarak İşkodra'nın etrafında bulunan kaleler fethedilmiş oldu. Ancak İşkodra kalesi için her ne kadar uğraşsalar da fethi mümkün olamamıştır. Sultan, kalenin fethinin ancak uzun kuşatmalarla ele geçirilebileceğine

---

[20] İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt: Vıı. Ketîbe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 239; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2007), 126.
[21] Derviş Ahmet Âşıkî, *Tevârihi Âl-i Osman Aşıkpaşazade Tarihi* (İstanbul: Kamer Yayınları, 2013), 299-300; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 2/835-837; Matrakçı Nasuh, *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târîh-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561)*, ed. Erhan Afyoncu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019), 283; Kemal, *Selâtîn-Nâme (1299-1490)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001), 186; *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)*, 129-130.
[22] *Heşt Behişt: Vıı. Ketîbe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, 247.
[23] *Heşt Behişt: Vıı. Ketîbe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, 247.
[24] *Heşt Behişt: Vıı. Ketîbe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, 248.
[25] *Heşt Behişt: Vıı. Ketîbe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, 249.

kanaat getirerek şöyle emretti: *"Anadolu ve Rumeli ümera ve asâkirlerinin ekseriyeti, muhasarayı devam ettirmek üzere Evrenos Bey-oğlu Ahmed Bey'in kumandası altında kale başında bekleyiniz. Frengistan'dan adam ve yardım yolunu, hem denizden hem de karadan hisar ehline kapatınız"*[26]. İşkodra kalesinin kuşatması 6 ay daha sürdü. Bundan bunalmış olan İşkodra kalesinin muhafızları anlaşmayla kaleyi teslim edeceklerini bildirerek gitmek isteyen gitsin kalmak isteyen kalsın dediler. Bu anlaşmayla Padişah razı olup[27] kalenin teslim anlaşması şöyleydi:

"1- Kale ayânı Venedik'e gitmekte serbest olacaklar,

2- Bundan sonra İslam ordusu hisarın içerisine girecekler,

3- Venedik'ten beş büyük gemi gelerek kale ehlini ve mallarını Venedik'e taşıyacaktır"

Mücahit ve kumandanları bu anlaşmaya rıza gösterip İşkodra kalesi ele geçirilerek[28] H. 883/ M. 1478-1479 yılında fethedildi[29]. Fatih Sultan Mehmed'in 1479'daki fethinden sonra İşkodra, Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancak olarak Osmanlı idari sistemine dâhil edilmiştir. İskenderiye adıyla kurulan sancak, kuzey Arnavutlarının yaşadığı bir bölgeyi kapsamaktadır[30]. 1485 yılına ait Tapu Tahrir Defterine göre İşkodra Sancağı 4 kazadan oluşuyordu: İşkodra, Peja, Podoriçe ve Bihor kazaları. Bu defterin verilerine göre İşkodra Sancağı'nda 2 has, 8 zeamet, 110 tımar bulunmaktadır. Tımarlardan 16'sı gayrimüslimlere verilirken 90'ı Müslümanlara verilmiştir. Kalan 4 tımar sahiplerinin isimleri yazılmadığından sahiplerinin Müslim veya gayrimüslim olduğuna dair kesin bir bilgi verilmemiştir[31].

İskenderiye Sancağı XVI. yüzyılın başlarında, Kosova'daki İpek, Podgoriça, Drivasto, Zabijak ve Medun kaleleri ile birlikte Karadağ'ı da içermekteydi[32]. Kanuni Sultan

[26] *Heşt Behişt: Vıı. Ketîbe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481,* 250.
[27] *Tevârihi Âl-i Osman Aşıkpaşazade Tarihi,* 299-300; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi,* 2/835-837; *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târîh-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561),* 283; *Selâtîn-Nâme (1299-1490),* 186; *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502),* 129-130.
[28] *Heşt Behişt: Vıı. Ketîbe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481,* 251.
[29] *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târîh-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561),* 283.
[30] Halil İnalcık, *Hicri 835 Tarihli Sureti Defteri Sancaki Arvanid* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987), XI; Mustafa Gençoğlu, "İşkodra Vilayeti'nin İdari Taksimatı ve Yapısı (1867/1868-1908)", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 13/3 (2015), 260.
[31] Selami Pulaha, *Defteri i Rregjistrimit Te Sancakut Te Shkodres i Vitit 1485* (Tirane: Mihal Duri Yayınları, 1974), 9.
[32] Gençoğlu, "İşkodra Vilayeti'nin İdari Taksimatı ve Yapısı (1867/1868-1908)", 260.

Süleyman'ın ilk dönemlerine ait bir Osmanlı belgesinde, Rumeli sancakları ve bu sancakları o dönemde yöneten beylerin derecelerine göre livâların isimleri ve sancak beyi hasları şu şekilde sıralanmaktadır:

> *"Paşa, Bosna (sancak beyi hassı: 739.000), Mora (606.000), Semendire (622.000), Vidin (580.000), Hersek (560.000), Silistre (560.000), Ohri (535.000), Avlonya (535.000), İskenderiye/İşkodra (512.000), Yanya (515.000), Gelibolu (500.000), Köstendil (500.000), Niğbolu (457.000), Sofya (430.000), İnebahtı (400.000), Tırhala (372.000), Alacahisar (360.000), Vulçıtrın (350.000), Kefe (350.000), Prizren (263.000), Karlı-ili (250.000), Eğriboz (250.000), Çirmen (250.000), Vize (230.000), İzvornik (264.000), Florina (200.000), İlbasan (200.000), Çingene (190.000), Midilli (170.000), Karadağ (100.000), Müsellemân-ı Kırkkilise (81.000), Voynuk (52.000)"*[33].

Mirliva olarak da bilinen yerel Arnavut sancakbeyleri tarafından yönetilen İskenderiye Sancağı, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren yerel aristokrat ailelerin iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. Sırasıyla Beyoğulları ve Çavuşoğlularının ardından Buşatlıların idaresine geçen sancakta, Buşatlılar XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren devletten aldıkları imtiyazlarla babadan oğula geçen bir idari yapı kurmuş ve kısa sürede merkezi hükümete karşı koyacak derecede bir güç elde etmişlerdir. Buşatlıların ilk defa topluca İslamiyet'i benimsemeleri ve Arnavutlar arasında İslam'ın yayılmasında önemli bir rol üstlenmeleri, Osmanlı Devleti nezdinde itibarlarını artırmıştır. Ancak Rumeli'deki diğer paşalıklar gibi merkezden bağımsız bir yönetim sergilemeleri, merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla faaliyet gösteren Sultan II. Mahmut tarafından 1832 yılında İşkodra'daki hükümranlıklarına son verilmesine neden olmuştur[34].

İşkodra, H. 1263/ M. 1846-1847 yılında İskenderiye adıyla Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir liva (sancak) olarak mutasarrıf bir paşanın idaresindeydi[35]. H. 1267/ M. 1850-1851'de livanın adının İşkodra olarak değiştirildiği görülmektedir[36]. 1861'de İşkodra'da

[33] Halil İnalcık, "Rumeli", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), 35/232-235.
[34] Gençoğlu, "İşkodra Vilayeti'nin İdari Taksimatı ve Yapısı (1867/1868-1908)", 260-261.
[35] "Devlet Salnamesi" (Bundan sonra D.S şeklinde gösterilecektir), H. 1263/ M. 1846, 82.
[36] D.S, H. 1267/ M. 1850, 67.

mutasarrıf Çerkez Abdi Paşa'nın istifasına yol açan bir ayaklanma çıkmış ve bu sorunu çözmek üzere H. 21 Rebiyülevvel 1278/ M. 26 Eylül 1861 yılında Ahmet Cevdet Paşa, olağanüstü yetkilerle bölgeye gönderilmiştir. Cevdet Paşa'nın gayretli çalışmaları sonucunda sükûnet sağlanmış ve bu esnada meydana gelen Karadağlıların saldırıları da püskürtülmüştür[37]. H. 1279/ M. 1862-1863 Devlet Salnamesi verilerine göre, İşkodra eyalet statüsüne dönüştürülmüş ve valiliğine Müşir Abdi Paşa atanmıştır[38].

Ancak, H.1285/ M. 1868 yılına kadar, devlet salnamelerinde eyalet sütununda yer almasına rağmen, her liva için kaç kaza içerdiğine dair bilgilerin yer aldığı kısımda Rumeli Eyaleti'nin bir livası olarak belirtilmiştir[39].

İşkodra, kısa bir süre valinin yönetiminde kaldıktan sonra, mutasarrıf bir paşanın idaresinde tek sancaklı bir eyalet statüsüne kavuşmuştur. Bu dönemde eyalet, İşkodra, Ülgün, Bar, Podgoriça, Akova maa Kamaran, Gusine maa Nahiye-i Plav, Zadrima maa Leş ve Nevâhi-i Erbaa'dan oluşmaktaydı. İlk başta İşkodra'ya (İskenderiye Sancağı) bağlı olan Podgoriça, 1756'da Karadağ kazasıyla Hersek Sancağına bağlanmış, 1835 yılında tekrar İşkodra Sancağına dâhil edilmiştir. Daha sonra İşkodra vilayetine bağlanacak olan Tiran, Akçahisar, Kavaye, Draç, Peklin ve İlbasan bu sırada Rumeli Eyaletinin Ohri Livasına bağlıydı[40].

Şemseddin Sami, Kâmusu'l-A'lam'da İşkodra vilayetinin İşkodra sancağı ve Dıraç sancağı olarak ikiye ayrıldığından bahsetmektedir. İşkodra sancağının kazaları: İşkodra kazası (Karanya, Dağ Kenarı, Boyana Kenarı ve Drin Kenarı nahiyelerden ibaret olup toplam 51 köy mevcut), Leş kazası (21 köy), Akçahisar kazası (53 köy), Mirdita kazası ve Puka'dan ibarettir. Dıraç sancağının kazalarını: Dıraç (5 köy), Şiyak (Perez ve İşim nahiyelerden ibaret olup toplam 49 köy mevcut), Tiran kazası (101 köy) ve Kavaya kazası (50 köy) olarak göstermektedir[41].

[37] Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir (13-20)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 2/157-190.
[38] D.S, H. 1279/ M. 1862, 76.
[39] Gençoğlu, "İşkodra Vilayeti'nin İdari Taksimatı ve Yapısı (1867/1868-1908)", 261.
[40] Gençoğlu, "İşkodra Vilayeti'nin İdari Taksimatı ve Yapısı (1867/1868-1908)", 262.
[41] Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lam* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1899), 2/980.

VI. İSLAM HUKUKUNDA VE OSMANLI DEVLETİNDE GAYRİMÜSLİMLER

A. İslam Hukukunda Zimmet Sistemi

İslam hukukuna göre insanlar, dini yönden Müslümanlar ve gayrimüslimler olarak iki gruba ayrılmaktadır. Gayrimüslimler ise ehl-i kitap olanlar ve ehl-i kitap olmayanlar şeklinde iki alt kategoriye ayrılır. Ehl-i kitap, kendilerine ilahi kitap verilmiş dinlere sahip olan Yahudi ve Hristiyanları ifade eder[42]. Hz. Peygamber vahyi ilk aldığında, Mekke'nin büyük bir kısmı putperest müşriklerden oluşuyordu. Hz. Muhammed, 13 yıl boyunca Mekke'de İslam'ı tebliğ ettikten sonra Medine'ye hicret etti. Medine'deki sosyal yapı, Mekke'den farklıydı. Zira Medine'de ehl-i kitap olarak kabul edilen Yahudiler mevcut olup, ehl-i kitap ile ilişkiler Medine döneminde önemli bir şekilde başlamıştır. İlk hicret Habeşistan'a gerçekleştiğinde, Müslümanlar oradaki Hristiyanlarla temas kurmuşlardır; ancak Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla doğrudan bir görüşmesi olmamıştır[43]. Hz. Muhammed hicretten sonra Medine'de bir devlet kurarak aynı zamanda hem devlet başkanı hem de dini otorite olarak Yahudilerle bir antlaşma yapmıştır[44]. Hz. Peygamber'in devlet başkanı olarak Hristiyanlarla ilişkileri, H. VI. yıldan itibaren bazı hükümdarlara gönderdiği İslam'a davet mektuplarıyla başlamıştır[45].

İslam devletinin gayrimüslimlerle münasebetlerinde İslam hukukuna göre gayrimüslimler, inanca dayalı bir ayrımın yanında İslam devletiyle siyasi bakımından ilişkileri açısından dört kategori belirlenmiştir:

1. **Harbî**: İslam devletiyle savaş halinde bulunan gayrimüslimler.
2. **Muâhid** (veya ehl-i ahd, ehl-i sulh): Belirli bir süre için yapılan antlaşmalarla ilişki kurulan gayrimüslimler.
3. **Müste'men**: İslam devleti sınırları içinde belirli bir süre kalmasına izin verilen ve eman dileyen gayrimüslimler.

---

[42] Ali İhsan Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-* (İstanbul: Gökkubbe, 2009), 20; Ahmet Özel, "Gayri Müslim", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), 13/418.
[43] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 21.
[44] Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1993), 1/189.
[45] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 21.

4. **Zimmi**: İslam devletinin tebaası olan gayrimüslimler[46].

Güvence, eman, ahit, antlaşma[47] anlamına gelen zimmet, İslam egemenliğini tanıyan gayrimüslim tebaası ile İslam devleti arasında yapılan antlaşmaya denir[48]. "Zimmi" terimi, "zimmet" kelimesinden türetilmiş olup, İslam devletinin tabiiyeti ve himayesi altında bulunan gayrimüslimlere atıfta bulunur[49].

Zimmet akdinin temelleri Hz. Peygamber döneminde atılmıştır. Eyle, Ezruh, Dumetül-cendel ve Necran Hıristiyanları ile Makna ve Teyma Yahudileriyle yapılan anlaşmalar sonucunda gayrimüslimler, kendi din ve kültürlerini koruyarak İslam toplumu içinde yaşama imkânı bulmuşlardır[50]. Gayrimüslimler, zimmilik statüsüne geçtiklerinde, bazı siyasi haklar dışında, tüm medeni ve kamu haklarında Müslümanlarla eşit hale gelirler ve Müslümanlar gibi bütün hususi haklardan yararlanabilirler[51]. Zimmilerin can ve mal güvenliği, bağlı oldukları İslam devletinin koruması altındadır. Devlet yetkilileri, zimmilerin can ve mal güvenliklerini korumakla ve onlara yönelik iç ve dış haksızlıkları engellemekle yükümlüdür. Hz. Peygamber bir hadisinde, *"Bir zimmîyi haksız yere öldüren cennetin kokusunu duyamaz. Halbuki onun kokusu kırk yıllık yoldan duyulabilir"* demiştir[52]. Zimmilerin sahip olduğu önemli haklardan biri de inanç ve ibadet özgürlüğüdür. Kur'an'daki *"Dinde zorlama yoktur"* ayeti doğrultusunda, gayrimüslimlerin zorla Müslümanlaştırılması yasaklanmıştır. Zimmiler, mensup oldukları inançlarını herhangi bir baskıya maruz kalmadan devam ettirme hakkına sahiptirler[53]. Bu hoşgörünün en açık örneği, zimmilerin mabetlerinin faaliyetlerini sürdürmeleridir. Hz. Peygamber, barış yaptığı Hristiyanlara, mabetlerinin yıkılmayacağını garanti etmiştir. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra başlayan fetih hareketleri sırasında şehirlerin bir kısmı barış yoluyla ele geçirilmiş ve kiliselerin yıkılmayacağına dair söz verilmiştir. Örneğin, Halid b. Velid, Anat şehrinin idarecisiyle

[46] Özel, "Gayri Müslim", 13/418.
[47] Eyüp Said Kaya - Hasan Hacak, "Zimmet", *T.D.V İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 44/424.
[48] Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki* (İstanbul: Alfa Yayınları, 1998), 649.
[49] *Kamus-i Türki*, 1998, 649.
[50] Özel, "Gayri Müslim", 13/420.
[51] Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Dârulislâm Darulharb* (İstanbul: İklim Yayınları, 1991), 315.
[52] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 23; Muhammed b. İsmail Buhari, *Sahihu'l-Buhari, Cizye 5* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981).
[53] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 24.

yaptığı cizye anlaşmasında bu garantiyi vermiştir. Hz. Ebubekir döneminde, Şurahbil b. Hasene tarafından barış yoluyla ele geçirilen Taberiye şehri sakinlerine kiliselerine dokunulmayacağı garantisi verilmiştir. Hz. Ömer döneminde barış yoluyla ele geçirilen Dımaşk'ta ise sadece sahipsiz kalan kiliselere el konulmuştur[54]. Zimmiler, evlenme, boşanma, vasiyet ve miras gibi aile hukukuna dair konularda kendi hukuk sistemlerine tabidirler. Ancak, kendi isteğiyle şer'i mahkemelere de başvurabilirler. Bu durumda, zimmilere İslam hukuku kuralları uygulanır. Zimmiler ile Müslümanlar arasında çıkan ihtilaflarda ise karar mercii şer'i mahkemelerdir[55]. Zimmi statüsünü kazanan gayrimüslimler, tebaası oldukları İslam devletine cizye öderler. Cizyeden muaf tutulanlar ise: Kadınlar, çocuklar, yaşlılar, çalışamayacak durumda olan hastalar ve cizye ödemeyecek durumda olan fakirlerdir[56].

Gayrimüslimlerin devlete ödedikleri bu cizye ikince derecede bir faktördür.

> Zira *"gayrimüslimlerle anlaşma yaparak kendilerinde İslâm ülkesine güvenlik içinde hayatlarını sürdürme imkanının verilmesindeki esas âmil, barışın sağlanması ve Müslümanların içinde yaşayacak olan gayrimüslimlerin, zaman içinde İslâm'ı ve Müslümanları iyice tanıyarak kendi istekleriyle Müslüman olmalarına imkân verilmesidir"*[57].

Zimmîlik statüsü sürekli (müebbet) olup, zimmet akdi için belirli bir süre öngörülmüşse, akit geçerli olmaz. Zimmet statüsünün sona ermesine neden olan durumlar şunlardır:

1. Bir gayrimüslimin Müslüman olması.
2. İslam devletinden ayrılarak gayrimüslim bir devlete sığınması.
3. İsyan ederek Müslüman bir beldeyi ele geçirmeye çalışması.
4. Cizye ödemeyi reddetmesi.

Bu durumlar, zimmet akdinin sona ermesine yol açan sebeplerdir[58].

---

[54] Levent Öztürk, "Kilise", *T.D.V İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), 26/14.
[55] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 24-25.
[56] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 25.
[57] Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: İz Yayıncılık, ts.), 3/234-235.
[58] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 25.

B. Osmanlıda Millet Sistemi

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler, İslam hukukunun zimmîler için öngördüğü kurallar doğrultusunda değerlendirilmiştir. İstanbul'un fethinden sonra, zimmîlerle ilgili İslam hukuku çerçevesinde bazı değişiklikler yapılmış ve farklı bir uygulama olarak millet sistemi oluşturulmuştur. Millet sistemine göre zimmîler, din ve mezhep temelinde sınıflandırılmış ve Rumlar, Yahudiler ile Ermeniler olmak üzere üç ayrı millet olarak tanımlanmıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren Katolikler ve Protestanlar da millet sistemi içinde yer almışlardır. Bu sistem sayesinde, gayrimüslimlerin İslam hukukunun kendilerine tanıdığı haklarda herhangi bir azalma olmamış, ancak devletin zimmî tebaayla olan ilişkileri düzenli hale getirilmiştir[59]. Millet kelimesi, Kuran-ı Kerim'de 15 ayette geçmekte olup, burada kullanılan anlamı, günümüzdeki anlamından farklıdır. Kelime, bu bağlamda dinî bir kavram olarak kullanılmıştır[60].

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra Bizanslıların dini uygulamalarını yerine getirmekte serbest olduklarını belirtti ve boş bulunan Patriklik makamına, kendi din ve geleneklerine uygun bir Patrik seçmelerini emretti. Şehirdeki Rum din adamları, törenlerine uygun olarak "Gennadios" unvanıyla Patrik seçtiler. Fatih Sultan Mehmet, Gennadios'u onaylayarak, onun kendisinden önceki Patriklerin yetkilerine sahip olduğunu belirten bir ferman yayımladı. Bu kilise, Rumeli, Anadolu, Suriye, Mısır, Filistin ve Rus Ortodokslarının ruhani ve idari merkezi haline getirildi. Böylece Ortodoks kilisesi, Patriğin dini ve idari otoritesine bağlı olarak "Rum Milleti" adı altında düzenlendi[61].

Fatih döneminde Yahudiler de Hahambaşının başkanlığında "millet" olarak düzenlendi. Rum Ortodoks Patriğine tanınan yetkiler, Hahambaşına da verilmiştir. Fatih'ten sonraki dönemlerde, özellikle İspanya'daki katliamlardan kaçabilen Yahudiler, Hristiyan Avrupa'dan çok daha iyi koşullarda yaşadıkları Osmanlı topraklarına göç ettiler[62]. Ermeni Patrikhanesi de Fatih Sultan Mehmet tarafından 1461 yılında kuruldu. Rum ve Yahudilere

[59] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 26; Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2004), 32.
[60] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, 33.
[61] Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996), 12.
[62] Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 12-13.

tanınan yetkiler, Ermeni Patrikhanesi'ne de verilmiştir[63]. Osmanlı Devleti'nin Sultanları, zimmîlere verdikleri haklar açısından muasırı (çağdaş) liderler arasında en iyilerden biri olarak değerlendirilmiştir. Brockelmann, Osmanlı yöneticilerinin zimmîlere yönelik tutumlarıyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır:

> *"Alt tabakadan idare organlarının keyfi hareketlerine karşı merkezî idarenin kolayca yardıma çağrılabildiği hükümet merkezinde ve civarında milliyetlerine ve mezheplerine göre millet halinde toplanan Hıristiyanlar; bilhassa Rumlar "Rum milleti" tam bir siyasi ve dini hürriyete malik idiler. Onların Patrikleri Osmanlı hakimiyeti devrinde evvelce Bizans'ta malik oldukları salahiyet ve nüfuzdan daha geniş bir nüfuza bile sahipti. Vaftizler; evlenmeler; cenaze merasimleri ve hac açıktan açığa ve ekseriya parlak bir şekilde icra ediliyordu. Büyük yortu günlerinde Türk hükümeti dini merasimin bir engele maruz kalmadan icra edilmesi için kilise kapılarına kendilerinden yeniçeri nöbetçiler koyuyorlardı*"[64].

Yukarıda zikredildiği gibi Osmanlı Devleti'nde zimmîler, evlenme, boşanma, vasiyet ve miras gibi meselelerini kendi dini hükümlerine göre çözmüşlerdir. Ancak, istedikleri takdirde Osmanlı mahkemelerine başvurma hakları da mevcuttu. Şer'iyye sicillerinde, zimmîlerin hemen her konuda şer'î mahkemelere başvurduğu ve meselelerinin İslam hukukuna göre çözülmesini talep ettikleri görülmektedir[65]. Taraflardan ikisi zimmi statüsünde ise, İslam mahkemesine başvurduklarında hâkim davayı incelemekten kaçınamaz. Ancak taraflardan biri Müslüman ise, davanın kadı tarafından görüleceği konusunda herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır[66].

Gayrimüslimlerin dini meseleleri, cemaat reislerine bırakılmıştır. Ayinlerin düzenlenmesi, din adamlarının seçilmesi ve görevden alınması, mabetlerin gelir ve giderleri, çocukların eğitim-öğretimi gibi konular, zimmîlerin iç işlerinden kabul edilerek bu konularda uygulama ve düzenleme yetkisi patriğe ve metropolitlere verilmiştir. İstisnalar dışında, yeni mabetlerin inşasına izin verilmemiş, ancak eskimiş ve tahrip olan

---

[63] Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 13.
[64] C. Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1954), I/330-331.
[65] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 29.
[66] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, 16.

kilise ve sinagogların, eski şekillerinin değiştirilmemesi şartıyla tamir edilmesine izin verilmiştir[67].

[67] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 29.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOGRAFİK YAPI VE İSLAMLAŞMA

I. İŞKODRA VİLAYETİNİN DEMOGRAFİK YAPISI

A. Yıllara Göre İşkodra Vilayetinin Müslim ve Gayrimüslim Nüfusu

Daha önce belirtildiği üzere, İşkodra, 1479 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından antlaşma yoluyla Venediklilerden alınmıştır. Antlaşma çerçevesinde, şehirden ayrılmak isteyen halka serbestlik tanınmıştır. Bu düzenlemenin sonucunda, İşkodra'yı terk etmek isteyen gayrimüslimler Venedik'e göç etmiştir. Bu göç süreci, İşkodra'nın nüfus ve ekonomik yapısının yaklaşık bir yüzyıl boyunca yetersiz kalmasına neden olmuştur[68]. Osmanlılar, fethettikleri yerlerde tahrir ve nüfus kayıtlarına büyük önem vermekteydiler. Bu nedenle, İşkodra'nın ilk nüfus kaydı fetihten altı yıl sonrasını, yani 1485 yılını göstermektedir.

Tablo 1: İşkodra Sancağının Müslim ve Gayrimüslim Hanelerini Gösteren Kayıtlar (1485'te TD 17 ve 1570'te TD 500)[69]

	1485					1570				
Birimler	**Müslim Hane**	**Müslim Mücerret**	**G. Müslim Hane**	**G. Müslim Mücerret**	**G. Müslim Bive**	**Müslim Hane**	**Müslim Mücerret**	**G. Müslim Hane**	**G. Müslim Mücerret**	**G. Müslim Bive**
Şehir	26	-	60	-	-	218	2	27	11	-
Kır İskân	-	-	1.608	247	5	117	120	4.614	1.770	-
Toplam	26	-	2.268[70]	247	5	335	122	4.641	1.782[71]	-

Tabloda görüldüğü üzere, İşkodra'nın ilk nüfus kaydına tekabül eden 1485 yılına ait Tapu-Tahrir Defterinde şehirde toplam 86 hane bulunmaktadır. Bu hanelerin 26'sı Müslim, 60'ı ise gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Fetihten altı yıl geçmesine rağmen şehirdeki nüfusun %69.76'sı gayrimüslimlerden oluşmakta iken, Müslim nüfusunun oranı yalnızca %30.23'tür. Kırsal nüfusa ilişkin veriler incelendiğinde, 1.608

[68] Kiel, "İşkodra", 23/433-434.
[69] Jülide Akyüz, *İşkodra (İskenderiye) Sancağı (1485-1570)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998), 51.
[70] Doğru rakam 1.668
[71] Doğru rakam 1.781

gayrimüslim hane, 247 gayrimüslim mücerret[72] hane ve 5 gayrimüslim bive[73] olmak üzere toplam 1.860 hane mevcut bulunmaktadır. Müslüman haneler ise kayıtlarda yer almamaktadır. Şehir ve kırsal haneleri topladığımızda, 1.694 hane, 247 mücerret hane ve 5 bive tespit edilmektedir. Tabloda gayrimüslimlere ait toplam haneler 2.268 olarak verilmiş olsa da bu toplamda bir hata olduğu anlaşılmaktadır. Doğru sayılar şu şekildedir: gayrimüslim haneler toplamda 1.668, gayrimüslim mücerret haneler 247 ve gayrimüslim bive 5'tir. Müslüman haneler ise yalnızca 26 haneden oluşmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa, hane başına ortalama 6 kişilik bir nüfus öngörmektedir. Bu çalışmada da hane başına 6 kişi olarak hesaplama yapılacaktır[74].

Bu sayım, aşağıdaki tablolarda da göreceğimiz üzere hane başına 6 kişi dikkate alınarak devam edecektir. Buna göre, toplam hane sayısını 6 ile çarptığımızda, Müslim ve gayrimüslim hanelerin toplamı 1.694 hane × 6 = 10.164 kişi olarak hesaplanmaktadır. Bu nüfus sayısına, mücerret haneleri ve biveleri birer kişi olarak eklediğimizde, toplam İşkodra nüfusu 10.164 + 274 + 5 = 10.416 kişi olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, bu nüfusun 10.260'ı gayrimüslim ve 156'sı Müslimlerden oluşmaktadır. Yüzdelik oranlar hesaplandığında, 1485 yılında nüfusun %98.50'sinin gayrimüslim ve %1.50'sinin Müslim olduğu açıkça görülmektedir.

85 yıl sonra düzenlenen Tapu-Tahrir Defterinde ise hane kayıtları 1570 yılına tekabül etmektedir. 1570 yılında İşkodra şehrindeki hane ve nüfus oranları tersine dönmüştür. 1485 yılında Müslüman haneler 26 iken, 1570 yılında bu sayı 218 hane ve 2 mücerret hane olarak artmıştır. Gayrimüslim haneler ise 27 hane ve 11 mücerret hane olarak kaydedilmiştir. Böylece, şehirdeki toplam hane sayısı 245 olup, bu sayıyı 6 ile çarptığımızda 1.470 kişilik bir nüfus ortaya çıkmaktadır. Mücerret haneleri birer kişi olarak saydığımızda ise şehirdeki toplam nüfus 1.483 kişi olarak hesaplanmaktadır. Bu verilere göre, şehirdeki nüfusun %88.33'ü Müslüman ve %11.66'sı gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bu kadar büyük bir değişikliğin, iskân politikasından kaynaklandığı tahmin

[72] Tek, bekar, karısı olmayan, yalnız. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat* (Ankara: Doğuş Matbaası, 1970), 841; Mehmet Kanar, *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (İstanbul: Derin Yayınları, 2005), 493; Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317), 1292.
[73] Dul, kocasız kadın. Bkz. Kanar, *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 135; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, 138.
[74] BOA, Y.EE, 79/9

edilmektedir. Daha önce görüldüğü gibi, İşkodra'nın fethinden sonra nüfusun büyük bir kısmı şehri terk ederek Venedik'e göç etmiştir.

1485 yılında kırsal bölgede hiçbir Müslüman hane bulunmamakta iken, 1570 yılında kırsalda 117 Müslüman hane ve 120 mücerret hane tespit edilmiştir. Gayrimüslim haneler ise 1485 yılında yaklaşık 1.608 hane, 247 mücerret ve 5 bive olarak kaydedilmişken, 1570 yılında 4.614 hane ve 1.770 mücerret olarak belirlenmiştir. Kırsaldaki Müslüman ve gayrimüslim haneler toplamda 4.731 hane olup, bu sayıyı 6 ile çarptığımızda 28.386 kişi bulunmakta, 1.890 Müslim-gayrimüslim mücerret haneleri de eklediğimizde toplam nüfus 30.276 kişiye ulaşmaktadır. Müslüman nüfus hesaplandığında, 117 hane × 6 = 702 kişi ve 120 mücerret kişi dahil edilerek toplamda 822 kişi bulunmaktadır. Gayrimüslim nüfus ise, 4.614 hane × 6 = 27.684 kişi ve 1.770 mücerret kişi dahil edildiğinde toplamda 29.454 kişiye ulaşmaktadır. Kırsaldaki nüfusun yüzdelik oranlarına bakıldığında, Müslüman nüfus %2.71, gayrimüslim nüfus ise %97.28 olarak hesaplanmaktadır. Bu verilere göre, İşkodra Sancağının Osmanlı hakimiyetinde 85 yıl geçmesine rağmen kırsal bölgede gayrimüslim nüfusunun yüksek bir oranda olduğu anlaşılmaktadır.

Şehir ve kırsaldaki Müslim ve gayrimüslim hanelerinin toplamını ele aldığımızda, Müslim haneler 335 ve gayrimüslim haneler 4.641 olarak belirlenmektedir. Toplamda 4.976 hane olup bu hanelerin ortalama 6 kişilik bir aile yapısına sahip olduğu varsayıldığında, toplam nüfus 29.856 kişi olarak hesaplanmaktadır. Ayrıca, Müslim mücerret haneler 122 ve gayrimüslim mücerret haneler 1.781[75] olmak üzere toplamda 1.903 kişiyi kapsamaktadır. Bu durumda, toplam nüfus mücerretler dahil 29.856 + 1.903 = 31.759 kişi olarak ortaya çıkmaktadır. Yüzdelik oranlara bakıldığında, şehir ve kırsaldaki Müslüman nüfusunun %6,71 oranında bir artış göstermişken, gayrimüslim nüfusun %93.28 oranındaydı. 1570 yılına ait kayıtlar, Müslüman nüfus açısından belirgin bir artış yaşandığını göstermektedir. 1485 yılında şehirde sadece 26 Müslim hane mevcutken, 1570 yılında bu sayı 218'e yükselmiştir. Bu değişim, gayrimüslim nüfusuna kıyasla dikkate değer bir artışı göstermektedir. Ayrıca, 2 mücerret hane de bulunmaktadır. Kırsalda ise, 1485 yılında Müslim hane bulunmazken, 1570 yılı itibarıyla bu sayı 117'ye ve mücerret hane sayısı da 120'ye yükselmiştir. Gayrimüslim haneler açısından ise, 1485

[75] Tabloda yer alan toplam gayrimüslim mücerret sayısı 1.782 olarak belirtilmişken, doğru rakamın 1.781 olduğu tespit edilmiştir.

yılında şehirde 60 gayrimüslim hane bulunurken, bu sayı 1570 yılında 27'ye düşmüştür. Bu durum, şehirde gayrimüslimlerin nüfus çoğunluğunu kaybettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak, kırsalda durum farklıdır: 1485 yılında 1.608 gayrimüslim hane bulunurken, bu sayı 1570 yılında 4.614'e yükselmiştir. Dolayısıyla, şehirde gayrimüslim nüfusunda bir azalma yaşanmışken, kırsalda gayrimüslimlerin nüfus çoğunluğunu koruduğu görülmektedir.

1485 ve 1570 yıllarının nüfus kayıtlarını karşılaştırdığımızda, yüzdelik oranlardaki değişiklikler aşağıdaki gibidir: 1485 yılında Müslüman nüfus oranı %1,50 iken, 1570 yılında bu oran %6,7'ye yükselmiştir. Bu, %5'lik bir artış anlamına gelmektedir. Öte yandan, gayrimüslim nüfus oranı 1485 yılında %98,28 iken, 1570 yılında %93,28'e düşmüştür. Bu da %5'lik bir azalma olduğunu görülmektedir.

Tablo 2: Ahmet Cevdet Paşa Tarafından Tutulan ve İşkodra Sancağının Hanelerini Gösteren Cetvel (H. 1278/ M. 1861-1862)[76]

Esami-i Mevaki'	**Müslim Hane**	**Latin Hane**	**Ortodoks Hane**	**Yekûn**
		BAR KAZASI		
Gorman? Mahallesi[77]	-	-	38	38
Meşik? Mahallesi	-	-	50	50
Zagran? Mahallesi	-	15	12	27
Papan? Mahallesi	-	3	25	28
Cencinoc? Mahallesi	-	40	15	55
Zangot? Mahallesi	-	30	1	31
Milgereş? Mahallesi	-	30	-	30
Berta? Mahallesi	-	30	-	30
Yekûn	**-**	**148**	**141**	**289**
Şoşan karyesi	-	70	-	70
Zobca? Karyesi	3	50	-	53
Tevgil? Karyesi	53	-	-	53
Şoşnac? Karyesi	30	10	10	50
Bar Kalası ve Etrafı	183	52	35	270
Mirkot Nahiyesi	315	-	-	315
Yekûn	**584**	**330**	**186**	**1.100**
		İŞBUZ KAZASI[78]		
İşbuz Kasabası	130	-	20	150
İşbuz karyeleri	15	-	285	300
Yekûn	**145**	**-**	**305**	**450**
		PODGORİÇE KAZASI[79]		
Podgoriçe Kasabası	425	55	170	650
Zabyak Kalesi	50	-	-	50
Zata? Nahiyesi	300	-	500	800
Koç zir Nahiyesi	-	-	450	450
Rahova Nahiyesi	-	-	115	115
Kuka? Nahiyesi	15	35	-	50

[76] BOA, Y.EE, 79/9

[77] İspeç Nahiyesi bu sekiz mahalleden oluşmaktadır. Bu nahiye Avusturya tarafında kalmıştır. Bar Kazasının bakiyesi Karadağ'a ilhak edilmiştir.

[78] İşbuz Kazası dahi Karadağ'a ilhak olunmuştur.

[79] Podgoriçe Kazası Karadağ'a ilhak olunmuştur. Fakat Gruda Nahiyesi Arnavut Malisiyalarından ma'dud (sayılan) olmakla İşkodra tarafında kalıp İşkodra'nın beş büyük Malisiyalarına mülhak olmuştur.

Funda? Nahiyesi	15	-	85	100
Trabiş? Nahiyesi	-	100	-	100
Gruda Nahiyesi	100	250	-	350
Yekûn	**905**	**440**	**1.320**	**2.665**
GOSİNA? KAZASI[80]				
Vojay? karyesi	120	-	-	120
Gosina? Kasabası	570	-	30	600
Voya? Slu? Ve Kurbin? Karyeleri	6	-	19	25
Martinovik	50	-	-	50
Plava Kasabası	250	-	-	250
Mata Nahiyesi	8	-	15	23
Nevkaşik?	15	-	-	15
Velika	-	-	60	60
Prozodinca?	3	-	12	15
Zonyot?	15	-	-	15
Arzanice Karyesi	15	-	15	30
Manşince? Mahallesi	-	-	15	15
Graçanice? Mahallesi	-	-	30	30
Marina? Mahallesi	-	-	5	5
Malatiline? Mahallesi	-	-	12	12
Loga? Mahallesi	-	-	15	15
Vasovik Nahiyesi	-	-	800	800
Yekûn	**1.052**	**-**	**1.028**	**2.080**
İŞKODRA KAZASI				
İşkodra Kasabası	2.500	900	100	3.500
Karanya Nahiyesi[81]	700	150	250	1.100
Dağ kenarı Nahiyesi	600	80	20	700
Boyana kenarı Nahiyesi	40	200	-	240
Drin kenarı Nahiyesi	300	400	-	700
Şlak Malisiyası	-	150	-	150
Temal Malisiyası	-	150	-	150
Postriba maa Drişt Malisiyaları	420	80	-	500
Groja? Malisiyası	120	-	10	130
Riyol Malisiyası	10	140	-	150
Koplik Malisiyası	70	30	-	100
Göl kenarı Malisiyası[82]	60	30	-	90
Hot[83]	23	500	-	523
Kelmend	50	500	-	550
İşkral	180	320	-	500
Kastrat	200	300	-	500
Rec maa Loha	225	225	-	450

[80] Gosina? Kazası Boşnak memleketlerinden ma'dud (sayılan) ise de İşkodra ve Yakova ve İpek Malisyalarının arasına girmiş bir kıta' (parça) olup Arnavutlar ile hısım ve akraba olmuşlardır. Vojay? ve Martinovik? Karyeleri ahalisi fi'l-asıl Kelement Malisiyası ahalisinden oldukları halde burada tavattun (yerleşme) ve bu karyeleri teşkil etmişler. Malisörlerin Gosinanın Karadağ'a terkine … mümânaât (engelleme) etmeleri bu iki karye içindir. Meydana gelen bu karyeler ahalisi vaktiyle Müslüman olmuşlar olmuşlar ise de Malisörler arasında dâ'iye-i (davet eden) kavmiyet peydar olup ihtilaf-ı din ve mezhep ona mâni olmaz. Asovik zir? Nahiyesi Karadağ'a verilmeyip Yenipazar'a ilhak olunmuştur.

[81] Karanya Nahiyesi Karadağ'a geçmiştir.

[82] Bahsi geçen bu Malisiyalar Nefs-i İşkodra'ya merbuttur. Latin Malisörler az kadim cizyeden muaf oldukları cihetle iane-i askeriye vermezler ve umuma Malisörler aşardan (onda bir) muaftır. Hot ve Kelment ve Şala ve mülhakı vergiden dahi muaftırlar. Diğer Malisiyaların birer tenvi (çeşitlendirme, türlü türlü) miktar-ı maktu (kesilmiş, kararlaştırılmış) vergileri var ise de pek cüzidir. Örneğin, Kastrat'ın 6.628 kuruş, İşkral'ın 7.777 kuruş, Reç maa Loha Nahiyesinin 4.948 kuruş vergi maktuaları vardır.

[83] Hot, Kelmend, İşkral, Kastrati ve Rec maa Luha İşkodra'nın beş büyük malisiyasıdır.

Şala maa Şoşa ve Pulolati (Pulti) ve Kir? ve Topilan	-	1.250	-	1.250
Yekûn	**5.498**	**5.405**	**380**	**11.283**
		ÜLGÜN KAZASI[84]		
Ülgün Kasabası	454	-	2	456
Mera mahallesi	-	6	1	7
Eşteri karyesi	-	21	-	21
Diğer beş karyeler	86	87	1	174
Yekûn	**540**	**114**	**4**	**658**
		ZADRİME KAZASI		
Zadrime	50	450	-	500
Yekûn	**50**	**450**	**-**	**500**
		LEŞ KAZASI[85]		
Leş Kasabası	100	50	-	150
Leş Malisiyaları	-	400	-	400
Yekûn	**100**	**450**	**-**	**550**
		DUKAGİN KAZASI[86]		
Puka maa İkbal Nahiyeleri	200	900	-	1.100
Karaca Dağı Nahiyesi	400	-	-	400
Yekûn	**600**	**900**	**-**	**1.500**
		MİRDİTA NAHİYELERİ[87]		
Oroş Nahiyesi	-	500	-	500
İspah? Nahiyesi	-	500	-	500
Koşnay? Nahiyesi	-	500	-	500
Fani? Nahiyesi	-	500	-	500
Debri? Nahiyesi	-	500	-	500
Yekûn	**-**	**2.500**	**-**	**2.500**
	LİVA-İ	**İŞKODRA İCMÂLİ**		
Bar Kazası	584	330	186	1.100
İşbuz Kazası	145	-	305	450
Podgroriçe maa Zabyak Kazası	905	440	1.320	2.665
Gosina? Kazası	1.052	-	1.028	2.080
İşkodra Kazası	5.498	5.405	380	11.283
Ülgün Kazası	540	114	4	658
Zadrima Kazası	50	450	-	500
Leş Kazası	100	450	-	550
Dukagin Kazası	600	900	-	1.500
Mirdita Kaymakamlığı	-	2.500	-	2.500
Yekûn	**9.474**	**10.589**	**3.223**	**23.286**
Bar Kazası Tenzil				-1.100
				22.186
İşbuz Kazası Tenzil				-450
				21.736
Giraz?, Gruda, Podgoriçe Kazası Tenzil				-2.315
				19.421
Ülgün Kazası Tenzil				-658
				18.763
Her hane altışar çarparak çıkan Nüfus				x 6
				112.578

[84] Ülgün Kazası Karadağ'a geçmiştir.
[85] Leş Malisiyası az kadim aşar ve vergiden ve cizyeden muaftır.
[86] Bu kazanın maktu'su 4.500 kuruş vergisi vardır.
[87] Mirdita'nın 3.000 kuruş maktu' vergisi vardır.

İşkodra'nın fethinden 382 yıl sonra, 1861-1862 yıllarına ait olan ve Ahmet Cevdet Paşa tarafından düzenlenen İşkodra Sancağı cetveli mevcuttur. Bu cetvelin verilerine göre, İşkodra Sancağı toplamda 10 kazadan (Bar, İşbuz, Podgoriçe, Gosina, İşkodra, Ülgün, Zadrime, Leş, Dukagin, Mirdita) oluşmaktadır. Ancak, belirtilen yıllarda bazı kazaların artık İşkodra sancağına bağlı olmadığı, Ahmet Cevdet Paşa tarafından ifade edilmiştir. Tabloda, önceki dönemlerde İşkodra Sancağına bağlı olan tüm kazaların nüfus bilgileri verilmekte ve tablonun sonunda sancaktan ayrılan kazalar ayrıntılı olarak belirtilmektedir. Tablodaki kazaları değerlendirdiğimizde, şu şekilde bir analiz yapılabilir:

Bar kazasında Müslim haneler 584, Latin haneler 330 ve Ortodoks haneler ise 186 olarak tespit edilmiştir. Buna göre, toplam hane sayısı 1.100 olarak kaydedilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, bu tabloda hane başına ortalama 6 kişi düşecek şekilde hesaplama yapmıştır. Bu durumda, Bar kazasının toplam nüfusu 1.100 hane x 6 = 6.600 kişi olarak belirlenmiştir. Bölgedeki Müslim nüfus 3.504, Latin nüfus 1.980 ve Ortodoks nüfus ise 1.116 kişidir. Yüzdelik oranlara göre Müslim nüfusun toplam nüfusa oranı %53,09, Latin nüfusun oranı %30 ve Ortodoks nüfusun oranı ise %16,90'dır. Bu verilere göre, Bar kazasında Müslümanlar nüfus açısından ilk sırada yer almakta olup, toplam nüfusun yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Latinler ikinci sırada bulunurken, Ortodokslar ise üçüncü sıradadır.

İşbuz kazası 145 Müslim ve 305 Ortodoks haneden oluşmaktadır. Toplam hane sayısı 450 olup, haneler ortalama 6 kişilik bir aile yapısına sahip olduğunda, toplam nüfus 450 hane x 6 = 2.700 kişi olarak hesaplanmaktadır. Bu nüfusun 1.830 kişisi Ortodoks, 870 kişisi ise Müslimdir. İşbuz kasabasında Müslümanlar, büyük bir farkla çoğunluğu korurken, köylerde Ortodokslar çoğunluğu önemli bir farkla elinde tutmaktadır. Toplam kaza yüzdelik oranlarına bakıldığında, Ortodokslar nüfusun %67,77'sini, Müslümanlar ise %32,22'sini oluşturmaktadır. Bu veriler doğrultusunda, kazanın genelinde gayrimüslimlerin sayısının Müslümanlardan iki kat daha fazla olduğu sonucuna varılmaktadır.

Podgoriçe kazasında 905 Müslim hane, 440 Latin hane ve 1.320 Ortodoks hane bulunmaktadır. Toplam hane sayısı 2.665'tir. Bu haneler ortalama 6 kişilik bir aile yapısına sahip olduğunda, Podgoriçe kazasının toplam nüfusu 2.665 hane x 6 = 15.990

kişi olarak hesaplanmaktadır. Nüfusun detaylı dağılımı ise Müslüman 5.430, Latin 2.640 ve Ortodoks 7.920 kişidir. Podgoriçe kasabasında Müslümanlar büyük bir farkla çoğunluğu korurken, köylerde Ortodokslar büyük bir farkla çoğunluktadır. Ancak, kaza genelindeki yüzdelik oranlara göre Ortodokslar nüfusun %49,53'ünü, Müslümanlar %33,95'ini ve Latinler %16,51'ini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, Ortodokslar nüfus açısından ilk sırada yer almakta, Müslümanlar ikinci ve Latinler ise üçüncü sıradadır.

Gosina kazasında 1.052 Müslim hane ve 1.028 Ortodoks hane bulunmaktadır. Toplam hane sayısı 2.080 olup, bu haneler ortalama 6 kişilik bir aile yapısına sahip olduğunda, Gosina kazasının toplam nüfusu 2.080 hane x 6 = 12.480 kişi olarak hesaplanmaktadır. Nüfusun detaylı dağılımı ise Müslüman 6.312 ve Ortodoks 6.168 kişidir. Bu veriler ışığında hem kasabada hem de köylerde Müslüman nüfusu daha fazla olup, yüzdelik oranlar Müslümanların %50,57'sini ve Ortodoksların %49,42'sini oluşturmaktadır. Müslümanlar nüfus açısından çoğunlukta olsalar da Ortodokslarla neredeyse eşit bir nüfusa sahiptirler.

İşkodra kazasında 5.498 Müslim hane, 5.405 Latin hane ve 380 Ortodoks hane bulunmaktadır. Toplam hane sayısı 11.283'tür. Bu haneler ortalama 6 kişilik bir aile yapısına sahip olduğunda, İşkodra kazasının toplam nüfusu 11.283 hane x 6 = 67.698 kişi olarak hesaplanmaktadır. Nüfusun detaylı dağılımı Müslüman 32.988, Latin 32.430 ve Ortodoks 2.280 kişidir. Kasabada Müslümanlar, nüfus açısından büyük bir farkla çoğunluğu korumaktadır. Yüzdelik oranlara göre Müslümanların oranı %48,72, Latinlerin oranı %47,90 ve Ortodoksların oranı ise %3,36'dır. Bu veriler doğrultusunda, İşkodra kazası diğer kazalara kıyasla en yüksek nüfusa sahip olup, Müslümanlar ve Latinler neredeyse eşit bir nüfusa sahiptir; Müslümanlar, Latinlerden yalnızca %0,82 oranında daha fazladır. İşkodra kazasında, fethinden 382 yıl geçmesine rağmen Müslüman nüfus oranı %48,72 iken, gayrimüslimlerin (Latin ve Ortodoks) oranı %51,26'dır.

Ülgün kazasında 540 Müslim hane, 114 Latin hane ve 4 Ortodoks hane bulunmaktadır. Toplam hane sayısı 658'dir. Bu haneler ortalama 6 kişilik bir aile yapısına sahip olduğunda, Belgrad kazasının toplam nüfusu 658 hane x 6 = 3.948 kişi olarak hesaplanmaktadır. Nüfusun detaylı dağılımı Müslüman 3.240, Latin 684 ve Ortodoks 24 kişidir. Yüzdelik oranlara göre Müslümanların oranı %82,06, Latinlerin oranı %17,32 ve

Ortodoksların oranı %0,6'dır. Bu veriler ışığında, Müslümanlar yüksek bir çoğunluğu korumaktadır. Hem Ülgün kasabasında hem de köylerde Müslümanların nüfus oranı, gayrimüslimlerin oranından belirgin şekilde daha yüksektir.

Zadrima kazasında 50 Müslim hane ve 450 Latin hane bulunmaktadır. Toplam hane sayısı 500'dür. Bu haneler ortalama 6 kişilik bir aile yapısına sahip olduğunda, Zadrima kazasının toplam nüfusu 500 hane x 6 = 3.000 kişi olarak hesaplanmaktadır. Nüfusun detaylı dağılımı Müslüman 300 ve Latin 2.700 kişidir. Yüzdelik oranlara göre Müslümanların oranı %10 ve Latinlerin oranı %90'dır. Bu verilere göre, Zadrima kazasında Latinler yüksek bir şekilde nüfus çoğunluğunu korumaktadır.

Leş kazasında 100 Müslim hane ve 450 Latin hane bulunmaktadır. Toplam hane sayısı 550 olup, bu haneler ortalama 6 kişilik bir aile yapısına sahip olduğunda, Leş kazasının toplam nüfusu 550 hane x 6 = 3.300 kişi olarak hesaplanmaktadır. Nüfusun detaylı dağılımı ise Müslüman 600 ve Latin 2.700 kişidir. Leş kasabasında Müslümanlar Latinlerden iki kat fazla olmasına rağmen, Malisiya'da Müslümanlar mevcut olmayıp sadece Latinlerin nüfusu bulunmaktadır. Böylece kaza genelinde Latinler daha fazla nüfusa sahiptir. Yüzdelik oranlara göre Müslümanların oranı %18,18, Latinlerin oranı ise %81,81'dir. Bu verilere göre, Leş kazasında Latinler nüfus açısından çoğunluğu korumaktadır.

Dukagin kazasında 600 Müslim hane ve 900 Latin hane bulunmaktadır. Toplam hane sayısı 1.500 olup, bu haneler ortalama 6 kişilik bir aile yapısına sahip olduğunda, Dukagin kazasının toplam nüfusu 1.500 hane x 6 = 9.000 kişi olarak hesaplanmaktadır. Nüfusun detaylı dağılımı Müslüman 3.600 ve Latin 5.400 kişidir. Yüzdelik oranlara göre Müslümanların oranı %40, Latinlerin oranı ise %60'tır. Bu verilere göre, Dukagin kazasında da Latinler Müslümanlardan daha fazla olup, çoğunluğu korumaktadırlar.

Mirdita kazası ise tamamen Latinlerden oluşmaktadır ve toplam 2.500 hane bulunmaktadır. Bu haneler ortalama 6 kişilik bir aile yapısına sahip olduğunda, Mirdita kazasının toplam nüfusu 2.500 hane x 6 = 15.000 kişi olarak hesaplanmaktadır.

Eğer tüm kazalar İşkodra Sancağına bağlı olsaydı, toplam hane sayısı 23.286 olacaktır. Bu hanelerin dağılımı şu şekildedir: 9.474 Müslim hane, 10.589 Latin hane ve 3.223 Ortodoks hane. Toplam nüfus ise 23.286 hane x 6 = 139.716 kişiden oluşmaktadır. Bu

nüfusun ayrımı ise şu şekildedir: Müslüman 56.844 kişi, Latin 63.534 kişi ve Ortodoks 19.338 kişidir. Yüzdelik oranlara göre, Müslümanların oranı %40,68, Latinlerin oranı %45,47 ve Ortodoksların oranı %13,84'tür.

Bar, Podgoriçe, İşkodra ve Ülgün kazalarında Müslümanlar, Latinler ve Ortodokslar varlıklarını sürdürürken, diğer bazı kazalarda bu varlıklarını devam ettirememişlerdir. Örneğin, İşbuz ve Gosina kazalarında Müslümanlar ve Ortodokslar bulunmakta iken, Latinler mevcut değildir. Zadrima, Leş ve Dukagin kazalarında ise Müslümanlar ve Latinler yer alırken, Ortodokslar bulunmamaktadır. Daha dikkat çekici bir durum ise Mirdita kazasında görülmektedir; bu kazada ne Müslüman hane ne de Ortodoks hane mevcuttur. Mirdita kazası tamamen Latinlerden oluşmaktadır. Bu durumun ilginç kılan yönü, diğer kazalarda Müslümanların bulunması ve bazı kazalarda çoğunlukta olduğu halde Mirdita'da hiç bulunmamasıdır.

Tabloda yer aldığı üzere, Ahmet Cevdet Paşa'nın belirttiğine göre, Podgoriçe, İşbuz, Gosina, Ülgün ve Bar kazaları Karadağ'a ilhak edilmiş ve İspeç Nahiyesi Avusturya'ya bağlı kalmıştır. Ayrıca, İşkodra kazasının Karanya Nahiyesi de Karadağ'a ilhak edilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, bütün kazaların hanelerini topladıktan sonra, İşkodra'dan ayrılanları tek tek çıkarmıştır. Örneğin, İşkodra Sancağı toplamda 23.286 hane içerirken, Bar kazasından 1.100 hane düşürdüğünde 23.286 – 1.100 = 22.186 hane kalmaktadır. İşbuz kazasından 450 hane düşürdüğünde ise 22.186 – 450 = 21.736 hane elde edilmiştir. Giraz, Gruda ve Podgoriçe kazalarından 2.315 hane düşürdüğünde 21.736 – 2.315 = 19.421 hane bulunmuştur. Ülgün kazasından 658 hane çıkarıldığında ise 19.421 – 658 = 18.763 hane sonucuna ulaşılmıştır. Bu hesaplamalara göre, 1861-1862 yıllarına ait veriler doğrultusunda İşkodra Sancağının 18.763 hane olduğu sonucuna varılmıştır. Cevdet Paşa, bu haneleri 6 ile çarptığında, İşkodra Sancağının toplam nüfusunun 112.578 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa, bu hesaplamayı yaptıktan sonra, İşkodra Sancağının eski tahminlerine göre nüfusun bu seviyede olması gerektiğini belirtmektedir. Ancak, son olayların neticesinde Karadağ'a terk edilen yerlerden, Müslümanlar ve Hıristiyanlardan bir kısmının İşkodra'ya hicret ettiği dikkate alındığında, mevcut nüfusun tam olarak ne kadar olduğu hakkında kesin bilgi bulunmadığını da ifade etmektedir.

İşkodra Sancağı içinde toplamda 18.763 hane bulunmaktadır. Ancak, bu hanelerin 16.333'ünün yerleri hakkında kesin bilgi mevcutken, 2.430 hane (14.580 kişi) hakkında

net bir bilgi bulunmamaktadır. Kesin olarak bilinen İşkodra, Zadrime, Leş, Dukagin ve Mirdita kazalarının hane ve nüfus bilgilerini topladığımızda, aşağıdaki sonuç elde edilmektedir: Bu dört kazada toplam 16.333 hane ve 97.998 kişilik nüfus bulunmaktadır. Bu haneler arasında Müslüman hane sayısı 6.248, Latin hane sayısı 9.705, Ortodoks hane sayısı ise 380'dir. Nüfus dağılımı ise Müslümanlar için 37.488 kişi, Latinler için 58.230 kişi ve Ortodokslar için 2.280 kişidir. Yüzdelik oranlar ise Müslümanlar için %33,29, Latinler için %51,72 ve Ortodokslar için %2,02 olarak hesaplanmaktadır. Ancak, bu yüzdelik oranlar kesin olarak doğrulanmamaktadır. Zira, 14.580 (%12,95) kişinin hangi dine mensup olduğuna dair bilgi mevcut olmayıp, Karadağ'a ilhak edilen yerlerden hicret eden nüfus da göz önünde bulundurulmalıdır. Cevdet Paşa, hicret eden kişilerin çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle, İşkodra hane ve nüfusu ile ilgili diğer tablolara bakılarak daha kesin ve sağlıklı bir rakama ulaşılacaktır.

Tablo 3: H. 1296/ M. 1879 İşkodra Vilayetinde Bulunan İslam ve Hıristiyan Nüfus-ı Zukur Miktarını Mübeyyin Cedvelidir[88].

Mevâki'	İslam	Katolik	Rum	Yekûn	Bayrak	Mülâhazât
Nefs-i İşkodra ile Varaka ve Raş ve Gril ve Durali ve Gurmay?	10.500	4.200	720	15.420	15	
Hot Cebeli	40	6.000	-	6.040	2	Bu sefer terk ve tahliye olunan mahal
Gruda Cebeli	1.400	1.050	455	2.905	2	Bu dahi
Kelmend Cebeli	161	7.839	-	8.000	4	Berlin Kararnamesi mucebince Devlet-i Aliyye'ye terk olunmuş ise de el-ân Karadağlının işgali askerîsi altında bulunduğu
Kastrat Cebeli	1.000	5.150	-	6.150	1	
İşkrel Cebeli	900	3.600	-	4.500	1	
Rec maa Loha Cebeli	2.500	1.000	-	3.500	2	
Şal maa Şoş Cebeli	-	7.000	-	7.000	6	
Koçi Kranya	350	1.575	700	2.625	4	
Koplik Cebeli	1.200	-	-	1.200	1	
Göl kenarı	1.000	-	200	1.200	1	
Gris? Cebeli	1.100	-	-	1.100	1	
Riyol Cebeli	800	350	-	1.150	1	
Postriba Cebeli	3.100	400	-	3.500	3	
Şlak Cebeli	-	1.400	-	1.400	1	
Temal Cebeli	-	2.000	-	2.000	1	
Dağ kenarı Cebeli	6.000	1.500	40	7.540	1	
Karanya Nahiyesi	4.000	2.000	-	6.000	2	Bu dahi Karadağlı işgali askerîsi altında bulunduğu
Boyana kenarı	360	1.602	-	1.962	1	

[88] BOA, Y.PRK.UM, 1/79

Drin kenarı	1.584	1.720	-	3.304	2	
Nefs-i Ülgün Kasabasıyla kurası	3.000	60	30	3.090	1	
Mezraa karyeleri	1.500	600	-	2.100	1	
Nefs-i Leş Kasabası	360	12	-	372	1	
Zadrime Nahiyesi	1.200	3.600	-	4.800	1	
Merkiye ve Raboşta karyeleri	-	600	-	600	1	
Plan ve Zeymen karyeleri	-	600	-	600	-	
Leş Malisiyesi	-	3.300	-	3.300	1	
Mirdita Kazası	-	11.220	-	11.220	5	
Kasile ve Selita ve Bas? ve Buşkaş kurası	180	1.620	-	1.800	4	
Puka ve İkbal ve Karacadağ Kazası	3.600	4.800	-	8.400	7	
Tiran Kazası	15.596	199	575	16.370	-	
Kavaya Kazası	13.809	88	1.588	15.485	-	
Akçahisar Kazası	6.402	578	-	6.980	-	
Yekûn	**81.642**	**75.663**	**4.308**	**161.613**	**74**	

1879 yılına ait bu nüfus kaydı, önceki tablodan 18 yıl sonra düzenlenmiştir. İşkodra'nın fethinden ise 400 yıl geçmiştir. Bu nüfus kaydı, İslam, Katolik ve Rum nüfusunu göstermektedir. Önceki tabloda İşkodra bir sancak olarak sunulurken, bu dönemde vilayet statüsüne geçmiştir. Önceki tabloda Karadağ'a ilhak edilmiş olan kazalar gösterilmesine rağmen, bu tablodan çıkarılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bu tabloda başka bir sorun gözlemlenmektedir. Cebellerin çoğu ve Boyana ile Karanya Nahiyeleri, Karadağ'ın işgali altında olduğu görülmektedir. Bu durum, Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında bir askeri çatışmanın mevcut olduğunu göstermektedir. Karadağ tarafından işgal edilen bölgeler, Berlin Kararnamesi ile Osmanlı Devleti'ne bırakılmış olmasına rağmen, Karadağ askerlerinin hâlâ bu bölgelerde bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak, Karadağ işgali altındaki bu bölgelerin, H. 1310/ M. 1892-1893 yıllarına ait İşkodra Vilayeti Salnamesinde Osmanlı Devleti'ne geçtiği gözlemlenmektedir[89].

İşkodra vilayetinde toplam 74 bayrak bulunmaktadır. En fazla bayrağa sahip bölge, Nefs-i İşkodra ile Varaka, Ras, Gril, Durali ve Gurmay olup, bu bölgeler toplamda 15 bayraktan oluşmaktadır. İkinci sırada, 7 bayrak ile Puka, İkbal ve Karacadağ kazaları yer almaktadır. Üçüncü sırayı 6 bayrak ile Şal maa Şoş Cebelleri almaktadır, dördüncü sırayı ise 5 bayrak ile Mirdita kazası temsil etmektedir. Beşinci sırada 4 bayrakla Kelmendi Cebeli, Koçi Kranya, Kasile, Selita, Bas ve Buşkaş karyeleri bulunmaktadır. Altıncı sırada ise 3 bayrak

[89] İ.V.S, H. 1310/ M. 1892, 67-70

ile Postriba Cebeli yer almaktadır. Hot Cebeli, Gruda Cebeli, Rec maa Loha Cebeli, Kranya Nahiyesi ve Drin Kenar'ında 2'şer bayrak bulunurken, diğer bölgelerde birer bayrak mevcuttur. Tiran, Kavaya ve Akçahisar kazalarında ise bayrak bulunmadığı gözlemlenmektedir.

Nefs-i İşkodra ile Varaka, Ras, Gril, Durali ve Gurmay bölgelerinde Müslüman, Katolik ve Rum topluluklarının varlığı görülmektedir. Bu bölgelerde Müslümanların nüfusu, gayrimüslimlerin nüfusundan iki kat daha fazladır. Cebeller arasında, Gruda, Rec maa Loha, Göl kenarı, Riyol, Postriba ve Dağ Kenarı Cebellerinde Müslümanların nüfusunun daha fazla olduğu belirlenmiştir. Hot, Kelmend, Kastrat, İşkrel, Koçi Kranya Cebellerinde ve Boyana Kenarı ile Drin Kenarında ise Katoliklerin nüfusunun üstün olduğu görülmektedir. Rumların nüfusu ise genellikle Cebellerde daha azdır. Bazı Cebellerde yalnızca bir mezhebe mensup kişiler yaşamakta olup, örneğin Koplik ve Gris Cebellerinde sadece Müslümanlar, Şal maa Şoş, Şlak ve Temal Cebellerinde ise yalnızca Katolikler yaşamaktadır. Rumlar ise yalnızca Gruda, Koçi Kranya, Göl kenarı ve Dağ kenarı Cebellerinde varlık gösterirken, diğer Cebellerde bulunmamaktadır. Nahiyeler arasında ise Kranya Nahiyesinde Müslümanların nüfusu, Zadrime Nahiyesinde ise Katoliklerin nüfusu daha fazladır.

Nefs-i Ülgün Kasabası ve bağlı karyeler, Mezraa Karyeleri, Nefs-i Leş Kasabası, Tiran kazası, Kavaya kazası ve Akçahisar kazasında Müslümanların nüfusu daha yüksektir. Özellikle son üç kazada Müslümanların nüfusunun oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır. Kasile ve Selita, Bas ve Buşkaş karyeleri, Puka, İkbal ve Karacadağ kazalarında ise Katoliklerin nüfusu daha fazladır. Öte yandan, Merkiye ve Raboşta karyeleri, Plan ve Zeymen karyeleri, Leş Malisiyesi ve Mirdita kazasında Müslüman ve Rumların varlığı bulunmamakta, bu bölgeler yalnızca Katoliklerden oluşmaktadır. Rumların, Tiran ve Kavaya kazalarında Katoliklerden daha yüksek bir nüfusa sahip olduğu görülmektedir.

İşkodra vilayetinin 1879 yılına ait toplam nüfusu 161.613 kişidir. Bu nüfusun 81.642'si Müslüman, 75.663'ü Katolik ve 4.308'i Rum olarak kaydedilmiştir. Vilayet genelindeki yüzdelik oranlara bakıldığında, Müslümanların oranı %50,51, Katoliklerin oranı %46,81 ve Rumların oranı ise %2,66'dır. Bu verilere göre, Katolikler ve Rumlar gayrimüslim topluluklar olarak bir araya toplansa dahi, ilk defa Müslümanlar genel nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bunun başlıca nedeni, İşkodra vilayetine Tiran, Kavaya ve

Akçahisar kazalarının eklenmesidir. Bu kazaların vilayete dahil edilmesi, dini nüfus yapısında önemli bir değişiklik meydana getirmiştir. Özellikle bu kazalardaki Müslüman nüfusu, gayrimüslimlerin nüfusuna kıyasla belirgin bir üstünlük göstermektedir. Ayrıca, Tiran ve Kavaya kazalarında Rumların nüfusu, Katoliklerin nüfusundan oldukça fazla olup, bu durum yalnızca Müslümanlar açısından değil, Rumlar açısından da bir değişiklik göstermektedir.

Tablo 4: İşkodra Vilayetinin Müslim-Gayrimüslim Nüfusu H. 1310/ M. 1892-1893 [90]

Kaza	**Nahiye ve Cebel**	**Karye**	**Hane**	**İslam Nüfusu**	**Hıristiyan Nüfusu**	**Katolik Nüfusu**	**Rum**	**Toplam Nüfus**
			İŞKODRA	**SANCAĞI**				
Nefs-i İşkodra[91]			8000[92]	Üçte İkisi[93]		Üçte Biri[94]	600	40.000
İşkodra Kazası	Boyana Kenarı Nahiyesi	21	425	644	2.331			2.975
""	Dağ Kenarı Nahiyesi	26	705	4.474	476			4.950
""	Drin Kenarı Nahiyesi	15	735	2.800	3.465			6.215
""	Karayine Nahiyesi	5	367	2.579				2.579
	Hot Cebeli		500	50		4.450		4.500
	Gruda Cebeli		400	1.700		1.700		3.400
	Kelmend Cebeli		740	175		5.850		6.025
	Kastrat Cebeli		450	570		3.130		3.700
	İşkral Cebeli		550	750		4.500		5.250
	Luha maa Rac Cebeli		310	2.130		820		2.850
	Rance Cebeli		470	2.782		680	260	3.722
	Postriba Cebeli		400	2.590		450		3.030
	Şimal maa İşlak Cebeli		440			3.680		3.680
	Şoş maa Şala Cebeli		1.020			6000		6.000
Tuz Kazası		24	1.210	2.750	4.450			7.200
Leş Kazası		33		1.500	4.000			5.500
	Leş Malisiyası Nahiyesi		280			1.120		1.120
Akçahisar Kazası		49		12.094		1.740		13.834
	Kasle Nahiyesi[95]							

[90] İ.V.S, H. 1310/ M. 1892, 61-128
[91] İ.V.S, H 1310/ M. 1892, 61-62; İşkodra Şehri 12'si İslam olmak üzere 14 mahalleden ibaret olup 40.000 nüfusu havidir. Sülusan (Üçte ikisi) İslam, sülüsi (üçte biri) Katolik'tir. Bu meyanda 100 hane ve 600 nüfus şamil (kapsayan) Rum milleti var.
[92] İ.V.S, H. 1310/ M. 1892, s. 65
[93] 26.267 kişi Müslüman
[94] 13.133 kişi Katolik
[95] Kasle Nahiyesi Akçahisar kazasına tabidir. Üç Bayraktan (Selita, Oroş ve Baz maa Buşkaş) oluşmaktadır.

	Selita Bayrağı		150	210		540		750
	Oroş Bayrağı		300			1.500		1.500
	Baz maa Buşkaş Bayrağı		300	250		1.250		1500
Puka Kazası	Kabaş Bayrağı	8	240	940		940		1.880
	İkbal Bayrağı	8	200	210		1.190		1400
	Keret? Bayrağı	15	200	280	1.120			1.400
	Puka Bayrağı	7	230	700		910		1.610
	Berişa Bayrağı	5	200			1.400		1.400
	Karacadağ Bayrağı	8	500	4000				4000
Mirdita Kazası	Oroş Bayrağı		150			750		750
	Dibr? Bayrağı		500			2.500		2.500
	Fan Bayrağı		250			1.250		1.250
	Koşnan Bayrağı		250			1.250		1.250
	İspeç Bayrağı		550			2.750		2.750
Sancak Yekûn		**224**	**21.022**	**70.445**	**15.842**	**63.483**	**860**	**150.630**
			DIRAÇ	**SANCAĞI**				
Nefs-i Dıraç			552	3.018		199	1.520	4.737 + 48[96]= 4.785
Tiran Kazası		101	6.598	31.383		49	99	32.322[97]
Kavaya Kazası		57		16.822			2.721	19.543
Şiyak kazası		44	2.747	14.284		707	751	15.742
Sancak Yekûn		**202**	**9.897**	**65.507**		**955**	**5.091**	**71.601**
Vilayet Yekûn		**426**	**30.919**	**135.952**	**15.842**	**64.438**	**5.951**	**222.231**

Tabloda görüldüğü üzere, İşkodra vilayeti artık iki sancağa ayrılmıştır. Bunlar İşkodra sancağı ve Dıraç sancağıdır. İşkodra sancağı, (Nefs-i İşkodra, İşkodra kazası, Tuz kazası, Leş kazası, Akçahisar kazası, Puka kazası ve Mirdita kazası)'ndan oluşmaktadır. Dıraç sancağı ise (Nefs-i Dıraç, Tiran kazası, Kavaya kazası ve Şiyak kazası)'ndan oluşmaktadır. 1879 yılına ait kayıtlar doğrultusunda, İşkodra Cebellerinin Karadağ işgali altında olduğu belirtilmişken, bu bölgelerin artık İşkodra Sancağına dahil olduğu anlaşılmaktadır. H. 1310/ M. 1892-1893 yılına ait İşkodra Vilayeti Salnamesine göre, İşkodra'da nüfus tahriri gerçekleştirilememiş olup, tahmini bir nüfus kaydı oluşturulmuştur. Tabloya göre, köylerin birçoğunun eksiktir. Leş ve Akçahisar

[96] 48 kişi ecnebilerdendir.
[97] Doğru toplama rakamı 31.531 olup sancak yekununda bu rakam sayılacaktır.

kazalarındaki haneler eksikken, diğer bölgelerdeki haneler tamamen verilmiştir. Nüfus hesaplamalarında, Katolik ve Rum nüfusları yanı sıra genel Hıristiyan nüfusu da bazı yerlerde dikkate alınmıştır. Önceki nüfus kayıtlarında hane başı ortalama 6 kişi olarak hesaplanmışken, salnamede bu standarda uyulmamış ve hane başı nüfus miktarı kazadan kazaya değişiklik göstermiştir. Hatta aynı kazanın içinde bile farklı rakamlar söz konusudur.

İşkodra kazasındaki Cebellerde ve Puka kazasının Bayrakları içinde hane başı rakamlar farklılık göstermektedir. Örneğin, Leş Malisiyası nahiyesinde hane başı 4 kişi olarak hesaplanırken, Tiran Kazasında bu rakam 4,7 kişidir. Nefs-i İşkodra, Akçahisar kazasına bağlı Kasle Nahiyesinin Bayrakları ve Mirdita kazasının Bayrakları hane başı 5 kişi olarak hesaplanmıştır. Şiyak kazasında hane başı 5,7 kişi; Şoş maa Şala Cebel'inde hane başı 5,88 kişi; Tuz kazasında ise 5,9 kişi olarak belirlenmiştir. Boyana Kenarı Nahiyesi, Dağ Kenarı Nahiyesi ve Karayine Nahiyesi, İkbal Bayrağı, Keret Bayrağı, Puka Bayrağı ve Berişa Bayraklarında hane başı 7 kişi hesaplanmıştır. Puka kazasında hane başı 7,4 kişi; Postriba Cebel'inde 7,6 kişi; Kabaş Bayrağı'nda 7,8 kişi; Rance Cebel'inde ise 7,9 kişi olarak hesaplanmıştır. Karacadağ Bayrağı'nda hane başı 8 kişi; Kelmend Cebel'inde 8,1 kişi; Kastrat Cebel'inde 8,2 kişi; Şimal maa İşlak'ta 8,3 kişi; Gruda Cebeli ve Drin Kenarı Nahiyesinde 8,5 kişi; Nefs-i Dıraç'ta ise 8,6 kişi olarak belirlenmiştir. İşkral Cebeli ve Luha maa Rac Cebel'inde hane başı 9,5 kişi olarak hesaplanmış ve bu rakam en yüksek değer olarak belirlenmiştir.

Hane başı rakamlarındaki bu büyük değişkenlik, daha önce rastlanmamış bir durumdur. Bu durumun nedeninin İşkodra vilayetinin yerel yöneticilerinin böyle bir yolu takip etmelerinin nedeni bilinmemektedir. Muhtemelen hane başı kişi sayısı, kazadan kazaya, köyden köye ve Bayrak'tan Bayrak'a değişiklik göstermektedir. Bazı bölgelerde haneler çekirdek ailelerden oluşurken, diğer bölgelerde hane başı nüfus daha kalabalık olabilir. Ayrıca, salname kayıtlarında sadece hane başı kişi değişiklikleriyle değil, bazı yerlerde toplama işlemlerinde de sorunlar yaşanmaktadır. Örneğin, Drin Kenarı Nahiyesinde İslam nüfusu 2.800, Hıristiyan nüfusu 3.465 olarak belirtilmiş, ancak toplamada 6.215 olarak yazılmıştır; doğru toplam ise 6.265'tir. Luha maa Rac Cebel'inde toplam nüfus 2.850 olarak verilmişken, doğru rakam 2.950'dir. Postriba Cebel'inde toplam nüfus 3.030 olarak yazılmışken, doğru toplam 3.040'tır. Tiran kazasında ise toplam nüfus 32.322 olarak belirtilmişken, doğru toplam 31.531'dir. Orijinal verilere sadık kalınarak rakamlar

salnamede yazıldığı şekilde tabloda da yansıtılmıştır. Ancak toplama işlemleri tarafımızdan yapıldığı için tablodaki sonuçlar doğru şekilde belirtilmiştir.

Fetihten 413 yıl sonra, İşkodra Sancağındaki kazaların nüfusunu teker teker incelediğimizde, Nefs-i İşkodra bölgesinin toplam nüfusunun 40.000 kişi olduğu görülmektedir. Bu nüfusun 26.267'si Müslüman, 13.260'ı Katolik ve 600'ü Rum'dur. Nefs-i İşkodra'nın yüzdelik oranları ise %65,66 Müslüman, %32,83 Katolik ve %1,5 Rum olarak hesaplanmıştır. Bu verilere göre, şehirde Müslümanlar, nüfus açısından gayrimüslimlere göre iki kat daha fazladır ve çoğunluğunu korumaktadır.

İşkodra kazasının Cebel ve Nahiyelerindeki toplam nüfus ise 59.036 kişidir. Bu nüfusun 21.244'ü Müslüman, 31.260'ı Katolik, 6.272'si Hıristiyan ve 260'ı Rum'dur. Yüzdelik oranlar ise %35,98 Müslüman, %52,95 Katolik, %10,62 Hıristiyan ve %1,5 Rum olarak belirlenmiştir. Şehirde Müslümanlar, gayrimüslimlere karşı nüfus üstünlüğünü büyük ölçüde sürdürürken, kırsal bölgelerde ise, fetihten bu yana 413 yıl geçmiş olmasına rağmen gayrimüslimlerin nüfus üstünlüğü devam etmektedir.

Tuz kazasının toplam nüfusu 7.200 kişidir. Bu nüfusun 2.750'si Müslüman, 4.450'si ise Hristiyan'dır. Buna göre, kazanın nüfus dağılımı %38,19 Müslüman ve %61,80 Hristiyan olarak belirlenmiştir. Tuz kazasında Hristiyan nüfusunun, Müslüman nüfusundan belirgin şekilde fazla olduğu anlaşılmaktadır. Leş kazasının toplam nüfusu ise 6.620 kişidir. Bu nüfusun 1.500'ü Müslüman, 4.000'i Hristiyan ve 1.120'si Katolik'tir. Yüzdelik oranlara bakıldığında, Leş kazasının nüfusunun %22,65'i Müslüman, %60,42'si Hristiyan ve %16,91'i Katoliklerden oluşmaktadır. Leş kazasında gayrimüslimlerin nüfusunun, Müslümanlardan neredeyse üç kat daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca, Müslümanların yalnızca Leş Kasabasında bulunduğu ve Malisiya'da Müslümanların mevcut olmadığı tespit edilmiştir. Akçahisar kazasının toplam nüfusu 17.584 kişidir. Bu nüfusun 12.554'ü Müslüman, 5.030'u ise Katoliklerden oluşmaktadır. Nüfusun yüzdelik dağılımı %71,39 Müslüman ve %28,60 Katolik olarak belirlenmiştir. Akçahisar kazası, İşkodra kazasından sonra nüfus açısından en büyük kaza olarak tespit edilmiştir. Dağlık bir bölgede olmasına rağmen, burada nüfusun yüksek çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Benzer bir durum Puka kazasında da gözlemlenmektedir. Puka kazasının toplam nüfusu 11.690 kişidir. Bu nüfusun 6.130'u Müslüman, 1.120'si Hristiyan ve 4.440'ı Katolik'tir. Yüzdelik oranlar ise %52,43 Müslüman, %9,5 Hristiyan

ve %37,98 Katolik olarak hesaplanmıştır. Gayrimüslimlerin toplam nüfusu bir araya getirilse de Müslümanlar nüfus açısından çoğunluğunu korumaktadır. Mirdita kazasında ise durum farklılık göstermektedir. Mirdita kazasının toplam nüfusu 8.500 kişidir ve bu nüfus tamamen Katoliklerden oluşmaktadır. Yani, Mirdita kazası %100 Katoliktir. Dolayısıyla, Nefs-i İşkodra, Akçahisar kazası ve Puka kazasında Müslümanlar nüfus açısından ilk sırada yer alırken, İşkodra kazasının Cebel ve Nahiyeleri, Tuz kazası, Leş kazası ve Mirdita kazasında nüfus çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşmaktadır.

İşkodra Sancağının toplam nüfusu 150.630 kişidir. Bu nüfusun 70.445'i Müslüman, 63.483'ü Katolik, 15.842'si Hristiyan ve 860'ı Rum'dur. İşkodra Sancağının yüzdelik dağılımı ise %46,76 Müslüman, %42,14 Katolik, %10,51 Hristiyan ve %0,0057 Rum olarak belirlenmiştir. Bu veriler doğrultusunda, İşkodra Sancağındaki gayrimüslimlerin nüfus açısından çoğunluğu koruduğu görülmektedir. Fetihten 413 yıl geçmesine rağmen, Müslümanların hâlâ nüfus açısından çoğunluğu oluşturamadığı anlaşılmaktadır.

Dıraç Sancağının kazalarındaki nüfus durumu farklılık göstermektedir. Örneğin, Nefs-i Dıraç'ın toplam nüfusu 4.785 kişidir. Bu nüfusun 3.018'i Müslüman, 199'u Katolik, 1.520'si Rum ve 48'i Ecnebidir. Yüzdelik dağılım ise %63,07 Müslüman, %4,15 Katolik, %31,76 Rum ve %1 Ecnebi olarak hesaplanmıştır. Tiran kazasının toplam nüfusu 31.531 kişidir ve Dıraç Sancağının en büyük nüfusuna sahip kazasıdır. Bu nüfusun 31.383'ü Müslüman, 49'u Katolik ve 99'u Rum'dur. Yüzdelik dağılım ise %99,53 Müslüman, %0,15 Katolik ve %0,31 Rum olarak belirlenmiştir. Kavaya kazasının toplam nüfusu 19.543 kişidir ve nüfus açısından en büyük ikinci kazadır. Bu kazada 16.822 kişi Müslüman, 2.721 kişi ise Rum'dur. Yüzdelik oranı ise %86,07 Müslüman ve %13,92 Rum olarak hesaplanmıştır. Şiyak kazasının toplam nüfusu 15.742 kişidir. Bu nüfusun 14.284'ü Müslüman, 707'si Katolik ve 751'i Rum'dur. Yüzdelik dağılımı ise %90,73 Müslüman, %4,49 Katolik ve %4,77 Rum olarak belirlenmiştir.

Dıraç Sancağının toplam nüfusu 71.601 kişidir. Bu nüfusun 65.507'si Müslüman, 955'i Katolik ve 5.091'i Rum'dur. Sancağın yüzdelik dağılımı ise %91,48 Müslüman, %1,33 Katolik ve %7,11 Rum olarak hesaplanmıştır. Veriler doğrultusunda, Dıraç Sancağında Müslümanların nüfus oranı İşkodra Sancağına kıyasla oldukça yüksektir. Gayrimüslimlerin nüfus oranı ise neredeyse yok denecek kadar düşüktür. İşkodra Sancağındaki Müslüman ve gayrimüslim nüfus oranı arasında büyük bir değişiklik

gözlemlenmemekle birlikte, Müslümanlar bu sancağın dini unsurları arasında ikinci en büyük grubu oluşturmaktadır. Öte yandan, Dıraç Sancağında Müslümanlar yüksek bir şekilde birinci dini unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, sadece Müslümanlar açısından değil, Rumlar açısından da dikkate değerdir. İşkodra Sancağındaki Rum nüfusu çok düşükken, Dıraç Sancağında Katoliklerden çok daha yüksek bir nüfusa sahiptir. Katoliklerin nüfusu ise Dıraç Sancağında neredeyse yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla, Dıraç Sancağında Rumlar, Müslümanlardan sonra en büyük ikinci dini unsur durumundadır.

H. 1310/ M. 1892-1893 yılına ait salnamesine göre, İşkodra vilayetinin toplam nüfusu 222.231 kişidir. Bu nüfusun 135.952'si Müslüman, 64.438'i Katolik, 15.842'si Hıristiyan ve 5.951'i Rum'dur. Vilayet genelindeki yüzdelik dağılım ise %61,17 Müslüman, %28,99 Katolik, %7,12 Hıristiyan ve %2,67 Rum olarak belirlenmiştir. Bu verilere göre, İşkodra vilayetinde Müslümanlar nüfus açısından en büyük dini unsur olarak belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Gayrimüslimlerin toplam nüfusu birleşse bile, Müslümanlar hala en büyük grup olarak kalmaktadır. İşkodra sancağında Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki nüfus farkı neredeyse eşitken, Dıraç sancağının İşkodra vilayetine dahil edilmesiyle bu fark belirgin bir şekilde açılmıştır. Rumlar ise nüfus açısından en az olan dini unsur olarak kalmaktadır.

Tablo 5: İşkodra Vilayetinin Papazlar Tarafından Yapılan Tahriri Nüfusunu Gösteren Cetvel (1892)[98].

Kaza, Nahiye ve Cebel İsimleri	**Hane İslam**	**Hane Katolik**	**Nüfusu İslam**	**Nüfusu Katolik**	**Mecmu'**
İşkodra Kazası	4.000	3.000	24.000	18.000	42.000
Hot Cebeli	-	500	-	3.480	3.480
Gruda Cebeli	-	625	-	3.750	3.750
Kelmend Cebeli	-	667	-	4.000	4.000
Kastrat Cebeli	-	400	-	2.400	2.400
İşkral Cebeli	-	360	-	2.160	2.160
Reç maa Luha Cebeli	100	350	600	2.160	2.760
Koplik, Grise, Riyol Cebeli	250	500	1.500	3.300	4.800
Kenar? Cebeli	600	160	3.600	360	3.960
Luza, Fan Cebeli	200	150	1.200	900	2.100
Karanya Cebeli	300	-	1.800	-	1.800
Postriba Cebeli	400	450	2.400	2.650	5.050
Şale Cebeli	-	500	-	3.300	3.300
Şoş Cebeli	-	400	-	2.450	2.450
Polati (Pulti) Cebeli	-	350	-	2.150	2.150
Şlak ve Temal Cebeli	-	300	-	1.800	1.800

[98] BOA, Y.PRK.UM, 31/42; Bu kayıtlarda, papazlar gerçek nüfusu değil, tahrif edilmiş nüfusu kaydetmişlerdir.

Puka Kazası	500	1350	3.000	8.100	11.100
Zadrima Nahiyesi	150	700	900	1.800	2.700
Mirdita Kazası	-	3.000	-	18.000	18.000
Leş Kazası	50	600	300	3.600	3.900
Kışla Nahiyesi	-	600	-	3.600	3.600
Kurbin? Nahiyesi	-	650	-	3.900	3.900
Akçahisar Kazası	3.000	250	18.000	1.500	19.500
… Cebeli 1	-	500	-	3.000	3.000
… Cebeli 2	-	400	-	2.400	2.400
Bar Kazası 3	-	1.300	-	7.800	7.800
Ülgün Kazası 4	-	500	-	3.000	3.000
Koç, Karanya 5	-	700	-	4.200	4.200
Troşa Karyesi 6	-	100	-	600	600
İpek ve Yakovada Meskûn Katolik 7	-	2.500	-	15.000	15.000
Prizren'den Meskûn Katolik 8	-	1.000	-	6.000	6.000
Yekûn Kâfe der-Liva-i İşkodra	9.550	22.512	57.300	137.360	194.660
1,2,3,4,5,6,7,8 … … mevaki vilayet harici olup cetvelden tenzil ve mukarrer ve cebelde İslam olup Katolik'te kaydı	-	11.489	-	68.934	
Noksan kayd olunan İslam …	**5.139**	-	**31.434**	-	-
Yekûn Liva-i İşkodra	**14.685**	**11.023**	**88.734**	**68.426**	**157.160**
Dıraç Sancağı	**12.850**	**200**	**77.100**	**1.200**	**78.300**
Yekûn Vilayeti İşkodra	**27.535**	**11.223**	**165.834**	**69.626**	**235.460**

Bu kayıtlar, Göze? ve Mit? papazları tarafından hazırlanmıştır. Papazların bu kayıtlarda, İşkodra vilayetine ait hem İslam hanelerini hem de Katolik haneleri ve nüfusunu tespit etmeye çalıştıkları gözlemlenmektedir. Ancak tabloda, birden sekize kadar numaralandırılmış olan iki Cebel, Bar kazası, Ülgün kazası, Koç Karanya, Troşa karyesi, İpek ve Yakova ve Prizren yerleşim birimlerinin, İşkodra vilayetine bağlı olmadığı halde kayda geçirildiği görülmektedir. Tabloya bakıldığında, papazların bu yerleri dahil etme amacının Katolik nüfusunu daha yüksek göstermek olduğu anlaşılmaktadır. Zira söz konusu yerlerde İslam nüfusuna dair herhangi bir bilgi verilmemiş, yalnızca Katolik nüfusu kaydedilmiştir. Bu durum, bu bölgelerde hiç Müslüman bulunmadığı mı, yoksa papazların bu bilgileri bilinçli olarak mı gizlediği sorularını akla getirmektedir. Oysa önceki kayıtlar, bu yerlerde İslam nüfusunun varlığını göstermektedir. Örneğin, 1861-1862 yıllarına ait Ahmet Cevdet Paşa'nın İşkodra Sancağına dair hane kayıtlarında, Bar kazası toplamda 1.100 hane içermekte olup, bunlardan 584 hane Müslüman, 330 hane Latin ve 186 hane Ortodoks'tur. Haneleri 6 ile çarptığımızda, toplam nüfus 6.600 kişi

olarak hesaplanmakta ve bunların 3.504'ü Müslüman, 1.980'i Latin ve 1.116'sı Ortodoks olarak belirlenmiştir. Ülgün kazası için de benzer bir durum söz konusudur. 1861-1862 yıllarında Ülgün kazasında toplam 658 hane bulunmakta olup, bunlardan 540 hane Müslüman, 114 hane Latin ve 4 hane Ortodoks'tur. Toplam nüfus ise 3.948 kişi olup, bunların 3.240'ı Müslüman, 684'ü Latin ve 24'ü Ortodoks'tur. 1879 yılı kayıtlarında ise Nefs-i Ülgün kasabası ve köylerinde 3.000 Müslüman, 60 Katolik ve 30 Rum nüfusu mevcut bulunmaktaydı. Bu durum, sadece İşkodra vilayeti dışında kalan yerler için değil, İşkodra vilayeti dahilindeki Hot, Gruda, Kelmend, Kastrat ve İşkral Cebelleri için de geçerlidir. 1879 yılına ait tabloda, bu Cebellerde Müslüman nüfusunun mevcut olduğu görülmüştür. Hatta Gruda Cebelindeki Müslüman nüfusun, Katoliklerden fazla olduğu da tespit edilmiştir. Bu veriler ışığında, papazların Müslüman nüfusunu bilinçli olarak gizlemeye çalıştıkları ve bu nedenle gerçek nüfus bilgilerinin saklandığı anlaşılmaktadır.

Bu tablonun verilerine göre, papazların nüfus kaydı tutma yöntemlerinde bazı usulsüzlükler ve manipülasyonlar açıkça görülmektedir. Papazlar, Müslüman haneleri eksiksiz bir şekilde hane başı 6 ile çarparken, Katolik haneler için hane başı rakamını değişken biçimde uygulamışlardır. Örneğin, Hot Cebelinde 500 Katolik hane mevcut olup, hane başı 6.96 olarak hesaplanmış ve neredeyse 7 rakamı ile nüfus hesaplanmıştır. Benzer şekilde, Koplik, Grise ve Riyol Cebellerinde de 500 Katolik hane bulunmakta olup, hane başı 6.6 ile çarpılmıştır. Şale Cebeli de 500 Katolik hane içermekte ve aynı şekilde hane başı 6.6 ile hesaplanmıştır. Postriba Cebelinde ise 450 Katolik hane olup, hane başı 5.8 ile değerlendirilmiştir. Bu yöntemler, papazların genellikle hane başı rakamını yüksek gösterdiklerini ve böylece Katolik nüfusunu fazla göstermeye çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, papazlar bazı bölgelerde hane başı rakamını önemli ölçüde düşürmeyi tercih etmişlerdir. Örneğin, Kenar Cebelinde 160 Katolik hane mevcut olup, hane başı 2.2 ile hesaplanmıştır. Zadrima Nahiyesinde ise 700 Katolik hane bulunmakta olup, hane başı 2.5 olarak belirlenmiştir. Bu durum, papazların hane başı rakamını yer yer düşürdüğünü ve böylece bu bölgelerdeki Katolik hanelerini daha fazla göstermeyi amaçladıklarını düşündürmektedir. Genel olarak, papazların Müslüman nüfusunu bilerek düşük gösterdiği ve Katolik nüfusunu olduğundan fazla göstermek için çeşitli manipülasyonlar yaptığı anlaşılmaktadır. Bu şekilde, Müslüman nüfusun oranını azaltarak Katolik nüfusun oranını abartma amacı güttükleri açıkça görülmektedir.

Bu tablonun verilerine göre, Yekûn Kâfe der-Liva-i İşkodra'da Müslüman hanelerin sayısı 9.550, Katolik hanelerin sayısı ise 22.512 olarak kaydedilmiştir. Nüfus açısından ise, 57.300 kişinin Müslüman, 137.360 kişinin ise Katolik olarak belirtilmiş olduğu görülmektedir. Bu durumda Müslüman nüfus oranı %29,43, Katolik nüfus oranı ise %70,80 olarak hesaplanmaktadır. Ancak devlet tarafından yapılan düzeltmeler sonucunda bu rakamlar yeniden düzenlenmiştir. Yenilenen verilere göre, Katolik haneler 22.512 olarak verilmiş olup, bunlardan 11.489 hane İşkodra vilayeti dışında yer almakta ve Müslüman olarak kayda geçirilmişken Katolik olarak gösterilmiştir. Bu haneler, nüfus olarak 68.934 kişiyi kapsamaktadır ve hem vilayet dışında olmaları hem de Müslüman olmalarına rağmen Katolik olarak gösterilmişlerdir. Bu durum, Katolik nüfusunu yapay olarak artırmak amacıyla yapılmış bir manipülasyonu işaret etmektedir.

Öte yandan, Müslüman hanelerinde ise 5.139 hanenin eksik olduğu ve bu eksikliğin 31.434 kişilik bir nüfus kaybına yol açtığı tespit edilmiştir. Bu yanlışlıkların düzeltilmesinin ardından, İşkodra vilayetinin yerel yöneticileri, papazların gösterdiği fazlalık ve eksiklikleri düzeltmek amacıyla yeni bir nüfus kaydı düzenlemiş ve aşağıda gösterilen tabloya yansıtmıştır.

Tablo 6: İşkodra Vilayetinin Tereddüt ve Şüpheye Yer Bırakmadan Hane ve Nüfus Miktarını Gösteren Cetvel (H.1312/ M.1894-1895)[99]

Kaza ve Nahiye ve Cebel İsimleri	**Hane İslam**	**Hane Katolik**	**Nüfusu İslam**	**Nüfusu Katolik**	**Mecmu'**
İşkodra Kazası	5.500	3.000	33.000	18.000	51.000
Hot Cebeli	5	500	30	3.000	3.030
Gruda Cebeli	375	200	2.250	1.200	3.450
Kelmend Cebeli	17	600	102	3.600	3.702
Kastrat Cebeli	75	300	450	1800	2.250
İşkral Cebeli	52	280	308	1.600	1.908
Reç maa Luha	310	150	1.860	900	2.760
Koplik, Gris, Riyol Cebeli	555	200	3.330	1.200	4.530
Kenar? Cebeli	600	50	3.600	300	3.900
Luza, Fan Cebeli	155	5	930	30	960
Karanya Nahiyesi	470	-	2.820	-	2.820
Postriba Cebeli	500	250	3.000	1.500	4.500
Şale Cebeli	-	470	-	2.820	2.820
Şoş Cebeli	-	300	0	1.800	1.800
Polati (Pulti) Cebeli	-	280	0	1.680	1.680
Şlak ve Temal Cebeli	2	300	12	1.500	1.512
Puka Kazası	950	850	5.700	5.100	10.800
Zadrima Nahiyesi	250	500	1.500	3.000	4.500
Mirdita Kazası	2	1950	12	11.700	11.712
Leş Kazası	185	400	1.110	2.400	3.510

[99] BOA, Y.PRK.UM, 31/42

Kışla Nahiyesi	120	600	725	3.500	4.225
Kurbin? Nahiyesi	150	250	900	1.500	2.400
Akçahisar Kazası	3000	250	18.000	1.500	19.500
… Cebeli 1	--	--	--	--	--
… Cebeli 2	--	--	--	--	--
Bar Kazası 3	--	--	--	--	--
Ülgün Kazası 4	--	--	--	--	--
Koç, Karanya? 5	--	--	--	--	--
Traşa? Karyesi 6	--	--	--	--	--
İpek ve Yakova ve Prizren'den meskûn Katolik 7	--	--	--	--	--
İşkodra Kazasında tavattun (yerleşme) eden Muhacirini İslamiye	1.333	11.685[100]	7.998	68.426[101]	7.998
Yekûn Liva-i İşkodra	**14.685**[102]	**11.685**[103]	**85.537**[104]	**68.426**[105]	**157.160**[106]
Dıraç Sancağı	**12.850**	**200**	**77.100**	**1.200**	**78.300**
Yekûn Vilayeti İşkodra	**27.535**[107]	**11.885**[108]	**165.637**[109]	**69.626**[110]	**235.460**[111]

Tabloda doğrudan göze çarpan birden yediye kadar olan rakamlarla işaretlenmiş bölgeler vilayet dışında oldukları gerekçesiyle düşürülmüştür. Daha önce papazların bazı bölgelerde haneleri, bazı bölgelerde ise nüfusu daha fazla göstermeyi amaçladıkları yönünde bir tahminde bulunmuştuk. Şimdi bu tablonun verileri doğrultusunda bu tahminlerin doğru bir analize dayandığı anlaşılmaktadır. Örneğin, İşkodra kazasında papazlar tarafından Müslüman haneler 4.000 olarak gösterilirken, düzeltilmiş tabloda Müslüman hanelerin 5.500 olduğu görülmektedir. Yani İşkodra kazasındaki Müslüman nüfus papazlar tarafından 24.000 kişi olarak belirtilmişken, düzenlenmiş tabloda bu sayı 33.000 olarak verilmiştir. Bu, 9.000 Müslüman nüfusunun eksik gösterildiği anlamına gelmektedir. Papazlar tarafından Hot, Gruda, Kelmendi, Kastrat ve İşkral Cebellerindeki Müslüman nüfusu tamamen düşürülmüşken, düzenlenmiş tabloda bu Cebellerde Müslüman nüfusunun mevcudiyeti söz konusu olmaktadır. Bu Cebellerde toplam 524 Müslüman hanenin bulunduğu ve nüfus olarak toplam 3.140 Müslümanın kayıtlardan çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Kenar Cebelindeki Katolik hane sayısı papazlar tarafından

[100] Doru rakam 8.985 Katolik hane.
[101] Doğru rakam 69.630 Katolik nüfusu
[102] Doğru rakam 14.606 İslam hane.
[103] Doğru rakam 8.985 Katolik hane. Yorumda doğru rakama göre işlem yapılmaktadır.
[104] 87.637 İslam nüfusu.
[105] Doğru rakam 69.630 Katolik nüfusu
[106] Doğru rakam 157.267
[107] Doğru rakam 27.456 İslam hane.
[108] Doğru rakam 9.185 Katolik hane. Yorumda doğru rakama göre işlem yapılmaktadır.
[109] Doğru rakam 164.737 Müslüman nüfusu.
[110] Doğru rakam 70.830 Katolik nüfusu.
[111] Doğru rakam 235.567

160 olarak gösterilirken, gerçek Katolik hane sayısı 50 olarak düzeltilmiştir. Zadrima Nahiyesindeki Müslüman haneler papazlar tarafından 150 olarak belirtilirken, yeni tabloda Müslüman haneler 250 olarak düzeltilmiştir. Bu durumda 100 hane eksiltilmiştir. Aynı nahiyede papazlar tarafından Katolik haneler 700 olarak gösterilirken, gerçek Katolik hane sayısı 500 olarak kayda geçirilmiştir. Burada da 200 Katolik hane fazla gösterilmiştir. Bu veriler doğrultusunda, papazlar hakkında yapılan tahminlerin artık tahminden çıkarak doğru bir analiz oluşturduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu bilgiler, papazların Müslüman nüfusunu düşürmeye ve Katolik nüfusunu olduğundan fazla göstermeye yönelik bir amaç güttüklerini açıkça ortaya koymaktadır.

Yeni düzeltilmiş tabloda, üç bölgede hane başı rakamının 6'nın altında olduğu görülmektedir. Örneğin, İşkral Cebelinde Müslüman haneleri hane başı 5.9 ile Katolik haneler ise hane başı 5.7 ile sayılmıştır. Şlak ve Teml Cebelinde Katolik haneler hane başı 5 ile Kışla Nahiyesinde ise 5.8 ile sayılmıştır. Diğer bölgelerde ise tüm Müslüman ve Katolik hanelerin hane başı 6 rakamıyla hesaplanmıştır. Ayrıca, bu tabloda İşkodra vilayetinde 7.998 Müslüman kişinin muhacir olarak yerleştiği bilgisi de yer almaktadır.

Tabloda, Yekûn-ı Liva-i İşkodra ve Yekûn-ı Vilayet-i İşkodra'daki toplam rakamlarda toplama hatası yapılmıştır. Orijinal tabloya müdahale edilmeden doğru rakamlar dipnotlarda verilmiştir. Bu doğrultuda, yorumlarda kullanılan rakamlar ve yüzdelikler, tablonun sonuçlarına göre değil, doğru toplama uygun yapılarak yansıtılmıştır.

Bu düzeltmeler sonucunda, İşkodra livasında toplam 23.591 hane bulunduğu, bunlardan 14.606'sının Müslüman, 8.985'inin ise Katolik hane olarak kaydedildiği tespit edilmiştir. İşkodra livasının toplam nüfusu 157.267 kişi olup, bunlardan 87.637'si Müslim ve 69.630'u Katolik olarak kaydedilmiştir. Bu veriler ışığında, İşkodra livasının nüfusunun %55,72'sinin Müslüman ve %44,27'sinin Katolik olduğu ortaya çıkmaktadır. Önceki tabloda papazlar tarafından verilen yüzdeliklerde Müslümanların oranı %29,43, Katoliklerin oranı ise %70,80 olarak kaydedilmiştir. Ancak, İşkodra livasındaki doğru yüzdelik oranı %55,72 Müslüman ve %44,27 Katolik olarak belirlenmiştir. Bu veriler doğrultusunda, İşkodra livasında Müslümanların nüfusu, fetihten 416 yıl sonra ilk kez Katoliklerin nüfusunu geçerek %50'yi aşmıştır. Önceden Dıraç sancağı ile birlikte Müslümanlar ilk sırayı alırken, artık her iki sancakta da Müslüman nüfusu, gayrimüslimlere kıyasla birinci sıradadır.

Dıraç sancağındaki toplam hane sayısı 13.050'dir. Bu haneden 12.850'si Müslim, 200'ü ise Katolik hanelerdir. Toplam nüfus ise 78.300 kişidir. Bu nüfusun 77.100'ü Müslüman, 1.200'ü ise Katolik olarak kaydedilmiştir. Dıraç sancağının yüzdelik oranı %98,46 Müslüman ve %1,53 Katolik olarak tespit edilmiştir.

İşkodra vilayetinde ise toplam hane sayısı 36.641'dir. Bu hanelerin 27.456'sı Müslüman, 9.185'i Katolik hanelerdir. Vilayetin toplam nüfusu ise 235.567 kişidir; bunlardan 164.737'si Müslüman, 70.830'u Katolik'tir. Buna göre, nüfusun %69,93'ü Müslüman, %30,06'sı ise Katolik olarak belirlenmiştir.

Tablo 7: İşkodra Vilayetinin H. 1310/ M. 1892-1893 Salnamesi ile H. 1312/ M. 1894-1895 verilerinin karşılaştırılması.

	H. 1310			H. 1312		
Sancaklar	**İslam Nüfusu**	**G.müslim Nüfusu**[112]	**Toplam**	**İslam Nüfusu**	**G.müslim Nüfusu**[113]	**Toplam**
İşkodra Sancağı	70.445	80.185	150.630	87.637	69.630	157.267
Dıraç Sancağı	65.507	6.046 + 48 Ecnebi	71.601	77.100	1.200	78.300
Vilayet Yekûn	**135.952**	**86.279**	**222.231**	**164.737**	**70.830**	**235.567**

Verilen veriler doğrultusunda, İşkodra sancağındaki İslam nüfusu iki yıl içerisinde 17.192 kişilik bir artış göstermiş, buna karşın gayrimüslim nüfusu 10.555 kişilik bir azalma yaşamıştır. Toplam sancak nüfusunda ise 6.637 kişilik bir artış kaydedilmiştir. Dıraç sancağındaki İslam nüfusu ise 11.593 kişilik bir artış göstermiş, gayrimüslim nüfusu ise 4.894 kişilik bir azalma yaşamıştır. Toplam sancak nüfusunda ise 6.699 kişilik bir artış gözlemlenmiştir. Vilayet düzeyinde değerlendirildiğinde, İşkodra vilayetindeki İslam nüfusu 28.785 kişilik bir artış göstermiştir. Buna karşılık, gayrimüslim nüfusunda toplamda 15.449 kişilik bir azalma gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, toplam vilayet nüfusunda 13.336 kişilik bir artış gözlemlenmiştir. Bu verilere dayanarak, İşkodra vilayetinin her iki sancağında önemli ölçüde bir nüfus artışı görülmektedir. Toplamda 13.336 kişilik bu artış, İşkodra vilayetinde Osmanlı Devleti'nin asayişi sağladığını ve halkın refah ile huzur içinde yaşamasına katkıda bulunduğunu göstermektedir.

Önemli bir diğer husus, Müslüman nüfusun artarken, gayrimüslim nüfusun azalmasıdır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru, İşkodra'da İslam nüfusunun bu denli hızlı bir şekilde artmasının nedenleri nedir diye sorulabilir. Osmanlı Devleti'nin güçlü dönemlerinde Müslüman nüfusun bu hızda yayılmadığı göz önüne alındığında, devletin zayıf olduğu

[112] Gayrimüslim ifadesi altında Katolik, Hristiyan, Rum ve yabancı kişiler bir araya getirilmiştir.
[113] Gayrimüslim adı altında Katolikler sayılmaktadır.

bir dönemde İslam dininin binlerce kişi tarafından kabul edilmesi, dinin yalnızca zorla kabul ettirildiği yönündeki iddiaların aksine, insanların kendi istekleri doğrultusunda yayıldığını kanıtlayan önemli bir göstergedir.

Tablo 8: İşkodra Vilayetinin İnas ve Zukur Nüfusunu Gösteren Cetvel H. 1315/ M. 1897-1898[114].

Esami	Tebaa-i Ecnebiye		Latin		Rum		İslam		Ermeni		Yekûn		İcmâl
	İnas	Zukur	İnas	Zukur	İnas	Zukur	İnas	Zukur	İnas	Zukur	İnas	Zukur	
İşkodra Merkez Kazası	7	57	18488	21293	831	894	19197	20695			38490[115]	42939	81429[116]
Puka Kazası	1	1	3626	4380	-	-	2481	2923			6118[117]	7274 [118]	13392[119]
Selime? Kazası			5664	5589	-	11	933	1073			6597	6673	13270
Tuz Kazası			2131	2189	273	287	1202	1414			3606	3890	7496
Mirdita Kazası			9557	10447	-	-	24	23			9581	10470	20051
Sancak Yekûn	**8**	**58**	**39443** [120]	**43868** [121]	**1104**	**1192**	**23837**	**26128**			**64392**[122]	**71246** [123]	**55638**[124]
Dıraç Merkez Kazası	28	23	219	218	1142	1351	4279	4314	3	3	5661	5909	11570
Akçahisar Kazası	-	-	3930	4280	-	6	7101	6702			11031	10988	22019
Tiran Kazası	3	3	8	11	444	456	17600	16193			18052[125]	16663	34815[126]
Şiyak Kazası	-	-	162	239	48	62	6693	6645			6903	6946	13849
Kavaya[127]					1228	1430	8639	8376			9867	9806	19673
Sancak Yekûn	**31**	**26**	**4306** [128]	**4748**	**2862**	**3305**	**44312**	**42230**	**3**	**3**	**51514**[129]	**50312**	**101826**[130]
Vilayet Yekûn	**39**	**84**	**43749** [131]	**48616** [132]	**3966**	**4497**	**68149**	**68358**	**3**	**3**	**115916** [133]	**121558** [134]	**157464**[135]

[114] DH.SN.M, 81/39
[115] Doğru rakam 38.523
[116] Doğru rakam 81.462
[117] Doğru rakam 6.108
[118] Doğru rakam 7.304
[119] Doğru rakam 13.412
[120] Doğru rakam 39.466
[121] Doğru rakam 43.898
[122] Doğru rakam 64.415
[123] Doğru rakam 71.276
[124] Doğru rakam 135.691
[125] Doğru rakam 18.055
[126] Doğru rakam 34.718
[127] Belgede, 1315 yılına ait cetvelde ilgili sütun boş bırakılmıştır. Ancak diğer nüfus cetvelleriyle yapılan karşılaştırmalar sonucunda, bu sütunun "Kavaya" ile ilgili olduğu düşünülmektedir.
[128] Doğru rakam 4.319
[129] Doğru rakam 51.527
[130] Doğru rakam 101.839
[131] Doğru rakam 43.785
[132] Doğru rakam 48.646
[133] Doğru rakam 115.942
[134] Doğru rakam 121.588
[135] Doğru rakam 237.530

Görüldüğü üzere, bu tablo diğer tablolardan farklıdır. Bu tabloyu ayıran özellik, daha önceki verilerde bulunmayan inas (kadınlar) ve zukur (erkekler) nüfus verilerinin eksiksiz olarak sunulmuş olmasıdır. Önceki nüfus kayıtlarında yalnızca İslam, Latin, Rum ve hatta Ecnebi (yabancı) varlığına ilişkin bilgiler yer almışken, bu tabloda yeni olarak Ermeniler de dahil edilmiştir. Önceki nüfus kayıtlarında ecnebilerin varlığı sadece Dıraç Sancağı ile sınırlıyken, şimdi İşkodra sancağında da ecnebi varlığı tespit edilmiştir. Her iki sancak da artık beşer kazadan oluşmaktadır. Akçahisar kazasının İşkodra sancağından ayrılarak Dıraç sancağına bağlandığı gözlemlenmiştir. Dipnotlarda belirtildiği gibi, bazı bölgelerde toplama hataları yapıldığı anlaşılmaktadır. Tablonun orijinal şekline dokunulmamış olmakla birlikte, yorumlarda bu toplama hataları düzeltilmiş ve yeni rakamlarla hesaplamalar yapılmıştır.

İşkodra merkez kazasının toplam nüfusu 81.462 kişidir. Bu nüfusun 42.939'u erkek, 38.523'ü ise kadındır. Merkez kazasındaki erkek nüfusu, kadın nüfusundan 4.416 kişi daha fazla olup, erkeklerin oranı %52,71, kadınların oranı ise %47,2'dir. Bu fark, İslam, Latin, Rum ve Ecnebi nüfus gruplarında da görülmektedir.

Müslümanların toplam nüfusu 39.892 kişidir. Bu nüfusun 20.695'i erkek, 19.197'si kadındır; bu da erkeklerin oranının %51,87 kadınların oranının ise %48,12 olduğunu göstermektedir. Latinlerin toplam nüfusu 39.781 kişidir; bunlardan 21.293'ü erkek, 18.488'i kadındır. Yüzdelik oranlar ise erkeklerde %53,52 ve kadınlarda %46,47 olarak belirlenmiştir. Rumların toplam nüfusu 1.725 kişidir. Bu nüfusun 894'ü erkek, 831'i kadındır; dolayısıyla erkeklerin oranı %51,82, kadınların oranı ise %48,17'dir. Ecnebilerin toplam nüfusu ise 64 kişidir; bunlardan 57'si erkek, 7'si kadındır. Erkeklerin oranı %89,06, kadınların oranı ise %10,93'tür. Dini nüfus dağılımının yüzdesi ise şu şekildedir: Müslümanlar %48,97, Latinler %48,83, Rumlar %2,11 ve Ecnebiler %0,07'dir. İşkodra Kazasında Müslüman ve Latinlerin yüzdelik oranları neredeyse eşittir. Ancak, Latin, Rum ve Ecnebi grupları topluca gayrimüslim olarak değerlendirildiğinde, bu grubun nüfus oranı %51,01 olup, bu oran Müslüman nüfusunu geçmektedir.

Puka kazasının toplam nüfusu 13.412 kişidir; bunların 7.304'ü erkek, 6.108'i kadındır. Dolayısıyla, erkek nüfusu kadın nüfusundan 1.196 kişi daha fazladır. Müslümanların toplam nüfusu 5.404 kişidir. Bu nüfusun 2.923'ü erkek, 2.481'i kadındır; bu da erkeklerin oranının %54,08, kadınların oranının ise %45,91 olduğunu göstermektedir. Latinlerin

toplam nüfusu ise 8.006 kişidir; bunların 4.380'i erkek, 3.626'sı kadındır. Erkeklerin oranı %54,70, kadınların oranı ise %45,29'dur. Rumlardan kimse olmayıp ecnebilerden yalnızca birer erkek ve kadın bulunmaktadır. Dini nüfus dağılımının yüzdesi ise şu şekildedir: Müslümanlar %40,29, Latinler ise %59,69 oranındadır; bu da Latinlerin Müslümanlardan daha yüksek bir nüfus oranına sahip olduğunu göstermektedir. H. 1312/ M. 1895 yılında Puka kazasındaki Müslüman nüfusunun daha yüksek olduğu görülürken, üç yıl sonra yapılan bu tablodaki veriler Latin nüfusunun daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

Selime kazasının toplam nüfusu 13.270 kişidir; bu nüfusun 6.673'ü erkek, 6.597'si kadındır. Dolayısıyla, erkek nüfusu kadın nüfusundan 97 kişi daha fazladır. Erkeklerin oranı %50,28, kadınların oranı ise %49,71'dir. Müslümanların toplam nüfusu 2.006 kişidir; bunların 1.073'ü erkek, 933'ü kadındır. Erkeklerin oranı %53,48, kadınların oranı ise %46,51'dir. Latinlerin toplam nüfusu 11.253 kişidir; bunların 5.589'u erkek, 5.664'ü kadındır. Erkeklerin oranı %49,66, kadınların oranı ise %50,33'tür. Bu durumda, Latin nüfusunda kadınların erkeklerden daha fazla olduğu görülmektedir. Rumlar arasında kadın bulunmamakta olup, yalnızca 11 erkek vardır. Dini nüfus dağılımının yüzdesi ise şu şekildedir: Müslümanlar %15,11, Latinler ise %84,80 oranındadır. Bu durum, Selime kazasındaki gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfustan belirgin şekilde fazla olduğunu göstermektedir.

Tuz kazasının toplam nüfusu 7.496 kişidir; bunların 3.890'ı erkek, 3.606'sı kadındır. Erkek nüfusu, kadın nüfusundan 284 kişi daha fazladır ve yüzdelik oranları sırasıyla %51,89 erkek ve %48,10 kadındır. Müslümanların toplam nüfusu 2.616 kişidir; bu nüfusun 1.414'ü erkek, 1.202'si kadındır. Erkeklerin oranı %54,05, kadınların oranı ise %45,94'tür. Latinlerin toplam nüfusu 4.320 kişidir; bunların 2.189'u erkek, 2.131'i kadındır. Erkeklerin oranı %50,67, kadınların oranı ise %49,32'dir. Rumların toplam nüfusu 560 kişidir; bunların 287'si erkek, 273'ü kadındır. Erkeklerin oranı %51,25, kadınların oranı ise %48,75'tir. Dini nüfus dağılımının yüzdesi ise şu şekildedir: Müslümanlar %34,89, Latinler %57,63 ve Rumlar %7,47 oranındadır. Bu veriler, Tuz kazasında Latinlerin en büyük nüfus grubunu oluşturduğunu, Müslümanların ise ikinci sırada yer aldığını göstermektedir.

Mirdita kazasının toplam nüfusu 20.051 kişidir. Bu nüfusun 10.470'i erkek, 9.581'i kadındır. Ayrıca, 889 erkek nüfus fazlalığı tespit edilmiştir. Bu durumda, erkeklerin yüzdesi %52,21, kadınların yüzdesi ise %48,78 olarak belirlenmiştir. Mirdita kazasında ilk kez Müslümanların varlığı tespit edilmiştir ve bu grubun toplam nüfusu 47 kişidir. Bu nüfusun 23'ü erkek, 24'ü kadındır. Bu veriler ışığında, İşkodra sancağının Mirdita kazasında ilk kez Müslüman kadınların nüfusunun Müslüman erkeklerden fazla olduğu görülmüştür. Latin nüfusunun toplamı 20.004 kişidir. Bu nüfusun 10.447'si erkek, 9.557'si kadındır. Yüzdelik oranlar ise erkekler için %52,22 ve kadınlar için %47,77 olarak belirlenmiştir.

İşkodra sancağının toplam nüfusu 135.691 kişidir. Bu nüfusun 71.276'sı erkek, 64.415'i kadındır. Dolayısıyla, sancağın nüfusunun %52,52'si erkek ve %47,47'si kadındır. Müslümanların toplam nüfusu ise 49.965 kişidir; bunların 26.128'i erkek, 23.837'si kadındır. Bu durumda, Müslüman nüfusun %52,29'u erkek ve %47,70'i kadındır. Latinlerin toplam nüfusu 83.364 kişidir; bunların 43.898'i erkek, 39.466'sı kadındır. Yüzdelik oranlar açısından, Latin nüfusunun %52,65'i erkek ve %47,34'ü kadındır. Rumların toplam nüfusu 2.296 olup, 1.192'si erkek, 1.104'ü kadındır; bu da Rum nüfusunun %51,91'inin erkek ve %48,08'inin kadın olduğunu gösterir. Ecnebilerin toplam nüfusu ise 66 kişidir; bunların 58'i erkek, 8'i kadındır. Ecnebilerin nüfusunda erkeklerin oranı %87,87, kadınların oranı ise %12,12'dir.

İşkodra sancağının dini gruplar açısından nüfus dağılımı ise şu şekildedir: Müslümanların oranı %36,82, Latinlerin oranı %61,43, Rumların oranı %1,69 ve ecnebilerin oranı %0,04'tür. Bu veriler ışığında, Müslüman nüfusunun belirgin bir düşüş yaşadığı, Latin nüfusunun ise önemli bir artış gösterdiği gözlemlenmektedir. H. 1312/ M. 1895 yılında Müslümanların nüfus oranı %55,72 civarındayken, üç yıl içinde, yani H. 1315/ M. 1897-1898 yıllarında bu oran %36,82'ye düşmüştür. Aynı dönemde, gayrimüslimlerin oranında da bir artış gözlemlenmiştir. H. 1312/ M. 1895 yılında Katoliklerin[136] oranı %44,27 iken, üç yıl sonra, H. 1315/ M. 1897-1898 yıllarında bu oran %63,16'ya yükselmiştir. Bu durum, İşkodra sancağında Müslümanların üç yıl önce çoğunlukta olduğu bir dönemde,

[136] H. 1312/ M. 1894 yılında, gayrimüslimlerin "Katolik" olarak kaydedildiği düşünülmektedir. Zira Dıraç sancağında mevcut olan Rumlar da Katolik olarak kaydedilmişlerdir.

sonrasında gayrimüslimlerin belirgin bir şekilde çoğunluğu yeniden ele geçirdiğini göstermektedir.

Dıraç merkez kazasının toplam nüfusu 11.580 kişidir. Bu nüfusun 5.909'u erkek, 5.671'i kadındır. Dolayısıyla, nüfusun %51,02'si erkek ve %48,97'si kadındır. Müslümanların toplam nüfusu 8.593 kişidir; bunların 4.314'ü erkek, 4.279'u kadındır. Bu veriler doğrultusunda, Müslüman nüfusun %50,20'si erkek ve %49,79'u kadındır. Rumların toplam nüfusu ise 2.493 kişidir; bunların 1.351'i erkek, 1.142'si kadındır. Bu oranlar, Rum nüfusunun %55,39'unun erkek ve %45,80'inin kadın olduğunu göstermektedir. Latinlerin toplam nüfusu 437 kişidir; bunların 218'i erkek, 219'u kadındır. Latinlerde erkeklerin oranı %49,88, kadınların oranı ise %50,11'dir. Bu durumda, Latin nüfusunda kadınlar erkeklerden çok az bir yüzdelik farkla öndedir. Ecnebilerin toplam nüfusu 51 kişidir; bunların 23'ü erkek, 28'i kadındır. Ecnebilerin nüfusundaki erkeklerin oranı %45,09, kadınların oranı ise %54,90'dır. Ermenilerin toplam nüfusu 6 kişidir; bunların 3'ü erkek, 3'ü kadındır. Dini grup dağılımına göre, nüfusun %74,20'si Müslüman, %21,52'si Rum, %3,77'si Latin, %0,44'ü ecnebi ve %0,05'i Ermeni'dir.

Akçahisar kazasının toplam nüfusu 22.019 kişidir. Bu nüfusun 10.988'i erkek, 11.031'i kadındır. Dolayısıyla, nüfusun %49,90'ı erkek ve %50,09'u kadındır. Müslümanların toplam nüfusu 13.803 kişidir; bunların 6.702'si erkek, 7.101'i kadındır. Bu oranlar, Müslüman nüfusun %48,55'inin erkek ve %51,44'ünün kadın olduğunu göstermektedir; dolayısıyla, kadınların nüfusu erkeklerden daha fazladır. Rumların toplam nüfusu sadece 6 erkektir. Latinlerin toplam nüfusu ise 8.210 kişidir; bunların 4.280'i erkek, 3.930'u kadındır. Latin nüfusunda erkeklerin oranı %52,13, kadınların oranı ise %47,86'dır. Dini nüfus dağılımına göre, nüfusun %62,68'i Müslümandır, %0,02'si Rum'dur ve %37,28'i Latin'dir.

Tiran kazasının toplam nüfusu 34.718 kişidir. Bu nüfusun 16.663'ü erkek, 18.055'i kadındır. Dolayısıyla, nüfusun %47,99'u erkek ve %52,00'ı kadındır. Müslümanların toplam nüfusu 33.793 kişidir; bunların 16.193'ü erkek, 17.600'ü kadındır. Müslüman nüfusun %47,91'i erkek ve %52,08'i kadındır, bu da kadın nüfusunun erkek nüfusundan daha fazla olduğunu göstermektedir. Rumların toplam nüfusu 900 kişidir; bunların 456'sı erkek, 444'ü kadındır. Bu durumda, Rum nüfusunun %50,66'sı erkek ve %49,33'ü kadındır. Latinlerin toplam nüfusu ise 19 kişidir; bunların 11'i erkek, 8'i kadındır. Latin

nüfusunun %57,89'u erkek ve %42,10'u kadındır. Ecnebilerin toplam nüfusu 6 kişidir; bunların 3'ü erkek, 3'ü kadındır. Dini grup dağılımı ise %97,33 Müslüman, %2,15 Rum, %0,05 Katolik ve %0,01 Ecnebi olarak belirlenmiştir. Tiran kazasında Müslümanların nüfusu, gayrimüslimlerin nüfusuna kıyasla belirgin bir şekilde fazladır.

Şiyak kazasının toplam nüfusu 13.849 kişidir. Bu nüfusun 6.946'sı erkek, 6.903'ü kadındır. Dolayısıyla, nüfusun %50,15'i erkek ve %49,84'ü kadındır. Müslümanların toplam nüfusu ise 13.338 kişidir; bunların 6.645'i erkek, 6.693'ü kadındır. Müslüman nüfusun %49,82'si erkek ve %50,17'si kadındır, bu da kadın nüfusunun erkek nüfusundan biraz daha fazla olduğunu göstermektedir. Rumların toplam nüfusu 110 kişidir; bunların 62'si erkek, 48'i kadındır. Rum nüfusunun %56,36'sı erkek ve %43,63'ü kadındır. Latinlerin toplam nüfusu ise 401 kişidir; bunların 239'u erkek, 162'si kadındır. Latin nüfusunun %59,60'ı erkek ve %40,39'u kadındır. Dini grup dağılımı ise %96,31 Müslüman, %0,79 Rum ve %2,89 Latin olarak belirlenmiştir. Kavaya kazasının toplam nüfusu 19.673 kişidir. Bu nüfusun 9.806'sı erkek, 9.867'si kadındır. Dolayısıyla, nüfusun %49,84'ü erkek ve %50,15'i kadındır, bu da kadın nüfusunun erkek nüfusundan daha fazla olduğunu göstermektedir. Müslümanların toplam nüfusu 17.015 kişidir; bunların 8.376'sı erkek, 8.639'u kadındır. Müslüman nüfusun %49,22'si erkek ve %50,77'si kadındır. Rumların toplam nüfusu ise 2.658 kişidir; bunların 1.430'u erkek, 1.228'i kadındır. Rum nüfusunun yüzdelik oranları %53,79 erkek ve %46,20 kadındır. Dini grup dağılımına göre, nüfusun %86,48'i Müslüman ve %13,51'i Rum'dur. Bu veriler ışığında, Müslümanlar kazanın çoğunluğunu oluşturmaktadır.

İşkodra sancağının Selime kazasında, Latin milletine ait kadın nüfusunun erkek nüfusundan daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Öte yandan, Mirdita kazasında Müslümanlara ait kadın nüfusu erkek nüfusundan yalnızca 1 kişi fazla bulunmuştur. Bununla birlikte, Dıraç sancağında durum farklıdır; Akçahisar kazası, Tiran kazası, Şiyak kazası ve Kavaya kazasında Müslümanlara ait kadın nüfusunun erkek nüfusundan toplamda 1.202 kişi fazla olduğu tespit edilmiştir. Dıraç sancağının toplam nüfusu 101.839 kişidir. Bu nüfusun 50.312'si erkek, 51.514'ü kadındır. Bu durumda, nüfusun %49,40'ı erkek ve %50,58'i kadındır, yani kadın nüfusu erkek nüfusundan 1.202 kişi fazladır. Müslümanların toplam nüfusu 86.542 kişidir; bunların 42.230'u erkek, 44.312'si kadındır. Müslüman nüfusun %48,79'u erkek ve %51,20'si kadındır. Rumların toplam nüfusu 6.167 kişidir; bunların 3.305'i erkek, 2.862'si kadındır. Bu durumda, Rum

nüfusunun %53,59'u erkek ve %46,40'ı kadındır. Latinlerin toplam nüfusu ise 9.067 kişidir; bunların 4.748'i erkek, 4.319'u kadındır. Latin nüfusunun %42,36'sı erkek ve %47,63'ü kadındır. Ecnebilerin toplam nüfusu 57 kişidir; bunların 26'sı erkek, 31'i kadındır. Ecnebilerin nüfusundaki erkeklerin oranı %45, kadınların oranı ise %54,38'dir. Ermenilerin nüfusu ise 6 kişidir ve bu nüfus yarı yarıya erkek ve kadındır.

Dini grup dağılımına göre, Dıraç sancağındaki nüfusun %84,97'si Müslüman, %6,05'i Rum, %8,90'ı Latin, %0,05'i Ecnebi ve %0,005'i Ermeni'dir. Müslüman nüfus, gayrimüslim nüfusa kıyasla belirgin bir çoğunluğu korumaktadır. Ancak H. 1312/ M. 1895 kayıtlarına göre Müslüman nüfusunda bir düşüş gözlemlenmektedir. H. 1312/ M. 1895 yılında Dıraç sancağının %98,46'sı Müslüman iken, H. 1315/ M. 1897-1898 yıllarında Müslüman nüfus oranı %84,97'ye düşmüştür. Bu dönemde gayrimüslim nüfusunun arttığı, Rumların en fazla nüfusa sahip gayrimüslim grup olarak belirlenmişken, şimdi ise Latin nüfusunun Rum nüfusundan çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durumun, Akçahisar kazasının Dıraç sancağına bağlanması ile ilgili olduğu, çünkü Akçahisar kazasında Rumlardan daha fazla Latin yaşadığı anlaşılmaktadır.

İşkodra vilayetinin toplam nüfusu 237.530 kişidir. Bu nüfusun 121.588'i erkek, 115.942'si kadındır. Dolayısıyla, nüfusun %51,18'i erkek ve %48,81'i kadındır, yani vilayet genelinde erkek nüfusu kadın nüfusundan daha fazladır. Müslümanların toplam nüfusu 136.507 kişidir; bunların 68.358'i erkek, 68.149'u kadındır. Bu durumda, Müslüman nüfusun %50,07'si erkek ve %49,92'si kadındır. Rumların toplam nüfusu ise 8.463 kişidir; bunların 4.497'si erkek, 3.966'sı kadındır. Rum nüfusunun %53,13'ü erkek ve %46,86'sı kadındır. Latinlerin toplam nüfusu 92.431 kişidir; bunların 48.646'sı erkek, 43.785'i kadındır. Latin nüfusunun %52,62'si erkek ve %47,37'si kadındır. Ecnebilerin toplam nüfusu 123 kişidir; bunların 84'ü erkek, 39'u kadındır. Ecnebi nüfusunun %68,29'u erkek ve %31,70'i kadındır. Ermenilerin toplam nüfusu ise 6 kişidir ve bu nüfus yarı yarıya erkek ve kadındır. Dini grup dağılımına göre, vilayet nüfusunun %57,46'sı Müslüman, %3,56'sı Rum, %38,91'i Latin, %0,05'i ecnebi ve %0,002'si Ermeni'dir. İşkodra vilayetine ait H.1312/M.1894-1895 ve H.1315/M.1897-1898 yıllarına ait verileri karşılaştırdığımızda, önemli bir değişiklik gözlemlenmektedir.

Tablo 9: İşkodra Vilayetinin H. 1312/ M. 1894-1895 ve H. 1315/ M. 1897 verilerinin karşılaştırılması.

	İŞKODRA VİLAYETİ		
Tarih	**İslam Nüfusu**	**G.müslim Nüfusu**	**Toplam**
H. 1312/ M. 1895	164.737 %69.93	70.830 %30.06	235.567
H. 1315/ M. 1897	136.507 %57.46	101.023[137] %42.53	237.530

Bu verilere göre, İşkodra vilayetinde üç yıllık bir dönemde önemli bir değişim yaşanmıştır. Vilayetin toplam nüfusu 1.963 kişi artarken, Müslim ve gayrimüslim nüfusları arasında belirgin bir değişim gözlemlenmektedir. Müslüman nüfusunda 28.230 kişilik bir azalma meydana gelirken, gayrimüslim nüfusu 30.193 kişi artmıştır. Müslüman nüfusunun yüzdesinde %12,47 oranında bir düşüş gerçekleşirken, gayrimüslim nüfusta %12,47 oranında bir artış gözlemlenmektedir. Ancak, H.1316/ M. 1898 İşkodra Vilayeti Salnamesi incelendiğinde, böyle bir nüfus değişikliğine dair bir bilginin bulunmadığı görülmektedir. Sorunun, mevcut tabloda mı yoksa salnamede mi olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamakta; bununla birlikte, bir yıl içerisinde durumun tekrar Müslüman nüfus lehine değişmiş olabileceği ihtimali de değerlendirilmektedir.

Tablo 10: İşkodra Vilayetinin Müslim-Gayrimüslim Nüfusu H. 1316/ M. 1898-1899[138]

	İslam Adet	Katolik Adet	Ortodoks Adet	Ecnebi Adet	Yekûn
İşkodra Şehri	50.000	16.000	600	-	66.600
Boyana Mantıkası	650	2.350	-	-	3.000
Dağ kenarı Mantıkası	4.500	500	-	-	5.000
Drin kenarı Mantıkası	2.800	3.500	-	-	6.300
Karanya? Mantıkası	7.600	-	-	-	7.600
Cebeli Mülhaka	10.700	31.450	675	-	42.825
Merkez Kaza Yekûn	**76.250**	**53.800**	**1.275**	**-**	**131.325**
Tuz Kazası	3.150	4.350	-	-	7.500
Leş Kazası	1.500	4.000	-	-	5.500
Akçahisar Kazası	12.550	5.050	-	-	17.600
Puka Kazası	6.150	5.750	-	-	11.900
Mirdita Kazası	-	8.500	-	-	8.500
Dıraç Sancağı	65.750	900	5.950	41	72.641
Yekûn	**165.350**	**82.250**[139]	**7.225**	**41**	**252.066**[140]

Tabloda İşkodra sancağı ayrıntılı bir şekilde verilmekte iken, Dıraç sancağı toplam olarak sunulmaktadır. Bu bağlamda, Akçahisar kazasının yeniden İşkodra sancağına dâhil

[137] Bütün gayrimüslimler (Latin, Rum, Ecnebi ve Ermeni) sayılmıştır.
[138] İ.V.S, H. 1316/ M. 1898, 139
[139] Doğru rakam 82.350
[140] Doğru rakam 254.966

edildiği görülmektedir. Önceki incelemelerimizde olduğu gibi, bu salnamede de toplama işlemleriyle ilgili iki önemli hata tespit edilmiştir. İlk olarak, vilayet Katoliklerinin nüfusu 82.250 kişi olarak kaydedilmişken, gerçek rakam 82.350 kişidir. İkinci olarak, vilayetin Müslim ve gayrimüslim nüfus toplamı 252.066 kişi olarak gösterilmiş, oysa doğru rakam 254.966 kişidir. Orijinal tabloya herhangi bir müdahalede bulunmaksızın, doğru rakamlar dipnotlar aracılığıyla sunulmakta ve toplama işlemleri bu doğrultuda gerçekleştirilmektedir.

H.1316 Salnamesinde verilen rakamlar, üç istisna hariç, genel olarak H.1310 Salnamesine oldukça yakın durumdadır. Örneğin, H.1310 yılına göre Boyana mıntıkasının toplam nüfusu 2.975 kişi iken, H.1316 Salnamesinde bu rakam 3.000 olarak belirtilmiştir. Müslim nüfusu, H.1310 yılında 644 kişi olarak verilirken, H.1316'da 650 kişi olarak gösterilmektedir. Katolik nüfusu ise 2.331 kişi iken burada 2.350 kişi olarak belirtilmektedir. Büyük değişiklikler ise İşkodra şehrinde gözlemlenmektedir. H.1310 Salnamesine göre şehrin nüfusu yaklaşık 40.000 iken, H.1316 Salnamesinde 66.600 olarak verilmekte ve Müslüman nüfusu 26.667'den 50.000'e yükselmiştir. Katolik nüfusu ise 13.133'ten 16.000'e çıkmıştır; Ortodoks nüfusunda ise herhangi bir değişiklik gözlemlenmemiştir. Bir diğer önemli değişiklik Akçahisar kazasında yaşanmış olup, Katolik nüfusunda bir artış söz konusu olmuştur; bu nüfus 1.740 kişiden 5.050'ye yükselmiştir. Son olarak, Tuz kazasında H.1310 Salnamesine göre Müslüman nüfus 940 ve Katolik nüfus da 940 kişi olarak belirtilirken, H.1316 Salnamesinde Müslüman nüfus 6.150 kişi, Katolik nüfus ise 5.750 kişi olarak tespit edilmiştir.

Bu üç bölgede meydana gelen belirgin nüfus değişiklikleri ve diğer bölgelerdeki küçük değişikliklerle birlikte, vilayetin toplam nüfusuna da yansıyan önemli bir artış gözlemlenmektedir. Buna göre, H.1310 Salnamesine göre İşkodra vilayetinin toplam nüfusu 222.231 kişi iken, H.1316 Salnamesinde bu rakam 254.966 kişiye ulaşmış olup, toplamda 32.735 kişilik bir nüfus artışı kaydedilmiştir.

İşkodra şehri, toplamda 66.600 kişilik bir nüfusa sahip olup, bu nüfusun 50.000'i Müslüman, 16.000'i Katolik ve 600'ü Ortodokslardan oluşmaktadır. Şehirde Müslüman nüfus oranı %75,07 iken, gayrimüslim nüfus oranı %24,92'dir. Bu veriler doğrultusunda, İşkodra şehri büyük ölçüde bir İslam şehri haline gelmiştir. Ancak, fetihten bu yana 419

yıl geçmesine rağmen şehirdeki gayrimüslim nüfusun tamamen yok olmadığı ve varlığını koruduğu gözlemlenmektedir.

Boyana, Dağ Kenarı, Drin Kenarı, Karanaya ve Cebeli Mülhaka bölgelerinde toplam nüfus 64.725 kişidir. Bu nüfusun 26.250'i Müslüman, 37.800'ü Katolik ve 675'i Rum'dur. Buna göre, %40,55 Müslüman ve %59,44 gayrimüslim nüfus oranlarına sahiptir. Bu veriler, şehirde Müslüman nüfusun daha fazla olduğunu, ancak kırsal bölgelerde Katolik nüfusunun çoğunluğu koruduğunu göstermektedir.

Tuz kazasının toplam nüfusu ise 7.500 kişidir; bunların 3.150'si Müslüman, 4.350'si Katolik'tir. Bu durumda, Müslüman nüfus oranı %42, Katolik nüfus oranı ise %58'dir. Bu veriler, Tuz kazasında da gayrimüslim nüfusun daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

Leş kazasının toplam nüfusu 5.500 kişidir; bunların 1.500'ü Müslüman, 4.000'i Katolik'tir. Bu durumda, Müslüman nüfus oranı %27,27, Katolik nüfus oranı ise %72,72'dir. Bu veriler, Leş kazasında gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfusuna kıyasla belirgin bir çoğunlukta olduğunu göstermektedir.

Akçahisar kazasına gelince toplam nüfusu 17.600 kişidir; bunların 12.550'si Müslüman, 5.050'si Katolik'tir. Bu durumda, Müslüman nüfus oranı %71,30, Katolik nüfus oranı ise %28,69'dur. Bu veriler, Akçahisar kazasında Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfusuna kıyasla belirgin bir çoğunlukta olduğunu göstermektedir.

Puka kazasının H. 1310/ M. 1892-1893 yılına ait salnamelerine göre toplam nüfusu 1.880 kişi iken, H. 1316/ 1898-1899 yılı salnamelerinde bu rakam 11.900 kişiye ulaşmıştır. Bu durumda, 10.020 kişilik bir artış gözlemlenmektedir. Yeni nüfus dağılımında 6.150 kişi Müslüman, 5.750 kişi ise Katolik olarak kaydedilmiştir. Buna göre, Müslüman nüfusun oranı %51,68, Katolik nüfusun oranı ise %48,31 olarak hesaplanmaktadır. Bu veriler, Puka kazasında Müslüman nüfusun az bir yüzdelik farkla çoğunluğunu sürdürdüğünü göstermektedir.

Mirdita kazasının toplam nüfusu 8.500 kişidir ve bu nüfusun tamamı Katoliklerden oluşmakta olup, Müslüman veya Ortodoks birey bulunmamaktadır.

İşkodra sancağının toplam nüfusu 182.325 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun 99.600 kişisi Müslüman, 81.450 kişisi Katolik ve 1.275 kişisi Ortodoks'tur. Nüfusun yüzdelik

oranları ise %54,62 Müslüman, %44,67 Katolik ve %0,69 Ortodoks şeklindedir. Bu veriler doğrultusunda, İşkodra sancağındaki Müslüman nüfusun hâlâ çoğunluğunu koruduğu görülmektedir. Bununla birlikte, gayrimüslimlerin nüfus oranının da kayda değer bir seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Dıraç sancağına ilişkin veriler, İşkodra sancağındaki gibi kazalar ayrıntılı bir şekilde sunulmamış; yalnızca toplam nüfus bilgisi verilmiştir. Buna göre, Dıraç sancağının toplam nüfusu 72.641 kişidir. Bu nüfusun 65.750 kişisi Müslüman, 5.950 kişisi Ortodoks ve 900 kişisi Katolik olarak kaydedilmiştir. Yüzdelik oranları ise %90,51 Müslüman, %8,19 Ortodoks ve %1,23 Katolik şeklindedir. Dıraç sancağındaki Müslüman nüfus, İşkodra sancağına kıyasla önemli bir çoğunluk teşkil etmektedir. Katolikler, İşkodra sancağında ikinci statüyü korurken, Dıraç sancağında bu ikinci statüyü Ortodoksların sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Katoliklerin ise oldukça düşük bir nüfus oranına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Vilayet düzeyinde değerlendirildiğinde, İşkodra vilayetinin toplam nüfusu 254.966 kişidir. Bu nüfusun 165.350 kişisi Müslüman, 82.350 kişisi Katolik ve 7.225 kişisi Ortodoks olarak kaydedilmiştir. Yüzdelik oranları ise %64,85 Müslüman, %32,29 Katolik ve %2,83 Ortodoks şeklindedir. Bu verilere göre, İşkodra vilayetinde Müslüman nüfus, gayrimüslim nüfusa göre iki katına çıkmıştır. Bu durum, Dıraç sancağındaki Müslüman nüfusun yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Gayrimüslim gruplar arasında, Katolikler ikinci statüyü korumakta, Ortodokslar ise Dıraç sancağında ikinci konumda iken vilayet düzeyinde üçüncü konuma düşmektedir. Zira İşkodra'da Katolik nüfus, Ortodoks nüfusa kıyasla belirgin bir üstünlük göstermektedir.

Tablo 11: Rumeli Vilayeti Ahalisinin Din ve Milliyet Açısından Tasnifle Nüfus Miktarı H. 1320/ M. 1903[141].

Din ve Milliyet		Dersaadet maa Çatalca	Edirne Vilayeti	Selanik Vilayeti	Kosova Vilayeti	Manastır Vilayeti	Yanya Vilayeti	İşkodra Vilayeti	Yekûn
Müslüman	**Türk**	543	557	505	95	115	-	-	1.815
	Boşnak	-	-	-	100	-	-	10	110
	Arnavut	-	-	-	400	310	290	160	1.160
Hıristiyan	**Arnavut**	-	-	-	120	80	97	143	440
	Rum	205	285	325	-	100	245	-	1.160
	Bulgar	42	125	260	148	185	-	-	760
	Ermeni	212	23	-	-	-	-	-	235
	Ulah	-	-	-	-	56	14	-	70
	Sırp	-	-	3	105	7	-	5	120
	Yahudi	30	8	65	-	5	2	-	110
	Çingene	1	3	1	2	1	1	1	10

[141] BOA, Y.PRK.MK, 12/92; Belgede rakamlar biner okunacaktır diye not düşürülmektedir.

Ermeni	**Müslüman**	10	-	-	-	-	-	-	10
	Hıristiyan	92	9	6	-	1	1	1	110
Nüfusu	**Umumiye**	1.135	1.010	1.165	970	860	650	320	6.110

Tabloda İstanbul ve Çatalca ile birlikte Rumeli yarımadasının altı vilayetinin toplam nüfusu hem dini hem de ırki açıdan detaylandırılmaktadır. Irk açısından tabloda Türk, Boşnak, Arnavut, Bulgar, Ermeni[142], Ulah, Sırp, Yahudi ve Çingene grupları yer almakta; dini açıdan ise İslam, Hıristiyanlık ve Musevilik dinleri bulunmaktadır. Bu veriler, Osmanlı Devleti'nin altı yüzyıllık sürecinde Balkan yarımadasında hem farklı ırkların hem de farklı dinlerin varlığının, devletin politikalarında belirgin bir ayrımcılık yapılmadığını göstermektedir.

Dersaadet ve Çatalca bölgesinin toplam nüfusu 1.135 x 1000= 1.135.000 kişidir. Bu nüfusun dağılımı şu şekildedir: 543.000 kişi Türk, 205.000 kişi Rum, 42.000 kişi Bulgar, 212.000 kişi Ermeni, 30.000 kişi Yahudi, 1.000 kişi Çingene, 10.000 kişi Müslim Ermeni ve 92.000 kişi Hıristiyan Ermeni'dir. Yüzdelik oranlar ise şu şekildedir: %47,84 Türk, %18,06 Rum, %3,70 Bulgar, %18,67 Ermeni, %2,64 Yahudi, %0,08 Çingene, %0,88 Müslim Ermeni ve %8,10 Hıristiyan Ermeni'dir. Bu veriler, Türkler grubunun en büyük nüfusa sahip olduğunu göstermektedir. Toplamda, 553.000 kişi Müslüman, 582.000[143] kişi ise gayrimüslim olarak belirtilmektedir. Bu bağlamda, nüfus oranları Müslüman %48,72 ve gayrimüslim %51,27'dir. Bu bağlamda, gayrimüslim nüfus İstanbul ve Çatalca'da Müslüman nüfusuna kıyasla çok belirgin olmasa da, yine de çoğunluğunu korumaktadır.

Edirne vilayetinin toplam nüfusu 1.010.000 kişidir. Bu nüfusun dağılımı şu şekildedir: 557.000 kişi Türk, 285.000 kişi Rum, 125.000 kişi Bulgar, 23.000 kişi Ermeni, 8.000 kişi Yahudi, 3.000 kişi Çingene ve 9.000 kişi Hıristiyan Ermeni'dir. Yüzdelik oranlar ise şu şekildedir: %55,14 Türk, %28,21 Rum, %12,37 Bulgar, %2,27 Ermeni, %0,79 Yahudi, %0,29 Çingene ve %0,89 Hıristiyan Ermeni'dir. Buna göre, nüfusun %55,14'ü Müslüman, %44,86'sı ise gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bu verilere dayanarak,

[142] Tablodaki Ermeniler, iki ayrı kayıtta yer almaktadır. İlk kayıtta yalnızca Hristiyanlar grubuna dahil edilirken, ikinci kayıtta Ermeniler hem Müslüman hem de Hristiyan grubu içerisinde kaydedilmektedir.
[143] Çingenelerin Müslüman nüfusu belirtilmediğinden, tamamı gayrimüslim olarak kabul edilmiştir. Aksi bir durum tespit edilmediği sürece bu şekilde değerlendirilmeye devam edilecektir.

Edirne'de Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfusa kıyasla daha fazla olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Selanik vilayetinin toplam nüfusu 1.165.000 kişidir. Bu nüfusun dağılımı şu şekildedir: 505.000 kişi Türk, 325.000 kişi Rum, 260.000 kişi Bulgar, 3.000 kişi Sırp, 65.000 kişi Yahudi, 1.000 kişi Çingene ve 6.000 kişi Hıristiyan Ermeni'dir. Yüzdelik oranlar ise şu şekildedir: %43,34 Türk, %27,89 Rum, %22,31 Bulgar, %0,25 Sırp, %5,57 Yahudi, %0,08 Çingene ve %0,51 Hıristiyan Ermeni'dir. Buna göre, nüfusun %43,34'ü Müslüman, %56,66'sı ise gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bu verilere dayanarak, Selanik'te gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfusa kıyasla daha fazla olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Kosova vilayetinin toplam nüfusu 970.000 kişidir. Bu nüfusun dağılımı şu şekildedir: 95.000 kişi Türk, 100.000 kişi Boşnak, 400.000 kişi Müslüman Arnavut, 120.000 kişi Hıristiyan Arnavut, 148.000 kişi Bulgar, 105.000 kişi Sırp ve 2.000 kişi Çingene'dir. Yüzdelik oranlar ise şu şekildedir: %9,79 Türk, %10,30 Boşnak, %41,23 Müslüman Arnavut, %12,37 Hıristiyan Arnavut, %15,25 Bulgar, %10,82 Sırp ve %0,20 Çingene'dir. Müslüman ve Hıristiyan Arnavutların toplam nüfusu 520.000 olup, bu rakam Kosova vilayetinin %53,60'ını oluşturmaktadır. Bu verilere göre, Kosova vilayetindeki Arnavutların (Müslüman ve gayrimüslim) belirgin bir şekilde çoğunluklarını korudukları anlaşılmaktadır. Dini dağılıma göre, nüfusun 595.000'i Müslüman, 375.000'i gayrimüslimdir. Buna göre, %61,34'ü Müslüman, %38,65'i ise gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bu verilere dayanarak, Kosova'da Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfusa kıyasla belirgin bir şekilde daha fazla olduğu görülmektedir.

Manastır vilayetinin toplam nüfusu 860.000 kişidir. Bu nüfusun dağılımı şu şekildedir: 115.000 kişi Türk, 310.000 kişi Müslüman Arnavut, 80.000 kişi Hıristiyan Arnavut, 100.000 kişi Rum, 185.000 kişi Bulgar, 56.000 kişi Ulah, 7.000 kişi Sırp, 5.000 kişi Yahudi, 1.000 kişi Çingene ve 1.000 kişi Ermeni'dir. Yüzdelik oranlar ise şu şekildedir: %13,37 Türk, %36,04 Müslüman Arnavut, %9,30 Hıristiyan Arnavut, %11,62 Rum, %21,51 Bulgar, %6,51 Ulah, %0,81 Sırp, %0,58 Yahudi, %0,11 Çingene ve %0,11 Ermeni'dir. Müslüman ve Hıristiyan Arnavutların toplam nüfusu 390.000 olup, bu rakam Manastır vilayetinin %45,34'ünü oluşturmaktadır. Bu verilere göre, Manastır vilayetindeki Arnavutların (Müslüman ve gayrimüslim) belirgin bir şekilde

çoğunluklarını korudukları anlaşılmaktadır. Dini açıdan değerlendirdiğinde, nüfusun 425.000'i Müslüman, 435.000'i gayrimüslimdir. Buna göre, %49,41'i Müslüman, %50,58'i gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Manastır vilayetindeki gayrimüslim nüfusun, Müslüman nüfusa göre küçük bir farkla daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Yanya vilayetinin toplam nüfusu 650.000 kişidir. Bu nüfusun dağılımı şu şekildedir: 290.000 kişi Müslüman Arnavut, 97.000 kişi Hıristiyan Arnavut, 245.000 kişi Rum, 14.000 kişi Ulah, 2.000 kişi Yahudi, 1.000 kişi Çingene ve 1.000 kişi Ermeni'dir. Yüzdelik oranlar ise şu şekildedir: %44,61 Müslüman Arnavut, %14,92 Hıristiyan Arnavut, %37,69 Rum, %2,15 Ulah, %0,30 Yahudi, %0,15 Çingene ve %0,15 Ermeni'dir. Müslüman ve Hıristiyan Arnavutların toplam nüfusu 387.000 olup, bu rakam Yanya vilayetinin %59,53'ünü oluşturmaktadır. Bu verilere göre, Yanya vilayetindeki Arnavutların (Müslüman ve gayrimüslim) belirgin bir şekilde çoğunluklarını korudukları anlaşılmaktadır. Dini açıdan değerlendirdiğinde, nüfusun 290.000'i Müslüman, 360.000'i gayrimüslimdir. Buna göre, nüfusun %44,61'i Müslüman, %55,38'i ise gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Yanya vilayetindeki gayrimüslim nüfusun, Müslüman nüfusa göre belirgin bir şekilde daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

İşkodra vilayetinin toplam nüfusu 320.000 kişidir. Bu nüfusun 10.000'i Boşnak, 160.000'i Müslüman Arnavut, 143.000'i Hıristiyan Arnavut, 5.000'i Sırp, 1.000'i Çingene ve 1.000'i Ermeni'dir. Nüfusun yüzdelik dağılımı ise şu şekildedir: %3,12'si Boşnak, %50'si Müslüman Arnavut, %44,68'i Hıristiyan Arnavut, %1,56'sı Sırp, %0,31'i Çingene ve %0,31'i Ermenilerden oluşmaktadır. İşkodra vilayetinde Arnavutların daha fazla olduğuna dair herhangi bir belirtmeye gerek bulunmamaktadır; zira nüfusun %94,68'i zaten Arnavut kökenlidir. Yüzdelik oranına gelince İşkodra vilayetinde Müslümanların nüfusu %53,12, gayrimüslimlerin ise %46,88'dir.

İstanbul ve Çatalca ile birlikte altı Balkan vilayetinin toplam nüfusu 6.110.000 kişidir. Bu nüfusun dağılımı şu şekildedir: 1.815.000 kişi Türk, 110.000 kişi Boşnak, 1.160.000 kişi Müslüman Arnavut, 440.000 kişi Hıristiyan Arnavut, 1.160.000 kişi Rum, 760.000 kişi Bulgar, 235.000 kişi Ermeni, 70.000 kişi Ulah, 120.000 kişi Sırp, 110.000 kişi Yahudi, 10.000 kişi Çingene, 10.000 kişi Müslüman Ermeni ve 110.000 kişi Hıristiyan Ermeni'dir. Yüzdelik oranlara göre nüfusun dağılımı ise şu şekildedir: %29,70'i Türk, %1,80'i Boşnak, %18,98'i Müslüman Arnavut, %7,20'si Hıristiyan Arnavut, %18,98'i

Rum, %12,43'ü Bulgar, %3,84'ü Ermeni, %1,14'ü Ulah, %1,96'sı Sırp, %1,80'i Yahudi, %0,16'sı Çingene, %0,16'sı Müslüman Ermeni ve %1,80'i Hıristiyan Ermeni'dir.

Buna göre, bölgede en büyük nüfusa sahip grup 1.815.000 kişilik nüfusuyla Türklerdir. Türklerden sonra en büyük nüfusa sahip grup olan Arnavutlar 1.600.000 kişidir. Üçüncü sırada Rumlar yer almakta, bunu sırasıyla Bulgarlar, Ermeniler, Sırplar, Boşnaklar, Yahudiler, Ulahlar ve Çingeneler takip etmektedir. Bölgenin dini nüfusunu incelediğimizde ise 6.110.000 kişilik toplam nüfusun 3.095.000'i Müslüman[144], 3.015.000'i ise gayrimüslimdir[145]. Bu durumda yüzdelik oranlar %50,65 Müslüman ve %49,34 gayrimüslim olarak belirlenmektedir. Varılan bu sonuca göre, Müslüman nüfus gayrimüslimlere kıyasla daha fazla olmasına rağmen, aralarındaki fark belirgin bir şekilde açılmamıştır.

Tablo 12: Andonyan'a Göre 1906-1907 yıllarında Balkan Vilayetlerinin Nüfusu[146]

Edirne	1.006.500
Selanik	1.165.390
Manastır	846.495
Kosova	908.915
İşkodra	322.000
Yanya	648.000
Toplam	4.897.300

Tabloya göre Aram Andonyan, İstanbul ve Çatalca hariç diğer altı Balkan vilayetinin nüfusunu değerlendirmiştir. 1903 yılı verileriyle karşılaştırıldığında, İstanbul ve Çatalca hariç 1906-1907 döneminde bu vilayetlerde toplam 77.700 kişilik bir nüfus kaybı yaşandığı gözlemlenmektedir. Selanik'te 390 kişilik ve İşkodra'da 2.000 kişilik bir nüfus artışı kaydedilirken, Edirne 3.500, Manastır 13.505, Kosova 61.085 ve Yanya 2.000 kişilik nüfus kaybı yaşamıştır. Bu bağlamda, en yüksek nüfus kaybı Kosova ve Manastır'da gerçekleşmiştir. Nüfus azalmalarının nedeninin, o dönemde Batılı kaynaklardan elde edilen nüfus verilerinde olası eksikliklerin bulunabileceği düşünülmektedir.

[144] Tabloda Müslüman nüfusu hesaplanırken Müslüman Ermeniler dikkate alınmamıştır. Biz, Müslüman Ermenileri de dahil ederek bu sonuca ulaşmaktayız.
[145] Tabloda gayrimüslim nüfus hesaplanırken Yahudi, Çingene ve ikinci defa Hristiyan Ermeniler dahil edilmemiştir. Biz, tüm gayrimüslimleri dahil ederek bu sonuca ulaşmaktayız. Ancak, bu sonucun doğruluğu açısından Çingenelerle ilgili bazı şüpheler bulunmaktadır. Zira Çingenelere dair mezhepsel bir açıklama yapılmadığı için, tüm Çingenelerin gayrimüslim olamayacağı konusunda bir belirsizlik mevcuttur.
[146] Salim Aydın, *Balkanların Acı Yüzü* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013), 26.

Tablo 13: Andonyan'a Göre 1906-1907 yıllarında Balkan Vilayetlerinin Dini Nüfusu[147]

Dini	Etnik	Edirne	Selanik	Manastır	Kosova	İşkodra	Yanya	Toplam
Müslüman	Türk	250.000	333.440	11.550	89.350	12.000	10.000	706.340
	Arnavut			218.650	418.250	80.000	180.000	896.900
	Bulgar	115.000	98.590	23.900	13.680			251.170
	Çingene	15.000	22.200					37.200
	Sırp					40.000		40.000
Ortodoks	Türk	3.000						3.000
	Arnavut	3.500					110.000	113.500
	Rum	220.000	168.500	61.930	150		110.000	560.580
	Ulah		24.970	64.945	910	10.000		100.825
	Sırp				112.870	30.000		142.870
Katolik	Arnavut					140.000	25.000	165.000
	Bulgar	370.000	446.050	330.800	251.000		20.000	1.417.850
	Ermeni	30.000						30.000
	Yahudi		55.320			5.000	6.000	66.320
	Ulah						180.000	180.000
	Çingene					5.000	7.000	12.000
Karışık	Karışık		16.320	34.700	21.905			72.925
	Toplam	1.006.500	1.165.390	746.475	908.115	322.000	648.000	4.796.480

Tabloya göre Andonyan, nüfusun yanı sıra dini ve etnik unsurları da ele almıştır. Önceki tabloda olduğu gibi, burada da İstanbul ve Çatalca verileri dahil edilmemiştir. Toplam nüfus incelendiğinde, önceki aynı yıla tekabül eden tabloyla 100.820 kişilik bir eksiklik olduğu görülmektedir. Bu eksik nüfusun Manastır'da 100.020 kişi ve Kosova'da 800 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bu tablo, 1903 yılına ait verilerle kıyaslanarak yorumlanacaktır. 1903 yılında Türk nüfusu Yanya ve İşkodra vilayetlerinde sayılmamışken, burada her vilayette sayılmaktadır. Ancak, 1903 tablosuyla karşılaştırıldığında, mevcut tablodaki her vilayetteki Türk nüfusunun belirgin bir şekilde azaldığı gözlemlenmektedir. 1903 yılında İstanbul ve Çatalca hariç Türk nüfusu 1.272.000 iken, 1906-1907 tablosundaki Türk nüfusu 706.340 olarak gösterilmektedir. Bu durum, 565.660 kişilik bir Türk nüfusunun eksikliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, burada Türklerden sadece Müslüman olarak değil, Edirne'deki 3.000 Ortodoks Türk'ten de bahsedilmektedir.

Arnavutların durumu incelendiğinde, 1903 yılı verilerine göre aynı vilayetlerde yer aldıkları görülmektedir. 1903 yılında Müslüman Arnavut nüfusu 1.160.000 kişi iken, mevcut tabloda Müslüman Arnavut nüfusu 896.900 olarak belirtilmektedir. Bu durum,

[147] Aydın, *Balkanların Acı Yüzü*, 26-27.

263.100 kişilik bir nüfus kaybını ifade etmektedir. Hıristiyan Arnavutlar ise iki gruba ayrılmaktadır: Ortodoks ve Katolik Arnavutlar. Ortodoks Arnavutların Edirne'de 3.500 kişi, Yanya'da ise 110.000 kişi olarak kaydedildiği görülmektedir. Katolik Arnavutlar ise İşkodra'da 140.000 ve Yanya'da 25.000 kişi olarak sayılmaktadır. Buna göre, 1903 yılında toplam Hıristiyan Arnavut nüfusu 440.000 kişi iken mevcut tabloda bu sayı 278.500 olarak geçmektedir. Bu durum, 161.500 Hıristiyan Arnavut nüfus kaybını göstermektedir. 1903 yılında Müslim ve gayrimüslim Arnavutların toplam nüfusu 1.600.000 kişi iken, 1906-1907 tarihli tabloda bu sayı 1.175.400 olarak kaydedilmiştir. Böylece, 424.600 kişilik bir nüfus eksikliğinden bahsedilmektedir.

1903 yılında bu altı vilayetteki Bulgar nüfusu 718.000 kişi iken, 1906-1907 verilerinde Bulgarlar iki gruba ayrılmıştır. Müslüman Bulgar nüfusu 251.170 kişi ve Bulgarlar 1.417.850 kişi olarak kaydedilmiştir. Bu durumda toplam Bulgar nüfusu 1.669.020 kişi olarak belirlenmiştir. Buradan, Bulgar nüfusunun artırılmasına yönelik bir çabanın söz konusu olduğu düşünülmektedir.

1903 yılında Çingene nüfusu 9.000 kişi olarak kaydedilmiş ve tamamen gayrimüslim olarak sınıflandırılmıştır. 1906-1907 verilerinde ise Müslüman Çingene nüfusu 37.200, diğer Çingeneler ise 12.000 kişi olarak belirtilmiş olup, toplam Çingene nüfusu 49.200 olarak hesaplanmıştır. Bu durum, 40.200 kişilik bir nüfus artışını göstermektedir.

1903 yılında Sırp nüfusu 120.000 kişi olarak kaydedilirken, 1906-1907 verilerinde Sırplar iki gruba ayrılmıştır. Müslüman Sırp nüfusu 40.000, Ortodoks Sırp nüfusu ise 142.870 kişi olarak belirtilmiş ve toplam Sırp nüfusu 182.870 kişi olarak hesaplanmıştır. Bu durum, 62.870 kişilik bir Sırp nüfus artışını göstermektedir. Dikkat çeken bir diğer nokta ise, 1903 yılında İşkodra vilayetinde sadece 5.000 Sırp kaydedilirken, 1906-1907 verilerinde 70.000 Sırp'ın mevcut olduğunun belirtilmesidir. İşkodra vilayetinde bu denli yüksek bir rakamın kaydedilmesi, Sırp nüfusunun artırılmasına yönelik bir çabanın varlığını göstermektedir. Zira 1903 yılı verilerine göre, İşkodra vilayetindeki nüfusun %94,68'inin Arnavutlardan oluştuğu açıkça ortaya konmaktadır.

1903 yılında Ulah nüfusu Manastır'da 56.000, Yanya'da ise 14.000 kişi olarak kaydedilerek toplamda 70.000 kişilik bir nüfus söz konusu olmuştur. 1906-1907 verilerine göre, Ulah nüfusu iki gruba ayrılmakta olup Ortodoks Ulah nüfusu 100.825 kişi, diğer Ulah nüfusu ise 180.000 kişi olarak belirtilmiştir. Böylece toplam Ulah nüfusu

280.825 kişi olarak hesaplanmakta ve bu durum, 210.825 kişilik bir nüfus artışını göstermektedir. Önceden yalnızca Manastır ve Yanya'da kaydedilen Ulah nüfusu, şimdi Manastır, Yanya, Selanik, Kosova ve İşkodra'da da kaydedilmiştir.

Ermeni nüfusu incelendiğinde, 1903 yılında yalnızca Edirne vilayetinde mevcut olduğu ve nüfusunun 23.000 kişi olarak kaydedildiği görülmektedir. 1906-1907 verilerine göre ise yine yalnızca Edirne vilayetinde mevcut olan Ermeni nüfusu 30.000'e ulaşmıştır.

Yahudi nüfusu incelendiğinde, 1903 yılında Edirne'de 8.000, Selanik'te 65.000, Manastır'da 5.000 ve Yanya'da 2.000 olmak üzere toplam 80.000 kişilik bir nüfusa sahip olduğu görülmektedir. 1906-1907 verilerine göre ise Yahudi nüfusu Selanik'te 55.320, İşkodra'da 5.000 ve Yanya'da 6.000 kişi olarak kaydedilmiş olup, toplam nüfus 66.320 kişi olmuştur. Bu durum, 13.680 kişilik bir nüfus kaybını ifade etmektedir. Dikkat çeken bir diğer husus, İşkodra vilayetinde daha önce Yahudilere dair bir kayda yer verilmezken, bu dönemde 5.000 Yahudi'nin bulunmasıdır.

1903 yılında nüfus sıralamasında ilk sırada Türkler, ikinci sırada Arnavutlar, üçüncü sırada ise Rumlar yer alırken, 1906-1907 döneminde bölgede en büyük nüfusa sahip grup 1.669.020 kişiyle Bulgarlardır. Bulgarlardan sonra en büyük nüfusa sahip grup olan Arnavutlar 1.175.400 kişidir. Üçüncü sırada Türkler yer almakta, bunu sırasıyla Ulahlar, Sırplar, Yahudiler, Çingeneler ve Ermeniler takip etmektedir. Bu bağlamda, kaydı alan kişinin Bulgar nüfusunu artırma amacı güttüğü düşünülmektedir.

Dini nüfus açısından değerlendirildiğinde, Müslümanların toplam nüfusu 1.931.610 kişi olup bu, yüzdelik oranı %40,27'sini oluşturmaktadır. Gayrimüslimlerin toplam nüfusu 2.791.945 kişi olup yüzdelik oranı ise %58,20 olarak kaydedilmiştir. Dini kimliği belirlenemeyen bireylerin toplam nüfusu 72.925 kişi olup yüzdelik oranı ise %1,5'ini temsil etmektedir.

Tablo 14: Osmanlı Avrupası'nda 1911 Yılının Vilayetlere Göre Nüfus Dağılımı[148].

Millet	Edirne	Selanik	Yanya	Manastır	İşkodra	Kosova	Toplam
Müslüman	759.706	604.780	244.638	455.720	218.089	956.175	3.242.108
Yunan[149]	395.872	397.795	311.032	349.541	10.755	92.541	1.557.536
Bulgar	171.055	271.359	--	246.344	--	531.453	1.220.211
Ermeni	33.65	87	--	9	--	--	33.746
Katolik	12.783	--	--	--	120.611	14.887	148.281
Yahudi	9.034	62.29	3.99	10.651	--	3.287	89.162
Diğerler	44.532	11.604	1.175	2.614	--	1.606	61.531
Toplam	1.426.632	1.347.915	560.835	1.064.789	349.455	1.602.949	6.352.575

Tabloda, 1903 yılının tabloya göre daha sade bir düzenleme gözlemlenmektedir. Önceki tabloda İstanbul ve Çatalca, yanı sıra Türkler, Arnavutlar, Boşnaklar, Ulah, Sırplar ve Çingene yer aldığı görülürken, bu tabloda bunlar bulunmamaktadır. Bir diğer önemli şey de bu tabloda yazarın tüm Rumları "Yunan" kavramıyla kapsadığı gözlemlenmektedir. Ancak, 1903 ve önceki yıllarına ait Osmanlı belgelerine göre, bu vilayetlerde "Yunan" terimi değil, "Rum" veya "Ortodoks" kavramları kullanılmıştır. Verilere dayanarak, Yanya, Manastır, Kosova ve İşkodra vilayetlerinde Arnavutların çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Orijinal esere ulaşamadığımdan yazarın bu durumu karıştırıp karıştırmadığı veya Arnavutçaya tercüme eden tercümanın hatası olup olmadığı belirlenememektedir. Ancak, "Yunan" teriminin yerine "Rum" kavramının kullanılması daha sağlıklı ve doğru sonuçlar elde edilmesine olanak tanıyacaktır. Zira Balkanlarda tüm Rumların "Yunan" olarak nitelendirilemeyeceği, özellikle İşkodra vilayetinde Yunan olarak tanımlanan herhangi bir bireyin bulunmadığı bilinmektedir. Ayrıca, "Rum" kelimesi, Bulgarlar, Rumenler, Sırplar, Vlahlar, Ortodoks Arap ve Arnavutları da kapsayan bir anlam genişliğine sahiptir[150].

1911 yılına ait verilere göre, 1903 yılına kıyasla toplam vilayetlerdeki nüfusun Yanya vilayeti hariç diğer vilayetlerde bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Toplam nüfus artışına bakıldığında, 242.575 kişilik bir artış tespit edilmiştir. Ancak, tüm vilayetlerin nüfus

[148] Justin Mccarthy, *Historia E Popullsise Se Lindjes Se Mesme Dhe Ballkanit* (Tirana: Alsar Yayınları, 2017), 132.
[149] Burada yazarın tüm Rumları "Yunan" kavramıyla kapsadığı gözlemlenmektedir. Ancak, "Yunan" teriminin yerine "Rum" kavramının kullanılması daha sağlıklı ve doğru sonuçlar elde edilmesine olanak tanıyacaktır.
[150] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, 33.

artışını teker teker incelediğimizde, bu artışın 1.377.575 kişilik bir rakama ulaştığı görülmektedir. Bu iki rakam arasında belirgin bir tutarsızlık söz konusudur. Müslüman nüfus oranlarına bakıldığında, Selanik'te %1,52 ve İşkodra'da %9,28 ile Müslüman nüfusun %10,8 oranında bir artış gösterdiği; Edirne'de %1,89, Yanya'da %0,99, Manastır'da %6,62 ve Kosova'da %1,69 ile Müslüman nüfusunun %11,19 oranında azaldığı gözlemlenmektedir. Toplamda Müslüman nüfusun %0,38 oranında bir artış gösterirken, vilayetlerdeki teker teker Müslüman nüfusunun artış ve düşüşleri toplandığında ise %0,39 oranında bir azalma olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan bu incelemeler neticesinde, tablo verilerinde hem rakamlar hem de yüzdelik oranlar açısından bir karışıklığın mevcut olduğu aşikârdır. Dolayısıyla, bu vilayetlerdeki nüfus ve nüfus oranlarının kesin bir şekilde belirlenmesi mümkün görünmemektedir.

Ayrıca 1911 yılına ait nüfus verileri, 1903 yılı verileriyle karşılaştırıldığında önemli bir farklılık göstermemektedir. Ancak, 1906-1907 yıllarının verileri ile yapılan karşılaştırmalarda belirgin bir tutarsızlık olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. 1903 yılında Rumeli'deki toplam nüfus 6.110.000 iken, 1911 yılında bu sayı 6.352.575'e ulaşmakta ve bu durum önemli bir değişiklik olmadığını göstermektedir. Bu verilere dayanarak, her iki tabloda da toplam nüfus sayılarının toplandığında Müslümanların çoğunlukta olduğu sonucuna varılmaktadır. Öte yandan, 1906-1907 yıllarında kaydedilen Balkan nüfusu 4.796.480 olarak belirlenmiş ve bu durum 1903 yılına göre 1.313.520'lik bir nüfus kaybını göstermektedir. 1911 yılı ile yapılan karşılaştırma ise 1.556.095'lik bir nüfus artışını işaret etmektedir. 1903-1911 yılları arasındaki veriler, Müslüman nüfusun öncelikli konumda olduğunu gösterirken, 1906-1907 yıllarına ait verilerde Müslüman nüfus oranının %40,27'ye düştüğü gözlemlenmektedir. Ayrıca, Bulgar nüfusunun da önemli ölçüde artırıldığı dikkat çekmektedir.

XIX ve XX. yüzyıllarda, Doğu ve Batı Avrupa ülkeleri Balkan nüfusuna dair binlerce istatistik yayımlamışlardır. Ancak bu istatistiklerin hiçbiri güvenilir olmamıştır. Zira bunların birçoğu kasıtlı olarak yanıltıcı verilere dayanıyordu. Balkan nüfusunu istatistiklerle belirleyenlerin çoğu, "ırkçılık" hastalığından etkilenmişlerdi. Örneğin, Slavca konuşan Müslüman Pomaklar Bulgar olarak sayılmıştır. Yunanlılar, herhangi bir bireyin mevcut statülerine ve kendini nasıl tanımladığına bakmaksızın, herhangi bir Yunan atası bulunan herkesi Yunan olarak değerlendirmekteydiler. Makedonya'daki Müslümanlar ise Slavca konuştukları için Yunan olarak sayılmıştır. Bu nedenle ırkçılık,

Balkanlardaki demografik hesaplamaların kötüye kullanılmasına yol açan bir etken olmuştur[151]. Bu şekilde, Osmanlı Avrupa'sında en doğru nüfus kayıtları, halkı sayanlar tarafından elde edilebilmiştir. Dolayısıyla, en güvenilir nüfus istatistikleri yalnızca Osmanlı Devleti tarafından sunulabilirdi. Zira Osmanlılar, "ırkçılık" kavramından etkilenmeden, bireyleri millet gruplarına göre sınıflandırmışlardır[152].

Osmanlı Devleti, 1912 yılında Balkanlar'dan çekilmesiyle birlikte geride manevi bir miras bırakmıştır. Bu manevi miras, büyük devletleri kaygılandırmış ve tasfiyeyi tamamlamak amacıyla Rumeli'deki yüz binlerce insanın katledilmesine ve göçe zorlanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti hakkında bir dezenformasyona gidilerek, Osmanlıların Rumeli'deki insanları zorla İslamlaştırdığına dair bir propaganda başlatılmıştır. Bu yöntemlerle, Osmanlı Devleti'ne duyulan özlemin nefrete dönüştürülmesi hedeflenmiştir[153].

B. DEĞERLENDİRME

İşkodra, 1479 yılında fethedilmiş ve ilk nüfus kayıtları 1485 yılına ait olarak kaydedilmiştir. Bu kayıtlarda gayrimüslim nüfus %98,28, Müslüman nüfus ise %1,50 olarak belirlenmiştir. İşkodra'nın fethinden 91 yıl sonra, 1570 yılı verilerine göre Müslüman nüfus %6,7'ye yükselmiş, bu da %5'lik bir artış anlamına gelmektedir. Aynı dönemde gayrimüslim nüfus %5'lik bir düşüşle %93,28 olarak kaydedilmiştir. Fetihten 382 yıl sonra, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, yani 1861 yılında İşkodra sancağında Müslümanların yüzdelik oranı yalnızca %33,29, gayrimüslimlerin oranı ise %66,71 olarak tespit edilmiştir. Bu durumda, 382 yıl geçmesine rağmen gayrimüslimlerin hâlâ yüksek bir çoğunluğa sahip olduğu görülmektedir. 1879 yılı verilerine göre, fetihten tam 400 yıl sonra İşkodra vilayetinin Müslüman nüfusu ancak %50,51 olmuştur. Tarafsız bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, İşkodra'da İslamlaşmanın iddia edildiği gibi anormal bir süreçten ziyade aşama aşama ve yavaş bir ilerleme gösterdiği anlaşılmaktadır. Eğer Osmanlı'nın İslam'ı zorla yaydığı iddiaları doğru olsaydı, Osmanlı Devleti'nin zor dönemler geçirdiği ve Batılı devletler tarafından sıkıştırıldığı yıllarda zorla Müslümanlaştırılan halkın eski dinlerine dönme fırsatının doğması mümkün olmaz

[151] Mccarthy, *Historia E Popullsise Se Lindjes Se Mesme Dhe Ballkanit,* 122-123.
[152] Mccarthy, *Historia E Popullsise Se Lindjes Se Mesme Dhe Ballkanit,* 127-128.
[153] Ebubekir Sofuoğlu, *Balkanlarda Kuşatma Var* (İstanbul: Selis Yayınları, 2018), 123.

mıydı? Bu bağlamda, sonraki yıllara bir kez daha göz atmak, konunun daha sağlıklı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

1892 yılı verilerine göre, fetihten 413 yıl geçmesine rağmen İşkodra vilayetindeki Müslümanların yüzdelik oranı %61,17'ye ulaşırken, gayrimüslimlerin oranı %38,83'e düşmüştür. İki yıl sonra, 1894 yılı verilerine bakıldığında, vilayet genelinde Müslüman nüfus %69,93, gayrimüslim nüfus ise %30,07 olarak kaydedilmiştir. 1879'dan 1894'e kadar geçen 15 yıl içinde İşkodra vilayetindeki Müslüman oranında %19,42'lik bir artış söz konusudur. 1897 yılı verilerine göre ise Müslüman nüfus %57,46, gayrimüslim nüfus %42,54 olarak belirlenmiştir. Bu durumda, Müslümanların yüzdelik oranında %12,47'lik bir düşüş yaşandığı gözlemlenmiştir. Ancak bir yıl sonra, 1898 yılı verilerine göre Müslümanların yüzdelik oranı tekrar yükselerek %64,85 seviyesine ulaşmış, gayrimüslim nüfus ise %35,15 olarak kaydedilmiştir.

Bu verilere bakıldığında, 1861 yılından 1898 yılına kadar geçen 37 yıl içerisinde Müslüman nüfusun %33,29'dan %64,85'e ulaşarak %31,56 oranında bir artış gösterdiği görülmektedir. Yani İşkodra'nın fethinden 1479 yılından 1861 yılına kadar geçen 382 yılda yalnızca %33,29'luk bir kesim İslam dinini benimserken, 1861 yılından 1898 yılına kadar geçen 37 yıl içinde gayrimüslim halkın %31,56 oranında İslam dinine girdiği tespit edilmiştir. Buna göre, İşkodra vilayetinin halkının XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük bir kısmının İslam'ı kabul ettiği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, İşkodra vilayetindeki gayrimüslim halkın Osmanlı Devleti'nin en güçlü döneminde değil, en zayıf döneminde İslam dinini kabul ettikleri ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, gayrimüslimlerin İslam dinini kılıç zoruyla değil, kendi iradeleri doğrultusunda benimsediklerini güvenle ifade edebiliriz.

Osmanlı Devleti hakkında pek çok yazar, farklı suçlamalarla eleştirilerde bulunmaktadır. Bu eleştiriler arasında, gayrimüslimlerin zorla, kılıçla veya vergilerle Müslümanlaştırıldığına dair iddialar da yer almaktadır. Ancak bir devletin değerinin daha doğru anlaşılabilmesi için, aynı dönemdeki diğer devletlerle kıyaslanması gerekmektedir. Bu sayede, Osmanlı Devleti'nin değeri daha iyi anlaşılabilir. Osmanlı Devleti'nin öncesindeki ve kuruluş dönemindeki diğer devletlerle olduğu gibi, son dönemlerinde karşılaştığı devletlerle de kıyaslamalar yapılacaktır.

IV. Haçlı Seferi'nden itibaren Latinlerin egemenliğine giren Ege Denizi'ndeki adalarda yaşayan Rumlar, Latin yönetimi altında ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmekteydiler. Bu dönemde, Rum din adamları, Latinlerin üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmışlar ve İstanbul'daki Rum Patrikhanesi adına değil, Papa adına ibadet yaptırmak durumunda kalmışlardır[154]. 1261 yılına gelindiğinde ise, Mihail Paleolog'un Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurması, Katolikler için zor zamanların başlangıcını işaret etmiştir. Zira Dıraç Ortodoksları, kendi din adamlarının teşvikiyle Katolikliğin ortadan kaldırılmasına çalışmışlardır[155]. Ancak, sadece Ortodokslar Katolikleri yok etmeye çalışmamış, aynı zamanda Katolikler de Katolik olmayanları temizleme çabasında olmuşlardır. Papa, 1298 yılında Arnavutluk'ta ve Balkanlar'ın diğer bölgelerinde engizisyonu uygulamaya koymuştur. 1327'de ise daha sert kurallarla engizisyonun etkileri daha belirgin hale gelmiştir. Ancak, Arnavut toprakları Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine girdikten sonra engizisyon kaldırılmıştır[156].

Papa, 1325 yılında Bosna Kralı'na gönderdiği bir mektupta, *"... ülkenizde bulunan bozuk inançların kökünü kazının ve Engizisyon Mahkememiz mensubu olan Fabian'a yardım ve desteklerinizi esirgememenizi rica ediyorum"* şeklinde bir talepte bulunarak Bohemilerin yok edilmesi gerektiğini ifade etmiştir[157]. Ayrıca, İspanya'da 1492 yılında gerçekleştirilen "Reconquista" (Yeniden Fetih) harekâtı sonucunda, Müslümanlar ve Yahudiler Avrupa'dan sürülmüştür[158]. Bu olayla birlikte, Avrupa'da çok dinli yaşam kültürü sona erdirilmiştir. Bu tarihten sonra İspanya'daki Müslümanlar üç seçenekle karşı karşıya kalmışlardır: 1- Hicret etmek, 2- Zorla Hristiyanlaşmak, 3- Ölüm[159]. 1609 yılına kadar bu alternatiflerin her biri uygulanmıştır. Ancak Avrupa'da kalan Moriskoların vaftiz edilmesine rağmen, Hristiyan din adamları arasında, gerçekten Hristiyan olup olmadıkları konusunda tartışmalar devam etmiştir. Sonunda, 1609 yılında İspanyol kardinali, o dönemdeki bütün Moriskoların sürülmesi veya öldürülmesi gerektiğine dair fetva vermiştir. Bu karar sonrasında, Avrupa'daki Moriskoların varlığı resmi olarak sona

---

[154] Charles Frazee, *Katolikler ve Sultanlar Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923*, çev. Cemile Erdek (İstanbul: Küre Yayınları, 2009), 44.
[155] Sadiku, *Midis Perandorive Dhe Religjioneve Nga Edikti i Kostandinit Tek Traktati i Berlinit,* 184.
[156] Sadiku, *Midis Perandorive Dhe Religjioneve Nga Edikti i Kostandinit Tek Traktati i Berlinit,* 206.
[157] Thomas Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, çev. Bekir Yıldırım - Cenker İlhan Polat (İstanbul: İnkılab Yayınları, 2016), 264.
[158] İbrahim Kalın, *İslam ve Batı* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008), 83; İngmar Karlsson, *İslam ve Avrupa İnanç Ayrılığı - Yaşam Birliği*, çev. Gülseren Ergün (İstanbul: Cem Yayınları, 2004), 30.
[159] Kalın, *İslam ve Batı,* 83.

ermiştir[160]. Oysa Müslümanlar İspanya'da hâkim oldukları şehirlerde hem Yahudilerin sinagoglarına hem de Hristiyanların kiliselerine saygı göstermekteydiler[161]. Avrupa'da bu durum, yalnızca Müslümanlar ve Yahudiler için değil, aynı zamanda diğer Hristiyan mezhepleri için de geçerli bir uygulamadır[162]. Bu örneklerden de anlaşılmaktadır ki, Hristiyan devletler sadece Hristiyan olmayan Müslümanlar ve Yahudilerle değil, aynı dine mensup olup mezhebi farklı olan toplulukların da kendi sınırlarında yaşamalarına izin vermemiş ve onları "temizlemeye" çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim topluluklarla ilişkisi, diğer Avrupa devletlerinin aksine, daha hoşgörülü ve çok kültürlü bir yapıya dayanmaktadır. İngiliz tarihçi Arnold Toynbee, Osmanlı Devleti hakkında yaptığı değerlendirmelerde, devletin din, dil ve ulus farklılıklarına müdahale etmediğini ve en önemlisi sınıfsız bir yapının varlığını vurgulamaktadır. Toynbee, Osmanlı Devleti'nde yetenekli bireylerin devlet makamlarına yükselmesinin, toplumsal olarak önceden belirlenmiş engellerle sınırlanmadığını ve bu yükselmenin, özellikle devşirme sistemi aracılığıyla gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu uygulama, tarihte nadir görülen ve günümüz toplumlarında "fırsat eşitliği" olarak değerlendirilen sosyal bir anlayışın erken örneklerinden biri olarak kabul edilebilir[163]. Toynbee ayrıca, Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim toplulukları "millet" olarak tanımlamış ve bu sistem içinde Katolik, Protestan, Musevi, Gregoryen ve Ortodoks cemaatlerinin kendi dillerini, dinlerini ve kültürlerini koruyarak yaşamalarına olanak tanındığını belirtmiştir[164]. Osmanlı İmparatorluğu, doğusunda Hindu kast sistemine veya batısındaki Hristiyan soylu sınıflarının ayrıcalıklarına benzer bir sınıf yapısını benimsememiştir[165]. Bu durum, Osmanlı'nın eşitlikçi ve hoşgörülü yönetim anlayışının bir yansımasıdır. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Katolikler diğer Katolik ülkelerindeki gibi inançları konusunda daha fazla özgürlüğe sahipti. Papanın sürekli olarak düzenlediği haçlı seferleri çağrılarına rağmen, Osmanlı Devleti'nde Katolikler için hoşgörü devam etmiştir. Eğer Osmanlı yönetimi bunu istemiş olsaydı, Fatih Sultan Mehmet'ten Kanuni

[160] Kalın, *İslam ve Batı*, 86-87; Abdurrahman Ali Hacci, *İslamî Fetihten Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi (711-1492)*, çev. Kadir Kınar (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2017), 743-750.
[161] Roger Garaudy, *İslam Medeniyetinin İnsanlığa Katkısı*, çev. Cemal Aydın (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 40.
[162] Erhan Afyoncu, *Son Dünya Düzeni* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014), 15.
[163] Füruzan, *Balkan Yolcusu* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ts.), 10.
[164] *Balkan Yolcusu*, 11.
[165] Bernard Lewis, *İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti*, çev. Ömer Faruk Birpınar (İstanbul: Bilge Kültür-Sanat, 2022), 55.

Sultan Süleyman'a kadar olan dönemde İstanbul'daki tüm kiliseleri kapatarak, Katolikleri şehirden sürmek mümkün olabilirdi. Ancak, Osmanlı yönetimi böyle bir adım atmamış ve gayrimüslimlerin inançlarını koruyarak yaşamalarına imkân tanımıştır[166]. Avrupa'da Müslümanlar ya zorla Hristiyanlaştırılmış ya öldürülmüş ya da sürgün edilmişken, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan gayrimüslimler, kendi dinlerini serbestçe icra etme imkânına sahipti[167]. Yaklaşık 150 yıl önce, Avrupa'nın başkentlerinde (Paris, Madrid, Viyana gibi) neredeyse hiç Müslüman bulunmazken, Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan yıkılışına kadar her din ve mezhepten gayrimüslimler, Müslümanlarla birlikte yaşamışlardır[168]. Böylece Avrupa ile kıyaslandığında, Osmanlı İmparatorluğu'nda eşine nadiren rastlanan bir dini hoşgörü ortamı mevcuttu[169].

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere yönelik herhangi bir zulümde bulunmamış olması, üzerinde durulması gereken bir sorudur. Eğer zulmetmek isteseydi, bunu engelleyecek herhangi bir güç var mıydı? Elbette ki yok, eğer istemiş olsaydı, bunu yapabilirdi ve o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü karşısında kimse ona karşı duramazdı. Osmanlı İmparatorluğu, eğer isteseydi, Balkanlar'daki nüfusun büyük bir kısmının dinini değiştirebilir ve hatta Türkleştirebilirdi[170]. Ancak Osmanlı Devleti, kendi egemenliği altındaki gayrimüslimlere, Avrupalıların uyguladığı yöntemlerin aksine, dinlerini özgürce yaşama hakkı tanımayı tercih etmiştir[171]. Yani Balkanlar'ın İslamlaştırılmamasının nedeni, Osmanlı Devleti'nin böyle bir amacı gütmemiş olmasıdır[172]. Zira 16. yüzyılda Müslümanlar oldukça güçlüydü. Amerikalı tarihçi Hodgson, Müslümanların gücünü anlatırken, *"16. yüzyılda Mars'tan bir ziyaretçi gelmiş olsaydı, tüm dünyanın Müslüman olmanın eşiğinde olduğuna hükmedecekti"* şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur[173]. Buna rağmen zulüm yapmamışlar. Zira bir Müslümana zalim olmak da mazlum olmak da yakışmaz[174].

---

[166] Frazee, *Katolikler ve Sultanlar Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923*, 31.
[167] Afyoncu, *Son Dünya Düzeni*, 15.
[168] Afyoncu, *Son Dünya Düzeni*, 15.
[169] Mark Mazower, *Bizansın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, çev. Ayşe Ozil (İstanbul: Alfa Yayınları, 2010), 99.
[170] Kemal Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, ed. Zeynep Berktaş, çev. Recep Boztemur (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 29.
[171] Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, 30.
[172] Mazower, *Bizansın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, 93.
[173] Tahsin Görgün, *İslâm-Batı İlişkileri Çerçevesinde Medeniyet Meselesi* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020), 96.
[174] Görgün, *İslâm-Batı İlişkileri Çerçevesinde Medeniyet Meselesi*, 100.

Jean-Henri Abdolonyme Ubicini, Osmanlılar ve Hristiyan devletleri kıyaslarken şu ifadeleri kullanmaktadır:

> *"Müslümanlar Filistin'i fethettiklerinde, burada bulunan Hristiyan kutsal yerlerini korumuşlardır. Eğer Türkler olmasaydı, bu kutsal yerler rakip dini topluluklar tarafından savaş hedefi haline gelecekti. Müslümanların suçlanması haksızlıktır, çünkü gerçek anlamda hoşgörülü olan tek toplum Müslümanlardır".*

Ardından, Hristiyanlara dönerek şu soruyu sorar*: "Eğer durum tersine dönseydi ve Hristiyanlar, Müslümanlara karşı galip gelip Mekke ve Kabe'ye hâkim olsalardı, ne olacaktı? Müslümanların kendi kutsal yerlerini ziyaret etmeleri mümkün olabilecek miydi?"* [175]

Osmanlı-Arnavut ilişkileri üzerine yapılan bir değerlendirmede, Alessandro Turko şu ifadeyi kullanmaktadır: *"Arnavutlar dünyanın en güçlü ordusu olan Osmanlı ordusunun çekirdeciğini oluşturuyordu"*[176]. George Stadtmüller: *"Osmanlı'da Türklerden sonra en güçlü unsur Arnavutlardı"* diye ifade etmiştir[177]. Ayrıca, II. Abdülhamit döneminde en yüksek kazancı elde eden grup, Müslüman Arnavutlar olmuştur[178]. Arnavutlar, Osmanlı Devleti ile o kadar iç içe bir ilişki kurmuşlardır ki, Arnavutlar dış müdahalelere ve Hristiyanlaştırma girişimlerine karşı güçlü bir direnç sergilemişlerdir[179]. Osmanlı yönetimi altında yalnızca Müslüman Arnavutlar değil, gayrimüslim Arnavutlar da din özgürlüğü ve yönetimden duydukları memnuniyet nedeniyle Osmanlı idaresini desteklemişlerdir. Berlin Antlaşması çerçevesinde, gayrimüslim nüfusun bulunduğu İşkodra bölgesindeki Hoti[180] ve Gruda[181] cebellerinin Karadağ'a ilhak edilmek istenirken, 4 Nisan 1880 tarihinde, Hoti ve Gruda reisleri, İşkodra'daki Avusturya-Macaristan Konsolosu'na protesto göndererek Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak istemediklerini belirtmişlerdir. Bu protestoda, Osmanlı Devleti'nin kendilerine sağladığı dini özgürlük

---

[175] Sadiku, *Midis Perandorive Dhe Religjioneve Nga Edikti i Kostandinit Tek Traktati i Berlinit*, 151.
[176] Sadiku, *Midis Perandorive Dhe Religjioneve Nga Edikti i Kostandinit Tek Traktati i Berlinit*, 234.
[177] Sadiku, *Midis Perandorive Dhe Religjioneve Nga Edikti i Kostandinit Tek Traktati i Berlinit*, 236.
[178] Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 296.
[179] Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, 296.
[180] Çoğunluğu Hristiyan'dır.
[181] Gruda'da, H. 1310/ M. 1892-1893 yıllarında Müslüman nüfusu ile gayrimüslim nüfus arasında eşitlik söz konusu iken, H. 1312/ M. 1894-1895 yıllarında nüfusun büyük bir kısmını Müslümanlar oluşturmuştur.

ve hürriyetlerden duydukları memnuniyet ifade edilmiş ve bu nedenle Karadağ'a katılma talepleri reddedilmiştir[182]. İşkodra'daki gayrimüslimler, Osmanlı yönetimi altında yaşamaktan memnun olduklarını ifade etmişlerdir; çünkü Osmanlı'da bir "kafir" yani "gayrimüslim" olarak yaşamak, bir Katolik'in Protestan bir ülkede ya da bir Protestan'ın Katolik bir ülkede yaşamasından daha kolay bir durumdu[183]. Osmanlı idaresi altındaki 400 yılı aşkın süre boyunca, İşkodra halkı bunun deneyimini yaşamıştır. Hiçbir zaman onlara zorla İslam'a geçmeleri dayatılmamıştır. Alan Palmer de, *"Osmanlıların gayrimüslimlere asla tümden İslamlaştırma amacı gütmediklerini"* [184] ifade etmiştir.

İşkodra vilayetinin nüfus yapısını incelediğimizde, bölge halkının İslam dinini birden bire değil, zamanla kabul ettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde de zayıf dönemlerinde de İşkodra halkı, İslam'ı kabul etmiştir. Eğer Osmanlı, zorla bir İslamlaştırma politikası izlemiş olsaydı, 400 yıl sonra İşkodra'da tek bir Hristiyan kalmaması beklenebilirdi. Ayrıca, zorla bir İslamlaştırma süreci olsaydı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde İslam'ı kabul edenlerin sayısı artmak bir yana, daha önce İslam'ı kabul etmiş olanların tekrar din değiştiriyor olmaları muhtemel olabilirdi. Ancak 19. yüzyılda İşkodra'da yapılan nüfus tespitlerinde, birçok gayrimüslimin İslam'ı kendi iradeleriyle kabul ettiği gözlemlenmiştir. Bu durum, İşkodra halkının İslam'ı kendi istekleri doğrultusunda kabul ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Ayrıca Osmanlı Devleti Balkanlar'dan çekildikten sonra Arnavutluk'taki nüfusun çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen, gayrimüslim toplulukların da varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Arnavutlar arasındaki dayanışma ve dini hoşgörü, farklı toplulukların liderlerinin sözlerinden de görülüyor. Örneğin, Arnavut Diyanet Başkanı Vehbi Dibra'nın sözlerinden özetle: *"Hıristiyanlar ve Müslümanlar ayrılmaz Arnavut kardeşlerdir. Birbirimizi sevelim. Dünyaya, dinleri ne olursa olsun Arnavutların, sevgili Arnavutluk'umuzun aynı oğulları gibi kardeş olduklarını gösteriyoruz".* Peder Gjergj Fishta Lahute'sinde şunları yazmıştır: *"Ben de doğruyu söylüyorum, Müslümanlarla birlikte kendimi feda ederim, esaret altında olurum, zincirlere vurulurum, ancak*

[182] Sadiku, *Midis Perandorive Dhe Religjioneve Nga Edikti i Kostandinit Tek Traktati i Berlinit*, 331.
[183] Fikret Adanır - Suraiya Faroqhi, *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih Yazımı Tartışması*, çev. Beril İdemen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 301.
[184] Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, 52.

Arnavutluk'u bırakmam". Fan Noli ise garip bir şekilde propaganda yapan bazı Yunan çevrelerine yanıt vermek suretiyle özetinden:

> "*Arnavutluk, kılık değiştirmiş küçük bir Türkiye'dir. Arnavutluk'ta Müslümanlar çoğunluğunu oluşturduğu halde, Arnavutluk'taki gibi dini hoşgörüye sahip başka bir medeni bir devlet olduğuna sanmam. Bunun kanıtı, benim gibi Ortodoks bir Piskoposun hükümetin başında olmamdır. Ortodoks ülkeler için bilinmeyen bir fenomendir bu"*[185].
>
> *"Ülkemizdeki Müslüman, Katolik ve Ortodoks unsurların arasındaki birlik, onların her ne kadar dindarsalar o kadar da Arnavut olduklarını ve oybirliğiyle milli davamıza hizmet etmek istediklerini ortaya koydu. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bu hoşgörünün ve bu birliğin eksenini, toplam nüfus içerisinde esas yeri ve çoğunluğunu oluşturan Müslüman unsurun dini hoşgörüsü oluşturuyordu"*[186].

XVII. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu ile Hristiyan devletleri arasında yapılan karşılaştırmalar, Hristiyan devletlerinde Katolik bir devletin yalnızca Katoliklere, Ortodoks bir devletin ise yalnızca Ortodokslara yaşama hakkı tanıdığı, diğer dini inançlara sahip kişilerin ise ya din değiştirmeleri ya ölmeleri ya da sürgün edilmeleri gerektiği şeklinde şekillenmiştir. Peki, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve dış baskıların artmasıyla Balkanlar'da kurulan yeni Hristiyan devletlerdeki Müslümanlara karşı nasıl bir politika izlenmiştir? Uzun süre Osmanlı hakimiyetinde kalan bu milletler, Osmanlı İmparatorluğu'ndan gördükleri imtiyazlar karşısında, Osmanlı'nın Balkanlardan çekilmesinin ardından Müslümanların kaderi nasıl şekillenmiştir? Yeni kurulan bu Hristiyan devletler, Müslümanlarla birlikte aynı koşullar altında yaşamaya devam etmişler midir? Yoksa önceki Hristiyan devletlerinde olduğu gibi, tek bir din üzerine odaklanarak diğer dinlere mensup kişileri katletmiş ya da sürgün mü etmiştir? Ya da Müslümanları zorla Hristiyanlaştırmaya mı çalışmışlardır? Bu sorular akıllarda oluşmaktadır. O halde, 19. yüzyılda kurulan yeni Hristiyan devletler ile Osmanlı İmparatorluğu'nu kıyaslayarak, ortaya çıkan sonuçları okurun değerlendirmesine bırakmak uygun olacaktır.

---

[185] Ali M. Basha, *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve* (Tirane, 2012), 125.
[186] Basha, *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve*, 122.

Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlıklarını kazanan Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ, Arnavutluk topraklarına yönelik çeşitli çıkarlar beslemişlerdir. Yunanlılar, Yanya'yı ele geçirmeyi hedeflerken; Bulgarlar, Manastır'ı; Sırplar, Kosova'yı; Karadağlılar ise İşkodra'yı hâkimiyet altına almak istemişlerdir[187]. 1804'te Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başlatılan Sırp isyanı, Sırbistan'dan büyük bir Müslüman göçüne yol açmıştır. 1820 yılına kadar, Sırbistan'dan 15.000-20.000 arasında Müslüman göç etmiştir[188]. Mart 1821'de Yunanlılar, Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyan başlatmış ve Mora'da karşılarına çıkan tüm Türkleri katletmişlerdir. Kalavrit ve Kalamat'ta, Yunanlılar tarafından zarar görmeyeceklerine dair güvence verilen Türkler teslim olduktan sonra dahi öldürülmüştür. Kaçmaya çalışan Lakoni Türkleri ise yolda katledilmiştir. 26 Mart ile 22 Nisan 1821 tarihleri arasında yaklaşık bir ay içinde 15.000 Müslüman'ın öldürüldüğü tahmin edilmektedir[189]. Balkan Savaşları sırasında Bulgarlar, işgalleri altındaki toplumlara zorla Ortodoksluğu kabul ettirerek, Bulgar Ortodoks Kilisesi'ne bağlamışlardır. Yunan Ortodoksları dahi, Bulgar Ortodoks Kilisesi'ne geçmeye zorlanmışlardır. Ancak bu süreç, Müslümanlar için çok daha zorlayıcı olmuştur. Müslümanlara, zorla Ortodoksluk kabul ettirilmiş ya da ölümle tehdit edilmişlerdir. Müslümanlar bu durum karşısında, ilk olarak göç etmeyi tercih etmişlerdir[190]. Karadağ askerleri tarafından işgal edilen Arnavut topraklarında ise hem Müslüman hem de Katolik köyleri tahrip edilmiştir[191].

Bu durum karşısında, yeni kurulan Hristiyan devletlerin, önceki Hristiyan devletlerin yolunu takip ettikleri ve Osmanlı Devleti'nden gördükleri hoşgörüyü unutup, Müslümanları Hristiyanlaştırma, sürgün etme ya da öldürme girişiminde bulundukları görülmüştür. Bu bağlamda, pek çok Batılı yazar, Osmanlı Devleti'nin tüm dinlere karşı nasıl eşit davrandığını, kiliseleri yıktırmadığını ve kimseyi zorla Müslümanlaştırmadığını vurgulamaktan kaçınmamaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti, bir İslam devleti olarak, asla zulme başvuramazdı. Zira Kur'an-ı Kerim, *"dinde zorlama yoktur"* diyerek bu tür bir uygulamayı yasaklamıştır. Bu yaklaşım, yalnızca Osmanlı Devleti'nde değil, tüm İslam devletlerinde geçerli olmuştur. İslam devletleri, gayrimüslimlere karşı genellikle

[187] Süleyman Kocabaş, *Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı* (İstanbul: Vatan Yayınları, 2007), 111.
[188] Justin Mccarthy, *Vdekje Dhe Debim Spastrimi Etnik İ Myslimaneve Osman 1821-1922*, çev. Arjol Guni (Tirane: Alsar Yayınları, 2015), 152.
[189] Mccarthy, *Vdekje Dhe Debim Spastrimi Etnik İ Myslimaneve Osman 1821-1922,* 31.
[190] Mccarthy, *Vdekje Dhe Debim Spastrimi Etnik İ Myslimaneve Osman 1821-1922,* 186.
[191] Mccarthy, *Vdekje Dhe Debim Spastrimi Etnik İ Myslimaneve Osman 1821-1922,* 181.

hoşgörülü bir tutum sergilemişlerdir. Bunun en erken örneği, Medine'de Peygamber Efendimiz tarafından kurulan ilk İslam devletinde yer almaktadır. Medine Sözleşmesi'nde, Peygamber Efendimiz, Yahudilerle bir anlaşma yapmış ve farklı inançlara sahip toplulukların bir arada barış içinde yaşamalarına olanak sağlamıştır[192].

II. İSLAMLAŞMA

A. Balkanlarda İslamlaşma

1. Osmanlı Öncesi

Balkanlarda, özellikle İliro-Arnavut topraklarında, İslam kültür ve medeniyetinin ilk izlerine eski çağlardan beri küçük boyutlarda rastlanılmaktadır. Balkanlardaki ilk Müslüman izleri o kadar eskidir ki Güney Slavların halkları hala kendi Slav dinine mensup oldukları veya Hıristiyanlığa girmeye başladıkları döneme rastlar[193]. Bosnalı bilim adamı M. Haxhijahiq bunu *"Eğer bu doğruysa, buna dair delillerin bulunduğunu düşünüyorsak, o zaman Hıristiyanlığın Güney Slavlarda veya çoğunda ortaya çıkışı, İslam'ın ortaya çıkışından daha eski olmamalıdır"* şeklinde ifade etmektedir[194].

Avrupa'da ve özellikle Balkanlarda İslam Medeniyeti ağırlıklı olarak Batı'dan Endülüs yoluyla nüfuz etmiştir. Güneyden Akdeniz ve Sicilya, Kuzeydoğudan ise Macaristan aracılığıyla gelmiştir[195]. Arap-İslam kültürü VIII. yüzyıldan itibaren Adriyatik ve kıyı bölgelerinde mevcuttu, XI. yüzyılın başına kadar da zaman zaman kısa kesintilerle karşılaşıyoruz. Bu temaslar ticarî, siyasî, askerî, göçler vb. konularda olup, öyle ya da böyle İslam'ın yayılmasında iz bırakıp üç asır kadar sürdüğü düşünülmektedir. Yaklaşık bir buçuk asır Balkanlarda ve İliro-Arnavut topraklarında büyük etkiler bırakmışlardır[196]. Mostar'ın bazı köylerinde, II. Mervan dönemine ait gümüş sikkeler bulunmuş olup bu durum o dönemdeki Müslümanların, bizim örneğimizde İliro-Arnavut kavimleri ile aktif bir yaşam sürdüklerini kanıtlamaktadır. Bulunan sikkelerin bir tarafında *"el-İhlas sûresi"* ortasında tevhidin ve monoteizmin düsturu olan *"Lâ ilahe illallah"* yazılıdır. Diğer tarafta

[192] Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi: Hz. Muhammed (s.a.v) Dönemi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 1/243-245; İbrahim Sarıçam, *İslam Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 126-127.
[193] İbrahimi, *Kontaktet e Para Te İslamit Me Popujt Ballkanik Ne periudhen Paraosmane*, 17.
[194] İbrahimi, *Kontaktet e Para Te İslamit Me Popujt Ballkanik Ne periudhen Paraosmane*, 17.
[195] İbrahimi, *Kontaktet e Para Te İslamit Me Popujt Ballkanik Ne periudhen Paraosmane*, 43.
[196] Basha, *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve*, 45.

ise Tevbe sûresinin 33. ayeti yazılıdır[197]. Bu bağlamda Arapların erken dönemde Berat ve çevresine tüccar, tebliğ ve ikamet için geldiklerine dair veriler bulunmaktadır. Dolayısıyla Roskovec Suk yakınındaki Arapaj (Arabaj) köyünün toponiminin adını bu gelenlerden aldığı düşünülmektedir. Arnavutluk'un Dıraç bölgesinde de Arabaj adında köy bulunmaktadır[198]. 1220 yılı civarında Dıraç Piskoposu, Bizans'ta dini azınlıklara nasıl davranılması gerektiği konusunda Ohri Piskoposuna sormaktadır. Ohri Piskoposu ona: *"Yahudiler ve Müslümanlar gibi dini grupların özgürlüğü sınırlı olmalı... ikâmetlerinin dışında ibadet yerlerine izin verilmemeli"* demektedir[199]. Anlaşıldığı gibi bu yıllarda Dıraç'ta Müslümanların ve Yahudilerin mevcudiyetinden bahsetmek mümkündür.

1262 yılında, Selçuklulardan II. İzzeddin Keykavus'un Bizans'a sığınmasıyla Anadolu Türklerinin Rumeli'ye ilk yerleşmesi gerçekleşmiştir. Bizans İmparatoru ona Dobrucayı tahsis etmiştir. II. İzzeddin Keykavus ile beraber kendisine taraftar olan Sarı Saltuk Baba da Dobruca'ya geçmiştir[200]. Türk kökenli Sarı Saltuk'un Balkanların birçok yerinde olduğu gibi Akçahisar (Kruja)'da da İslam'ı tebliğ ettiği görülmüştür[201]. Bunu da zikretmeden geçemeyiz ki Arnavutluk topraklarındaki Mlik köyünde 1291 yılında bir cami yapılmıştır[202]. XIV. asırda Balkanlara akınlar yapan Türk Beylerden Umur Bey, Aydınoğulları'ndan olup, akınlar konusunda en tanınmış olan kahramandır. 1348 yılında vefat etmesiyle Balkan harekâtındaki öncülük Osmanlılara geçmiştir[203]. Artık Osmanlıların dönemi başlamıştır. Onlar büyük bir güç haline gelerek Balkanlarda ve özellikle Arnavutluk'ta adım adım olarak İslam'ın benimsenmesine öncülük etmişlerdir.

Bizans'ta iç savaş patlayınca Sırplar ve Bulgarlar V. Ioannes Palaiologos'u destekledi. Osmanlılar ise Kantakozenos'u desteklediler. Sultan Orhan Gazi, Süleyman Paşa'nın kumandasıyla 10.000 kişilik bir ordu göndererek Sırp ve Yunan kuvvetlerini bozguna uğrattı. 1352 yılının sonbaharında kazanılan bu zafer artık Osmanlıların Balkanlara yerleşmesini sağlayan bir dönüm noktası oldu. Balkan, Anadolu gazileri için artık daimî

[197] Basha, *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve*, 46.
[198] Basha, *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve*, 46.
[199] Basha, *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve*, 47.
[200] Halil İnalcık, *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 202; İnalcık, "Rumeli", 35/232.
[201] Basha, *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve*, 57.
[202] Basha, *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve*, 59.
[203] İnalcık, *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, 202.

bir faaliyet sahası haline geldi[204]. Bundan sonra Osmanlılar Balkan yarımadasında fetihler yaparak önemli bir güç haline geldiler. 1385 yılında Karl Topia, Balşalılara karşı Osmanlılardan askeri yardım talep etti. 18 Eylül 1385 yılında Sultanın gönderdiği 40.000 yeniçeri ile Balşalılara karşı galip geldi[205]. Bu tarihlerde Osmanlıların, Arnavutlarla temas haline geçtikleri anlaşılmaktadır.

2. Osmanlı Döneminde

Arnavutlar, Avrupa'nın en eski halklarından birine mensuptur. Sırplar, 1340-1347 yılları arasında Danubi (Tuna) Nehri'nden Mora'nın güneyindeki Korint Kanalı'na kadar tüm Arnavut-İlirya topraklarını ele geçirmişlerdi. Slavlar, Ortodoks dinini kabul etmeyen Arnavutlara çeşitli işkenceler yapıyorlardı. Bu nedenle Rumeli'de Osmanlılara çok fazla karşı çıkılmamış, hatta bazı bölgelerde memnuniyetle karşılanmış ve kurtarıcı olarak görülmüştür[206]. Daha önce görüldüğü gibi küçük boyutlarda olsa da Arnavutlar arasında İslam, Osmanlılardan önce mevcut olmuştur. Ancak Osmanlıların Arnavutluk'a gelmesiyle birlikte İslam'ın bu topraklarda yayılması ve gelişmesi için daha büyük fırsatlar ve daha iyi koşullar oluşmuştur. Elbette İslam'ın ilk kabulü büyük aileler ve şehir veya köy reisleriyle başlamış, ardından diğer nüfus bu dini kabul etmiştir. Örneğin, Teodor Muzaka'nın büyük oğlu İslam dinini kabul etmiş, yeni adı Yakup Bey olmuştur[207].

Sırp ve Makedonyalı araştırmacılar, çok sayıda Arnavudun XV. ve XVI. asır gibi erken tarihte İslam'a geçtiklerini varsayarak bir çarpıtma yapmaktadırlar. Fakat Osmanlı ve Batılı kaynaklarda Arnavutluk'ta İslamlaşmanın çok daha geç tarihlerde gerçekleştiği gösterilmektedir[208]. 1610'da Bar'ın (Antivar) Katolik başpiskoposu Mario Bizzi Kuzey Arnavutluk'un %10'unun Müslüman olduğunu söylemektedir[209]. Arnavutların kitlesel olarak İslam'a geçmesi 1620-1650 yılları arasında başladı. Otuz yıl içinde 300 bin Katolik Arnavut İslam'ı kabul etmiştir[210]. Arnavutluk'un büyük çapta XVII. asrın ikinci yarısında İslam'a girdiği görülmektedir[211]. XVII. asrın sonuna kadar Türklerin inanç açısından herhangi bir baskı yaptığına dair bir belirti görülmemiştir ve İslam dini sadece

[204] İnalcık, *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, 203.
[205] Basha, *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve*, 60.
[206] Basha, *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve*, 63.
[207] Basha, *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve*, 70-71.
[208] Adanır - Faroqhi, *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih Yazımı Tartışması*, 280.
[209] Adanır - Faroqhi, *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih Yazımı Tartışması*, 280.
[210] Basha, *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve*, 116.
[211] Adanır - Faroqhi, *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih Yazımı Tartışması*, 280.

şehirdekiler tarafından kabul edilmiştir[212]. XVIII. yüzyıla gelince Güney Arnavutluk'un illeri de kitlesel İslamlaşma yoluna girmiştir. 1735-1740 yıllarında Avlonya, Berat ve çevre illerde yaşayanların büyük çoğunluğu Ortodoks dinini terk ederek İslam'a geçti[213]. Arnavutların kitlesel İslamlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün zirvesinde olduğu dönemde değil, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında gerçekleşmiştir[214]. Görüldüğü gibi Arnavutluk'ta İslamlaşma aşamalı bir süreç olup adım adım gelişmiştir. Bunun daha iyi anlaşılabilmesi ve aynı zamanda çalışma alanımız olan İşkodra vilayetinin nüfusu ele alınınca, İslam Dininin nasıl yayılmış ve hangi aşamalardan geçmiş olduğu görülecektir.

B. İŞKODRA VİLAYETİNDE İHTİDA

1. İhtida

İhtida, sözlükte *"doğru yolu bulmak"* veya *"yol göstermek"* anlamına gelen hüdâ (hedy, hidâyet) kökünden türemiş olup, *"gerçeğe ulaşmak"* ve *"doğru yolu bulmak"* gibi anlamlar taşır. Terimsel anlamda ise, inançsız bir kimsenin veya başka bir dinin mensubunun İslam dinini kabul etmesi durumunu ifade eder. İhtida eden kişiye mühtedi denir[215]. İslam tarihi boyunca, Müslüman devletler gayrimüslimlere din ve vicdan özgürlüğü tanımıştır[216]. Bu durum, doğrudan Kur'ân-ı Kerîm'deki *"Dinde zorlama yoktur"* [217] ayetinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu ayet, dinde baskı ve zorlamanın kabul edilemez olduğunu açıkça ifade etmektedir. İslam devletlerinin yönetimi altında zimmi statüsünde bulunan gayrimüslimler, cizye ödemek suretiyle devletle bir sözleşme yapmış olurlar. Bu sözleşme çerçevesinde, gayrimüslimlere dinlerini özgürce yaşama hakkı ve güvenliklerinin sağlanması gibi haklar tanınmaktadır[218]. Fatih Sultan Mehmed'in Galata Hristiyanlarına verdiği fermanda yer alan, *"...bir kâfiri rızası olmadan Müslüman etmiyeler..."*[219] ifadesi bu durumu somut bir şekilde örneklendirmektedir. Benzer bir

[212] D. Ndoc Nikaj, *Historia e Shqypnis* (Shkoder: Shtypshkronja Nikaj, 1917), 1-2/103.
[213] Basha, *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve*, 118.
[214] Sadiku, *Midis Perandorive Dhe Religjioneve Nga Edikti i Kostandinit Tek Traktati i Berlinit*, 135.
[215] Ali Köse, "İhtida", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).21/554
[216]Şeker, İslam Tarihi ve Medeniyeti, 15/349
[217]*Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Bakara 2/256
[218] Şeker, İslam Tarihi ve Medeniyeti, 15/350
[219] Şeker, İslam Tarihi ve Medeniyeti, 15/351

prensip, Islahat Fermanı'nda da yer almakta olup, burada *"tebdîl-i din ü mezheb etmek üzere kimse icbar olunmaması"* [220] kuralı belirlenmiştir.

Osmanlıların Rumeli'ye girmelerinden itibaren İslamlaşma sürecini gösteren en eski kayıtlar, Arvanit Sancağına ait olan H. 835 / M. 1431-1432 tarihli Tahrir Defterlerinde yer almaktadır. Bu defterde, ihtida eden kişiler hakkında; *"mezkûr Müslüman oldu, adın Yusuf kodular"*[221] ya da *"cellâdî Doğan'a kulluk edermiş Müslüman olmuş"*[222] gibi ifadelere yer verilmiştir. İhtida hadiselerinin, Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluşundan itibaren ortaya çıkması, devletin komşuları ile kurduğu olumlu ilişkilerin bir sonucu olarak değerlendirilmesi normaldir. Ancak, ihtida süreçlerinin yalnızca olumlu ilişkilerle açıklanamayacağı, bunun yanında ekonomik, dini, siyasi ve sosyal faktörlerin de önemli bir rol oynadığı göz önünde bulundurulmalıdır[223].

a. İhtidanın Resmi Süreci

Tanzimat'tan sonra bir gayrimüslimin ihtidasında izlenen süreç şu şekildedir:

> "a*) Mühtediler, Müslüman olduklarını veya bu yönde bir istek taşıdıklarını belirten bir dilekçe ile "Meclis-i İdâre-i Vilâyet"e başvuruda bulunmaktaydılar.*
>
> *b) Vilâyet İdare Meclisi'nde mühtedinin "nizâmî" sorgusu gerçekleştirilmektedir. Bu sorgulama esnasında:*

1. *Mühtedinin kimliği tespit edilmekte, hür, akıl sağlığı yerinde ve ergin olup olmadığı araştırılmakta, tabiiyeti (Osmanlı, Yunan teb'ası vb.) belirlenmektedir.*
2. *İhtidaya dış etkilerin sebep olup olmadığına, başkalarının "cebr, iğfal ve terğib" gibi müdahalelerinin bulunup bulunmadığına dikkat edilmektedir.*
3. *Mühtediye kelime-i şehâdet teklif edilmektedir.*

[220] Şeker, İslam Tarihi ve Medeniyeti, 15/363
[221]Halil İnalcık, *Hicrî 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 11
[222]İnalcık, Hicri 835 Tarihli, 21
[223] Mehmet Şeker (vd), *İslam Tarihi ve Medeniyeti Osmanlı Dönemi Medeniyeti* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019), 15/349

4. *Bu sorgulama, bizzat valinin huzurunda, onun başkanlık ettiği bir heyet tarafından gerçekleştirilmektedir.*

   Mühtedinin başvurusuna "istintâk-ı nizâmiyesi"nin yapıldığı derkenar olarak kaydedildikten sonra "Meclis-i Şer'i Şerif"e (şer'i mahkemeye) gönderilip aynı işlemler burada tekrarlanarak yeniden kelime-i şehâdet teklif ediliyordu. Mühtedi "kelimeteyn-i şehâdeteyn"i ikrar edince kendisine arzusuna göre İslâmî bir isim veriliyor ve bütün bu muameleler adlî geleneğe uygun olarak şâhitlerin huzurunda cereyan ediyordu. Mahkemedeki işler bittikten sonra ihtida i'lamı bütün detayı ve tarihiyle birlikte sicillere yazılıyordu"[224].

Osmanlı Arşivi belgelerinin verileri doğrultusunda, İşkodra vilayetinde gerçekleşen ihtida olaylarının tamamının, bireylerin kendi istekleriyle ve bilinçli bir şekilde meydana geldiği görülmektedir. Yerel yöneticiler, bu süreci titizlikle yönetmiş ve İslam dinini tercih eden şahısları, kendi mezheplerinin ruhani liderlerinin huzurunda sorgulamıştır. Bu dönemde İşkodra'daki ihtida hadiselerinde dikkat çeken bir diğer husus ise, Osmanlı Devleti'nin genel siyasi konjonktüründen dolayı bazı ihtida olaylarında yabancı devlet konsoloslukları veya dini temsilciler olan ruhani reislerinin karşı çıkmalarıdır. Bu sebeple, yerel yöneticiler zaman zaman bazı ihtida işlemlerinin vilayet dışında gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Ancak belgeler, ihtidaların büyük kısmının İşkodra vilayetinde gerçekleştiğini göstermektedir. Aşağıda, ihtida hadiseleri iki ana başlık altında ele alınacaktır.

b. Osmanlı Vatandaşı Olan ve Kendi İsteğiyle İhtida Eden Gayrimüslimler

İhtida hadiseleri, gönüllü olarak gerçekleştiği gibi farklı sebeplerden de kaynaklanmaktadır. Çoğu bireyin kendi isteği doğrultusunda gerçekleşmiş olsa da bazı durumlarda piskoposla aralarındaki anlaşmazlıklar veya işledikleri suçlar nedeniyle alacakları cezalardan kurtulmak amacıyla ihtida edenler de olmuştur.

Ahmet Cevdet Paşa, İşkodra vilayetine görevli olarak gittiğinde, ihtida meselesiyle ilgili ilginç bir olayı Layihasında anlatmaktadır. H. 1278 / M. 1861-1862 yılına ait Layihada anlatılan olay şöyledir: Daha önce Latin inancına sahip olan Karacadağ halkı, yakın bir

[224] Çetin, Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri, 5-6.

zamanda Müslüman olmuştur. Bir pazar günü, Karacadağ ahalisi Kiliseye gitmekte geç kaldıkları için lituryaya yetişememiş ve bu sebeple ekmek ve şaraptan mahrum kalmışlardır. Bunun üzerine papazdan ekmek ve şarap talebinde bulunmuşlar, ancak papaz, lituryanın tekrar edilmesinin caiz olmadığı gerekçesiyle bu talebi reddetmiştir. Karacadağ halkı ısrarcı olmalarına rağmen papazın reddiyle karşılaştıktan sonra, papazı öldürmüşlerdir. Bunun üzerine, piskopos onları kiliseden kovmuştur. Piskoposa karşı duydukları öfke nedeniyle Karacadağ ahalisi Müslüman olmuştur[225].

Bir diğer dikkat çekici olay, İşkodra vilayetine bağlı Dıraç sancağındaki Tirana kazasında meydana gelmiştir. Katolik mezhebinden bir rahip, bir kızın ihtidasını engellemeye çalışmıştır. Rahip, ihtidayı engellemek amacıyla her türlü yöntemi denemeye karar vermiştir. İhtidayı durdurmak için yabancı konsolosdan yardım istemekle kalmamış, aynı zamanda iftira atmaktan da çekinmemiştir. Bu bağlamda, ihtida sürecinin nasıl işlediği, Tirana kazası ve Dıraç Mutasarrıf makamları arasındaki ilişkiler ve ihtida ile ilgili gelişmeler ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

1896 yılında, Tiran Katolik halkından olup Osmanlı Devleti'nin vatandaşı olan Nikola Leşa'nın kızı Angela, kendi isteğiyle gönüllü olarak ihtida etmek arzusunu dile getirmiştir. Angela, nüfusça 15-16, görünüşçe ise 18 yaşlarında bir genç kızdır. Bunun üzerine, ihtida işlemi için gerekli şartlar sağlanmış ve Katolik rahibi meclise davet edilmiştir. Ancak rahip, davete icabet etmemiştir. Bu gelişme üzerine, Tiran Kaymakamlığı, Dıraç Mutasarrıflığına, ihtida işleminin önümüzdeki cumartesi gününe kadar ertelendiğine dair bir bildirimde bulunmuştur. Ancak Katolik papaz, kendi yöntemleriyle Dıraç Avusturya Konsolosuna aktararak durumu kışkırtmaya çalışmıştır. Avusturya Konsolosu, Dıraç Mutasarrıflığına gönderdiği yazıda özetle; Tiran'da ikamet eden Katolik halkından rahip Don Tamarrof? tarafından sunulan şikayetnamenin sonucuna göre 14 yaşında olan Katolik halkından Angelina Leşa isimli bir kız, kendi babasının evinden kaçırılarak başka bir evde zorla tutulmuştur. Bu esnada cinsel saldırıya uğradığı da iddia edilmektedir.

Bunun ardından, Dıraç Mutasarrıflığı ile Tiran Kaymakamlığı arasında şu şekilde bir diyalog yaşanmıştır:

[225] BOA, Y.EE, 79/8; Osmanlı Belgelerinde Arnavutluk, s. 255

Dıraç Mutasarrıflığından gelen cevabi yazıda, Tiran'daki Katolik papazının Dıraç Avusturya Konsolosuna bir telgraf göndererek, Tiran'da güvenliğin sağlanamadığını ve herhangi bir olumsuz durumun meydana gelmesi halinde sorumluluğun İslam Ağa'ya ait olması gerektiğini belirttiği ifade edilmiştir. Bu durum üzerine, yabancıların müdahalesine yol açabilecek herhangi bir yanlış işlemin yapılmaması ve her şeyin yasal düzenlemeler ve talimatlar doğrultusunda gerçekleştirilmesi gerektiği tavsiye edilmiştir.

Tiran Kaymakamlığının cevabında, şu hususlar belirtilmiştir: Kız, ihtida arzusunu dile getirdiğinde Katolik rahip davet edilmiştir. Ancak, rahip müfsit bir kişi olup, Osmanlı vatandaşı olmasına rağmen Avusturya Kralı'na güvenerek davete icabet etmemiştir. Hatta bu rahip, kızın Müslüman olmasına kesinlikle izin vermemek için ısrarcı olmuştur. Bununla yetinmeyip, kızın İslam Ağa tarafından kaçırıldığını iddia etmiştir. Bunun üzerine, papaza Meclis-i İdare'ye gelmesi ve kızı sorgulaması gerektiği belirtilmiş, eğer kız kaçırıldığını kabul ederse serbest bırakılacağı, İslam Ağa'nın ise cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Ancak papaz, kızın kandırıldığını ve herhangi bir şey söylemeyeceğini belirterek, İslam Ağa'yı tehdit ederek ayrılmıştır. Oysa kız yalnızca kendi isteğiyle hükümete başvurmuş ve ihtida arzusunu dile getirmiştir. Papaz gelmediği için ihtida işlemi üç gün süreyle ertelenmiştir. Kıza, ihtida işlemi yapılacağı güne kadar nerede kalmak istediği Meclis-i İdare tarafından sorulmuş ve kız, "İslam Ağa'nın annesinin yanında başka bir yerde güvenliğim yoktur" şeklinde cevap vermiştir. Bu sebeple kız, İslam Ağa'nın evine gönderilmiştir. Papaz, İslam Ağa'ya ağır sözler söylemişse de İslam Ağa sakin bir şekilde yanıt vermiş ve bu meseleye müdahale etmemiştir. Yarın, kızın ihtida işlemi gerçekleştirilecektir ve papazın gelmeyeceği anlaşılmaktadır. Bu durum üzerine, Osmanlı vatandaşı ve aklı başında bir papaz gönderilmesi gerektiği mutasarrıflığa arz edilmiştir.

Dıraç Mutasarrıflığından gelen cevaptan, kızın akraba ve yakınlarıyla görüşmesinin sağlanması ve ihtida işlemi gerçekleştirilene kadar kızın hâkim veya müftü efendilerinden birinin evinde kalmasının daha uygun olacağı belirtilmiştir.

Tiran Kaymakamlığının ifadesine göre, kızın hem annesi hem de babası bulunmaktadır. Ancak annesi, *"Onu nerede görürsem, hiçbirine bakmayarak kızımı öldürürüm"* şeklinde açıkça tehditte bulunmuştur. Bu nedenle kız, annesinden dolayı korku duymaktadır.

Dıraç Mutasarrıflığına ait açıklamaya göre, bunun mühtedilerin resmi işlemleri yapılmadan önce, terk ettikleri mezhebin ruhani lideri ve akrabalarıyla veya yakınlarıyla görüşmeleri sağlanmalıdır. Bu, İslam'ı kabul eden mühtedinin, herhangi bir zorlama veya teşvikten etkilenmediği, yalnızca kendi iradesiyle hareket ettiği konusunda şüpheye yer bırakmamak için gereklidir. Eğer kız, annesiyle görüştürülmesi mümkün değilse, babasının meclise çağırılıp kızıyla görüşmesi sağlanmalıdır. Böylece, herhangi bir zorlama veya teşvik olmadığının kendisi tarafından anlaşılması sağlanmalıdır. Diğer taraftan, rahibin tekrar davet edilip meclise gelmesi durumunda, kızla görüşmesi sağlanmalıdır. Ancak rahip, davete icabet etmez ve kızıyla görüşmeyi kabul etmezse, İslam'ı kabul etme işlemi eksiksiz bir şekilde uygulanabilir.

Tiran Kaymakamlığının açıklamasına göre, Katolik rahibi ve kızın babası davet edilerek her ikisi de huzura getirilmiştir. Kız, her iki heyet önünde sorgulanmış ve kendisine herhangi bir zorlama veya teşvik yapılmadığını, yalnızca kendi isteğiyle İslam dinini kabul ettiğini beyan etmiştir. Bu beyanın ardından resmi işlem gerçekleştirilmiş ve kıza "Fatmatu'z-Zehra" adı verilmiştir. Ancak daha önce, kızın 14 yaşında olduğu ve bekâretinin bozulmuş olduğuna dair ortaya atılan söylentilerin asılsızlığını kanıtlamak amacıyla, bir muayene yapılmıştır. Muayene sonucunda, kızın erişkin olduğu ve bekâretinin bozulmadığı, el sürülmediği tespit edilmiştir[226]. Bu olay o dönemde devlet için karmaşık bir duruma yol açmıştır. Zira yabancı konsolosluklar bu tür meselelerde müdahalede bulunabiliyorlardı. Bu nedenle devlet, yabancı devletleri kışkırtmadan ve diplomatik ilişkileri zedelemeden bu tür meselelerin çözülmesi için dikkatli bir yaklaşım sergilemek durumundaydı.

Bazen ihtida olaylarında, Müslüman yetkililerin suçlandığı ve devletin yanlış anlaşılmalara meydan vermemek için hemen gerekli incelemeleri yapması gerektiği görülmektedir. Örneğin, İşkodra Bidayet Mahkemesi Reisinin Yanya Müddei-i Umumiliği görevinde bulunduğu sırada, İşkodra'ya dönerken yanına Mariye adlı bir kızı alıp ihtidaya zorladığına dair bir şikâyet yapılmıştır. Bu muamele hem ebeveyninin hem de kızın isteğine aykırı olup, bu durumun resmi işleme girmeden önce sonlandırılması gerektiği ifade edilerek Rusya Sefareti tarafından müdahale edilmiştir[227]. Yapılan

[226] BOA, HR.TH, 176/98; R. 2-16 Mayıs 1312/ M. 14 Mayıs 1896
[227] BOA, BEO, 2347/175981

tahkikatta, Yanya'dan Mariye adında bir kızın İşkodra'ya getirilmediği ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, yapılan incelemede İşkodra Bidayet Mahkemesi Reisinin uzun zamandır yanında hizmetçi olarak bulundurduğu, babası olmayan ve annesiyle birlikte yaşayan Vardare isimli bir kız tespit edilmiştir. Ancak, Vardare ve annesinin birkaç ay önce memleketlerine döndüğü ve İslam dinini kabul etme konusunda herhangi bir zorlama uygulandığına dair hiçbir bilgi olmadığı, Adliye Nezareti tarafından bildirilmiştir[228].

Zaman zaman, ihtida eden şahısların zamanla umduklarını bulamayarak kararsız kaldıkları gözlemlenmektedir. Örneğin, İşkodra vilayetinde Hamamcı Sadode'nin kızı Sebye Hatun, İslam'ı kabul etmiştir. Ancak daha sonra gayr-ı meşru yollara saparak, birkaç kez irtidat etme düşüncesiyle, Piskoposhaneye ve papazın yanına gidip tebdili kıyafetle, örtüsüz olarak gezmeye başlamıştır. Yapılan uyarılara rağmen, aynı davranışlarını sürdürdüğü için, artık İşkodra vilayetinde kalmasının uygun olmayacağına karar verilmiş ve Anadolu vilayetlerinden birine gönderilmesi kararlaştırılmıştır[229]. Sebye Hatun'un, İslam dininde kalıp kalmama konusundaki tereddütlerinden kurtulabileceği ümidiyle, İşkodra vilayetinden uzaklaştırılıp Anadolu vilayetlerine gönderildiği düşünülmektedir. Bu kararın, Müslümanlar arasında bir bozgunculuk ve fitneye yol açma endişesinden kaynaklanmış olabileceği de değerlendirilmektedir.

c. Yabancı Devletin Vatandaşı Olup Kendi İsteğiyle İhtida Eden Gayrimüslimler

Osmanlı Devleti, yabancı uyruklu kişilerin İslam dinine geçişi konusunda herhangi bir zorlama veya baskı uygulamamıştır. Bu bireyler, yalnızca kendi iradeleriyle ve dışsal bir teşvik veya zorlama olmaksızın İslam'ı kabul etmişlerdir. Yabancı uyruklu şahısların, tamamen kendi istek ve arzuları doğrultusunda İslam dinini kabul ettiklerine dair örnekler aşağıda sunulmaktadır. Örneğin, Avusturyalı Antonyo, İşkodra vilayetinde İslam'a geçme arzusuyla ilgili olarak ilgili makamlara başvuruda bulunmuştur. Talebi doğrultusunda bir meclis oluşturulması için gerekli prosedürler çerçevesinde Avusturya Konsolosu ve bağlı olduğu mezhebin ruhani liderine bilgi verilmesi gerekmekteydi. Ancak Antonyo, ruhani liderle görüşmeyi reddetmiş ve onun çağrılmasına karşı çıkmıştır. Bunun üzerine, meclis toplanarak, Avusturya Konsolosunun tercümanının da hazır

[228] BOA, HR.TH, 311/86; BOA, BEO, 2456/184151
[229] BOA, DH.MKT, 919/70; H. 5 Şevval 1322/ M. 13 Aralık 1904

bulunduğu bir ortamda gerekli işlemler yapılmış ve Antonyo'ya kendi isteğiyle Muhammed Ali ismi verilmiştir[230].

Bir diğer dikkat çekici olay, 1904 yılında Karadağ'a bağlı Kuç Nahiyesinden 17 yaşında bir kızın, İşkodra vilayetine gelerek İslam'a geçme talebinde bulunmuş olmasıdır. Bu durumu öğrenen Karadağ Konsolosu, müdahale ederek engel olmaya çalışmıştır. Ancak herhangi bir sorun çıkmaması amacıyla, kızın İslam'a geçişinin Elbasan sancağında veya başka bir yerde yapılması planlanmıştır. Elbasan'a gönderilmek üzere hazırlıklar yapılırken, Karadağ Konsolosu, İşkodra hükümet dairesine gelerek kızın Konsolosluklarına gönderilmesini talep etmiştir. Ancak, görüşmenin burada (hükümette) yapılmasının daha uygun olacağı gerekçesiyle, kızla hükümet dairesinde görüşülmüştür. Kız, papazla görüşüp kararında ısrarcı olunca, gerekli işlemler meclis huzurunda tamamlanarak, adına Cevahire ismi verilmiştir. Böylece, kızın İslam'a geçişi sorunsuz bir şekilde gerçekleşmiş ve Elbasan'a gönderilmesine gerek kalmamıştır[231].

Daha önce de örneklerde gördüğümüz üzere ister Osmanlı vatandaşı olsun ister yabancı devletlerin vatandaşı, ihtida işlemi söz konusu olduğunda yabancı devletlerin konsolosları genellikle müdahale etmekteydi. Ancak, kendi vatandaşları söz konusu olduğunda bu müdahaleler daha belirgin hale gelirdi. Bazen bu müdahaleler, yalnızca zorluk çıkarmakla kalmaz, aşağıda örneğini göreceğimiz gibi, ihtida işleminin yapılmasını zorlaştıracak düzeyde de olurdu. Bu tür durumlarda, yerel yöneticiler merkezden nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini sorarak çözüm aramışlardır. Merkezden ise, işlemlerin başka vilayetlere gönderilerek orada gerçekleştirilmesine dair talimatlar verilmiştir. Örneğin, Karadağlı Toma ve İstaka, Bosnalı Katice, Ülgünlü Elena ve Barlı Mariye, İşkodra'ya gelerek İslam'a geçiş başvurusunda bulunmuşlardır. Ancak, bu kişilerin ihtidalarının İşkodra'da yapılması uygun görülmemiştir. Bunun yerine, gerekli işlemlerin gerçekleştirilmesi için vapurla İzmir'e gönderilmişlerdir. Fakat belgelerin eksikliği nedeniyle, daha sonra bu kişiler hakkında nasıl bir işlem yapıldığına dair herhangi bir bilgi edinilememiştir[232].

Bir diğer önemli olay, bir Ortodoks papazının İslam'a geçme talebinde bulunmasıdır. Bir papazın ihtida isteği, diğer ihtidalarla kıyaslandığında ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü bu

[230] BOA, HR.HMŞ.İŞO, 174/46; R. 3 Temmuz 1306/ M. 15 Temmuz 1890
[231] BOA, BEO, 2336/175187; R. 6 Mayıs 1320/ M. 19 Mayıs 1904
[232] BOA, BEO, 2082/156104; H. 5 Rebiyülevvel 1321/ M. 1 Haziran 1903

ihtidayı diğerlerinden farklı kılan, kişinin ilmi birikime ve araştırmaya dayalı bir tercih yapmış olmasıdır. Bu durum, bilinçli ve bilgili bir tercih olarak değerlendirilebilir ve dolayısıyla eski dindaşları için de bir örnek teşkil etmektedir. Örneğin, Karadağlı Ortodoks Papazı Nikola, Tuz kazasına gelerek İslam dinini kabul etmek istediğini beyan etmiştir. Merkez vilayetine gönderilen papaz, yapılan araştırmalar sonucunda, aslında Karadağ'ın Katoska Nahiyesine bağlı Kumana köyünde doğduğu ve altı yıl boyunca İpek Sancağına bağlı Duçan Kilisesi'nde talebelik yaptığı anlaşılmıştır. Daha sonra üç yıl süreyle Kalugir? Papazlığına atanmış ve Nikodim veledi Savoradolovim? adıyla isimlendirilmiştir. Sekiz ay önce, İpek Mutasarrıflığına başvurup İslam dini ile şereflendirilmek istediğini belirtmiş, ancak İpek Viran? Hıristiyanları tarafından yakalanarak zorla Karadağ'a götürülmüştür. Sonrasında Çetine tarafından Viranina? Kilisesi'ne atanmış, ardından da İstrok Kilisesi'ne tayin edilmiştir. İstrok'a gitmek üzere yola çıkarken, Podgorica'ya uğradığı sırada sekiz aydan beri İslam'a geçme fırsatını bulmuş ve Tuz kazasına kaçmıştır. İslam dinini kabul etme kararının sabit olduğunu belirtmiş ve hükümetten koruma talebinde bulunmuştur. Papazın gelişini Rusya ve Karadağ Konsoloslukları öğrenmiştir. Bunun üzerine Rusya Konsolosu, tercümanını göndererek papazla görüşme yapmıştır. Papaz, İslam nuru ile şerefleneceğini kesin bir şekilde ifade etmiştir. Rusya Konsolosu, ısrarından vazgeçmeyerek tekrar hükümete başvurmuş ve papazın ruhaniyet sıfatını terk etmeden ihtidasının geçerli olamayacağını belirterek, papazın derhal iade edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine, İşkodra Valisi, nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini öğrenmek amacıyla Sadrazamlığa başvurmuştur. Sadrazamlıktan gelen yanıt ise, papazın ihtida işleminin yapılabilmesi için Edirne'ye gönderilmesi gerektiği ve bu durumun Edirne vilayetine bildirildiği şeklinde olmuştur[233]. Papazla ilgili olarak, daha sonra nasıl bir yol izlendiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak örneklerden de görüldüğü üzere, ihtida konusunda İşkodra vilayetine Karadağ ve Avusturya tebaasına mensup şahıslar başvurmuştur. Bu kişiler, Osmanlı makamlarına başvurarak İslam'a geçme arzusunu dile getirmişlerdir ve bu durum tamamen kendi iradelerine dayalı bir tercih olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu kişileri zorla Müslüman yaptığı iddiası ne akla yatkın ne de gerçeklerle örtüşen bir görüş olarak değerlendirilmelidir.

[233] BOA, BEO, 2368/177535; R. 30 Haziran 1320/ M. 13 Temmuz 1904

Bazı ihtidaların, kişilerin kendi çıkarları doğrultusunda veya suçlardan kurtulma amacıyla yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Avusturya Devleti'ne ait piyade askerlerinden Behomyalı Vanoş, firar ederek Karadağ üzerinden İşkodra'ya gelmiştir. İşkodra'ya iltica eden Vanoş, İslam'a geçme talebinde bulunmuştur. Ancak, Avusturya Konsolosu, Vanoş'un hırsızlık suçunu işlediğini ve zarara yol açan kişilerden biri olduğunu belirterek, iadesini talep etmiştir. Bu durum ilgili makamlara iletilmiş ve Vanoş hakkında nasıl bir işlem yapılması gerektiği sorulmuştur[234]. Ancak, sonrasında onunla ilgili herhangi bir işlem yapılıp yapılmadığına dair belgeler eksik olduğundan, durum takip edilememektedir.

Osmanlı Devleti'nin tebaası olan gayrimüslimlerin yanı sıra, yabancı devletlerin vatandaşlarının da ihtida başvurusunda bulundukları anlaşılmaktadır. Bu olaylar, Osmanlı Devleti'nin güvenilir bir sığınak olduğunu göstermektedir. Ancak, yabancı devletlerin konsoloslarının ihtida olaylarına müdahale ederek engel olmaya çalıştıkları da belirgin bir durumdur. Osmanlı yöneticileri bu konularda oldukça dikkatli davranmışlar ve yerel yöneticilere ihtida işlemlerinin dikkatlice, şartlara uygun bir şekilde yapılması gerektiğini, ayrıca yabancı devlet konsoloslarının bu meseleye karışmalarına herhangi bir açık bırakmaması gerektiğini vurgulamışlardır. Dıraç Mutasarrıflığının Tiran Kaymakamlığına gönderdiği nasihatte de bu hususlar açıkça ifade edilmiştir.

İslam'ı seçerek kurtuluşa eren kişilerin isimleri, yeni İslami adlarla değiştirilmiştir. Zira Peygamber Efendimiz (sav) bir hadisi şerifinde, *"Siz kıyamet gününde kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağırılacaksınız. Onun için isimlerinizi güzel isimlerden koyunuz"* [235] buyurmuştur. Bu doğrultuda, mühtediler dini bir sorumluluğu yerine getirerek, eski kimliklerini hatırlatabilecek isimlerini değiştirip, eski hayatlarıyla yeni hayatları arasındaki son bağını da koparmışlardır[236]. Mühtedilerin seçtikleri isimler arasında "Muhammed Ali, Fatmatu'z-Zehra, Sebye, Naşide ve Cevahire" gibi adlar yer almaktadır. Bu durumdan hareketle, mühtedilerin isimlerini Hz. Muhammed (sav) ve

[234] BOA, DH.ŞFR, 355/113; R. 3 Teşrinievvel 1321/ M. 16 Ekim 1905
[235] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), 5/194.
[236] Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994), 56

O'nun kızı Fatma'dan ilham alarak seçtikleri ileri sürülebilir. Ancak, diğer isimlere de önemli bir şekilde değer verdikleri gözlemlenmektedir.

2. İrtidat

İrtidat kavramı, sözlük anlamı itibarıyla *"dönmek, geri çevirmek, kabul etmemek"* gibi anlamlara gelir. Fıkıh terimi olarak ise, Müslüman olan bir kişinin kendi iradesiyle İslam dininden çıkmasını ifade eder. İrtidat eden kadına *mürtedde*, erkeğe ise *mürtedd* denir[237]. Bir devletin temelleri tek tanrılı bir dine dayalı ise, bu devletin inançlı vatandaşlarına dinden çıkma özgürlüğü tanıması mümkün değildir. Zira böyle bir özgürlük tanındığında, devletin temel yapısı bozulmuş olur. Ridde olayları, günümüzde vatana ihanet ile eşdeğer bir anlam taşımaktadır[238]. Kur'an-ı Kerim'de:

> *"Allah, erkek münafıklara, kadın münafıklara ve kâfirlere, içinde ebedi kalmak üzere cehennem ateşini va'detti. O, onlara yeter. Allah, onlara lanet etmiştir. Onlar için sürekli bir azap vardır"*, "*… eğer tövbe ederlerse, kendileri için hayırlı olur. Şayet yüz çeviririlerse, Allah onları dünyada ve ahirette elem dolu bir azaba çarptıracaktır…"* şeklinde ifade edilmektedir[239].

Allah, dinden dönenlere hem dünyada hem de ahirette acı bir azap çekeceklerini belirtmiş, ancak dünyadaki cezalarının ne olacağına dair herhangi bir açıklama yapmamıştır. Hz. Peygamber'in irtidat edenlere ölüm cezası verdiğine dair bazı rivayetler bulunsa da bu rivayetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, kişilerin yalnızca irtidat nedeniyle değil, başka suçlar işledikleri için öldürüldüklerine dair bir vurgu yapılmaktadır[240]. Hanefilere göre, bir kişi yalnızca irtidat nedeniyle değil, buna eklenen başka bir suç nedeniyle ölüm cezasına çarptırılır. Buna karşın, Şafiler, Hanbeliler ve Malikilere göre, irtidat etmiş bir mürted, şer'i bir had olduğu için infaz edilir [241].

---

[237] İrfan İnce, *"Ridde", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008, 35/88-89

[238] Mustafa Avcı, *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar* (İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2004),362-363

[239] Et-Tevbe 9/66, 74

[240] Recep Çetintaş, *Din Özgürlüğü Bağlamında İslam Hukukunda İrtidad Cezasının Nedeni ve Mahiyeti"* İnternational Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/27 (Kasım 2017) 130

[241] İrtidat konusunda daha ayrıntılı bir şekilde bkz: Çetintaş, *Din Özgürlüğü Bağlamında İslam Hukukunda İrtidad Cezası*, 127-143.

Bir yerde ihtida meydana gelmişse, irtidat da bulunabilir. İşkodra ile ilgili olarak, ihtida ettikten sonra irtidat eden sadece bir kişi olmuştur. Örneğin, İşkodra'da vilayet Tercümanı iken İslam'a geçme arzusunu dile getiren Ermeni cemaatine mensup bir Latin kızı, Osmanlı yerel makamları tarafından gerekli işlemler yapılarak ihtida etmiş ve Naşide adı verilmiştir. Daha sonra Tekfurdağına giden Naşide Hanım, tekrar İşkodra'ya dönmek için başvuruda bulunmuştur. Dilekçesinde Kigorik adını kullanan Naşide'nin irtidat ettiği anlaşılmıştır. Bunun üzerine, Naşide'nin İşkodra'ya dönüşünün uygun olmayacağına karar verilmiş ve kızın ailesiyle birlikte Anadolu'da, sahile uzak bir mahalleye gönderilmesi kararlaştırılmıştır[242]. Görüldüğü üzere, İşkodra ile ilgili irtidat meselesinde infaz kararı verilmemiştir. Ancak, bu durumların tamamen cezasız bırakılmadığı anlaşılmaktadır. Naşide Hanım, dinden döndüğü için uzaklaştırma cezasına çarptırılmıştır.

C. İSLAMLAŞMANIN NEDENLERİ VE ASİMİLASYON MESELESİ

1. İslamlaşmanın Nedenleri

Yukarıda ifade edildiği üzere hem Arnavutluk'ta hem de İşkodra vilayetinde İslamlaşma süreci birdenbire gerçekleşmemiş, aksine aşamalı bir gelişim göstermiştir. Önemli bir nokta, Osmanlı Devleti'nin gücünün zirveye ulaştığı dönemlerde değil, en zayıf dönemlerinde büyük kitlelerin İslam'ı kabul ettiği gerçeğidir. Peki, Arnavutların İslam dinini kabul etme nedenleri neler olabilir? Bu konuda pek çok olası sebep mevcuttur. Burada, gayrimüslimlerin İslam'a girmelerinin sebepleri aktarılırken, bu konuda gayrimüslim yazarlar tarafından öne sürülen iddialara da yer verilecektir. Her bir sebep belirtildikten sonra, o sebebi destekleyen örnekler sunulmaya çalışılacaktır.

İslamlaşmanın nedenlerine ilişkin olarak gayrimüslim yazarlar tarafından öne sürülen iddialar şu şekilde sıralanabilir:

a. Vergi yükümlülükleri

Osmanlı idaresi altındaki gayrimüslimlerin, vergi yükümlülüklerinden kaçınmak amacıyla İslam'ı kabul ettiklerine dair çeşitli iddialar bulunmaktadır. Bu bağlamda ileri sürülen gayrimüslim yazarların görüşleri şu şekildedir: Gayrimüslimlerin İslam'a geçişi, dini inançlardan ziyade, siyasi ve sosyal bir zorunluluk olarak değerlendirilmelidir. Zira

[242] BOA, DH.TMIK.M, 98/15; H. 26 Recep 1318/ M. 19 Kasım 1900

mülklerini ve yerel iktidarlarını koruma adına İslam'a girmişlerdir[243]. Bu süreç, yalnızca inanç değişikliği ile sınırlı kalmayıp, aynı zamanda ağır vergilerden kaçınma amacıyla da gerçekleşmiş diye ifade ederler[244].

Hıristiyanlar, Osmanlı Devleti'ne himaye ve askerlik bedeli karşılığında baş vergisi ödemekteydiler. Rahipler ve kadınlar bu vergiden muaf tutulurken, yetişkin erkekler gelir ve kazançlarına göre 2,5, 5 veya 10 kuruş ödeme yapmaktaydılar. XIX. yüzyılda ise bu ödeme oranı 15, 30 ve 60 kuruşa yükselmiştir. Hıristiyan yazarlar, bu ödemenin kişi başına bir duka altını olduğunu belirtmektedirler. Ancak, gayrimüslimlerden alınan bu vergi, din değiştirme konusunda somut bir gerekçe olarak kabul edilemezdi[245]. Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasının, vergi yükünün baskısından dolayı İslam'a geçiş yaptığı ileri sürülmüştür. Eğer insanlar, başka bir sebep olmaksızın yalnızca hafif bir vergiden kurtulmak amacıyla din değiştirmişlerse, bu durum eski dinlerine olan bağlılıklarının oldukça zayıf olduğunu gösterir[246]. Zira günümüz Arnavutluk'unda sayıca azımsanamayacak bir Hıristiyan topluluğu bulunmaktadır. Bu durum, Hıristiyanların vergi nedeniyle İslam'ı seçmeye zorlanacak kadar ağır bir yük altında olmadığını göstermektedir[247]. Ayrıca, gayrimüslimlerin vergi ödemeleri, herkes için aynı şekilde uygulanmamıştır. 1847 yılının nüfus defterine göre Osmanlı Devleti, gayrimüslimleri zengin, orta ve fakir olarak kategorize etmiş ve bu gruplardan sırasıyla 48, 24 ve 12 akçe vergi almıştır. Bunun yanı sıra, devlet, gayrimüslimlere ödeme kolaylığı sağlamak amacıyla cizye vergilerini taksitle ödeme imkânı sunmuştur[248].

b. Zorla kabul (kılıç zoruyla)

İslamlaşmanın zor kullanılarak yayıldığına dair iddialar da bulunmaktadır. Bu görüşe göre, gayrimüslimlerin İslam'a geçişi, bazı durumlarda vaatlerle gerçekleşmişken[249],

[243] Dhori Qiriazi, *Krishterimi Ne Shqiperi* (Argeta LMG, 2000), 89.
[244] Qiriazi, *Krishterimi Ne Shqiperi*, 88; Dom Nike Ukgjini, *Kisha Katolike Ne Trevat Shqiptare (Nga Shek. XI deri sot)* (Tirane: Qendra Botuese Shoqata e Jezuiteve, 2016), 195; Peter Bartl, *Myslimanet Shqiptar Ne Levizyen Per Pavaresi Kombetare (1878-1912)* (Shtepia Botuese Dituria, ts.), 19.
[245] Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, 208-209.
[246] Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, 244.
[247] Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, 244.
[248] Ervis Sulaj, *Osmanlı Döneminde Mat Kazası (XIX. Yüzyıl)* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018), 48-49.
[249] Qiriazi, *Krishterimi Ne Shqiperi*, 88.

diğer zamanlarda zorlama ve baskı yoluyla yapıldığına dair ifade etmişlerdir[250]. Ancak Türklerin elinde 22 yıl esir kalan bir kişi, *"Türkler kimseyi dinden dönmeye zorlamamıştır"* şeklinde bir itirafta bulunmaktadır. 1663 yılında Türcken-Schrifft'in yazarı ise, *"…Türk, zorlamaktan daha çok maharetiyle kazanır (kendi dinine çevirir) ve İsa'yı insanların gönlünden kurnazlıkla alır. Gerçekten hiçbir ülkeyi zorbalıkla dininden dönmeye zorlamaz; fakat başka yöntemler kullanır ki onlarla farkında olmaksızın Hıristiyanlığın kökünü kurutur…"*[251] ifadelerini dile getirmektedir.

c. İkna yöntemleri

Gayrimüslimler, İslam'a geçişlerinin ikna yoluyla gerçekleştiğini iddia ederek bu durumu destekleyen örnekler sunmaktadırlar. XVI. yüzyılda bir Hollandalı seyyah, Aya Sofya Camisi'ni gezerken bazı Türklerin kendisine, *"Eğer Müslüman olursan, ömrünün her günü buraya gelebilirsin"* şeklinde söylediklerini aktarmaktadır. Yaklaşık bir yüzyıl sonra ise, bir İngiliz seyyah, kendisine kibar bir tavırla, *"…niçin Müslümanlığa dönüp bizden biri olmuyorsunuz?"*[252] diye sorulduğunu dile getirmektedir.

Elbette, İslam dini Müslümanlara bir kişiyi İslam'a kazandırmak için tavsiyelerde bulunmaktadır. Ancak, gayrimüslimleri İslam'a zorlama yönünde herhangi bir emir veya tavsiye vermemekte ve bu tür davranışlardan kaçınmaları gerektiği belirtilmektedir[253].

İslamlaşmanın nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

a. Teolojik Polemikler

İslam'a geçiş sürecinin, teolojik polemiklerden de kaynaklandığına dair örnekler bulunmaktadır. Örneğin, ruhani hayatı zillet çukuruna düşmüş bir kiliseden yüz çevirip, "Kutsal Ruhun İkiliği" doktrini gibi ince konularda ve Kutlu Ayinde ekmeğin mayalı mı yoksa mayasız mı kullanılacağına dair önemsiz tartışmalardan bıkan birçok kişi, tek Tanrı öğretisini (İslam dinini) seve seve kabul etmektedir[254].

---

[250] Qiriazi, *Krishterimi Ne Shqiperi*, 88; Ukgjini, *Kisha Katolike Ne Trevat Shqiptare (Nga Shek. XI deri sot)*, 196.
[251] Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, 214.
[252] Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, 215.
[253] Sofuoğlu, *Balkanlarda Kuşatma Var*, 167.
[254] Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, 216.

b. Prensler, önde gelenler ve keşişlerin İslam'ı kabul etmesi

Gayrimüslimlerde İslam'ı kabul edenler arasında prensler, önde gelen şahsiyetler ve keşişlerin de bulunduğu gözlemlenmektedir. İstanbul fethedilmeden önce Edirne Sarayı, dinden dönenlerle dolup taşmış ve bu kişiler, oradaki nüfuzlu şahısların çoğunluğunu oluşturmuştur. Bazı prensler ve önde gelenler İslam'ı kabul ederek bu topluluk içinde baş tacı edilmiştir. İstanbul'un fethinden sonra ise Hıristiyan toplumun üst sınıfları, İslam'ı benimsemeye hazır olduklarını göstermiştir. Trabzonlu bilge George Amiroutze, Hıristiyanlığı terk ederek İslam'a geçmiştir[255]. Dom Nik Leka ailesiyle birlikte İstanbul'a giderek Katolikliğini inkâr etti. Bu durum, özellikle yoksul insanlar üzerinde büyük bir etki yaratarak, onun örneğini takip ederek Katolikliği reddetmelerine neden oldu. Ayrıca, İşkodra'nın Patrikhanesinde gönüllü olarak Hıristiyanlığı bırakıp İslam'ı benimsemek isteyen Katoliklerin de bulunduğunu belirtmek gerekir[256].

c. Din adamlarının bozulması

Gayrimüslimlerin Müslüman olmaları, aynı zamanda Hristiyan din adamlarının etkisiyle de şekillenmiştir. Zira Hıristiyan din adamları, Hıristiyanlara normal vergilerin yanı sıra ek vergiler de yüklemekteydi. Hıristiyan olarak gömülme, günah çıkartma, günah affı ve vaftiz gibi işlemler için yüksek ücretler talep edilmekteydi[257]. XVII. yüzyılda Saraybosna Başpiskoposu, halkından 10.000 pounda zorla para talep etmekteydi. Bu miktar, Osmanlı valisinin maaşından iki kat fazla bir tutardı[258]. Bu gibi taleplerin karşılanmaması durumunda halk aforoz tehdidiyle karşı karşıya kalabilmekteydi[259]. Bu tür zulümler karşısında Hıristiyanların çoğunun kendilerini kurtarmak amacıyla İslam dinine geçmesi, şaşırtıcı değildir[260].

d. Din adamlarının cehaleti

Arnavutluk'ta Hristiyanlığın zayıflamasının en önemli sebeplerinden biri, kilisenin kendisidir. Zira dönemin papazlarının büyük bir kısmı eğitimden yoksundu[261]. Bir diğer

---

[255] Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, 217.
[256] Basha, *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve*, 112-113.
[257] Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, 225.
[258] Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, 225-227.
[259] Uğurlu, *Geçmişin Aynasında Süryaniler Bitlis ve Diyarbekir Örneği (1870-1920)*, 194.
[260] Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, 225-227.
[261] Bartl, *Myslimanet Shqiptar Ne Levizyen Per Pavaresi Kombetare (1878-1912)*, 21; Ukgjini, *Kisha Katolike Ne Trevat Shqiptare (Nga Shek. XI deri sot)*, 194.

neden ise bazı papazların gayrimeşru evliliklerinden kaynaklanıyordu[262]. Köylerdeki din adamları olan papazların çoğu, üsttekilerin suçlamalarına karşı masum olmalarına rağmen okuma yazma bilmeyen cahil kişilerdi. Bu grupta okuma yazma bilmek büyük bir meziyet olarak kabul edilmekteydi. Din adamları, kendi dua kitaplarında yazılı olanların anlamını dahi bilmemekteydiler[263]. Biraz okuyabilseler de yazmayı bilmiyorlardı. Günah çıkarma sırasında söylenenleri ezbere bilmiyorlardı[264]. Bunu, Tivar Başpiskoposu P. Mazreku'nun 1622-1624 yıllarında Propaganda Fides'e hitaben yaptığı açıklamada: *"Arnavutlar kendilerini kaybettiler ve bunu her gün kaybediyorlar, çünkü onların rahipleri yoktu ve eğer bugün bir rahip varsa o, o kadar cahildir ki tüm alfabesi bile bilmiyor"* diye ifade etmiştir[265]. Ayrıca papazlar, kiliseye karşı olan görevlerinden daha çok ticaretle ilgileniyorlardı[266].

e. Halkın din adamlarına duyduğu kızgınlık

Hristiyanlığın bölgede zayıflamasının sebeplerinden birinin de yerli halkın din adamlarına duyduğu kızgınlık olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, Karacadağ halkı, bir pazar günü kiliseye geç giderek ekmek ve şarap ikramından mahrum kalmışlardır. Papazdan ayini tekrar etmesini talep etmelerine rağmen, papazın bu isteği reddetmesi üzerine, halk papazı öldürerek kiliseden kovulmuşlardır. Ardından duydukları öfke ile Karacadağ halkı tamamen İslam'ı kabul etmiştir[267]. Diğer olay Scutari şehrinde bilinmeyen bir sebepten dolayı halk ile rahip arasında bir anlaşmazlık çıkmıştır. Halk, bir gün kalabalık bir şekilde toplanarak rahibin iddiasından vazgeçmesini istemiştir. Rahip iddiasından vazgeçmeyince, halk haçlarını ayakları altına alarak en yakın camiye gitmiş ve Müslüman olmuştur[268].

f. Kilise tarafından dışlanma

Evliliklerini kilise kanunlarına uygun bir şekilde gerçekleştirmeyenler, kilise kanunlarına riayet edene kadar kilise tarafından dışlanmışlardır[269].

---

[262] Bartl, *Myslimanet Shqiptar Ne Levizyen Per Pavaresi Kombetare (1878-1912)*, 23.
[263] Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, 228.
[264] Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, 245.
[265] Basha, *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve*, 107.
[266] Ukgjini, *Kisha Katolike Ne Trevat Shqiptare (Nga Shek. XI deri sot)*, 195.
[267] BOA, Y.EE, 79/8; Osmanlı Belgelerinde Arnavutluk, s. 255
[268] Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, 247.
[269] Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, 247.

g. Türklerin (Müslümanların) dinlerine olan bağlılığı

Türkleri hiç sevmeyen yazarlar bile, onların erdemli davranışlarına övgüler yağdırmakta ve biri şu şekilde yazmaktadır:

> *"Eğer Hıristiyanlar, Müslümanlar dinlerine, amellerine bağlılıkta, takvada ve hayırseverlikte ne kadar gönüllü olduklarını, camilerde ne kadar samimi, temiz giyimli ve hürmetli davrandıklarını, din adamlarına ne kadar saygılı olduklarını ve Padişahın bile Şeyhülislama danışmadan bir işe kalkışmadığını; nerede olursa olsunlar veya ne iş yaparlarsa yapsınlar, günde beş kez olan ibadet vakitlerine ne kadar hassasiyet gösterdiklerini; koca bir ay sabahtan akşama kadar devam eden oruçlarını nasıl sürekli olarak takip ettiklerini; Müslümanların birbirlerine ne kadar şefkatle ve iyilikle davrandıklarını; hastanelerinde ve fakir ve yolcu ayırımı yapılmaksızın yabancılarla nasıl ilgilendiğini görseler, kendilerinden utanıp yüzleri kızartacaktı. ... Hiç şüphe yok ki bu adamlar, adalet bakımından aleyhimizde olacaklardır ve elbette ki onların bağlılığı, takvası ve merhametli uygulamaları Müslümanların sayısını artıran ana sebeplerdir"*[270].

h. Müslümanlardan etkilenme

Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar ve Hıristiyanlar aralarında herhangi bir sınır çizilmeden birlikte yaşamışlardır. Bu durum, Hıristiyanların Müslümanlardan etkilenerek İslam'ı kabul etmelerine zemin hazırlamıştır[271]. Marco Bizzi, Mollalarla gerçekleştirdiği dini müzakerelerde onların ne kadar samimi, nazik ve cana yakın olduklarını belirtmiştir. İslam, böyle Mollalara sahip olduğu sürece hedefine rahatça ulaşmıştır[272].

i. Farklı din ve toplulukların özgürce yaşaması

Voltaire, Osmanlılar döneminde mevcut olan İslami yaşam düzenleme modelinin, farklı din ve halk mensuplarının tam özgürlük içinde, dinler arası hoşgörü ve birlikte yaşamanın en iyi örneğini temsil ettiğini ifade ederken, kilisenin ise herkesin Hıristiyan olması gerektiğini savunduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda, kilise yetkilileri Hıristiyanlığı

[270] Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, 230.
[271] Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, 242.
[272] Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, 245.

kabul edinceye kadar tüm dünyaya düşmanlık ilan etmişlerdir[273]. Yine Voltaire, "*Sultan, farklı inançlara sahip 20 halkı yönetiyor; Yunanlılar Konstantinopolis'te güven içinde yaşıyorlar. Türk kaynaklarında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki halkların inandığı dinlerden kaynaklanan bir ayaklanmadan bile söz edilmemektedir. Pers'e, Tataristan'a gidin, aynı hoşgörüyü ve aynı sakinliği göreceksiniz*" şeklinde ifade etmektedir[274].

Yukarıda belirtilen nedenler, her ne kadar Hıristiyan nüfusun azalmasında etkili olmuşsa da başka sebeplerin de rol oynamış olabileceği düşünülmektedir. Örneğin, Hıristiyanlıkta, toplumların inanmakta zorluk çektiği bazı kavramlar mevcuttur: Allah'a başka tanrı isnat etme, peygamberlere tanrısallık atfetme, üçlü doktrin (Baba, Oğul ve Kutsal Ruh), ilk günah, Tanrı'nın adaleti, kanla kefaret gibi unsurlar, insanın doğasına aykırı ve ağır gelebilmektedir. Buna karşın, İslam dini antropolojik ve mitolojik fantezilerden uzak durarak Allah'ın birliğini savunmaktadır. Diğer yandan, Hz. Muhammed'in (a.s) doğumundan vefatına kadar olan hayatı detaylı bir biçimde bilinmekteyken, Hz. İsa'nın (a.s) hayatı daha gizemli bir nitelik taşımaktadır. Hıristiyanlar, Hz. İsa'yı evlilik konusunda örnek alacak bir figür olarak değerlendirememektedir; zira O, hiç evlenmemiştir. Dolayısıyla, Hz. İsa'nın bir koca ve baba olarak nasıl davranacağı bilinmediğinden ideal bir örnek teşkil etmemektedir. Öte yandan, ideal bir hayat inşa etmek isteyen bir kişi, Hz. Muhammed'i (a.s) örnek alabilir; zira onun çocuk, koca, baba, çalışan ve yönetici olarak çeşitli örnekleri mevcuttur. Kur'an ise Hz. İsa'yı tanrısal vasıflardan ve mitolojik inançlardan arındırarak insani boyutlarıyla ve Allah'ın peygamberi olarak ele almaktadır. Bu durum, insanların İslam dinine girmesi konusunda inananları etkilemiş ve bu etkileşim, İslam'ın kabul edilmesine katkıda bulunmuştur[275].

2. Asimilasyon Meselesi

Arnavutlar Osmanlı öncesinde farklı devletler tarafından işgal edilmiştir. XIV. yüzyılda Osmanlıların Balkanlara girdiklerinde Arnavut milleti, üç farklı kilisenin etkisi, asimilasyon, kültürel unsurlar ve kullanılan dilin etkisi altında bulunmaktaydı. Bu kiliseler, Yunan Ortodoks Kilisesi, Katolik Kilisesi ve Sırp Ortodoks Kilisesi olarak sıralanabilir. Manastır ve kiliselerde gerçekleştirilen ayinler ve ilahiler, Yunanca, Sırpça ve Latince dillerinde düzenlenmekteydi; Arnavutça ise kullanılmamaktaydı. Bu üç kilise

[273] Basha, *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve*, 31.
[274] Basha, *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve*, 31.
[275] İbrahimi, *Kontaktet e Para Te İslamit Me Popujt Ballkanik Ne periudhen Paraosmane*, 20-23.

arasında var olan zıtlık ve rekabet, halk üzerinde doğrudan etkili olmuş ve zamanla farklı toplumsal gruplaşmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır[276].

Osmanlı Devleti'nin Arnavut topraklarında hakimiyet kurması, Arnavutların İslamlaşma süreciyle birlikte, ülkenin asimilasyon hedefleri güden komşu milletlerden korunmasını sağlamıştır[277]. Bu bağlamda, İslam inancı, Arnavutların komşu ulusların asimilasyonuna karşı korunmasında belirleyici bir rol oynamıştır[278]. Eğer İslamlaşma, Balkan yarımadasında ve özellikle Arnavutluk'ta gerçekleşmeseydi, Arnavutlar diğer komşu devletler tarafından asimile olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardı[279]. Zira asimile edilmeyen Müslümanlar ya öldürülmüş ya da göç ettirerek sürülmüştür[280]. Osmanlı İmparatorluğu'nun Arnavutlar üzerindeki hâkimiyetinin, Slavlaşma ve Helenleşme süreçlerini durdurarak önemli bir rol oynadığı akademik bir gerçektir.

[276] Florida Kulla, *Arşiv Belgelerine Göre 19. Yüzyılda Arnavutluk'ta Hıristiyanlık ve Müslüman - Hıristiyan İlişkileri* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2023), 47.
[277] Basha, *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve*, 66.
[278] Sadiku, *Midis Perandorive Dhe Religjioneve Nga Edikti i Kostandinit Tek Traktati i Berlinit*, 142.
[279] Basha, *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve*, 66.
[280] Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, 40.

İKİNCİ BÖLÜM

GAYRİMÜSLİMLERİN DİNİ HAYATI

I. DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ

İslam dini, ilk gününden itibaren insanları kendi dinleri konusunda serbest bırakmıştır. Kur'an-ı Kerim'de, kimsenin zorla Müslüman yapılamayacağı belirtilmiştir[281] ve Hz. Muhammed'in uygulamalarında da bu duruma dair örnekler bulunmaktadır[282]. İslam tarihinde ilk sözleşme olarak kabul edilen "Medine Sözleşmesi" metninde, gayrimüslimlerin zorla İslamlaştırılamayacağı açıkça ifade edilmiştir. Bu sözleşme, Yahudilerle Müslümanlar arasında yapılmış olup, 25. maddesinde bu konuyu ele alarak *"Yahudilerin dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri de kendilerinedir"* diyerek dinlerinde özgür oldukları bildirilmektedir[283].

İslam dininde, gayrimüslimlere zimmet hükümleri çerçevesinde muamele edilmiştir. Bu çerçevede, gayrimüslimler zimmet antlaşmasını kabul ederek zimmi statüsünü kazanmış ve İslam devletinin tebaası haline gelmiştir. Bu antlaşmaya göre, İslam devleti sınırları içinde yaşayan gayrimüslimler cizye ödemeyi kabul ettikleri takdirde ehl-i zimmet statüsüne geçerler ve dinlerinden dönmeden bu topraklarda yaşamaya devam edebilirler. Örneğin, Mekke ve Yemen arasında bulunan Hıristiyanlığın önemli merkezlerinden Necran'ın fethinden sonra Peygamber, onlara İslam'ı kabul etmeleri konusunda bir mektup göndermiştir. Bunun üzerine, Necranlı din adamlarından oluşan bir heyet Medine'ye gelmiş ve Hz. Muhammed ile görüşmüştür. Bu görüşmeler sonucunda, İslam'ı kabul etmeyen Necranlılara mübahele teklif edilmiştir. Mübahele, tartışılan bir konu hakkında Allah'ın lanetinin haksız olan tarafın üzerine olması şeklinde bir bedduadır. Necranlılar mübaheleden kaçınmış ve cizye ödemek karşılığında bölgelerinde kalma

[281] Bakara, 2/256; Yunus, 10/99, 108; Kehf, 18/29.
[282] Ahmet Bostancı, *Hz. Peygamber'in Gayri Müslimlerle İlişkileri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001).
[283] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 115.

konusunda anlaşma sağlanmıştır[284]. Hz. Peygamber, Necranlı din adamlarına ve halkına hitaben şu şekilde bir mektup yazmıştır:

> *"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla!*
>
> *Resûlullah Muhammed'den piskopos Ebû'l-Hâris'e, Necrân'ın diğer piskopos'ları'na, onların papaz'ları'na, onları takip edenlerle birlikte aynı zamanda rahiplere:*
>
> *Ne olursa olsun, az olsun çok olsun, ellerinde ne bulunduruyorlarsa kiliseleri ve manastırları kendilerine aittir. Allah'ın ve Resûlünün zimmet'i onlar üzerinedir. Hiçbir piskopos, piskoposluk vazifesini gördüğü yerden, hiçbir rahip kendi manastırından ve hiçbir papaz kendi kilisesinden alınıp bir başka yere gönderilmeyecektir. Onların ne hak ve hukuku ve ne de onların alışılageldikleri hiçbir şey (örf ve âdet) bir değişikliğe tâbi tutulacaktır. Onlar samimiyetle hareket edip, üzerlerine düşen vazifeleri hakkıyla ifa ettikleri müddetçe, Allah'ın ve Resûlünün zimmet'i bunlar üzerine olacaktır. Onlar ne bir zulme uğrayacaklar ve ne de kendileri başkalarına zulmedeceklerdir'"*[285].

Ayrıca, Hz. Muhammed'in Tebük seferi dönüşü sırasında Himyeriler için kendi dinlerinde kalmak isteyen gayrimüslimlere yazdığı bir mektupta şu ifadelere yer verilmiştir:

> *"Yahudilerden yahut Hıristiyanlardan kim İslâma geçerse geçsin, O, Müslümanların sahip olduğu aynı haklar ve aynı borçlar (vazifeler)'a tâbi tutularak, mü'minler arasına katılacaktır. Yahudilik veya Hıristiyanlığında ısrar gösterip sebât edenler, bundan (zorla) döndürülmeyecekler ve fakat, cizye vergisine tâbi tutulacaklardır'"*[286].

Hz. Ömer, kendisinden sonraki halifeye: *"Ehl-i zimmete, hayırlı muamelede bulunmasını, onlarla yapılan ahidlere uyulmasını, canlarının ve mallarının korunmasını, tahammüllerinden ziyade bir şeyin onlara teklif edilmemesini'"*[287] tavsiyede bulunmuştur.

---

[284] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 116; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/621.
[285] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/623-624.
[286] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/629-630.
[287] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 116.

Görüldüğü üzere, İslam devleti, cizye karşılığında zimmi vatandaşlarının can ve mal güvenliklerini sağlamıştır.

A. İNANÇ VE İBADET ÖZGÜRLÜĞÜ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren fethedilen yerlerdeki halka karşı iyi davranılmıştır. Örneğin, Bursa'nın fethi sırasında şehirdeki halkın mallarının yağmalanmadığı, yalnızca tekfurun mallarının gazilere dağıtıldığı belirtilmektedir. Ayrıca, Bursa'nın fethinden önce çevredeki kasaba ve köy halkının zulme uğramadan ve yaşamlarını rahatça sürdürerek inançlarını özgürce yaşamalarına müsaade edilmiştir. Böylece Bursa halkının da bu uygulamalara tanıklık etmesi sağlanmış ve Bursa'nın fethi kolaylaşmıştır[288]. Bu durum, sadece Bursa'nın fethinde değil, daha önce görüldüğü gibi İşkodra'nın fethinde de gözlemlenmektedir. Osmanlı Devleti, İşkodra'nın teslimi sonrasında gitmek isteyen kişilere mallarıyla birlikte herhangi bir engelleme yapmamış ve kalanlara da herhangi bir zulüm uygulamamıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkan halkları tarafından kabul edilmesinin nedeni, halklara eziyet ve zulüm yapılmamasıdır. Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere sağladığı dini özgürlüklerle ilgili birçok örnek mevcuttur. Örneğin, Fatih Sultan Mehmet Bosna'yı fethettiğinde halkına dini özgürlük tanımış ve onların mal ve can güvenliğini sağlamıştır. Bu yaklaşımı, Latin papazlara gönderdiği fermanda da görmek mümkündür:

> *"Ben ki Sultan Mehmed Hanım. Cümle avâm ve havâssa ma'lûm ola ki, işbu dârendegân-ı fermân-ı hümâyûn Bosna ruhbâblarına mezîd-i inâyetim zuhûra gelip buyurdum ki, mezbûrlara ve kiliselerine kimse mâni' ve müzâhim olmayıp ihtiyâtsız memleketimde duralar. Ve kaçup gidenler dahi emn ü emânda olalar.*
>
> *Gelüp bizim hâssa memleketimizde havfsiz sâkin olup kiliselerine mütemekkin olalar. Ve yüce hazretimden ve vezîrlerimden ve kullarımdan ve reayalarımdan ve cemî'-i memleketim halkından kimse mezbûrelere dahl ve ta'arruz edip incitmeyeler, kendülere ve cânlarına ve mâllarına ve kiliselerine ve dahi yabandan hâssa memleketimize âdem gelirler ise yemîn-i mugallaza ederim ki yeri, göğü yaratan Perverdigâr hakkıçün ve Mushaf*

[288] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 117.

hakkıçün ve ulu Peygamberimiz hakkıçün ve yüz yirmi dört bin peygamberler hakkıçün ve kuşandığım kılıç hakkıçün bu yazılanlara hiçbir ferd muhâlefet etmeye. Mâdâm ki bunlar benim emrime mutî ve münkâd olalar. Şöyle bilesiz"[289].

Osmanlı Devleti, 1572 yılında Kıbrıs'ı fethettiğinde, Padişah Kıbrıs Beylerbeyi, Kadısı ve Defterdarına bir ferman göndererek Kıbrıs halkına nasıl muamele edilmesi gerektiğine dair önemli bir kılavuz sunmuştur. Padişahın gönderdiği ferman şu şekildedir:

"Kıbrıs adası yeni fethedilen bir yerdir. Halk savaş yüzünden zor duruma düşmüş olabilir. Kıbrıs halkı bana Yaratıcının emanetidir. Onlara adalet ve şefkatle muamele ediniz. Kimseye zulmetmeyiniz. Mahkemelerde, vergi alınmasında ve idareyle ilişkili tüm işlerinde onlara yardımcı olursanız Kıbrıs kısa zamanda kalkınır ve refah seviyesi yükselir: Onlardan her biri emniyet içinde yaşasınlar: Bu emirlerimin yerine getirilmesi konusunda hiç kimse ihmalkârlık yapmasın. Eğer emirlerim yerine getirilmeyerek Kıbrıs reayasına zulmedildiğini, gereğinden fazla vergi alındığını duyarsam hiçbir mazereti kabul etmeyeceğimi bilesiniz"[290].

Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki zimmi statüsündeki gayrimüslimlerin ne kadar iyi ve refah içinde yaşadıklarına dair bir diğer örnek, Yahudi İsaak Zarfati tarafından Avrupa'daki dindaşlarına yazılan mektupta net bir şekilde görülebilir. Bu mektup, dönemin Osmanlı Devleti ile Avrupa'nın azınlıklara yönelik tavırlarını açıkça göstermektedir. İsaak Zarfati Almanya'da doğmuş bir Fransız Yahudi'si olup hayatını Edirne'de sürdürüyordu. Onun tarafından Avrupa'daki Yahudilere XV. Asrın ilk yarısında yazılan mektup şöyledir:

"Almanya'daki kardeşlerimizin ölümden beter kederler içerisinde olduklarını duydum; despotik yasalar; zorla vaftiz edilmeler; sürgünler sıradan gündelik olaylarmış. Bana anlatıldığına göre yağmurdan kaçarken her seferinde doluya tutuluyorlarmış… Kardeşler; hocalar; dostlar; tanışlar! Ben İsaak Zarfati, soyum Fransız da olsa, Almanya'da doğmuş ve oradaki

[289] Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yönetimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2008), 11.
[290] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 119.

saygıdeğer hocalarımın dizi dibinde oturmuş olsam bile, size derim ki: Türkiye hiçbir şeyin eksik olmadığı bir ülkedir. Eğer isterseniz şu anda burası sizin için en hayırlı yer olacaktır. Kutsal topraklara giden yol sizler için Türkiye'den geçiyor: Hıristiyanlardansa Müslümanların (egemenliği) altında yaşamak sizin için daha iyi değil midir? Burada herkes kendi asması ve inciri altında huzur içinde oturabiliyor. Burada en değerli esvablar giymenize izin var. Oysa Hıristiyan ülkelerde çiğnenmiş siyah ve mavinin, tekmelenmiş yeşil ve kırmızının hakaretine maruz kalmadan, hüzünlü renkler taşıyan alçaltıcı esvablar giymeye mahkûm etmeden çocuklarımıza kendi zevkimize göre kırmızılar ya da maviler giydirmeye bile cesaret edemiyorsunuz…"[291].

1655-56 yıllarında seyyah olarak Sakız Adası'na giden Thevenot, Osmanlı hakimiyeti altındaki zimmilerin ibadet özgürlükleri konusunda şu bilgileri aktarmaktadır:

"…Türkler herkese kendi dinlerine göre ibadet hürriyeti tanımışlardır; âyin herkesin önünde yapılıyor ve şaraplı ekmek yortusunda hiçbir korku duyulmadan ve Türkler tarafından hiçbir saygısızlığa maruz kalınmadan, bir gölgelik altında şaraplı ekmek (Saint-Sacrement)i sokaklarda gezdirirlerdi. Hz. İsa'nın heykeli de önde bir fenerle taşınmaktaydı"[292].

Osmanlı Devleti sınırları içindeki bu uygulamanın sonuna kadar sürdüğüne dair bilgi XIX. yüzyılda Sultan II. Mahmut'tan anlaşılmaktadır. II. Mahmut, *"Ben teb'anın Müslüman'ını camide, Hristiyan'ını kilisede, Musevi'sini de havrada fark ederim. Aralarında başka gün bir fark yoktur: Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır"*[293] diyerek bizzat durumu takip ettiğini ve gayrimüslimlerin ne kadar özgürlükler içerisinde olduklarını vurgulamıştır.

Osmanlı Devleti, Müslüman bir devlet olarak İslam hukuku çerçevesinde halkını yönetmiştir. Bu çerçevede, devletin ilk dönemlerinden itibaren gayrimüslim tebaaya İslam hukuku kapsamında haklar tanınmıştır[294]. İslam hukukundaki müsamaha ve himaye

[291] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 119.
[292] Jean Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, çev. Nuray Yıldız (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1978), 221.
[293] Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 100.
[294] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, 281.

prensipleri, Osmanlı Devleti'nin idari yapısının temelini oluşturmuştur[295]. Zimmi statüsünü kazanan gayrimüslimlerin can ve mal güvenlikleri, Osmanlı Devleti'nin güvencesi altındaydı. Kanunların uygulanması açısından Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında herhangi bir ayrım yapılmamıştır. Bu durum, sonraki bölümde İşkodra'daki suç ve ceza uygulamalarını ele alan mahkeme kayıtlarında da açıkça görülecektir. Zira bu kayıtlarda Müslim ve gayrimüslim arasında bir fark göze çarpmamaktadır.

Böylece Osmanlı Devleti fermanlarında görüldüğü üzere gayrimüslimlerin hak ve özgürlükleri güvence altına alınmış, Balkanlar'daki feodal beylerin zulüm ve baskıları sona erdirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeden çekilmesinin ardından, kargaşa ve zulüm yeniden başlamıştır. Bu durumun bir örneği olarak, XX. yüzyılda Sırplar tarafından gerçekleştirilen Bosna ve Kosova trajedileri öne çıkmaktadır[296].

1. Ayinleri

Osmanlı Devleti, sınırları içerisindeki gayrimüslimlere karşı büyük bir hoşgörü göstermiştir. Bu hoşgörü, özellikle ibadet özgürlüğü konusunda, bazı kısıtlamalar dışında, gayrimüslimlerin kiliselerinde istedikleri şekilde ibadet etmelerine imkân tanımıştır[297]. Din adamlarına verilen beratlarda, gayrimüslimlerin ibadetlerini özgürce yerine getirebilmelerinin yerel yöneticilerce sağlanması ve halktan kimsenin de bu hususta müdahalesine izin verilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Örneğin, 1755 yılında Rum Metropolitine verilen bir beratta, bu durum açıkça belirtilmiştir:

> *"... ve papaz ve keşiş tâifesinden ba'zıları metropolitleri ma'rifetiyle zimmi tâifesinin hânelerine varub âyinlerini icra eyledikte ve kadîmden âyinleri üzere mâbeynlerinde nizâm ve intizâmlarına kudât ve nüvvâb ve mütesellimler ve voyvodalar ve mütevelliler ve subaşılar ve sâir ehl-i örf tâifesi taraflarından muhalefet olunmaya..."*[298]

Osmanlı Devleti, ibadet konusunda hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler arasında ayrım yapmaksızın, herkese gerekli olan imkanları sağlamaya özen göstermiştir. Örneğin

[295] Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954), 1/184.
[296] Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yönetimi*, 11.
[297] Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2001), 239.
[298] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 121.

yöneticiler, şehirlerde pazarların kurulduğu günlerin, Müslümanların ve gayrimüslimlerin özel günlerine denk gelmemesi için gayret göstermişlerdir. Selanik Eyaleti'ne bağlı Vidina kazasında, haftalık olarak kurulan pazarın Pazar gününe denk gelmesi nedeniyle Rumların Pazar günü ayin ibadetlerine katılmalarında zorluklar yaşanmış ve bu sebeple pazar, Cumartesi gününe alınmıştır[299]. İslimiye'de, pazarın hafta sonu (Cumartesi-Pazar) günlerinde kurulması nedeniyle, bölgedeki Yahudi ve Hristiyanların ibadet günlerine denk gelerek alışveriş yapma imkânları kısıtlanıyordu. Bu nedenle, hafta sonu kurulan pazarın, Pazartesi ve Salı günlerine alınmış olduğu görülmektedir[300]. Müslümanlarla ilgili bir örnek olarak, Kastamonu Sancağına bağlı Taşköprü kazasında, pazarın her hafta Cuma gününe denk geldiği görülmektedir. Cuma günü Müslümanların Cuma namazına gitmeleri nedeniyle hem ibadetlerini yerine getirmeleri, hem de alışveriş yapmaları zorlaşmış, bu nedenle pazar Salı gününe alınmıştır[301]. Pazarların hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar için ortak bir alan olarak kullanılmış olması, devletin, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında ayrım yapmadığını göstermektedir[302]. 1577 yılında İstanbul'da yapılan bir sayımda, 743 kiliseye karşılık yalnızca 485 cami tespit edilmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere karşı dini hoşgörüsünü gösteren örneklerden biri olarak değerlendirilebilir[303].

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlerin ibadetlerini daha kolay gerçekleştirebilmeleri için önlemler aldığına dair bir tespitte bulunan Brockelmann, *"büyük yortu günlerinde Türk hükümeti dini merasimin bir engele maruz kalmadan icra edilmesi için kilise kapılarına kendiliklerinden yeniçeri nöbetçiler koyuyorlardı"*[304] ifadesini kullanmaktadır.

Buna dair bir örnek, İşkodra vilayetinde de bulunmuştur. İşkodra'nın Mid Kilisesinde, Katolikler için yılda bir kez düzenlenen ayine, İşkodra ve çevresindeki köylerden yaklaşık 1000 kişilik gayrimüslim halkın katıldığı bildirilmiştir. Bu kilisenin Katolikler için en büyük ibadet yeri olabileceği düşünüldüğünden devlet, halkın yılda bir kez burada toplanması sırasında herhangi bir karışıklık veya olayın meydana gelmemesi için gerekli

[299] Akif Erdoğru, "18-19. Yüzyıl Osmanlı Panayırları ve Hafta Pazarlarına Dair Belgeler-I", *OTAM Ankara* 5 (1994), 56-57.
[300] Erdoğru, "18-19. Yüzyıl Osmanlı Panayırları ve Hafta Pazarlarına Dair Belgeler-I", 96.
[301] Erdoğru, "18-19. Yüzyıl Osmanlı Panayırları ve Hafta Pazarlarına Dair Belgeler-I", 99.
[302] Andrea Llukani, *Arti Kishtar Ne Shqiperi* (Tirane: Trifon Xhagjika Yayınları, 2014), 115.
[303] Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, 240.
[304] *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, I/330.

önlemleri almıştır. Alınan önlemler sayesinde ayin, herhangi bir olay yaşanmadan sona ermiş ve bu durum İşkodra Valisi tarafından Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir[305].

Gayrimüslimler, yalnızca normal ayinler için değil, Papaya özel olarak düzenlenen ayinler için de ayin yapma izni talep etmektedir. Örneğin, İşkodra'daki gayrimüslim halk, Papa'nın ellinci yılı kutlamaları için İşkodra'da Katoliklerin merasim, ayin ve kutlamalar yapabilmesi amacıyla devlete dilekçe sunmuştur. Hariciye Nazırı, bu kutlamaların yapılmasına izin vermiştir. Ancak, kutlamaların ve sevinç gösterilerinin yalnızca kiliselerde yapılması uygun görülmüş, kilise dışında evlerin süslenmesi ve şehirde genel bir ayin düzenlenmesi gibi girişimlere izin verilmemiştir[306].

Devlet, gayrimüslimlere ibadetlerini rahatça ve özgürce yerine getirme imkânı tanımış olmakla birlikte, bazen bu ibadetlerin bazı kişiler tarafından engellendiği görülmektedir. Ancak, Hristiyan halkın ayin yapmak amacıyla kiliseye gitmeleri engellendiğinde, bu durum karşısında hemen devlete başvurdukları anlaşılmaktadır. Devlet, şikâyetler üzerine, bu engellemeye sebep olan kişilerin tespit edilerek İstanbul'a gönderilmesine yönelik emir vermiştir[307].

Rumlarla ilgili olarak, R. 9 Haziran 1306/ M. 21 Haziran 1890 tarihinde, Rum Kilisesi'nde yapılacak ayin için bilinmeyen bir sebepten dolayı İşkodra Valisi tarafından ayine izin verilmediği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine, Rum Kilisesi papazı durumu İşkodra Rum Patrikhanesi'ne bildirmiştir[308]. Elde edilen başka bir belgede ise, bu yasağın yeni olmadığı, R. 3 Nisan 1306/ M. 15 Nisan 1890 tarihinden itibaren yaklaşık iki aydır devam ettiği ve İşkodra'daki Ortodoks Kiliselerinde ayin yapılmasının hükümet tarafından yasaklandığı belirtilmektedir[309].

H. 20 Safer 1320/ M. 29 Mayıs 1902 tarihinde ise devletin Rumlara yönelik ayin yapma yasağını kaldırdığı görülüyor. İşkodra vilayetinde Ortodoksların Paskalya ayini yapmalarına izin verildiği ve bu ayinin asayiş ve güvenlik içinde gerçekleştirildiği

[305] BOA, DH.MKT, 888/61; R. 28 Ağustos 1320/ M. 2 Eylül 1904; BOA, DH.MKT, 1005/65; R. 27 Ağustos 1321/ M. 9 Eylül 1905
[306] BOA, DH.MKT, 1473/43; H. 13 Rebiyülahir 1305/ M. 29 Aralık 1887
[307] BOA, DH.MKT, 1806/43; H. 25 Cemaziyülevvel 1308/ M. 6 Ocak 1891; BOA, DH.MKT, 1810/45; H. 8 Recep 1308/ M. 17 Şubat 1891
[308] BOA, Y.PRK.AZN, 4/31; R. 9 Haziran 1306/ M. 21 Haziran 1890
[309] BOA, Y.PRK.EŞA, 11/25; R. 9 Haziran 1306/ M. 21 Haziran 1890

anlaşılmaktadır[310]. Bu durum, R. 7 Kânunusani 1319/ M. 20 Ocak 1904 tarihinde de devam etmiş olup devlet hem İşkodra hem de Dıraç'taki Ortodokslara, geleneksel olarak Yortu Ayinlerinde haçı suya atarak ayinlerini yapmalarına izin vermiştir. Ayrıca, Rumların kendilerine verilen izin nedeniyle Padişah'a dua ettiklerini dair İşkodra Valisi bildirmiştir[311].

Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti, gayrimüslimlere ibadetlerini özgürce yerine getirme ve diledikleri şekilde ibadet etmeleri hususunda izin tanımıştır. Bununla birlikte, devletin hoşgörülü yaklaşımına rağmen, ibadetlerle ilgili bazı sınırlamalar getirilmiştir. Bu kısıtlamaların başlıca nedeni, gürültüye sebep olabilecek durumlardı. Özellikle çanın ses çıkaran bir araç olduğu için ibadet zamanlarında sesinin kilise dışına taşmaması istenmiştir[312]. Ancak, çan çalmanın kısıtlanması, tamamen yasaklanması anlamına gelmemektedir. Namaz vakitlerinde ve Müslümanları rahatsız etmeyecek bir ses seviyesinde çan çalmakta herhangi bir yasak bulunmamaktadır. Çan çalmayla ilgili getirilen kısıtlamaların dışında, gayrimüslimlerin kiliselerde ayin yaparken çevredeki Müslümanların rahatsız olmasına neden olmayacak şekilde ses seviyesini ayarlamaları gerektiği belirtilmiştir. Bu düzenleme, gayrimüslimlere verilen beratlarda yer almaktadır. Ancak, aynı beratlarda, bu kısıtlamayı kötüye kullanarak gayrimüslimlerin ibadetlerine haksız müdahalelerde bulunulmasına da yasak getirilmiştir[313]. Söz konusu kısıtlamalarla ilgili olarak, İşkodra vilayeti sınırları içinde bu tür kısıtlamaları belirten herhangi bir berat veya belgeye rastlanılmamıştır.

2. Vakıf Kurmaları

Bütün İslam toplumlarında olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de vakıf kurma geleneği yaygındı. İslam dünyasında yaşayan zimmiler de bu gelenekten etkilenmişlerdir. İslam hukukunda, gayrimüslimlerin vakıf kurmalarına dair herhangi bir yasak bulunmayıp, Osmanlı Devleti de bu hususta herhangi bir kısıtlama getirmemiştir. Hatta devlet, gayrimüslimlere verilen beratlarda vakıf kurma hakkının tanındığını ve bu konuda herhangi bir engelle karşılaşmamaları gerektiğini, *"... kiliselerine vakf olan buyût ve*

[310] BOA, DH.MKT, 514/26; H. 20 Safer 1320/ M. 29 Mayıs 1902
[311] BOA, DH.MKT, 812/70; R. 7 Kanunusani 1319/ M. 20 Ocak 1904
[312] Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, 241.
[313] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 125.

dekâkin ve emlâk ve eşyâ ve nukûd ve davarlarına ve zapt u tasarruflarına düsturu'l-'amel olub âhardan bir ferd dahl ve müdâhale eylemeye…" gibi ifadelerle açıkça vurgulamıştır[314].

İşkodra vilayetine dair gayrimüslim vakıflarının varlığına ilişkin bazı belgeler bulunmakla birlikte, bu belgeler sayıca az olup vakıflar konusunda elde edilen bilgiler de sınırlıdır. Örneğin, İşkodra vilayetine bağlı Varaka köyünde Rum Mektebinin inşaat masraflarının, aynı köydeki Rum kilisesinin vakfı tarafından karşılanacağı bildirilmiştir[315]. Bir diğer örnekte ise, Şiroka köyündeki kilisenin genişletilmesi için masrafların bir kısmının mevcut kilisenin vakfından karşılanacağına dair bilgi verilmektedir[316]. Bu bilgilere dayanarak, İşkodra vilayetinde gayrimüslimlerin vakıf kurdukları anlaşılmaktadır. Ancak bunun dışında, başka herhangi bir belge veya bilgiye rastlanmamaktadır.

3. Mezarlık Tahsisi

İnsanın yaşadığı yerlerde mezarlık bulunması zorunludur. Ancak bir İslam memleketinde, Müslümanların mezarlıkları ayrı, gayrimüslimlerin mezarlıkları ise ayrı tutulmakta ve vefat edenler, ilgili mezarlıklara defnedilmekteydi. Mezarlıkların sınırlarının belirlenmesi, devletin denetimi altında yapılırdı[317]. İşkodra vilayetinde de gayrimüslimlerin yaşadığı bölgelerde gayrimüslim mezarlıkları bulunmaktaydı. Bunlara örnek olarak İşkodra[318], Buşati[319], Leş[320], Dıraç[321] vs. yerlerde Latin ve Rum mezarlıklarının varlığından bahsedilmektedir.

Bu mezarlıklar, zamanla mevcut ihtiyaca cevap veremez hale gelince, yenileme, genişletme ve gerektiğinde mezarlığın başka bir yere taşınması için devlet tarafından izin verilmiştir. Örneğin, Leş kazasının Şengin köyünde, Latin Kilisesi yakınındaki kabristanın yenilenmesi ve genişletilmesi amacıyla devlete dilekçe ile başvurulduğu

[314] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 127-128.
[315] BOA, DH.MKT, 239/62; H. 22 Rebiyülahir 1312/ M. 23 Ekim 1894
[316] BOA, DH.MKT, 910/39; H. 11 Ramazan 1322/ M. 19 Kasım 1904
[317] Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2004), 309-310.
[318] BOA, DH.MKT, 2217/51; H. 22 Safer 1317/ M. 2 Temmuz 1899
[319] BOA, İ.HR, 201/11470
[320] BOA, A.DVNSKLS.d 11, s. 121-122
[321] BOA, A.DVNSKLS.d 11, s. 121-122

görülmektedir. Devlet, gayrimüslimlerin bu taleplerini değerlendirerek, kabristanlarının yenilenmesi ve genişletilmesi konusunda izin vermiştir[322].

Bir diğer örnek ise Rum mezarlıklarıyla ilgilidir. İşkodra Rum cemaatinin kabristanının Boyana Nehri'nin karşı tarafında bulunması nedeniyle ölüleri defnetmekte zorluk çektikleri ve nehrin taşması sonucu mezarlığın zarar gördüğü belirtilmiştir. Bu nedenle, kabristanın başka bir yere taşınması için Papaz, devlete dilekçe yazmıştır. Dilekçede, David adlı bir şahsın, mezarlık olarak kullanılmak üzere bir dönüm ve bir evlek alanı kiliseye hibe ettiği bildirilmiştir. Devlet, Rum cemaatinin bu talebini değerlendirerek, mezarlıklarının başka bir yere taşınmasına izin vermiştir[323].

II. MABETLERİ

A. FETHEDİLEN OSMANLI ŞEHİRLERİNDEKİ ZİMMİ MABETLERİNİN STATÜSÜ

Osmanlı Devleti, İslam hukukuna dayalı bir yönetim anlayışına sahipti. Bu çerçevede, İslam dini insanlara inanç özgürlüğü tanımış ve inançları konusunda baskı yapılmasını yasaklamıştır. Bu durum, Bakara Suresi'nin 256. ayeti, Kehf Suresi'nin 29. ayeti ve Yunus Suresi'nin 99. ayetinde açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca, Allah Teala, Hac Suresi'nin 40. ayetinde, "*Allah insanların bir kısmını diğerleriyle savmasaydı içinde Allah'ın adı çokça zikredilen manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılıp giderdi*" buyurmuştur. Bu şekilde Allah, bu ayetle ibadet yerlerinin korunmasının önemine vurgu yapmakta ve Müslümanları bu konuda sorumlu tutmaktadır[324].

Zimmet antlaşması çerçevesinde, cizye ödemeyi kabul eden gayrimüslimler, kendi topraklarında yaşamaya devam etme ve ibadet yerlerinin dokunulmazlığını sağlama hakkına sahip olmuşlardır[325]. Hz. Muhammed (a.s), Medine'deki Yahudilere kendi dinlerini özgürce yaşama imkânı tanıdığı gibi[326] Necran Hristiyanlarıyla zimmet antlaşması yapmış ve onların ibadet yerlerinin, Allah'ın ve Resulünün koruması altında olduğunu şu şekilde belirtmiştir:

[322] BOA, BEO, 3898/292293; H. 26 Cemaziyülevvel 1329/ M. 25 Mayıs 1911
[323] BOA, DH.MKT, 2217/51; H. 22 Safer 1317/ M. 2 Temmuz 1899
[324] Mehmet Akman, "Kilise: Fıkıh", *T.D.V İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/16.
[325] Ali b. Ebi Bekir Merginani, *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedi* (Mısır, ts.), 2/162.
[326] Akman, "Kilise: Fıkıh", 26/16.

"Onların mallarına, canlarına, dînî hayat ve tatbikatlarına, hazır bulunanlarına, bulunmayanlarına, ailelerine, mâbetlerine ve az olsun çok olsun onların mülkiyetinde bulunan her şeye şâmil olmak üzere, Allah'ın himayesi ve Resûlullah Muhammed'in zimmeti Necranlılar ve onlara bağlı etraftakiler üzerine bir haktır. Hiçbir piskopos kendi dînî vazife mahalli dışına, hiçbir papaz kendi papazlık vazifesini gördüğü kilisenin dışına, hiçbir râhip içinde yaşadığı manastırın dışında başka bir yere alınıp gönderilmeyecektir"[327].

Peygamberin vefatından sonraki dönemde, özellikle ilk halifeler zamanında gayrimüslimlere yönelik uygulamalarda önemli örnekler bulunmaktadır. Hz. Ebu Bekir döneminde, Taberiye şehri barış yoluyla fethedildiğinde, şehrin kiliselerine herhangi bir müdahalede bulunulmamış ve onlara dokunulmamıştır. Hz. Ömer döneminde ise Dımaşk şehri sulh yoluyla alındığında, şehirden ayrılan gayrimüslimlerin boşalan kiliseleri, Hıristiyanlar tarafından kullanılmadığı için el konulmuş. Hz. Osman döneminde de önceki halifelerin izlediği aynı politikalar ve uygulamalar devam ettirilmiştir[328].

İslam hukukçuları, kiliselerin inşa ve tamiri konusunda üç farklı alternatif görüş öne sürmüşlerdir:

1. Hristiyanlar tarafından kurulan ve barış yoluyla fethedilen şehirlerde, kiliselerin korunması ve yeni kiliselerin inşası, antlaşmanın şartlarına bağlıdır.

2. Savaş yoluyla fethedilen bir şehirde bulunan kiliseler, tahrip edilmez ve yıkılmaz. Fakat bu konuda iki farklı görüş bulunmaktadır. Hanefiler, bu konuda devlet başkanının takdirine bırakılacağını savunurlar. Yani, devlet başkanı, kiliseyi camiye dönüştürmeye, mesken olarak kullanmaya veya olduğu gibi bırakmaya karar verebilir. Ancak bazı Şafiî ve Hanbelî alimler, kiliselerin dokunulmaz olduğunu belirtir ve yeni kiliselerin inşasına izin verilmemesi gerektiğini savunurlar.

3. Müslümanlar tarafından kurulan şehirlerde, İslam hukukçuları, kilise inşasına izin verilmemesi gerektiği konusunda görüş birliği içerisindedir. Ancak bazı çağdaş

[327] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/622.
[328] Öztürk, "Kilise", 26/14.

> hukukçular, İslam dininin gayrimüslimlere tanıdığı inanç özgürlüğü çerçevesinde, Müslüman şehirlerinde de gerektiğinde havra ve kilise inşa edilebileceğini ifade etmektedirler. Geçmişte bu tür uygulamalara dair örnekler bulunmuştur. Şehir dışındaki yerleşim alanlarında ise bazı hukukçular, köy gibi yerlerde kilise inşasına izin verirken, diğer bazıları, gayrimüslimlerin çoğunluğu oluşturduğu yerleşim yerlerinde bu inşaya müsaade edilebileceğini belirtmektedir[329].

Osmanlı döneminde, Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra Hristiyan ve Yahudilere beratlar vererek, kendi dinlerinde kalabileceklerini ve ibadet yerlerinde özgürce ibadet edebileceklerini belirtmiştir. İstanbul savaşla fethedilmiş olmasına rağmen, Sultan, barış yoluyla alınmış gibi davranmış ve gayrimüslim mabetlerinin çoğuna dokunulmamış, bir kısmı ise camiye dönüştürülmüştür. Bu konuyla ilgili olarak, Ebussuud Efendi'ye İstanbul'un barış yoluyla mı yoksa savaş yoluyla mı fethedildiği sorulduğunda, savaş yoluyla fethedildiğini ancak gayrimüslim mabetlerinin eski hallerinde bırakılmasının, fetih sırasında sulh yoluyla hareket edildiğini gösterdiğini ifade etmiştir. Daha sonra, bu konuya ilişkin olarak 945 yılında gerçekleştirilen bir teftişin ardından, biri 117 diğeri ise 130 yaşlarında olan iki şahsın, *"Yahudi ve nasara el altından Sultan Mehmed ile ittifak edip, anlar tekfura nusret etmiyecek olup, Sultan Mehmed dahi onları seby etmeyip, hâlleri üzere onları mukarrer edicek oldu, bu vecihle fetholundu"* diyerek şehadet ettikleri ve bu sebeple İstanbul'daki havra ve kiliselere dokunulmadığı belirtilmiştir[330]. Fatih Sultan Mehmet, Metropolite verdiği bir beratında, "Utrukûhum fîmâ yedînûn" (Gayrimüslimlere kendi dinlerinde serbestlik tanıyınız) hadisini referans göstererek, Ortodoks din adamlarının dini konularda serbest bırakılmalarını istemiştir[331].

Osmanlı Padişahları, Kudüs'teki gayrimüslim halkına yönelik olarak, Hz. Ömer ve Selahaddin Eyyubi'nin verdiği fermanlara büyük ölçüde benzer bir yaklaşım benimsemişlerdir. Yapılan değişiklikler ise esas olarak gayrimüslimlerin lehine olmuştur. Kudüs ve çevresindeki patriklere Osmanlı Sultanları tarafından verilen ilk ferman, 9 Kasım 1517'de Yavuz Sultan Selim tarafından Ermeni Patriği Serkis'e verilmiştir.

---

[329] Akman, "Kilise: Fıkıh", 26/17; Vecdi Akyüz, *Osmanlı'da Din-Devlet İlişkileri* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 1999), 232.
[330] M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhulislam Ebussuud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı* (İstanbul: Şule Yayınları, 1998), 165.
[331] Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri* (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990), 1/406-407.

Ardından, 1521 ve 1556 yıllarında iki kez Kanuni Sultan Süleyman'dan, 1649, 1665, 1671 ve 1682 yıllarında ise IV. Mehmed'den dört defa ferman alnmıştır[332].

Osmanlı Sultanları, bir şehri fethettiklerinde, fetih sembolü olarak şehrin en büyük kilisesini camiye dönüştürürlerdi. Diğer ibadet yerleri ise, gayrimüslim halkın ihtiyaçlarına göre eski halleriyle muhafaza edilirdi[333]. Bu uygulamanın örneğini İstanbul'un fethinde görmek mümkündür. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettiğinde, fethin sembolü olarak şehrin en büyük kilisesi olan Ayasofya'yı camiye dönüştürmüştür. Diğer kiliseler ise, halkın ihtiyaçlarına yetecek kadar eski halleriyle bırakılmış, geri kalan kiliseler ise camiye çevrilmiştir[334]. Camiye dönüştürülen kiliselerin, herhangi bir sebeple tekrar kiliseye dönüştürülmesine asla izin verilmezdi. Bununla birlikte, bazı Müslümanlar camiye dönüştürülmesini umarak bir kiliseye giderek orada ezan okuyup, "*artık burada ezan okunuyor*" şeklinde bir gerekçe ile kilisenin camiye dönüştürülmesini talep ettiklerinde de müsaade edilmezdi. Bu tür faaliyetler engellenmiş ve kiliseler camiye çevrilmemiştir. Ancak, eğer bir kilise fetih sonrası inşa edilmişse ve içinde ezan okunmuşsa, o zaman bu kilise camiye dönüştürülürdü. Kilisenin camiye çevrilmesi, sadece içinde ezan okunmuş olmasından değil, sonradan inşa edilmesi ve yıkılmak yerine kullanılmaya devam edilerek camiye dönüştürülmesi söz konusu olurdu[335]. Bazen, bir bölgede Müslümanların sayısı arttığında ve camiye ihtiyaç duyulduğunda, o bölgede boş durumda olan bir kilise, devlet tarafından değeri karşılığında satın alınarak camiye dönüştürülmüştür[336].

B. İŞKODRA'DAKİ KİLİSELER

Fetih sırasında İşkodra'da kaç kilise bulunduğuna dair kesin bir veri mevcut değildir. Bununla birlikte, daha önce yapılan araştırmalara göre, İşkodra'daki ilk kilisenin 389 yılında inşa edildiği, kaynaklarda yer alan bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır[337]. İşkodra'nın fethedilmesinin ardından, Müslümanların ibadet ihtiyacını karşılamak

[332] Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, 229-232.
[333] Öztürk, "Kilise", 26/16; Mehmet Şeker, *Anadolu'da Bir Arada Yaşama Tecrübesi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 134; Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 133; Akyüz, *Osmanlı'da Din-Devlet İlişkileri*, 238; Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* 300.
[334] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 133.
[335] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* 300-301.
[336] Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,* 302.
[337] Sadiku, *Midis Perandorive Dhe Religjioneve Nga Edikti i Kostandinit Tek Traktati i Berlinit,* 42.

amacıyla iki mescit inşa edilmiş ve mevcut bir kilise de camiye dönüştürülmüştür[338]. Bu dönüşüm, Osmanlılarda fethin sembolü olarak yapılan bir uygulama olarak değerlendirilebilecektir. Ancak, camiye dönüştürülen kilisenin, 389 yılına ait olan ilk kilise mi yoksa farklı bir kilise mi olduğu konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Osmanlı öncesi dönemde, Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasında rekabet mevcuttu. Roma Kilisesi birkaç defa etkisini yaymaya çalıştıysa da sadece Kuzey Arnavutluk'ta Raguza ve Tivari metropolitliği vasıtasıyla yer almayı başarabildi[339]. Kiliseler arasındaki rekabet ve Slavlarla Bizanslıların, Balkanlar ve Arnavut topraklarındaki hakimiyeti, Katolikliğin çöküşüne neden olmuştu. Ancak Arnavut topraklarının Osmanlı İmparatorluğu'na dahil edilmesinden sonra Katolik kiliselerinin yeniden canlanması başladı[340].

Bazı yazarlar, Fatih Sultan Mehmet döneminde çok sayıda kilisenin camiye dönüştürüldüğünü ve bunun sadece İstanbul'la sınırlı kalmayıp, fethedilen diğer bölgelerde de uygulandığını ifade etmektedirler[341]. Ancak aşağıda verilecek veriler, Osmanlı Devleti'nin İşkodra vilayetindeki kiliselerle ilgili izlediği politika, İşkodra'daki kiliselerin camiye dönüştürülüp dönüştürülmediği, gayrimüslimlerin kilisesiz kalıp kalmadığı, mevcut kiliselerin sayısı ve gayrimüslimlerin ihtiyaçlarını karşılayabilme kapasitesi hakkında ışık tutmaktadır.

İşkodra vilayetinin Osmanlı hakimiyetinde kaldığı 433 yıl (1479-1912) süresince, bölgedeki kiliselerin durumunu daha iyi anlayabilmek için 1310 yılına ait Vilayet Salnamelerinden faydalanılmıştır.

[338] Kiel, "İşkodra", 23/433.
[339] Sadiku, *Midis Perandorive Dhe Religjioneve Nga Edikti i Kostandinit Tek Traktati i Berlinit*, 43.
[340] Sadiku, *Midis Perandorive Dhe Religjioneve Nga Edikti i Kostandinit Tek Traktati i Berlinit*, 164.
[341] Qiriazi, *Krishterimi Ne Shqiperi*, 86.

Tablo 15: İşkodra Vilayetinde Bulunan Cami ve Kiliseler[342]

Kaza	Nahiye, Cebel ve Bayraklar	Cami ve Mescit	Katolik Kilisesi	Rum Kilisesi	Toplam Kilise	Müslüman Nüfusu	Gayrimüslim Nüfusu	Toplam
İŞKODRA SANCAĞI								
Nefs-i İşkodra		26	1	2	3	**Üçte İkisi**[343]	**Üçte Biri Katolik**[344] **+ 600 Rum**	**40.000**
	Boyana Kenarı Nahiyesi	6	7		7	644	2.331	2.975
	Dağ Kenarı Nahiyesi	18	2		2	4.474	476	4.950
	Drin Kenarı Nahiyesi	7	6		6	2.800	3.465	6.215
	Karanya Nahiyesi	5				2.579		2.579
	İşkodra Cebelleri Toplam	23	31	1	32[345]	10.747	31.520	42.267
Tuz Kazası		2 Mescit	4		4	2.750	4.450	7.200
Leş Kazası		8	31		31	1.500	4.000	5.500
	Leş Malisiyası Nahiyesi		10		10		1.120	1.120
Akçahisar Kazası ve Kasle Nahiyesi		3 Cami, 13 Mescit,	17		17	12.554	5.030	17.584
Puka Kazası	Kabaş Bayrağı	3	1		1	940	940	1.880
	İkbal Bayrağı	1	2		2	210	1.190	1.400
	Keret? Bayrağı	1	3		3	280	1.120	1.400
	Puka Bayrağı	1	1		1	700	910	1.610
	Berişa Bayrağı		2		2		1.400	1.400
	Karacadağ Bayrağı	3				4.000		4.000
Mirdita Kazası	Oroş Bayrağı		4		4		750	750
	Dibr? Bayrağı		7		7		2.500	2.500
	Fan Bayrağı		4		4		1.250	1.250
	Koşnan Bayrağı		4		4		1.250	1.250
	İspeç Bayrağı		7		7		2.750	2.750
DIRAÇ SANCAĞI								
Nefs-i Dıraç		3	1	3	4[346]	3.018	1.719+48[347]= 1.767	4.785

[342] İ.V.S, H 1310, 65-128.
[343] 26.267 kişi
[344] 13.133 kişi
[345] İşkodra Cebellerinde toplamda 32 kilise yer almakta olup, bu kiliseler arasında Katolik ve Rum mezheplerine yönelik bir ayrım yapılmamıştır. Ancak, 31.520 kişilik gayrimüslim nüfusun yalnızca 260 kişinin Rum olduğu tespit edilmiştir ve bu nedenle sadece bir kilisenin Rumlara ait olabileceği öngörülmektedir. Bu durum, aksi ispatlanıncaya kadar geçerli kabul edilecektir.
[346] Nefs-i Dıraç'ta toplamda 4 kilise bulunduğu belirtilmiş olup, ancak bu kiliselerin hangi mezhebe ait olduğuna dair herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bununla birlikte, Rum nüfusunun 1.520 kişi, Katolik nüfusunun ise 199 kişi olduğu kaydedilmiştir. Bu veriler doğrultusunda, 3 kilisenin Rumlara, 1 kilisenin ise Katoliklere ait olabileceği öngörülmektedir. Bu durum, aksi ispatlanıncaya kadar geçerli kabul edilecektir.
[347] 48 kişi ecnebidir.

Tiran Kazası		6 cami, 59 mescit	1	2	3	31.383	148	31.531
Kavaya Kazası		37 mescit		4	4	16.822	2.721	19.543
Şiyak Kazası		23 mescit	5	5	10[348]	14.284	1.458	15.742
Toplam		**Cami: 114, Mescit: 134. Toplam: 248**	**151**	**17**	**168**	**135.492**	**82.989**	**218.431**

Tabloda hem Müslümanların hem de gayrimüslimlerin ibadet yerleri ile birlikte nüfusları da yer almaktadır. Bu şekilde sunulmasının amacı, İşkodra vilayetindeki Müslüman ve gayrimüslim nüfusları arasındaki dağılımı, cami veya kilise başına düşen kişi sayısını tespit etmeye yönelik bir karşılaştırma yapmaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki, İşkodra vilayetinde tekke ve zaviyeler mevcut olmakla birlikte, ibadet yeri olarak yalnızca cami ve mescitlerle sınırlı tutulmuştur. Elbette, tekkeler ve zaviyelerde de cemaatle namaz kılınmış olabileceği göz ardı edilmemelidir; zira namaz her yerde kılınabilir. Ancak, cami ve mescitler, tüm halkın ortak ibadet yeri olarak kabul edildiği için yalnızca bunlar ibadet yeri olarak sayılmıştır.

İşkodra vilayetinde toplamda 168 kilise bulunmaktadır. Bu kiliselerden 151'i Katolik, 17'si ise Rum Ortodoks kilisesidir. Katolik kiliselerinin 144'ü İşkodra sancağında, 7'si ise Dıraç sancağında yer almaktadır. Katolik kiliselerinin en yoğun olduğu bölgeler sırasıyla, İşkodra Cebelleri ve Leş kazasında her birinde 31 kilise bulunmakta, Mirdita kazası ise 26 kilise ile ikinci sırada yer almaktadır. Akçahisar kazası ise 17 kilise ile üçüncü sıradadır. Katolik kiliselerinin en az bulunduğu yerler ise Nefs-i İşkodra, Nefs-i Dıraç ve Tiran kazalarıdır. Karanya Nahiyesi ve Karacadağ[349] bölgesinde ise halkın tamamı Müslüman olduğundan bu yerlerde hiç kilise bulunmamaktadır.

İşkodra vilayetinde toplam 17 Rum Ortodoks kilisesi bulunmaktadır. Bunlardan 3'ü İşkodra sancağında, 14'ü ise Dıraç sancağında yer almaktadır. İşkodra sancağındaki Rum kiliseleri, Nefs-i İşkodra'da 2 ve İşkodra Cebellerinde 1 adet olmak üzere toplamda 3 kiliseden oluşmaktadır. Nefs-i İşkodra'da Rum nüfusu az olmasına rağmen, bu bölgede 2

[348] Şiyak kazasında toplamda 10 kilise kayda geçirilmiş olup, bu kiliselerin hangi mezhebe ait olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Katolik ve Rum nüfusunun birbirine yakın olduğu göz önünde bulundurularak, kiliselerin eşit şekilde dağıtılacağı kabul edilmektedir. Bu varsayım, aksi ispatlanıncaya kadar geçerli kabul edilecektir.

[349] İhtida başlığında görüldüğü gibi Karacadağ bölgesinin durumu oldukça ilginçtir; zira burada halk, diğer bölgelerdeki gibi yavaş bir şekilde değil, bir tepki olarak tamamen İslam'ı kabul etmiştir. Bu dönüşümün, papazlara yönelik bir kızgınlık ve tepki sonucunda gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Rum kilisesi bulunması, ilginç bir durumu ortaya koymaktadır. Zira bu sayı, aynı bölgede yer alan Katolik kiliselerinin sayısından fazladır. İşkodra sancağında Katolik kiliseleri daha yoğun bir şekilde bulunurken, Dıraç sancağında ise Rum kiliselerinin sayısı daha fazladır. Ancak, İşkodra Sancağının Nefs-i İşkodra bölgesinde Rum kiliseleri sayıca daha fazla olsa da Dıraç sancağındaki hiçbir yerleşim yerinde Katolik kiliseleri, Rum kiliselerinden sayıca üstün olmamıştır. Sadece Şiyak kazasında, Katolik ve Rum kiliselerinin sayıları eşit düzeyde görülmektedir.

Nefs-i İşkodra bölgesinde 26 cami ve 3 kilise bulunmakta olup, toplam nüfus 40.000 kişidir. Bu nüfusun 26.267'si Müslüman, 13.733'ü ise gayrimüslimdir. Her camiye yaklaşık 1.010 kişi düşmektedir. Gayrimüslimlerin sahip olduğu 3 kiliseye ise kilise başına ortalama 4.577 kişi düşmektedir.

Boyana Kenarı Nahiyesinde toplam nüfus 2.975 kişidir. Bu nüfusun 644'ü Müslüman, 2.331'i ise gayrimüslimdir. Müslümanların sahip olduğu 6 camiye cami başına yaklaşık 107 kişi düşerken, gayrimüslimlerin sahip olduğu 7 kiliseye ise kilise başına 333 kişi düşmektedir.

Dağ Kenarı Nahiyesinde toplam nüfus 4.950 olup, bunlardan 4.474'ü Müslüman ve 476'sı gayrimüslimdir. Müslümanların sahip olduğu 18 camiye cami başına yaklaşık 248 kişi düşerken, gayrimüslimlerin sahip olduğu 2 kiliseye ise kilise başına 238 kişi düşmektedir. Burada, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında mabet başına düşen kişi sayısı açısından gayrimüslimlerin küçük bir farkla önde olduğu gözlemlenmektedir.

Drin Kenarı Nahiyesinde toplam nüfus 6.215 kişidir. Bunların 2.800'ü Müslüman, 3.465'i ise gayrimüslimdir. Müslümanların sahip olduğu 7 camiye cami başına 400 kişi düşerken, gayrimüslimlerin sahip olduğu 6 kiliseye ise kilise başına yaklaşık 577 kişi düşmektedir.

Karanya Nahiyesi tamamen Müslümandır ve bu bölgedeki cami sayısı 5 olup, cami başına yaklaşık 515 kişi düşmektedir.

İşkodra Cebellerinde toplam nüfus 42.267 kişidir. Bu nüfusun 10.747'si Müslüman, 31.520'si ise gayrimüslimdir. Müslümanların sahip olduğu 23 camiye cami başına yaklaşık 467 kişi düşerken, gayrimüslimlerin sahip olduğu 32 kiliseye ise kilise başına yaklaşık 985 kişi düşmektedir.

Toplamda Nefs-i İşkodra bölgesi, nahiyeler ve cebellerle birlikte 99.036 kişilik bir nüfusa sahiptir. Bunların 47.511'i Müslüman, 51.525'i ise gayrimüslimdir. Müslümanların sahip olduğu 85 camiye cami başına yaklaşık 559 kişi düşerken, gayrimüslimlerin sahip olduğu 50 kiliseye ise kilise başına yaklaşık 1.030 kişi düşmektedir.

Tuz kazasının toplam nüfusu 7.200 kişidir. Bu nüfusun 2.750'si Müslüman, 4.450'si ise gayrimüslimdir. Müslümanlar, 2 mescide sahip olup, mescit başına ortalama 1.375 kişi düşmektedir. Gayrimüslimler ise 4 kiliseye sahip olup, kilise başına yaklaşık 1.112 kişi düşmektedir. Tuz kazasında, nüfus oranına göre mabet başına düşen kişi sayısında gayrimüslimlerin daha avantajlı oldukları anlaşılmaktadır.

Leş kazasında ise toplam nüfus 5.500 olup, bunun 1.500'ü Müslüman, 4.000'i gayrimüslimdir. Müslümanlar, 8 camiye sahip olup, cami başına yaklaşık 187 kişi düşmektedir. Gayrimüslimlerin sahip olduğu 31 kiliseye ise kilise başına ortalama 129 kişi düşmektedir. Leş kazasında da nüfus oranına göre mabet başına düşen kişi sayısında gayrimüslimler önde gelmektedir.

Leş Malisiyası nahiyesi tamamen gayrimüslimdir ve 10 kiliseye sahip olup her kiliseye ortalama 112 kişi düşmektedir. Leş kazası ile Malisiyası nahiyesinin birleşimiyle toplam nüfus 6.620 kişi olup, bunlardan 1.500'ü Müslüman, 5.120'si ise gayrimüslimdir. Müslümanlar 8 camiye sahip olup, cami başına yaklaşık 187 kişi düşerken, gayrimüslimlerin sahip olduğu 41 kiliseye sahip olup kilise başına ortalama 125 kişi düşmektedir. Leş kazası ve Malisiyası Nahiyesi birlikte incelendiğinde, nüfus oranına göre mabet başına düşen kişi sayısında gayrimüslimler yine önde yer almaktadır.

Akçahisar kazasının toplam nüfusu 17.584 olup, bunlardan 12.554'ü Müslüman, 5.030'u ise gayrimüslimdir. Müslümanlar, 3 cami ve 13 mescit olmak üzere toplam 16 ibadet yerine sahiptir ve bu durumda her ibadet yerine ortalama 784 kişi düşmektedir. Gayrimüslimler ise 17 kiliseye sahip olup, kilise başına ortalama 295 kişi düşmektedir. Nüfus oranı göz önünde bulundurulduğunda, gayrimüslimlerin ibadet yerlerine sahip olma oranının, Müslümanlardan yaklaşık iki kat daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Puka kazası, bayraklarıyla birlikte toplam 11.690 kişilik bir nüfusa sahiptir. Bu nüfusun 6.130'u Müslüman, 5.560'ı ise gayrimüslimdir. Müslümanlar, 9 camiye sahip olup, cami başına ortalama 681 kişi düşmektedir. Gayrimüslimler de 9 kiliseye sahip olup, her

kiliseye yaklaşık 618 kişi düşmektedir. Puka kazasında Müslüman ve gayrimüslim mabetleri sayıca eşit olmasına rağmen, gayrimüslimlerin nüfus açısından mabetlere sahip olma oranının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Mirdita kazası, bayraklarıyla birlikte tamamen gayrimüslimlerden oluşmakta olup, 26 kiliseye sahiptir ve her kiliseye ortalama 327 kişi düşmektedir.

Sancak olarak değerlendirildiğinde, İşkodra Sancağının toplam nüfusu 150.630 olup, bunlardan 70.445'i Müslüman, 80.185'i ise gayrimüslimdir. Müslümanların sahip olduğu cami ve mescitlerin toplam sayısı 120 olup, her ibadet yerine ortalama 587 kişi düşmektedir. Gayrimüslimler ise 147 kiliseye sahip olup, kilise başına yaklaşık 545 kişi düşmektedir. İşkodra, 1479'dan H. 1310/ M. 1892 yılına kadar 413 yıl Osmanlı hakimiyetinde kalmış olmasına rağmen, gayrimüslimlerin hem nüfus açısından hem de ibadet mekanı sayısı açısından Müslümanlardan daha fazla olduğu gözlemlenmektedir.

Dıraç Sancağının toplam nüfusu 71.601 olup, bunlardan 65.507'si Müslüman, 6.094'ü ise gayrimüslimdir. Müslümanların sahip olduğu cami ve mescitlerin toplam sayısı 128 olup, her ibadet yerine ortalama 512 kişi düşmektedir. Gayrimüslimler ise toplam 21 kiliseye sahip olup, her kiliseye yaklaşık 290 kişi düşmektedir.

Dıraç sancağında Müslümanların sahip olduğu ibadet mekanları sayısı, gayrimüslimlerin sahip olduğu ibadet mekanlarından daha fazladır. Ancak nüfus oranı dikkate alındığında, gayrimüslimlerin sahip olduğu kiliselere düşen kişi sayısının, Müslümanların ibadet yerlerine düşen kişi sayısından daha az olduğu görülmektedir. Bu durum, nüfus oranına göre gayrimüslimlerin sahip olduğu kiliselerin, gayrimüslim halkının ihtiyaçlarını, Müslümanların ibadet yerlerinin karşılayacağı ihtiyaca kıyasla neredeyse iki kat daha fazla karşıladığını göstermektedir.

İşkodra vilayetinin toplam nüfusu 222.231 olup, bunlardan 135.952'si Müslüman, 86.279'u ise gayrimüslimdir. Müslümanların sahip olduğu cami ve mescitlerin toplam sayısı 248 olup, her ibadet yerin başına ortalama 548 kişi düşmektedir. Gayrimüslimlerin sahip olduğu kiliselerin toplam sayısı ise 168 olup, kilise başına yaklaşık 513 kişi düşmektedir.

Vilayet genelinde Müslüman nüfusun daha yoğun olduğu ve buna paralel olarak Müslümanların sahip olduğu ibadet yerlerinin sayısının, gayrimüslimlerin ibadet

yerlerinden fazla olduğu gözlemlenmektedir. Ancak, Müslüman nüfusunun gayrimüslim nüfusundan neredeyse iki kat daha fazla olmasına rağmen, Müslüman mabetlerinin halkın ibadet ihtiyacını karşılamada, gayrimüslim mabetleriyle kıyaslandığında neredeyse eşit olduğu görülmektedir. Hatta, gayrimüslim mabetlere, mabet başına düşen kişi sayısı açısından bakıldığında, bazı yerlerde Müslüman mabetlerine oranla daha az kişi düşebildiği tespit edilmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere karşı hoşgörülü yaklaşımını ve onları dini açıdan ne denli özgür bıraktığına işaret etmektedir. Öte yandan, Hristiyan Avrupasında, özellikle Katolik bir ülkede Protestanların, ya da Protestan bir ülkede Katoliklerin benzer bir dini özgürlüğe sahip olmaları neredeyse imkansızken, Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin dini özgürlükleri geniş ölçüde korunmuştur. Bu veriler, Osmanlı Devleti'nin farklı din ve kültürlere yönelik uyguladığı politika, devletin hoşgörüsünün daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

C. KİLİSE İNŞA VE TAMİRİ

1. İnşa ve Tamir Şartları

İslam devletlerinin Peygamber Efendimizden sonra kiliselerle ilgili izlediği politika incelendiğinde, Hz. Ömer dönemine kadar yeni kilise inşasına dair herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Hz. Osman dönemine ait İslam kaynaklarında bu konuda bilgi bulunmazken, Hristiyan kaynaklarında bazı manastırların inşa edildiğine dair veriler yer almaktadır. Muaviye döneminde ise hem Müslüman hem de Hristiyan kaynaklarında inşa edilen mabetlere dair bilgilere rastlanmaktadır. Endülüs'te de, barış yoluyla fethedilen şehirlerde yapılan antlaşmalar çerçevesinde kiliselere zarar verilmemiştir. Osmanlı döneminde ise bir şehir fethedildiğinde, o şehrin en büyük kilisesi camiye dönüştürülmüş, diğer kiliselere ise dokunulmamıştır. Ancak zamanla kullanılamaz hale gelen bazı kiliseler camiye çevrilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde yeni kiliselerin inşasına izin verilmemiştir[350]. Yeni kiliselerin inşası yasak olmasına rağmen, mevcut kiliseler ve bunlara ait tüm mallar, ilgili toplulukların mülkiyetinde bırakılmıştır[351]. Bu durum, 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya'ya Beyoğlu'nda bir kilise inşa etme izni verilmesi istisnası haricinde, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'a kadar yeni kilise inşalarına izin vermediği şeklinde özetlenebilir. Ancak,

[350] Öztürk, "Kilise", 26/15-16.
[351] Andrea Llukani, *Historia e Krishterimit* (Tirane: Trifon Xhagjika Yayınları, ts.), 267.

çeşitli nedenlerle zarar gören ve kullanılamaz hale gelen kiliselerin onarımı ve tamiri için izin verilmiştir[352]. 1856 tarihli Islahat Fermanı'nda ise yeni kilise inşası için Bâbıâli'den izin alınmasının gerektiği vurgulanmıştır[353]. Fakat Balkanlar söz konusu olduğunda, XVI. yüzyıldan itibaren yeni manastır ve kiliselerin inşa edilmesine dair örnekler bulunmaktadır. Örneğin, Köstendil (Ilıca) kazasında 1519 yılında 23 manastır bulunurken, 1572 yılına gelindiğinde manastır sayısının 35'e yükseldiği ve bu dönemde 12 yeni manastırın inşa edildiği anlaşılmaktadır[354]. Bir diğer örnek ise Vılçıtrın Sancağına aittir. Vılçıtrın'da 1455-1569 yılları arasında manastır sayısının 10'dan 36'ya, kilise sayısının ise 6'dan 9'a çıktığı gözlemlenmektedir[355].

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve XX. yüzyılın başlarında, İşkodra vilayeti sınırları içinde gayrimüslim toplumlar tarafından yapılan kiliselerin inşası, tamiri ve onarımıyla ilgili başvurular, kilise fihristinden elde edilen veriler doğrultusunda oluşturulan aşağıdaki tabloda sunulmaktadır. Bu verilere dayanarak, söz konusu başvuruların, yeniden inşa ya da mevcut yapıların tamir ve onarımı için ne ölçüde talep edildiği değerlendirilecektir.

Tablo 16: İşkodra Vilayetinde, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin müceddeden (yeniden) inşa edilmesi veya tecdiden (yenilenmesi) amacıyla sunulan dilekçeler[356].

Mevki	**Ortodoks Kilise**		**Katolik Kilise**			**Hicri**
	Müceddeden	**Tecdiden**	**Müceddeden**	**Tecdiden**	**Belirtilmeyen**	
İşkodra					1	1270
İşkodra				3 (üç köyde)		1270
Tiran			1			1272
Zadrima (Froşyani köyü)			1			1272
Leş (Markine köyü)				1		1272
Zadrima (Hataz köyü)			1			1272
Leş (Mesakine köyü)			1			1273
Dıraç			1			1273
İşkodra (Rasin köyü)		1 (Aya Yani Prodromos? Kilisesi)				1274

[352] Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, 233; Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 138-139; Öztürk, "Kilise", 26/15-16; Vejdi Bilgin, *Fakih ve Toplum: Osmanlı'da Sosyal Yapı ve Fıkıh* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 138.
[353] Öztürk, "Kilise", 26/16.
[354] Musa Sezer, *XV. Yüzyılda Köstendil Ilıcası* (Erciyes Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017), 329-335.
[355] Rahman Şahin, *Osmanlı Yönetimi'nde Vılçıtrın Sancağı (1450-1550)* (Erciyes Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2020), 218.
[356] BOA, A.DVNSKLS.d 11, s. 121-122

İşkodra (Metropolithane içinde)	1 (Aya Alessandro Kilisesi)					1276
İşkodra (Rasin köyü)		1 (Aya Yani Prodromos? Kilisesi)				1276
İşkodra (Barvece mah.)	1 (Metropolithane arsası üzerinde inşa)					1276
Kavaya		1 (Aya Nikola Kilisesi)				1279
İşkodra (Buşat köyü)					1	1280
İşkodra (Boyana köyü)				1		1281
Dıraç		1				1281
İşkodra Karatepe nahiyesi Linara köyü)					1	1281
Dıraç				1		1283
İşkodra (Kalzina köyü)				1		1284
Tiran	1 (Panaba? Kilisesi)					1289
Akçahisar (Gurna Çiftliği)					1	1297
İşkodra (Berdimçe köyü)			1			1303
İşkodra (Lolot? köyü)			1			1310
Zadrima			1			1312
İşkodra			1			1314
Dıraç			1			1315
Boyana köyü				1		1316
Rayic köyü			1			1317
Leş					1	1317
İşkodra Şeldiya? köyü				1		1319
İşkodra					1 (Fransız, Françisken kilisesi)	1319
Tuz kazası					1	1320
Leş (Aşgir? Köyü)			1			1320
Şiroka				1		1322
İşkodra Polay?					1	1325
Dıraç		1				1326
İşkodra Polay?				1		1327
Leş (Şengin köyü)				1		1329

İşkodra vilayetine ilişkin olarak, gayrimüslimler tarafından yapılan kilise inşası ve tamiriyle ilgili Osmanlı belgelerinde başka bir bilgiye ulaşılamamıştır. Osmanlıca belgelerde yer alan dilekçelere ise Kilise fihristlerinde rastlanabilmiştir. Ancak, Kilise fihristinde yalnızca H. 1270-1329/ M. 1853-1911 yılları arasında yazılmış dilekçelere yer verilmiştir; bundan önceki yıllara dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

İşkodra vilayetinde, tabloda yer alan verilere göre, Katolik ve Ortodoks kiliseleri bulunmaktadır. İşkodra vilayetinde H. 1270/ M. 1853 yılından itibaren tecdiden[357] ve

[357] Yenilemek. Bkz. Kanar, *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 703.

H.1272/ M. 1855 yılından itibaren müceddeden[358] kilise yapımına dair dilekçeler verilmiştir. Toplamda 40 kilise için dilekçe sunulmuş olup, bunlardan 32'si Katolik kilisesi ve 8'i Ortodoks kilisesine dairdir. Katolik kiliselerinin 12'si mücedden, 12'sinin tecdiden inşa edilmesi talep edilmişken, 8'inde ise hangi şekilde inşa edileceği isteği belirtilmeden dilekçe verilmiştir. Ortodoks kiliselerinin ise 3'ü müceddeden, geri kalan 5'inin ise tecdiden inşa edilmesine yönelik dilekçeler verilmiştir.

H. 1270-1329/ M. 1853-1911 yılları arasında, 59 yıl süresince, kilise inşası talepleriyle toplam 38 dilekçe verilmiştir. En fazla dilekçe, H. 1272/ M. 1855 yılında 4 adet, H. 1276/ M. 1859 ve H. 1281/ M. 1864 yıllarında ise 3'er adet verilmiştir. Diğer yıllarda ise H. 1270/ M. 1853, H. 1273/ M. 1856, H. 1317/ M. 1899, H. 1319/ M. 1901 ve H. 1320/ M. 1902 yıllarında ikişer dilekçe sunulmuş, geri kalan yıllarda ise sadece birer dilekçe verilmiştir. Toplamda verilen 38 dilekçenin 30'u İşkodra Sancağına, 8'i ise Dıraç Sancağına aittir. İşkodra sancağında en fazla dilekçe, 19 adet ile İşkodra ve civarından verilmiştir. İkinci sırada 5 dilekçe ile Leş, üçüncü sırada ise 3 dilekçe ile Zadrima yer almaktadır. Ayrıca, Akçahisar, Tuz ve Şiroka bölgelerinden de birer dilekçe sunulmuştur. Dıraç sancağında ise birinci sırayı 5 dilekçe ile Dıraç alırken, ikinci sırada 2 dilekçe ile Tiran, üçüncü sırada ise 1 dilekçe ile Kavaya bulunmaktadır.

Tabloda görüldüğü üzere, bazı Ortodoks kiliselerinin isimleri belirtilirken, Katolik kiliselerine ilişkin herhangi bir bilgi verilmemektedir. Ortodoks kiliselerinin isimleri şu şekilde kaydedilmiştir: İşkodra'nın Rasin köyünde bulunan Aya Yani Prodromos Kilisesi, İşkodra Metropolit içinde yer alan Aya Alessandro Kilisesi, Kavaya'da bulunan Aya Nikola Kilisesi ve Tiran'da bulunan Panaba Kilisesi. Katolik kiliseleriyle ilgili ise, farklı Osmanlı belgelerinden edinilen bazı verilere dayanarak, şu isimler tespit edilmiştir: Zadrima kazasında yer alan Şen Mark Kilisesi[359], İşpuz kazasında bulunan Alessandro, Gremeroz ve Viranine Kiliseleri[360], ayrıca İşkodra'nın Delyo? köyünde bulunan Şen Mark Kilisesi[361].

[358] Yeniden, yeni baştan. Bkz. Kanar, *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 493; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2004), 703.
[359] BOA, DH.SYS, 79/1; H. 23 Cemaziyülevvel 1329/ M. 22 Mayıs 1911
[360] BOA, A.MKT.NZD, 144/62; H. 1271/ M. 1854
[361] BOA, BEO, 1030/77318; H. 3 Cemaziyülahır 1315/ M. 30 Ekim 1897

Kilise fihristinde, gayrimüslimler tarafından kilise inşası için başvuru yapıldığına dair kayıt bulunmaktadır; ancak, başvuruların kaçının kabul edildiği ve kaçının reddedildiği konusunda herhangi bir açıklama yer almamaktadır. Bu durum, farklı belgeler aracılığıyla araştırılmaya çalışılmıştır. Farklı belgelerde yer alan 27 kilise inşa talebinin 21'ine[362] inşa izni verilmişken, 5 dilekçede[363] belge eksikliklerinden ötürü izin verilip verilmediği kesin olarak belirlenememiştir. Ancak, belgelerin genel içeriğine bakıldığında, prosedürlerin işleme alındığı ve sürecin başlatıldığı anlaşılmakta olup, yalnızca nihai kararın verilmediği görülmektedir. Bu bağlamda, söz konusu 5 kilise dilekçesinin büyük olasılıkla kabul edilmiş olabileceği öngörülmektedir. Bu kilise talepleri arasında bazılarına sadece kısmî onarım izni verilmiş, bazılarına ise tamamen yeni bir kilise inşası için izin çıkmıştır. Bazen devlet, kilise inşaatını durdurma yetkisini de kullanabilmiştir. Örneğin, İşkodra kazasında daha önce bir ferman ile üç köydeki (Şenkol, Seteşrek ve Boyana) kiliselerinin tamir edilmesine izin verilmişken, Şenkol köyündeki kilisenin tamirine şimdilik izin verilmemiştir. Şenkol köyündeki kilisenin tamirinin durdurulmasının nedeninin, Şengin'deki kilisenin tamire daha fazla ihtiyaç duymasından kaynaklandığı açıklanmıştır[364]. Bir diğer örnekte ise, kilise inşası için seçilen yerin askerî açıdan sakıncalı görülmesi nedeniyle, kilise yapımına itiraz edilmiştir[365].

İşkodra vilayetindeki gayrimüslimler, kilise inşası için başvurduklarında dilekçelerinde şu gerekçelere yer vermişlerdir: "Kilise şehir dışında, çeyrek saat uzaklıkta olup, halkın bu durumdan dolayı zorluk çekmesi[366]; Hristiyan halkı için ibadet yeri olmaması[367]; mevcut kilisenin eski olup, halkın ihtiyacını karşılayamaması ve bu nedenle yıkılarak yenisinin inşa edilmesi gerekliliği[368]; Boyana Nehri'nin taşması nedeniyle suların kiliseyi

[362] BOA, HR.SYS, 121/63; H. 9 Safer 1270/ M. 11 Kasım 1853; BOA, HR.MKT, 173/54; H. 20 Cemaziyülevvel 1273/ M. 16 Ocak 1857; BOA, DH.MKT, 1370/39; R. 23 Eylül 1302/ M. 5 Ekim 1886; BOA, DH.MKT, 386/82; H. 25 Zilkade 1312/ M. 20 Mayıs 1895; BOA, BEO, 1168/87578; H. 26 Safer 1316/ M. 16 Temmuz 1898, vs.
[363] BOA, HR.MKT, 124/75; H. 12 Safer 1272/ M. 24 Ekim 1855; BOA, A.AMD, 76/22; H. 29 Zilhicce 1273/ M. 20 Ağustos 1857; BOA, BEO, 131/9800; H. 9 Cemaziyülahır 1310/ M. 29 Aralık 1892; BOA, BEO, 889/66651; R. 6 Kânunuevvel 1312/ M. 18 Aralık 1896; BOA, BEO, 984/73762; H. 27 Safer 1315/ M. 28 Temmuz 1897.
[364] BOA, HR.MKT, 165/31; H. 1273/ M. 1856-1857
[365] BOA, HR.İD, 2043/26; R. 10 Ağustos 1319/ M. 23 Ağustos 1903
[366] BOA, HR.MKT, 114/69; H. 8 Zilkade 1271/ M. 23 Temmuz 1855
[367] BOA, HR.MKT, 124/75; H. 12 Safer 1272/ M. 24 Ekim 1855; BOA, A.AMD, 76/22; H. 29 Zilhicce 1273/ M. 20 Ağustos 1857
[368] BOA, HR.MKT, 173/54; H. 20 Cemaziyülevvel 1273/ M. 16 Ocak 1857; BOA, İ.HR, 208/12028; H. 18 Rebiyülevvel 1281/ M. 21 Ağustos 1864.

istila etmesi[369]; kilisenin yıkılma aşamasına gelmesi ve yeniden inşa edilmesi ihtiyacı[370]; kilisenin çatısının çökmesi[371]; kilisenin harabe hale gelmesi[372]; kilisenin yanmış olması[373]; mevcut kilisenin cemaatinin sığmaması nedeniyle sağ ve sol tarafına biri erkek, diğeri kadın olmak üzere iki koridor eklenmesi gerektiği"[374], gibi ifadeler dilekçelerde yer almıştır.

Gayrimüslimler, kilise inşa ve tamiri taleplerinde bulunduklarında belirli kriterlere tabi tutulmuşlardır. İlk olarak, kilisenin fetih öncesinde mevcut olup olmadığına, yani "kadîm" olup olmadığına ya da fetih sonrası inşa edilip edilmediğine, yani "hâdis" olup olmadığına bakılırdı. Kadîm olan kiliselerin onarımına izin verilirken, hâdis olan kiliseler ya yıktırılırdı ya da daha önce de belirtildiği gibi yıktırılmak yerine bazen camiye dönüştürülürdü. Zimmi mabetlerinin yeniden inşa ve onarımlarında aranan kriterler arasında, kilisenin eski yerinde inşa edilmesi, genişlik, yükseklik ve binanın şeklinin değişmemesi, eski malzemenin kullanılması[375], kubbe yapılmaması ve kurşunla kaplanmaması, ayrıca yeni pencere veya kapı eklenmemesi gibi kısıtlamalar yer almaktadır[376]. Ancak, İşkodra vilayetine bakıldığında herhangi bir kısıtlamaya rastlanmadığı, kiliselerin kargir[377] olarak inşa edildiği, ufak olan kiliselerin ise genişletilerek[378] erkek ve kadınlar için ayrı koridorların ilave[379] edilmesine izin verildiği gözlemlenmektedir.

Devlet, kilise inşa ve onarımına ilişkin dilekçeler alındığında, yapılacak masrafların ne kadar olacağı ve bu masrafların hangi kaynaktan karşılanacağına dair bilgi verilmesini talep etmiştir. İşkodra vilayetine ait çeşitli arşiv belgelerinde bu hususlara yer verilmiştir. Örneğin, Mirdita'nın Oroş kasabasında Katolikler için inşa edilecek olan bir kilisenin

[369] BOA, HR.TH, 126/6; H. 28 Cemaziyülevvel 1310/ M. 18 Aralık 1892
[370] BOA, HR.İD, 2039/1; R. 25 Nisan 1310/ M. 7 Mayıs 1894
[371] BOA, BEO, 889/66651; R. 6 Kânunuevvel 1312/ M. 18 Aralık 1896
[372] BOA, BEO, 984/73762; H. 27 Safer 1315/ M. 28 Temmuz 1897; BOA, BEO, 1460/105382; H. 5 Cemaziyülahır 1317/ M. 11 Ekim 1899; BOA, DH.MKT, 910/39; H. 11 Ramazan 1322/ M. 19 Kasım 1904
[373] BOA, İ.AZN, 48/19; H. 26 Şaban 1320/ M. 28 Kasım 1902
[374] BOA, DH.MKT, 2896/28; H. 22 Cemaziyülahır 1327/ M. 11 Temmuz 1909
[375] Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, 233.
[376] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 139-140.
[377] BOA, BEO, 1460/105382; H. 5 Cemaziyülahır 1317/ M. 11 Ekim 1899; BOA, İ.AZN, 48/19; H. 26 Şaban 1320/ M. 28 Kasım 1902; BOA, İ.AZN, 102/13; H. 9 Cemaziyülevvel 1329/ M. 9 Mayıs 1911.
[378] BOA, İ.HR, 208/12028; H. 18 Rebiyülevvel 1281/ M. 21 Ağustos 1864
[379] BOA, DH.MKT, 2896/28; H. 22 Cemaziyülahır 1327/ M. 11 Temmuz 1909

masraflarının 25.000 frank olacağı ve bu miktarın İstanbul'daki Ermeni Katoliklerin Başpiskoposu tarafından karşılanacağı belirtilmiştir[380]. Diğer bir örnekte ise, Zadrima köyünde kilise inşasının masraflarının 12.000 kuruş olup, köy halkı tarafından karşılanacağı ifade edilmiştir[381]. Boyana köyünde eski bir kilisenin tamiri ve hane onarımının masraflarının ise 10.000 kuruş olduğu ve bunun bir kısmının kilise gelirlerinden karşılanacağı belirtilmiştir[382]. Kilise masraflarının, Ser-piskopos[383], piskopos[384], ruhbanlar[385] ve cemaat[386] tarafından karşılandığı da görülmektedir. Ayrıca bazen masrafların üçe bölünerek, bir kısmının kilise vakfından, bir kısmının köyün zenginlerinden, diğer kısmının ise cemaat tarafından karşılanacağına dair belgelere yansımaktadır[387]. Padişah, kilise inşa etmekle yetkilendirilen kişilere, belgelerde belirtilen ölçülerin aşılmaması konusunda uyarılarda bulunmuştur[388]. Ayrıca, papazlar tarafından kilise inşası için masrafların gayrimüslim halktan toplanacağı belirtilmişse, Padişah, kendi tebaası olan gayrimüslim halkın papazlar tarafından ezilmesine asla izin vermemiştir. Bu bağlamda, Padişah, kilise yetkililerini uyararak masraflar konusunda gayrimüslim halktan hiçbir kimsenin rahatsız edilmemesi ve zorla bir akça alınmaması gerektiğini belirtmiş, bu kurallara uyulması halinde inşaata izin verilmiştir[389].

İşkodra vilayetinde kilise masraflarının çoğunlukla gayrimüslimler tarafından karşılandığı görülmektedir. Ancak, gayrimüslimlerin kendi kaynaklarıyla tüm masrafları karşılayamaması durumunda, devlete dilekçe vererek kilise masraflarının devlet tarafından karşılanmasını talep ettikleri anlaşılmaktadır. Devlet, bu tür talepleri belgeler doğrultusunda olumlu bir şekilde değerlendirmiştir. Örneğin, İşkodra sancağında üç kilisenin kulesi yıkılmıştır. Kiliselerin onarımı için devletten yardım talep edilmiş ve bu

[380] BOA, HR.MKT, 408/84; H. 4. Rebiyülevvel 1279/ M. 30 Ağustos 1862
[381] BOA, DH.MKT, 386/82; H. 25 Zilkade 1312/ M. 20 Mayıs 1895
[382] BOA, BEO, 1168/87578; H. 26 Safer 1316/ M. 16 Temmuz 1898
[383] BOA, HR.TH, 126/6; H. 28 Cemaziyülevvel 1310/ M. 18 Aralık 1892
[384] BOA, DH. MKT, 1360/1; H. 17 Zilkade 1303/ M. 17 Ağustos 1886; BOA, İ.AZN, 86/27; H. 22 Cemaziyülahır 1327/ M. 11 Temmuz 1909
[385] BOA, İ.AZN, 48/19; H. 26 Şaban 1320/ M. 28 Kasım 1902
[386] BOA, İ.AZN, 36/2; H. 17 Şaban 1317/ M. 21 Aralık 1899; BOA, DH.MKT, 2305/83
[387] BOA, DH.MKT, 910/39; H. 11 Ramazan 1322/ M. 19 Kasım 1904
[388] BOA, BEO, 1168/87578; H. 26 Safer 1316/ M. 16 Temmuz 1898; BOA, DH.MKT, 910/39; H. 11 Ramazan 1322/ M. 19 Kasım 1904; BOA, BEO, 1460/105382; H. 5 Cemaziyülahır 1317/ M. 11 Ekim 1899; BOA, İ.AZN, 36/2; H. 17 Şaban 1317/ M. 21 Aralık 1899; BOA, DH.MKT, 2305/83
[389] BOA, BEO, 1460/105382; H. 5 Cemaziyülahır 1317/ M. 11 Ekim 1899; BOA, BEO, 1168/87578; H. 26 Safer 1316/ M. 16 Temmuz 1898; BOA, DH.MKT, 910/39; H. 11 Ramazan 1322/ M. 19 Kasım 1904; BOA, İ.AZN, 36/2; H. 17 Şaban 1317/ M. 21 Aralık 1899; BOA, DH.MKT, 2305/83

kapsamda 3.391 kuruş 10 pare harcanmış olup, masraflar İşkodra sandığından karşılanmıştır[390]. Mirdita'nın Oroş kasabasında ise kilise masrafları, İstanbul'daki Ermeni Katoliklerin Başpiskoposu tarafından karşılanmak üzere taahhüt edilmiştir. Ancak, belgeye göre Başpiskopos kilisenin tam masraflarını karşılayamamış ve 10.000 kuruşluk bir ek kaynağa ihtiyaç duyulmuştur. Bu durumda devletten yardım talep edilmiş ve devlet, Hazine-i Celile'den bu masrafları karşılamıştır[391]. Benzer şekilde, İşkodra'da daha önce inşasına başlanan bir kilisenin tamamlanması için Hristiyan halkı Osmanlı Padişahından yardım talebinde bulunmuştur. Bu talep, İşkodra vilayetinden eski vali Şevket Paşa tarafından değerlendirilmiş ve talep Padişah'a iletilmiştir. Yazıda, kilisenin tamamlanmasının halkın manevi şerefini artıracağı ve dolayısıyla milletin genel çıkarına olacağı ifade edilmiştir. Bu yardım talebi sonucunda, 75.000 kuruşluk bir miktarın hazine tarafından verilmesi onaylanmıştır[392].

Kilise inşalarının yanı sıra, din adamlarına ait papaz ikametgâhları ve odaları da izin sürecine tâbi tutulmuştur. Örneğin, İşkodra'ya bağlı Boyana köyünde kilise onarımı için izin talep edilirken, aynı zamanda bulunan hanenin duvarlarının 6 metre 50 santimetreye kadar yükseltilmesi ve ikametgâha mahsus bir kat eklenmesi için de izin istenmiştir. Devlet, izin vererek, ölçü birimlerinin aşılmaması gerektiği hususunda uyarıda bulunmuştur[393]. Bir başka örnekte ise, İşkodra'nın Kelmend ve İşkral bölgelerinde, kilise yanında papaz ikametgâhının inşasına müsaade edilmesi için ruhbanlar tarafından dilekçe sunulmuş ve izin verilmiştir[394]. Ayrıca Kastrati Dağı'ndaki Raya? bölgesinde de Hristiyan nüfusunun talepleri doğrultusunda, papaz odasının inşa edilmesi için devletten izin alınmış olduğu tespit edilmektedir[395].

2. İnşa ve Tamir Prosedürü ve Süreci

Osmanlı Devleti'nde, gayrimüslimlerin kilise inşa ve onarımları belirli bir prosedüre tabi tutulmaktaydı. İşkodra'da kilise inşa ve onarımına ilişkin izlenen prosedür, yerel ruhbanlar[396] veya piskoposlar[397] tarafından yerel yöneticilere dilekçe yazılmasıyla

[390] BOA, HR.SYS, 121/63; H. 9 Safer 1270/ M. 11 Kasım 1853
[391] BOA, HR.SYS, 1889/14; H. 17 Rebiyülevvel 1279/ M. 12 Eylül 1862
[392] BOA, İ.MMS, 45/1907; H. 5 Zilhicce 1289/ M. 3 Şubat 1873
[393] BOA, BEO, 1168/87578; H. 26 Safer 1316/ M. 16 Temmuz 1898
[394] BOA, İ.AZN, 36/2; H. 17 Şaban 1317/ M. 21 Aralık 1899; BOA, DH.MKT, 2305/83
[395] BOA, HR.MKT, 124/75; H. 12 Safer 1272/ M. 24 Ekim 1855
[396] BOA, İ.AZN, 36/2; H. 17 Şaban 1317/ M. 21 Aralık 1899; BOA, DH.MKT, 2305/83
[397] BOA, HR.İD, 2043/26; R. 10 Ağustos 1319/ M. 23 Ağustos 1903

başlardı. Bu dilekçe, Dâhiliye, Haricîye, Adlîye, Mezâhip ve Mâliye Bakanlıklarına iletilirdi. Her bir bakanlık, kendi yetki alanındaki işlemleri tamamladıktan sonra, nihai karar padişahın onayına sunulurdu. Padişahın onayı alındıktan sonra kilise inşasına başlanırdı[398]. Bu süreçte, yerel yönetimler tarafından alınan kararların uygulamaya konduğu gözlemlenmektedir.

Verilen dilekçe sonrasında, keşif yapmak üzere bir heyet oluşturulurdu. Bu heyet, kilise onarım ve inşasıyla ilgili ayrıntılı bir rapor hazırlayarak ilgili makama sunardı. Raporda, kilisenin genişliği, yüksekliği, pencere ve kapı sayısı gibi ölçülerin yanı sıra, kilisenin inşa malzemesinin kargir mi yoksa ahşap mı olacağına dair bilgiler de yer alırdı[399].

Kilise inşası için yapılan başvurularda, bazı önemli özelliklere de dikkat edilmiştir. Bu özellikler arasında, kilise inşası için talep edilen yerin uygunluğu, inşa sürecine engel teşkil edecek herhangi bir durumun olup olmadığı gibi hususlar yer almıştır[400]. Ayrıca, kilisenin inşa edileceği yerde bir İslam mahallesinin bulunmaması, genişleme açısından herhangi bir sakınca olmaması[401], İslam nüfusundan uzak bir konumda olması ve Katoliklerin yaşadığı bir mahallede inşa edilmesi[402] gibi konular da dilekçelerde vurgulanmıştır.

İnşa edilecek kiliseler, eğer miri araziler üzerinde yapılacaksa, buna izin verilmiştir; ancak miri araziler üzerinde inşa edilecek kiliseler için bir öşür bedeli belirlenmiştir. Örneğin, İşkodra'ya bağlı Buşat köyünde inşa edilecek kilise miri arazisinde yapılacağından, arazinin bedeli tespit edilerek öşür vergisi alınmıştır[403]. Bir başka örnekte, İşkodra'ya bağlı Berdice köyünde inşa edilecek kilise de miri arazisinde yapılacağından, yıllık 5 kuruş bedel-i öşür ödenmesi öngörülmüştür[404]. Aynı meseleyle ilgili olarak, İşkodra'nın Parruça mahallesinde inşa edilecek kilisenin öşür vergisi ise 5 katına çıkarılmıştır[405].

---

[398] BOA, BEO, 131/9800; H. 9 Cemaziyülahır 1310/ M. 29 Aralık 1892
[399] Zafer Gölen, "Tanzimat Dönemi'nde Bosna-Hersek'te Kilise İnşa ve Onarım Faaliyetleri", *Belleten* 65/242 (2001), 228.
[400] BOA, HR.MKT, 124/75; H. 12 Safer 1272/ M. 24 Ekim 1855
[401] BOA, İ.HR, 208/12028; H. 18 Rebiyülevvel 1281/ M. 21 Ağustos 1864
[402] BOA, A.MKT.NZD, 144/62; H. 3 Recep 1271/ M. 22 Mart 1855
[403] BOA, İ.HR, 201/11470; H. 22 Muharrem 1280/ M. 9 Temmuz 1863
[404] BOA, DH. MKT, 1360/1; H. 17 Zilkade 1303/ M. 17 Ağustos 1886
[405] BOA, DH.MKT, 1370/39; R. 23 Eylül 1302/ M. 5 Ekim 1886

Kilise inşası ve onarımı tamamlandıktan sonra, gayrimüslimler durumu ilgili makama bildirirlerdi. Bunun üzerine, ikinci bir keşif yapılır ve inşa sürecinde belirlenen kurallara uygun hareket edildiği tespit edilirse beratları verilir, kilise kullanıma açılırdı. Kiliselerle ilgili keşifler yalnızca inşaat ve onarım sürecinde yapılmaktaydı. Divan-ı Hümayun izni olmadan kiliselerde herhangi bir inceleme veya keşif yapılması mümkün değildi[406]. Ancak, İşkodra vilayeti bölgesinde kilise inşa ve onarımı tamamlandıktan sonra ikinci bir keşif yapıldığına dair herhangi bir belgeye rastlanmamaktadır.

3. Çan Takma İzni

Çanların getirilmesi ve yer değiştirilmesi sürecinde resmi inceleme ve yasal prosedürler vardır. Gayrimüslimler, Avrupa'dan çan getirmek istediklerinde Osmanlı Devleti'nden izin almak zorundaydılar. Örneğin, Leş kazasına bağlı Merkine köyünde bulunan Latin Kilisesi'nin çanı çatladığında, kilise için yeni bir çan getirilmesi talep edilmiştir. Devlet, mevcut çanın orijinal yapısına zarar verilmemesi şartıyla, yeni bir çan getirilmesine izin vermiştir[407].

Devlet, kilise ruhsatsız ise ve İslam mahallesine yakın bir konumda bulunuyorsa, çan takılmasına izin vermemekteydi. Örneğin, İşkodra'nın Berat mahallesinde bulunan Françeskan mabedi için 2 çan, Şllak Cebeli Kilisesi ile Meskene Kilisesi'ne birer çan ve Mirdita Kilisesi için 2 çan ile birlikte, Zadrima ve Polati Katolik reisi ruhanilerinden 5 adet çanın mabetlere takılmak üzere gümrükten geçirilmesi talep edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, 4 çanın Şllak Cebeli Kilisesi'ne, 1 çanın Zadrima köyüne ve 2 çanın Mirdita'ya ait olduğu ve bu köylerin halkının yalnızca Latinlerden oluştuğu için herhangi bir sakınca görülmeden gümrükten geçirilmesine izin verilmiştir. Ancak, İşkodra'nın Berat mahallesinde bulunan Françeskan Kilisesi, İslam mahallesine yakın olduğundan ve ruhsatsız olduğundan, çan takılmasına izin verilmemiştir[408].

Bazen piskoposlar, ruhsat almadan ve kendi adına başka bir kilise için çan getirerek yasal bir ihlalde bulunmuşlardır. Ancak, yerel yetkililer bu duruma derhal müdahale etmişlerdir. Örneğin, Şlak Cebeli Kilisesi için Zadrime Nahiyesi Piskoposu adına gümrüğe getirilen bir çanın, gümrükten geçişinin siyasi bir engelle karşılaşıp

[406] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 147.
[407] BOA, Y.A.RES, 78/65; H. 11 Şevval 1313/ M. 26 Mart 1896
[408] BOA, BEO, 1548/116064; R. 30 Ağustos 1316/ M. 12 Eylül 1900

karşılaşmadığı, resmi yetkililer tarafından araştırılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda, çanın Şlak Cebeli Kilisesi için getirildiği, ancak bu kilisede zaten eski bir çan bulunduğu ve getirilen çanın 200 kıyye atik olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, çanın başka bir kiliseye yerleştirilmek üzere gönderildiği olasılığı göz önünde bulundurularak işlem yapılmıştır. Çanın yer değiştirmesi için resmi ruhsat alınmadığı sürece yerleştirilmesinin yasal olarak mümkün olmadığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, yer değişikliği için gerekli işlemlerin resmi prosedürlere ve yasal düzenlemelere uygun olarak gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Sonuç olarak, getirilen çan için resmi bir izin alınmamış ve çanın Şlak Cebeli Kilisesi'ne yerleştirilmesi için henüz yasal bir onay verilmemiştir[409].

Devletin, gayrimüslimler tarafından çan takılması için yapılan ruhsat başvurularını genellikle onayladığına dair bilgiler, Tiran kazasında tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Tiran'daki Rum Kilisesi için çan takılması talebine ilişkin olarak, devlet tarafından İşkodra'ya, söz konusu kiliseye küçük çapta bir çanın takılmasına engel olmadığına dair bilgi verilmiştir[410]. Ayrıca, gayrimüslimler tarafından çanın gümrükten vergisiz geçirilmesi talep edildiğinde, bu talepler de reddedilmemiştir. Örneğin, İşkodra'da bulunan Aya Alessandro Rum Kilisesi için Avrupa'dan getirilecek olan çanın gümrükten vergisiz geçirilmesine izin verilmiştir[411].

4.Kilise İnşa ve Onarım Faaliyetlerine Örnekler

a. Kastrati Dağının Latin Kilisesi

Kastrati Dağı halkı uzun yıllar boyunca Osmanlı'ya bağlılıkları ile tanınmış olup, 1855'te burada yaklaşık 400 hanelik bir Hristiyan nüfus yaşamaktadır. Ancak, bu dağın derelerinde ve Raya? adı verilen ova bölgesinde, Hristiyan halk için uygun ibadet yerleri yoktur. Bu bölgede bir kilise ya da papaz için ayrı bir ev bulunmamaktadır. Dağın dereleri uzak ve yolları kötü olduğu için, halk papazlarını nadiren görmektedir. Bu sebeple, halkın ibadetlerini düzgün bir şekilde yerine getirebilmesi için, Raya Ovası'na bir papaz yerleştirilmesi amacıyla yeni bir ev inşa edilmesi gerekmektedir.

[409] BOA, DH.MKT, 395/61; H. 26 Safer 1313/ M. 18 Ağustos 1895
[410] BOA, DH.MKT, 2573/52; H. 24 Ramazan 1319/ M. 4 Ocak 1902
[411] BOA, BEO, 3383/253658; H. 27 Recep 1326/ M. 25 Ağustos 1908; BOA, İ.RSM, 32/13; H. 25 Recep 1326/ M. 23 Ağustos 1908

Bu hususla ilgili olarak, eski Osman Paşa'dan ruhsat talep edilmiştir ve Paşa, bu talebi kendi mührüyle onaylayarak, evin inşasına izin vermiştir. Ancak, bu evde ikamet edecek papazın halkı toplayarak dini inançlarını güçlendirebilmesi için, bu eve bir kilise de eklenmesi gerektiğinden Hristiyan halk, şimdi yeni bir kilise inşası talep etmektedir. Kastrati halkının kilise inşası için gerekli ruhsatları almak üzere İşkodra Valisine başvurdukları, ancak başvurunun bazı belirsizlikler içerdiği ifade edilmiştir. Bu belirsizliklerin giderilmesi için yerinde inceleme yapılması talep edilmiştir. Böylece Kilise inşası talep edilen bölge, gerçekten uygun bir yer midir? Bu yerin inşa edilmesine daha önce onay verilmiş olsa da burada herhangi bir engel olup olmadığı, varsa bu engellerin neler olduğu ve bu engellerin çözülüp çözülemeyeceği hususları netlik kazanmalıdır. Bu nedenle, bölgenin çevresi ile birlikte kapsamlı bir inceleme ve değerlendirme yapılması gerekmektedir. Bu konuya dair ilgili belgelerin gözden geçirilerek, uygun adımların atılmasına karar verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır[412].

b. İşkodra Merkezinde Rum Kilisesi

İşkodra kazasının merkezinde Rum ahalinin henüz bir mabetleri olmadığından ayin ve ibadetler konusunda zorluk çekmektedirler. Kilisenin ölçüleri: uzunluğu 32 zirâ', genişliği 24 zirâ' ve yüksekliği 12 zirâ' olarak müceddeden ve Aya Aleksandros namında bir kilisenin bina ve inşası talebine dair dilekçe yazılmaktadır. Yapılan incelemelerden sonra Kilisenin inşasında herhangi bir mahzurun görülmemesiyle devletçe izin verildiği anlaşılmaktadır[413].

c. Santo Adria Latin Kilisesi

İşkodra Sancağına bağlı Bar kazasına ait Caba Mahallesi halkından ve Devlet-i Aliye'nin tebaasından olan Latin milletinin, bu mahaldeki dini ayinleri yapmak için kullandıkları Santa Adriya Kilisesi ile ilgili olarak, ayin icrası konusunda bazı çekinceler bulunduğundan ve bu nedenle kilisenin mevcut yerinin 25 zirâ' uzunluğunda ve 16 zirâ' genişliğinde büyütülmesi için, Caba Mahallesi halkı tarafından bir izin talep edilmiştir. Bu talep üzerine kilisenin genişletilmesi için gerekli işlemler başlanmıştır.

[412] BOA, HR.MKT, 124/75; H. 12 Safer 1272/ M. 24 Ekim 1855
[413] BOA, İ.HR, 170/9233; H. 10 Safer 1276/ M. 8 Eylül 1859

Bu durumun gereği olarak, kilisenin mevcut yapısının kaç zirâ' olduğuna ve bu alana ek olarak ne kadar alanın ilave edileceğine dair açıklamalar yapılmış. Ayrıca inşaatın yapımında etrafa herhangi bir zarar vermemek ve mahallenin düzenini bozacak bir durum yaratmamak gerektiği ifade edilmiştir. Bu meseleyle ilgili olarak yapılan tahkikler ve araştırmalar sonucunda, H. 4 Safer 1277/ M. 22 Ağustos 1860 tarihli fermanla, talep edilen genişletme için onay verilmiştir.

Fermanda, kilisenin mevcut yerinin 11.5 zirâ' uzunluğunda, 5.5 zirâ' genişliğinde ve 7.5 zirâ' derinliğinde olduğu belirtilmiştir. Bu yeni ilavelerle birlikte, ek olarak 12.5 zirâ' uzunluğunda, 6.5 zirâ' genişliğinde ve 1 zirâ' derinliğinde alan eklenerek, toplamda 24 zirâ' uzunluğunda, 12 zirâ' genişliğinde ve 8 zirâ' derinliğinde bir alan oluşturulmuştur. Bu eklemelerle birlikte, kilise inşaatı için kullanılacak arazi vakıf arazisinden alınacaktır. Ayrıca, inşaatın Müslümanlara rahatsızlık vermemesi ve mahalle düzenini bozmaması gerektiği belirtilmiştir. Sonuç olarak, bu talep uygun bulunmuş ve ilgili ferman gereği, inşaatın başlatılması için gerekli emir verilmiştir[414].

d. Buşat Köyünün Latin Kilisesi

İşkodra'ya bağlı Buşat köyü yakınlarında, Latin mezarlığı civarında, uzunluğu 50, genişliği ise 24 hatve olan bir Katolik kilisesi inşası için yapılan başvuruyu takiben İşkodra'dan gelen mazbata üzerine, Divân-ı Hümâyun Kalemi tarafından belirtildiği üzere, kilisenin yapılacağı yerin arazi-i miriye olmasına rağmen, öncelikle bu arazinin mülkiyet haklarının korunmasına dayanarak, yapılacak binanın bulunduğu arazinin bedeli tespit edilip, öşür miktarının belirlenmesi gerektiği belirtilmiştir.

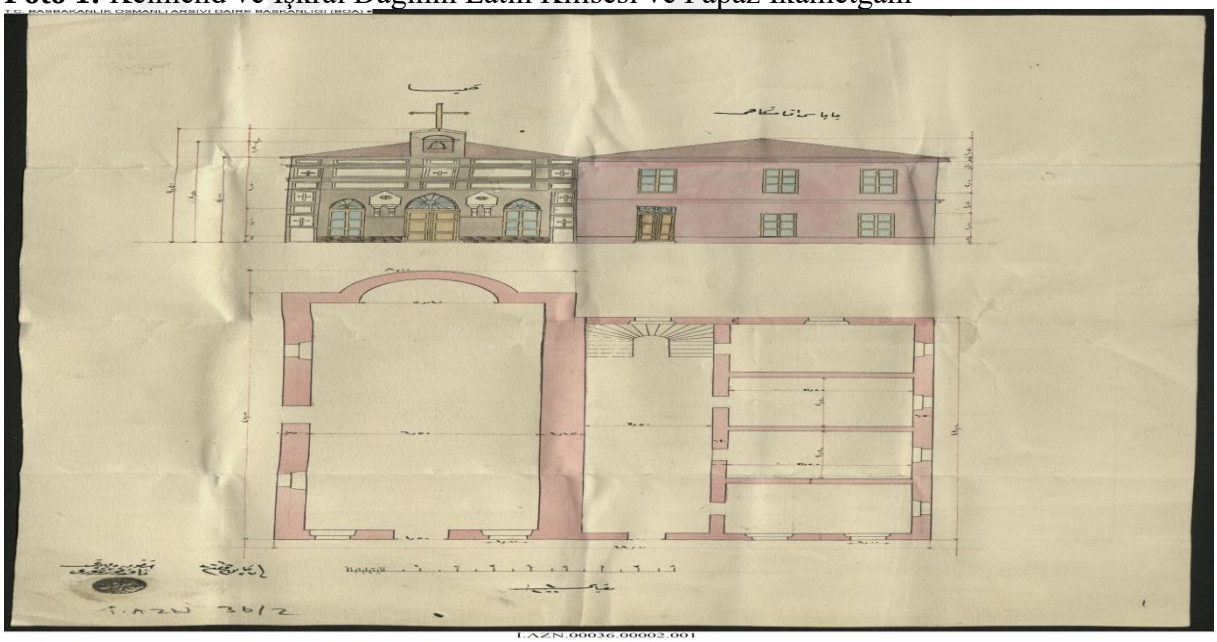
Kilisenin inşa edileceği alanın, vakıf arazisi değil, mutasarrıfın rızasına dayalı bir alan olup, İslam mahallesinin dışında yer aldığı ve bu nedenle kimseye zarar vermediği görülmüştür. Bu koşullar altında, kilisenin inşasına herhangi bir engel olmadığı ve arazi-i miriyeden olmasına rağmen, yapılacak inşaat için gereken öşür bedelinin belirlenip, ilgili mercilere bildirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Sonuç olarak başvuruda kilise inşasına engel olabilecek herhangi bir durum olmadığı ifade edilmiştir[415].

[414] BOA, İ.HR, 179/9916; H. 15 Rebiyülahir 1277/ M. 31 Ekim 1860
[415] BOA, İ.HR, 201/11470; H. 22 Muharrem 1280/ M. 9 Temmuz 1863

e. Kelmend ve İşkral Dağının Latin Kilisesi

Yerli ruhbanlar, İşkodra'nın Kelmend ve İşkral Cebelleri halkı ve Katolik cemaatinin 130 haneden oluşan 800 nüfusa sahip olduklarını dile getirerek, ayinlerini yerine getirebilmeleri için bir Kilise ve yanında 4 odadan müteşekkil üstteki Papaz ikametgahı inşasına müsaade edilmesini talep eden bir dilekçe sunmuşlardır. Kilise uzunluğu 20 metre, genişliği 8 metre, yüksekliği 6 metre, 2 kapı, 9 pencere ve 3 ufak çandan ibaret olarak yapılacaktır. Bitişiğinde ise daha önce Kelmend cebelinin ileri gelenlerinin kullandığı olduğu ve şu anda terk ettiği 2.5 dönüm araziy-i miriye üzerinde bir papaz ikametgahı inşa edilecektir. Masrafları ise cemaat tarafından karşılanacaktır. Gelen cevapta, 2.5 dönüm arazi için 35 kuruş aşar takdir olunmasıyla zikredilen ölçülerin dışına çıkılmaması ve inşaat masrafları için kimseden zorla akça alınmaması şartıyla kilisenin ve papaz ikametgahının yapılmasına izin verilmektedir[416].

Foto 1: Kelmend ve İşkral Dağının Latin Kilisesi ve Papaz İkametgahı

f. Şiroka'nın Latin Kilisesi

Şiroka köyünde Latin cemaati kilisesi harap olduğundan dolayı genişletilmesi için ruhsat istenmektedir. Köy 70 evden oluşup, 544 kişilik bir nüfusa sahiptir. Kilisenin genişletilmesi için inşa planı 19.5 metre uzunluğunda, 11 metre 40 santimetre genişliğinde, 9 metre 10 santimetre yükseklikte olup, 1 çan kulesi, 2 kapı ve 5 pencereyi

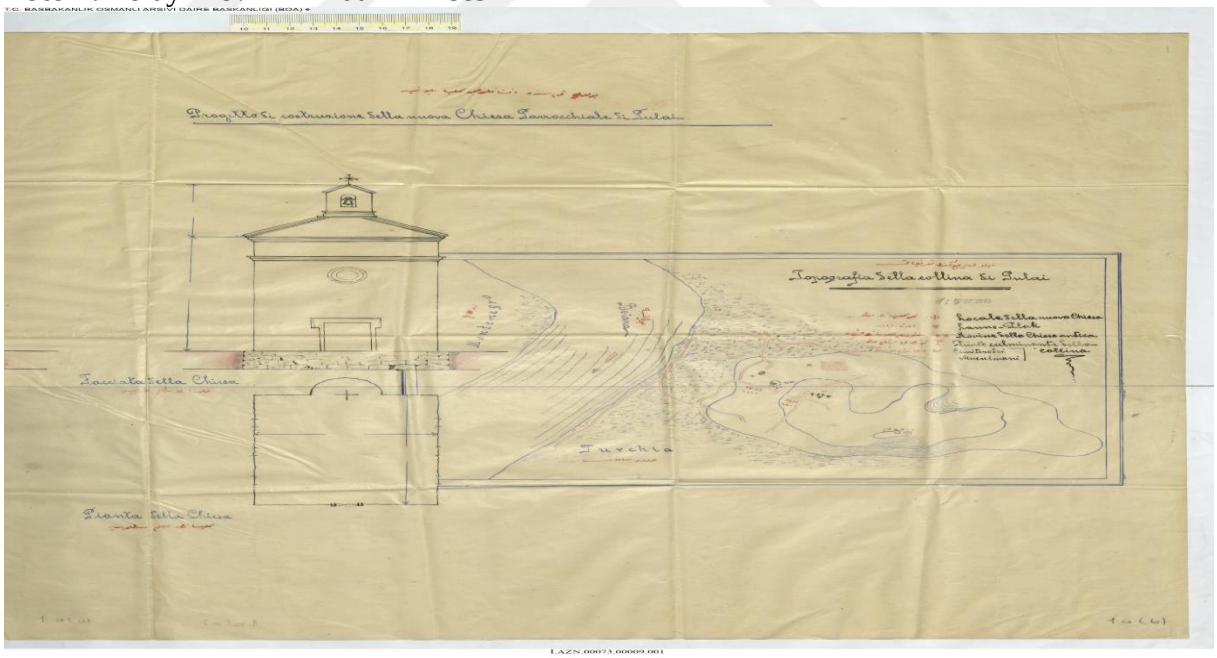
[416] BOA, İ.AZN, 36/2; H. 17 Şaban 1317/ M. 21 Aralık 1899; BOA, DH.MKT, 2305/83

içermektedir. Sarfedilmesi öngörülen 9.000 frankın 1.000 frankı kilise vakfından, 1.500 frankı köyünün zenginlerinden ve kalan 5.000 frank ise İşkodra merkezindeki Hıristiyan cemaatinden karşılanacaktır. Padişah tarafından kilisenin genişletilmesine izin verilerek zikredilen ölçülerin aşılmaması ve masrafları konusunda kimseden zorla ve sıkıştırmayla para alınmaması şartıyla ruhsatına izin verildiği bildirmiştir[417].

g. Polay Mevkinin Latin Kilisesi

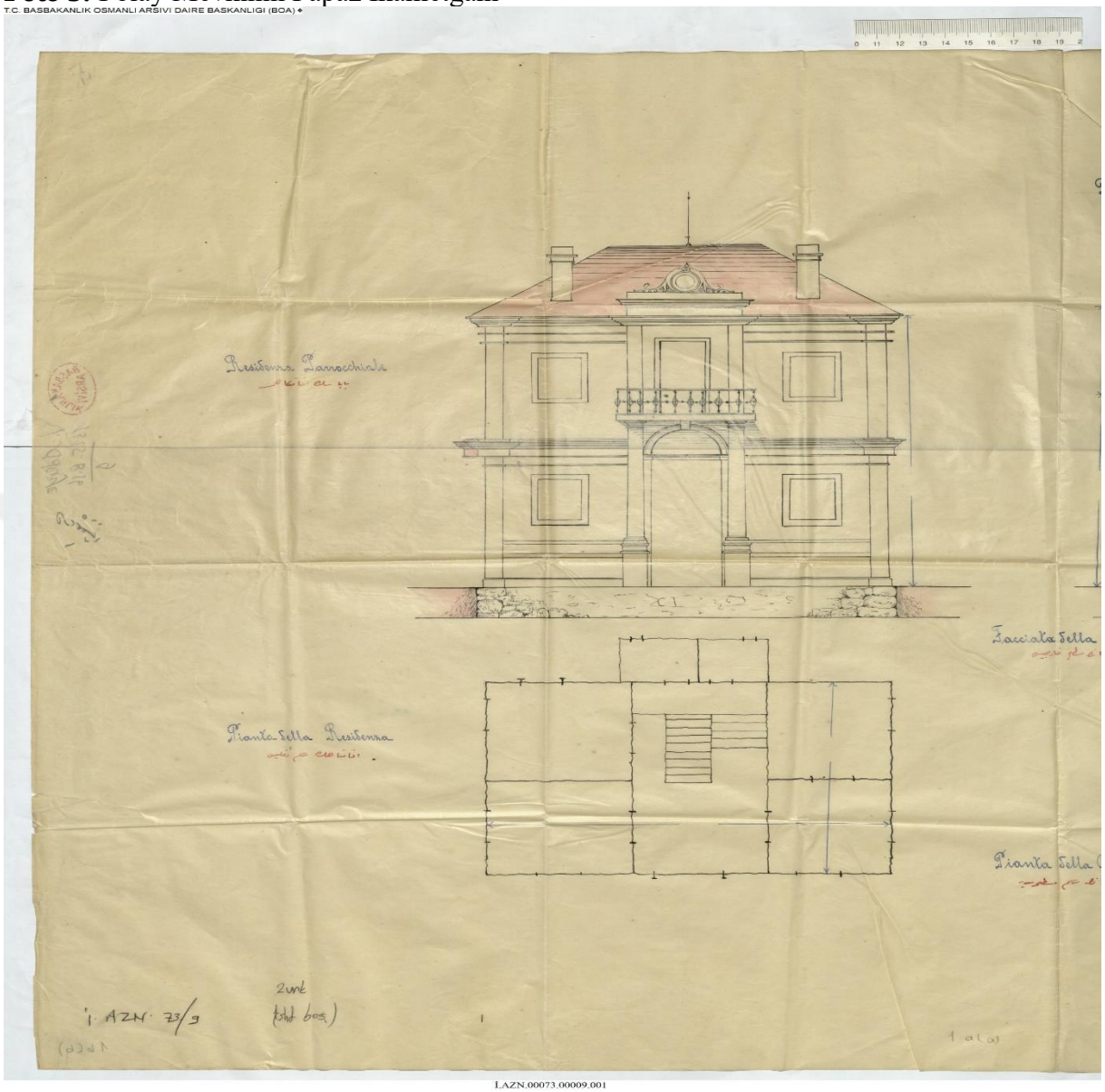
İşkodra'nın Polay mevkiinde Latin kilisesinin inşasına dair dilekçe sunulmuştur. Kilise, daha önce ruhsatsız inşa edilmiş olan papaz ikametgâhının yanında temelleri atılıp uzunluğu 8 metre, genişliği 6 metre, yüksekliği 5 metre olarak,1 kapılı 4 pencereli şekilde inşa edilecektir. 3.500 kuruş olan masrafları ahaliye yük olunmaksızın İşkral Cebeli Bayraktarı ile reisler tarafından karşılanacaktır. Eğer daha fazla masraf ortaya çıkarsa bu miktarın Latin Ser-piskoposu tarafından karşılanacağı bildirilmektedir. Devletçe dilekçeleri kabul edilip Kilisenin inşasına müsaade edilmiştir[418].

Foto 2: Polay Mevkinin Latin Kilisesi

[417] BOA, DH.MKT, 910/39; H. 11 Ramazan 1322/ M. 19 Kasım 1904
[418] BOA, İ.AZN, 73/9; H. 16 Recep 1325/ M. 25 Ağustos 1907

Foto 3: Polay Mevkinin Papaz İkametgahı

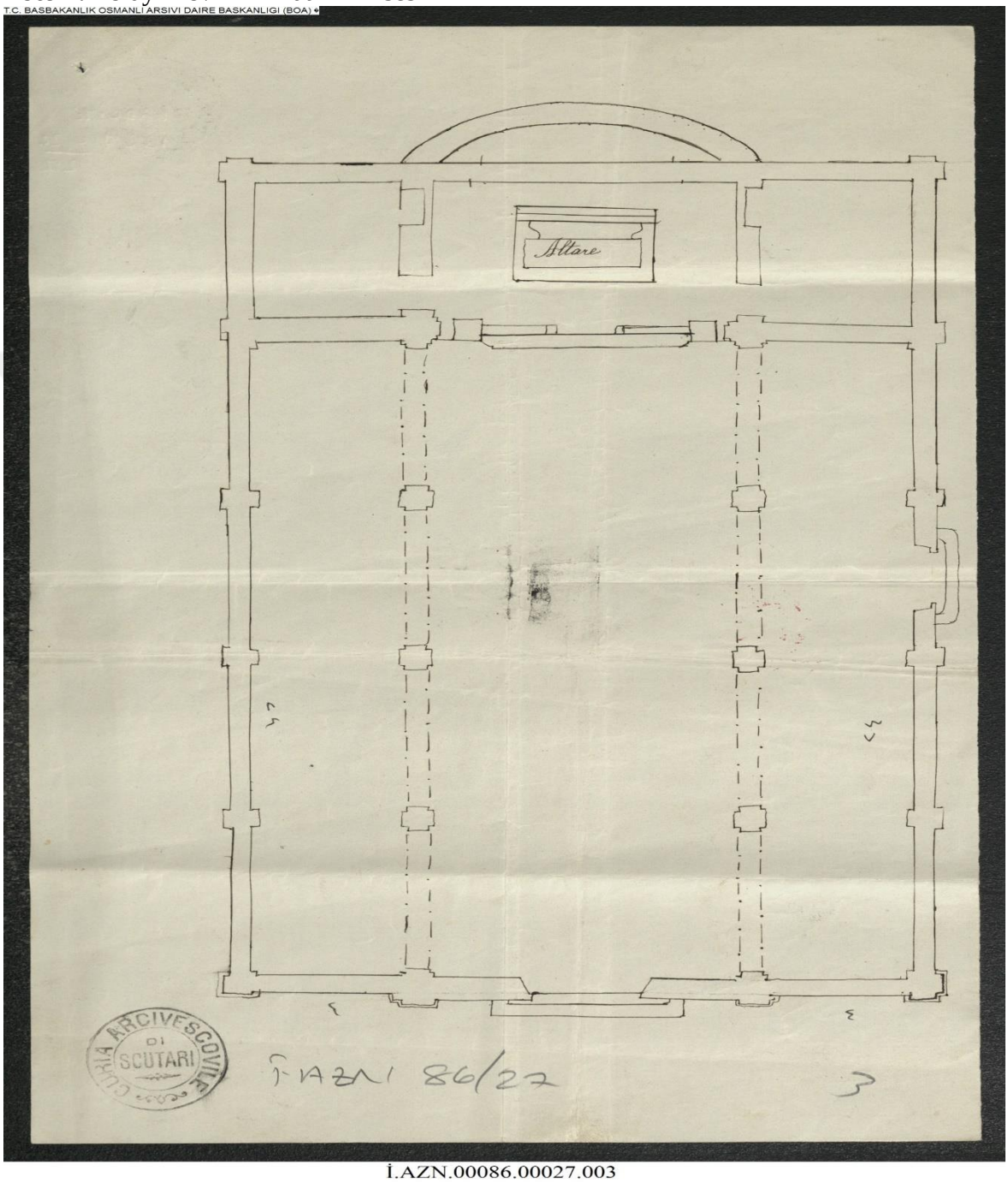

İki sene sonra aynı Latin Kilisesi, cemaate yetmemeye başlaması ve ahalinin kış mevsiminde kar ve yağmura maruz kalmamaları için binanın genişletilmesini talep etmiştir. Buna göre sağ ve sol tarafında biri erkek ve diğeri kadınlar için iki koridor ilavesiyle, kilisenin uzunluğuna 24 metre, enine ise 4 metre ve yüksekliğine 5 metre olarak genişletilmesinin gerektiği ifade edilmiştir[419]. 9000 kuruş masrafı yerel Latin Piskoposu tarafından karşılanacaktır. Genişletilecek kilise arazi-i miriyyede inşa edileceğinden 45 pare öşür bedeli ve 11 kuruş 10 pare yer kirası alınacaktır. Kilisenin

[419] BOA, DH.MKT, 2896/28; H. 22 Cemaziyülahır 1327/ M. 11 Temmuz 1909

genişletilmesi için inşasına devletçe bir sakınca görülmeyip izin verildiği anlaşılmaktadır[420].

Foto 4: Polay Mevkinin Latin Kilisesi

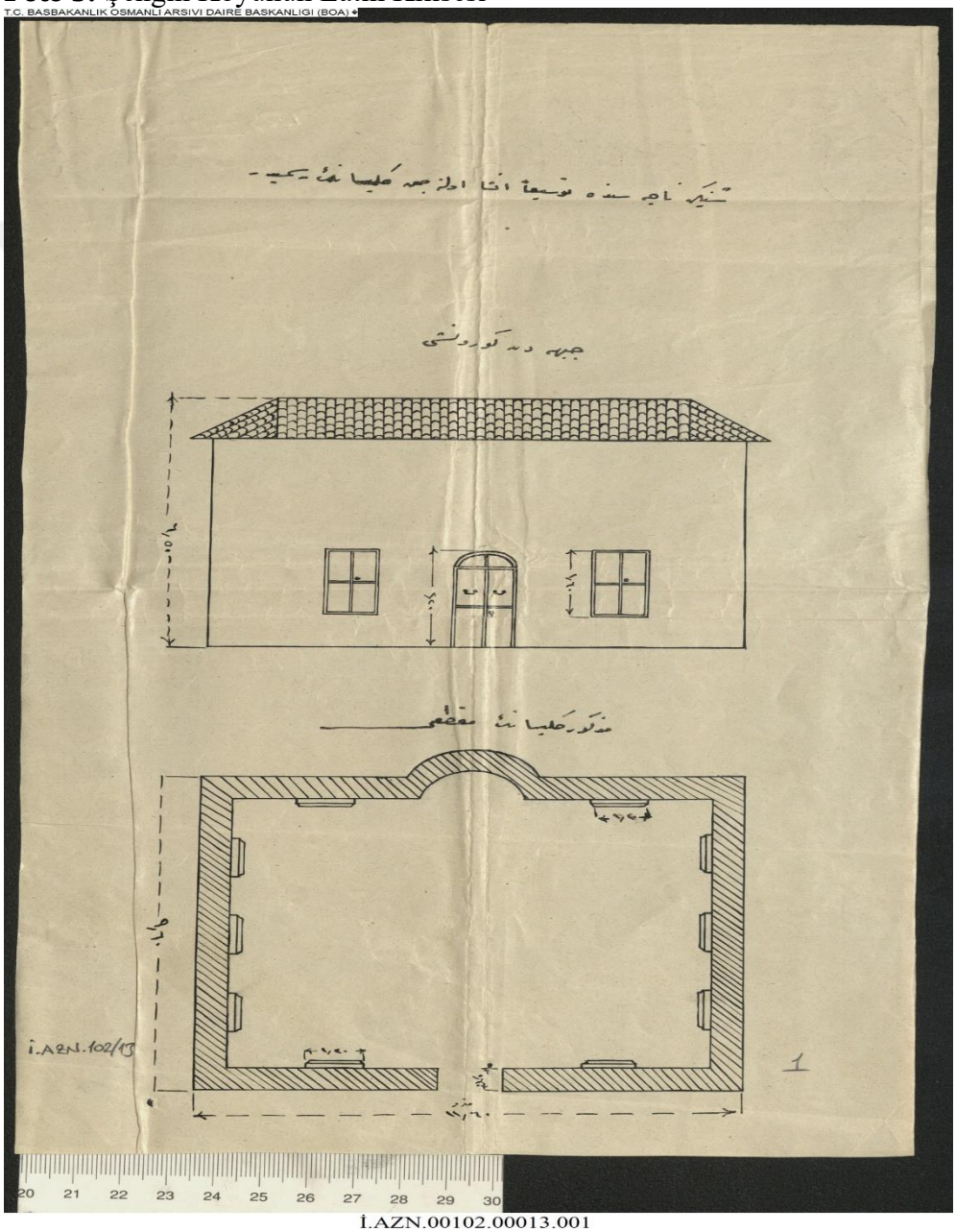

[420] BOA, İ.AZN, 86/27; H. 22 Cemaziyülahır 1327/ M. 11 Temmuz 1909

h. Şengin Köyünün Latin Kilisesi

Leş kazasının Şengin köyünde Latin Kilisesinin bitişiğinde bulunan kabristandan gerektiği miktarda yer ilave edilerek uzunluğu 11 metre 60 santimetre, genişliği 9 metre 60 santimetre ve yüksekliği 6 metre 50 santimetre kargir olarak tecdiden ve tevsian (genişleterek yenilenmesine) kilisenin inşasına ruhsat verildiği anlaşılmaktadır[421].

Foto 5: Şengin Köyünün Latin Kilisesi

[421] BOA, İ.AZN, 102/13; H. 9 Cemaziyülevvel 1329/ M. 9 Mayıs 1911

Sonuç olarak belgelerde, özellikle fermanlarda, gayrimüslimlerin kilisenin inşası ve onarımıyla ilgili talepleri sonrası bir inceleme süreci başlatıldığı görülmektedir. Kilisenin inşa edileceği yer, ölçüleri, genişlik ve yüksekliği, kaç pencere ve kapısı olacağı ve hangi malzemeden yapılacağı gibi hususlar belirlenmiştir. Ayrıca, kilisenin masraflarının ne kadar olacağı ve bu masrafların nereden karşılanacağı belirtilmiş, eğer masraflar gayrimüslim halkından karşılanacaksa, hiç kimseye baskı ya da zulüm edilerek akça alınamayacağı vurgulanmıştır. Kiliselerin yeniden inşasına veya onarımına izin verildiği gibi, yıkılan çan kulelerinin inşasına karşı da genellikle olumlu bir yaklaşım sergilenmiştir. Rumeli ve özellikle Arnavutluk, yüzyıllar boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalmış ve gayrimüslimlere inançlarını özgürce yaşama imkânı tanınmıştır. Manastır, kilise, okul, papaz ikametgâhı ve kilise çanlarının takılması gibi tüm altyapı çalışmaları, dönemin resmi yazışmaları sonucunda gerçekleştirilmiştir.

III. DİN ADAMLARI

A. Patrikler

Osmanlı Devleti, İstanbul'un fethine kadar kendi tebaası olan gayrimüslimlere İslam hukukuna göre muamele etmiştir. Ancak, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinin ardından gayrimüslimlere tanınan haklar genişletilmiş ve Millet Sistemi oluşturulmuştur. Bu sistemle gayrimüslimler, "Rum, Ermeni ve Yahudi Milleti" olmak üzere üç ana grupta tasnif edilmiştir. Millet sisteminin uygulanmasıyla, İstanbul'da her milletin bir temsilcisi bulunmaya başlanmıştır. Bu temsilciler, devlet ile gayrimüslimler (milletler) arasındaki iletişimi sağlamış ve kendi cemaatlerinden sorumlu tutulmuşlardır[422]. Devlet, patriklere üç tuğlu Osmanlı Paşası unvanı vererek onları vezirlik seviyesindeki bir makama yükseltmiş ve bu şekilde patrikleri devletin koruması altına almıştır. Ayrıca, patriklere muhafız birliği tahsis edilmiştir. "Millet başı" unvanıyla ruhani liderlik görevini üstlenen patrikler, vezirlik rütbesi verilerek dünyevi yetkiler de elde etmişlerdir[423].

Hahambaşılar ve patrikler, kendi cemaatleri tarafından seçildikten sonra Sultan tarafından atanırlardı. Atama sonrasında, kendilerine sorumluluk ve haklarını belirten bir berat verilirdi. Bu beratlarda, patriğin yetkileri detaylı bir şekilde belirtilmiş olup, din adamları

[422] Y.G Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler: 1453-1953* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1953), 10.
[423] Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi* (İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992), 21.

üzerindeki otoritesi, kendi cemaatlerinden vergi toplama, evlenme, boşanma ve miras gibi aile hukukunda özerklik hakları tanınmıştır. Ayrıca, ruhbanlar dini suçlar işlerse, patriklere onları cezalandırma yetkisi verilmiştir. Ancak, patrikler ve hahambaşılar bu yetkilerle donatılmış olsalar da dokunulmaz değillerdi. Suç işledikleri takdirde, azledilme ya da cezalandırılma gibi durumlarla karşılaşabiliyorlardı. Azil veya cezalandırma sebepleri, kendi dinlerine aykırı hareket etmeleri veya devlete karşı suç işlemeleri halinde gerçekleşiyordu[424].

B. Metropolitler

Patrikten sonraki en yüksek dini otorite, Metropolitlerdi. Metropolitler, papazlar ve rahipler gibi kendi cemaatlerinden sorumlu dini liderlerdi. Patrik, metropolit ve diğer dini görevlilerin atanması gerektiğinde, bu durumu Divan-ı Hümayuna bildirir ve dolayısıyla tayin kararlarının onaylanmasını sağlardı. Patriklerin onayı olmadan dini liderlerin atanması gerçekleştirilmezdi. Patrikler gibi, söz konusu dini liderlerin atanmasının ardından, onlara görev ve yetkilerini belirleyen bir berat verilirdi.

C. İşkodra Vilayetinde Gayrimüslim Din Adamları

Tablo17: İşkodra Vilayetinde Görevli Gayrimüslim Din Adamları

Tarihler	**Din Görevlilerin Adı**	**Görevi**	**Bulunduğu Merkez**	**Bağlı Olduğu Kilise**
H. 1299 M. 1882[425]	Karlo Potn?	Başpiskopos	İşkodra	Katolik
	Bob? Yefto?	Başpapaz	İşkodra	Rum
	Rafael Damirozyo?	Başpiskopos	Dıraç	Katolik
	Visaryon?	Metropolit	Dıraç	Rum
	Françesko Malçini	Piskopos	Leş	Katolik
	Govan Marsil?	Piskopos	Zadrima	Katolik
	Alberto Kirani?	Piskopos	Polati	Katolik
H. 1310 M. 1892[426]	Paskovali Gorini?	Ser-piskopos	İşkodra	Katolik
	Rafael Damirozyo?	Piskopos	Kurbin[427]	Katolik
	Nikola Marko	Piskopos	Covani?[428]	Katolik
	Françesko Malaskri?	Piskopos	Kalmat[429]	Katolik
	Petri Dolamlovalorinça?	Piskopos	Nanşat	Katolik
	Barlik Doçi	Ser-rahip	Oroş[430]	Katolik

[424] Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, 151.
[425] İ.V.S, H. 1299/ M. 1881, 56.
[426] İ.V.S, H. 1310/ M. 1892, 51-53.
[427] Dıraç Katolik Piskoposluğu
[428] Polat Katolik Piskoposluğu
[429] Leş Katolik Piskoposluğu
[430] Mirdita Başpapazlığı

H. 1312 M. 1894[431]	Paskovali Gorini?	Ser-piskopos	İşkodra	Katolik
	Primo Biyangi	Piskopos	Kurbin	Katolik
	Nikola Marko	Piskopos	Covani?	Katolik
	Françesko Malaçongi	Piskopos	Kalmat	Katolik
	Gabrielo Nopani?	Piskopos	Nanşat	Katolik
	Barlik Doçi	Ser-rahip	Oroş	Katolik
H. 1315 M. 1897[432]	Paskovali Gorini?	Ser-piskopos	İşkodra	Katolik
	Primo Biyangi	Piskopos	Kurbin	Katolik
	Nikola Marko	Piskopos	Covani?	Katolik
	Françesko Malaçongi	Piskopos	Kalmat	Katolik
	Gabrielo Nopani?	Piskopos	Nanşat	Katolik
	Barlik Doçi	Ser-rahip	Oroş	Katolik
H. 1316 M. 1898[433]	Paskovali Gorini?	Ser-piskopos	İşkodra	Katolik
	Gabrielo Nopani?	Piskopos	Nanşat	Katolik
	Barlik Doçi	Ser-rahip	Oroş	Katolik

Tablo 17 İşkodra vilayetinin H. 1299/ M. 1882, H. 1310/ M. 1892, H. 1312/ M. 1894, H. 1315/ M. 1897) ve H. 1316/ M. 1898) yıllarına ait salnamelerindeki Hıristiyan din adamlarının adları, görevleri, bulunduğu merkez ve bağlı oldukları kiliseye bilgileri içermektedir. H. 1299/ M. 1882 yılının kayıtlarına göre İşkodra vilayetinde toplam 7 din adamı bulunmaktadır. Bunlardan ikisi İşkodra, ikisi Dıraç, biri Leş, biri Zadrima ve bir diğeri Polati'de görevlerini icra etmektedirler. Bu 7 din adamından 5'i Katolik mezhebine bağlı iken 2'si Rum mezhebindendir. Katoliklerde iki başpiskopos mevcut olup biri İşkodra'da ve diğeri Dıraç'ta görevlerini sürdürürken 3 Piskoposu da Leş, Zadrima ve Polati'de görevlerini icra etmektedirler. Rumların ise İşkodra'da bir başpapazı olup Dıraç'taki ise Metropolit görevinde bulunmaktadır.

H. 1310/ M. 1892 yılının salnamelerine göre ise İşkodra vilayetinde 6 din adamı bulunup hepsi Katolik olarak gösterilmektedir. Rum din adamları hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Artık İşkodra'da Başpiskoposluktan Ser-piskoposluğa geçilerek Ser-piskoposluk makamında Paskovali Gorini oturmaktadır. Ayrıca 3 piskopos ve 1 Ser-rahip de bulunmaktadır. 1882 yılında Dıraç Katolik Başpiskoposu olan Rafael Damirozyo? şimdi Dıraç Katolik Piskoposluğuna bağlı Kurbin Piskoposluğu görevinde bulunmaktadır. Françesko Malçini ise Leş Katolik Piskoposluğunda iken şimdi Leş

[431] İ.V.S, H. 1312/ M. 1894, 56-58.
[432] İ.V.S, H. 1315/ M. 1897, 80-82.
[433] İ.V.S, H. 1316/ M. 1898, 77-78

Katolik Piskoposluğuna bağlı Kalmat Piskoposluğuna atanmıştır. Diğer 2 piskopos ise Covani ve Nanşat Piskoposluğunda görevlerini icra ederken Ser-rahip Barlik Doçi de Oroş'ta görevine devam etmektedir.

H. 1312/ M. 1894 yılında da İşkodra vilayetinde altı gayrimüslim din adamı görev yapmaktadır. İşkodra Katolik Ser-piskoposu Paskovali Gorini, aynı bölgede görevini sürdürmektedir. Piskopos Nikola Marko ve Ser-rahip Barlik Doçi de aynı bölgede görevlerini icra etmektedirler. Piskopos Primo Biyangi, Dıraç Katolik Piskoposluğuna bağlı Kurbin'de, Françesko Malaçoni, Laç Katolik Piskoposluğuna bağlı Kalmat'ta ve Gabrielo Nopani ise Nanşat Katolik Piskoposluğunda görevlerine yeni başlamışlardır. H. 1315/ M. 1897 yılında da yine altı din adamı görevde olup, hiçbir değişiklik olmamış ve hepsi aynı görevlerde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. H. 1316/ M. 1898 yılına ait İşkodra vilayeti salnamelerinde yalnızca üç din adamının bulunduğu görülmektedir. Bunlardan biri Ser-piskopos, diğeri Piskopos ve üçüncüsü ise Ser-rahip olup, aynı isimlerin ve görevlerin devam ettiği tespit edilmiştir.

1. İşkodra'daki Din Adamlarının Tayin ve Azilleri

Osmanlı Devleti, gayrimüslimlerin iç işlerine müdahale etmezdi. Gayrimüslimler, kendi aralarında dini liderlerini seçtikten sonra, Padişah'ın onayını alarak atamaları için ferman alırlardı. Dini liderlerin görev süreleri, emeklilikleri veya vefatları ile sona ererdi. Ancak gerektiğinde görevden alınabilirlerdi.

İşkodra vilayetine ait gayrimüslim atamalarıyla ilgili belgelerdeki eksiklikler nedeniyle yalnızca iki örnek mevcuttur. Birinci örnekte, Dıraç Metropoliti Aleksandros'un istifası sonrasında, yerine Tırhala Piskoposu Yosef'in tayin edildiği anlaşılmaktadır[434]. Diğer örnekte ise, İşkodra Latin Ser-piskoposu olan Avusturya vatandaşı Monsenyör Paskovala Giri, emekli olması nedeniyle görevini devretmiştir. Onun yerine atanacak halefin, Osmanlı tebaasından ve Arnavut kökenli bir kişi olması gerektiği bildirilerek dönemin Sadrazamı R.16 Mart 1326/ M. 29 Mart 1910 tarafından bu atamanın Papalık tarafından onaylanabilmesi amacıyla Roma Büyükelçiliğine talimat verilmiştir. Yaklaşık sekiz ay sonra, R. 6 Teşrinisani 1326/ M. 19 Kasım 1910 tarihinde, İşkodra Valisi ve Kumandanı, devlete hitaben, İşkodra Katolik Ser-piskoposluğuna Osmanlı tebaasından Arnavut

[434] BOA, A.DVNSGMC.d, 4, s. 13; H. 29 Zilhicce 1330/ M. 9 Aralık 1912

kökenli Jakopus Seraci adlı ruhbanın seçildiğini bildirmiştir. Bunun üzerine, Jakopus Seraci'nin Ser-piskopos olarak atanması için gerekli ferman-ı Âl-i kendisine gönderilmiştir[435].

İşkodra vilayetindeki din adamlarının azilleri, çeşitli sebeplerden kaynaklanmaktadır. Sonraki bölümlerde de belirtileceği üzere, Osmanlı Devleti son dönemde zayıflamış ve özellikle Rusya ile Avusturya gibi devletler, Hıristiyanların hamisi olarak Osmanlı'nın içişlerine müdahale etmeye çalışmışlardır. Bu müdahaleler, çoğunlukla din adamları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Din adamlarının, kendi tebaalarından olmaları, onların daha kolay bir şekilde kullanılabilmelerini sağlamıştır. Örneğin, Hot Cebelinin Papazı, Avusturya tebaasından olduğu için, görevden alınması amacıyla devlet tarafından sefarethaneye talimat verilmiştir[436]. Yabancı devletler aracılığıyla halkı kışkırtan rahiplerle ilgili bir örnek olarak, İşkodra vilayetinin Cebel bölgesindeki Latin nüfus gösterilebilir. Avusturya ve İtalya'nın desteklediği Latin ve Cizvit papazları, bu halkın fikir ve zihinlerini etkileyerek, devlete karşı kışkırtmalarda bulunmaktadırlar[437].

Papazların azlini gerektiren bazı eylemler ve bu eylemlerin İşkodra vilayetindeki örnekleri şu şekilde sıralanabilir:

a- **Fesat çıkarmak**: Örneğin, "Primodoç" ismiyle tanınan bir rahip, fesat faaliyetleri nedeniyle İşkodra vilayetinden uzaklaştırılmıştır[438].

b- **Gayrimüslim Cemaate Ait İstekler Üzerine**: Örneğin, İşkodra Rum cemaati, bir papazın fesatçı fikirleri nedeniyle 112 hane adına, papazın değiştirilmesi için dilekçe vermiştir. Yerel yönetim, bu durumu çözmek amacıyla metropolit veya patrikhaneden birinin gönderilmesini talep etmektedir. Bu şekilde, şikâyet edilen papazın yerel yönetimin müdahalesiyle yerine başka birinin atanacağı Rum Patrikliği tarafından devlete bildirilmiştir[439].

c- **İstenmeyen Bir Fırkaya Bağlı Olmak**: Örneğin İşkodra Rum papazı Opera Peyobovki, istenmeyen bir fırkaya bağlı olduğundan dolayı, devletin

[435] BOA, BEO, 3838/287836; H. 24 Zilhicce 1328/ M. 27 Aralık 1910
[436] BOA, DH.ŞFR, 115/68; R. 28 Teşrinievvel 1298/ M. 9 Kasım 1882
[437] BOA, Y.PRK.UM, 5/116; H. 2.08.1299/ M. 1881. Din adamlarının fesat faaliyetleri tezin üçüncü bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.
[438] BOA, Y.PRK.DH, 3/10; H. 21 Rebiyülevvel 1306/ M. 25 Kasım 1888
[439] BOA, DH.MKT, 917/74; H. 18 Şevval 1322/ M. 26 Aralık 1904

müdahalesiyle yerine başka bir papaz atanacağı, Patriklik tarafından Adalet ve Mezhep Nezaretine bildirilmiştir[440].

d- **Gayrimüslimleri Nizamiye Mahkemelerine Karşı Kışkırtmak**: Örneğin, Dıraç sancağında, yabancı kökenli bir piskopos, Katolik cemaatini Nizamiye Mahkemelerine karşı kışkırtmaktan geri durmamıştır. Bu durum devam ederse, hükümet tarafından, söz konusu piskoposun memuriyetinin tanınmayacağı şeklinde Avusturya sefaretine bildirilmiştir[441].

e- **Silah Kaçırmak**: Örneğin, İşkodra vilayetinde, silah kaçırma suçlamasıyla iki Katolik rahip tutuklanmıştır. Sorgulama esnasında, Avusturya konsolosu, tercüman bulundurulması için talepte bulunmuş ve yeni bir karar verilene kadar, bu rahiplere herhangi bir işlem yapılmaması gerektiği yönünde emir verilmiştir[442].

f- **Devlet Görevlisine Hakaret Etmek ve Toplumu Kanunları Çiğnemeye Teşvik Etmek**: Örneğin, Bizre köyünde, Katolik Kilisesi Rahibi Frrok Efendi, köy halkını kanunları çiğnemeye teşvik etmiş ve kaza kaymakamına hakaret etmiştir. Bu hakaretten dolayı, yerinin tespit edilip gereğinin yapılması istenmiştir. Eğer rahip yabancıysa, konsolos huzurunda işlem göreceği; Osmanlı vatandaşıysa, doğrudan Osmanlı vatandaşı olarak muamele edileceğine dair bir devlet kararı verilmiştir[443].

Bazen uzaklaştırılan rahiplerin, piskoposun teminatı ve gerekli izinlerin alınması koşuluyla geri dönmeleri mümkün olmuştur. Örneğin, "Primodoç" ismiyle bilinen bir rahip, fesat çıkarması nedeniyle İşkodra vilayetinden uzaklaştırılmıştır. Ancak, uzaklaştırılmasına rağmen, Piskoposun teminatı ve gerekli izinlerin alınmasının ardından yeniden İşkodra'ya dönmesi mümkün olmuştur[444]. Bazen yanlışlıkla veya iftira sonucu uzaklaştırılan rahiplerin, gerçeğin ortaya çıkmasıyla affedildikleri de görülmüştür. Örneğin, İşkodra'da tutuklanan Katolik rahibi Don Andrea, Ankara'ya sürgün edilme kararı almışken[445], üç gün sonra düzenlenen başka bir belgede, hakkında söylenenlerin iftira olduğu anlaşılmıştır. Gerçeğin ortaya çıkmasının ardından, Yıldız Sarayı Hümayun

[440] BOA, DH.MKT, 2607/130; R. 30 Kanunusani 1320/ M. 12 Şubat 1905
[441] BOA, HR.TH, 321/108; H. 26 Cemaziyülevvel 1323/ M. 29 Temmuz 1905
[442] BOA, BEO, 3091/231814; R. 20 Haziran 1323/ M. 3 Temmuz 1907
[443] BOA, HR.HMŞ.İŞO, /196/3; BOA, DH.MKT, 2865/58; R. 22-28 Haziran 1325/ M. 5-11 Temmuz 1909
[444] BOA, Y.PRK.DH, 3/10; H. 21 Rebiyülevvel 1306/ M. 25 Kasım 1888
[445] BOA, HR.SYS, 1785/20; R. 5 Teşrinievvel 1318/ M. 18 Ekim 1902

Başkâtip Dairesi tarafından alınan bir kararla Rahip Andrea'nın affedildiği anlaşılmaktadır[446].

IV. İŞKODRA VİLAYETİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM HÜRRİYETİ

A. Katolik ve Rum Mektepleri

Osmanlı Devleti, gayrimüslim topluluklara eğitim ve öğretim alanında özgürlük tanımıştır. Devlet, sadece ibadet yerlerinde değil, eğitim sisteminde de benzer bir anlayış benimsemiş ve etnik grupların haklarını koruyarak, Müslim ve gayrimüslim arasında ayrım yapmamıştır. Bu durum, eğitim-öğretim alanında eşitlikçi bir yaklaşım sergilendiğini göstermektedir[447]. XIX. yüzyıla kadar, eğitim ve öğretim faaliyetleri genellikle ibadet yerlerinde veya bu ibadet yerlerine bağlı olarak kurulan mekteplerde yürütülmekteydi. Yani Hristiyan cemaatinin kiliselerinin yanı sıra bu kiliselere bağlı okullar da mevcuttu[448]. Bu mekteplerin yönetimi, ilgili dini toplulukların din adamları tarafından gerçekleştiriliyordu.

Gayrimüslim mektepleri, milli dillerinde eğitim-öğretim yaparak müfredatlarını istedikleri şekilde düzenleme özgürlüğüne sahipti. Devlet, bu okulları daha önce denetlemeye gerek duymayarak onlara özerk bir statü tanımıştı. Ancak zamanla bu okullar, yabancı devletlerin politikalarına alet olmaya başlamıştır. Sonuç olarak, bu okullarda yabancı kültürlerin öğretildiği ve bağımsız düşüncelerin aşılandığı bir durum ortaya çıkmıştır[449]. Gayrimüslim milletler, XIX. yüzyılın başlarından itibaren eğitime büyük önem vererek, bağımsızlıklarını kazanmayı ve devlete karşı mücadelelerini bu yöntemle sürdürmeyi hedeflemişlerdir[450].

Osmanlı Devleti'nin her şehrinde olduğu gibi, İşkodra vilayetinde de gayrimüslim mekteplerine rastlanmaktadır. İşkodra vilayetinde son yıllarda kaç gayrimüslim mektebinin bulunduğuna dair en kesin bilgilere, İşkodra Vilayeti Salnamelerinde ulaşılmaktadır.

---

[446] BOA, İ.HUS, 100/35; H. 18 Recep 1320/ M. 21 Ekim 1902
[447] Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları* (İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1997), 80.
[448] Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, 80; Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi* (İstanbul: Risale Yayınları, 1990), 166.
[449] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, 166-167.
[450] Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, 168.

Tablo18: İşkodra Vilayetinde Katolik ve Rum Mektepleri[451]

Kaza	**Katolik Mektebi**	**Rum Mektebi**	**Toplam**
Nefs-i İşkodra	5	1	**6**
Leş Kazası	1	-	**1**
Nefs-i Dıraç	1	2	**3**
Tiran Kazası	1	1	**2**
Kavaya Kazası		1	**1**
Toplam	**8**	**5**	**13**

Tabloda yer alan verilere göre, H.1310 / M. 1892-1893 yıllarında İşkodra vilayetinde bulunan gayrimüslim mektepleri, Katolik ve Rum mektepleri olarak iki gruba ayrılmaktadır. Nefs-i İşkodra bölgesinde 6 mektep bulunmakta olup, bunların 5'i Katolik, 1'i ise Rum mektebidir. Leş kazasında ise yalnızca bir Katolik mektebi mevcuttur. Buna göre, İşkodra sancağında toplamda 7 gayrimüslim mektebi bulunmaktadır; bunlardan 6'sı Katolik, 1'i ise Rum mektebidir.

Nefs-i Dıraç'ta 3 gayrimüslim mektebi bulunmakta olup, bunlardan 2'si Rum, biri ise Katolik mektebidir. Tiran kazasında ise 2 gayrimüslim mektebi yer almakta, bunlardan biri Rum, diğeri ise Katolik mektebidir. Kavaya kazasında ise yalnızca bir Rum mektebi bulunmaktadır.

Vilayet genelinde toplamda 13 gayrimüslim mektebi bulunmaktadır. Bunlardan 8'i Katolik, 5'i ise Rum mektebidir. İşkodra sancağında Katolik, Dıraç sancağında ise Rum mektepleri sayıca daha fazladır. Bu durum, gayrimüslim nüfusun mezhep yapısından kaynaklanmaktadır. Zira İşkodra'nın demografik yapısını incelediğimizde, İşkodra sancağında Katolik, Dıraç sancağında ise Rum nüfusu daha yoğundur.

İşkodra Vilayeti Salnamelerinde görüldüğü üzere, gayrimüslimlerin toplamda 13 mektebi bulunmaktadır. Ancak bu mekteplerin hangi derecede oldukları ve yalnızca yerli gayrimüslimlere mi ait oldukları yoksa yabancı mekteplerle birlikte mi sayıldıklarına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bununla birlikte, Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerde bazı mekteplerin dereceleriyle ilgili bilgilere ulaşılabilmektedir. Örneğin, İşkodra vilayetinde 6 gayrimüslim rüştiye mektebi bulunduğu ve bunlardan

[451] İ.V.S, H. 1310/ M. 1892, 65-128.

3'ünün Rum, 3'ünün ise Katolik cemaatine ait olduğu kaydedilmiştir[452]. İşkodra'ya bağlı Rayic ve Barbuluş köylerinde bulunan Katolik mektepleri, iptidai mektep derecesindedir[453]. İşkodra kasabasının Fusçali mahallesinde bulunan Rum mektebinin, iptidai mektep[454] derecesinde olduğu; Tiran'daki Rum mektebinin ise sıbyan[455] mektebi derecesinde olduğu anlaşılmaktadır.

Gayrimüslimler, mektep inşa veya onarımı yapmak istediklerinde ilgili makamlardan izin almak zorundaydılar. Okul inşaatları için başvurduklarında, genellikle "öğrencilerin sığmadığı[456] için genişletme" veya "okulun harabe olduğu için onarımı[457]" gibi gerekçelerle devlete dilekçe sunmuşlardır. Gayrimüslimler, okul inşası veya onarımı için başvurduklarında, yapılacak mektebin yerleşim yeri, mektebin ölçüleri, maliyet hesaplamaları, projelerin çizimleri[458] ve ders programlarının da dilekçeyle birlikte belirtilmesi gerekiyordu[459].

İşkodra vilayetindeki gayrimüslim mekteplerinde uygulanan ders programlarından örnekler:

Tablo19: İşkodra Vilayetinde Rum Mektebinde Verilen Ders Programı[460]

RUM MEKTEBİ	**DERS PROGRAMI**
Birinci Sınıf	**İkinci Sınıf**
İlm-i Akâid	Birinci Sınıfına Mahsus İlm-i Akâid
Ta'lim-i Lisân-ı Mâderi	Lisân-ı Mâderi Fehim Etmek Üzere İlm-i Kıraat
Ta'lim-i Hıfz	Ta'lim-i Hıfz
Birden Yirmi Adede Kadar	Birden Yüz Adede kadar İlm-i Hesap
Hesap Ta'limi	Kilise Nağmeyât (Nağmeler)
Üçüncü Sınıf	**Dördüncü Sınıf**
Ta'lim-i Esâs-ı Akâid İlmi	Tevsi'-i İlm-i Akâid Ta'limi

[452] BOA, MF.MKT, 307/25; H. 5 Şevval 1313/ M. 20 Mart 1896
[453] BOA, MF.MKT, 591/28
[454] BOA, MF.MKT, 607/46; H. 19 Şevval 1319/ M. 29 Ocak 1902
[455] BOA, MF.MKT, 38/26; H. 27 Cemaziyülevvel 1293/ M. 20 Haziran 1876
[456] BOA, MF.MKT, 568/7; H. 20 Cemaziyülahır 1320/ M. 24 Eylül 1902
[457] BOA, İ.AZN, 13/19; H. 12 Ramazan 1312/ M. 9 Mart 1895
[458] BOA, İ.AZN, 13/19; H. 12 Ramazan 1312/ M. 9 Mart 1895
[459] BOA, DH.MKT, 239/62; H. 22 Rebiyülahir 1312/ M. 23 Ekim 1894
[460] BOA, DH.MKT, 239/62; H. 22 Rebiyülahir 1312/ M. 23 Ekim 1894

Biraz Sarftan Kıraat	İlm-i Sarf
Ta'lim-i Hıfz	İlm-i …
Birden Bin Adede Kadar Ta'lim-i Hesap	İlm-i Hayvanat
Kilise Nağmeyât (Nağmeler)	Ta'lim-i Envâ-i Hesab
	Ta'lim-i İmlâ ve Hatt-ı Tahrîr
	Kilise Nağmeyât (Nağmeler)
	Mukaddes Nağmeyât, Yani Hz. Padişahiye Mahsus Dua Ta'limi

Katolik mektebi için 1902 yılına ait ve Stimatine rahipleri tarafından idare edilen Latin Sanayi Mektebi'nin ders programı tespit edilmiştir. İşkodra Katolik Rahipleri tarafından hazırlanan Latin Sanayi Mektebi'nin ders programı:

1- **Akaid-i Diniye-i Hıristiyaniye**
2- **Tarih-i Mukaddes**
3- **Kavaid-i Sarf ve Nahiv ile Kıraat**
4- **Hüsn-i Hat**
5- **A'mâl-i Erba'a**

Ayrıca, Sanayi Mektebi'nde kadınların çeşitli dokuma işleriyle meşgul oldukları görülmektedir. Burada çorap, takye, ipekten oldukça zarif ve ince bir şekilde hazırlanan İşkodra kadınlarının kullandığı yüz peçesi, gömlek, yastık yüzü, çarşaflar, yastık ve terlik yüzleri, İşkodralılara mahsus serpuşlar (başörtü), tunç, çuka seccadeler ve erkek düzine için çamaşırlar dikilirdi[461].

Mektebin masrafları cemaat tarafından karşılanacaksa, tıpkı kilise inşa ve onarımlarında olduğu gibi, mektep inşa ve onarımlarında da gayrimüslim halk göz önünde bulundurularak hiç kimseden zorla para alınmaması gerektiği özellikle belirtilmiştir. Ayrıca, belirlenen ölçü ve şartlara uyulması kaydıyla mektep inşası ve onarımlarına izin verilmiştir[462].

[461] BOA, İ.AZN, 47/33; R. 10 Eylül 1318/ M. 23 Eylül 1902
[462] BOA, DH.MKT, 956/30; H. 8 Rebiyülevvel 1323/ M. 13 Mayıs 1905

Gayrimüslimler, mektepleri inşa etmek için gerekli masrafları karşılayamadıklarında devlete başvurarak yardım talebinde bulunabilmişlerdir. Örneğin, İşkodra'daki Katolik papazlarının inşa edilmekte olan mektepleri yıkılmıştır. Bu durum nedeniyle meydana gelen zararlara karşılık, maliye hazinesinden 80.000 kuruşluk bir yardım talep edilmiştir. Belge eksikliği nedeniyle sürecin nasıl izlendiği takip edilememekle birlikte, yardımın sağlanması için maliye nezaretine bu konuda bir talimat verilmiş ve yardımın temin edilmesi için gerekli adımlar atılmıştır[463].

B. Yabancı Mektepler

Bilindiği üzere Hıristiyan dinini dünyaya yaymak amacıyla faaliyet gösteren kişilere misyoner denir. Misyonerler, dinlerini yaymak için kullandıkları en yaygın yöntemlerin başında okullar gelmektedir. Misyoner Henry H. Hessup, yabancı okulların amaçlarını açıkça ifade ederek, "*Misyonerliğin başarısı için temel şart okullardır. Haddizatında bu da gaye olmayıp vasıtadır. Şu da bir hakikattir ki misyonerlerin yahut İncilin başka yollarla sokulmaya imkân bulamadığı birçok yerlere İncil, okul vasıtası ile sokulabilmiştir*"[464] şeklindeki sözleriyle bu niyetlerini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda misyoner okulları, erken tarihlerde açılmaya başlanmıştır. XVI. yüzyıla Cizvitler, XVII. yüzyıla kadar Kapuçinlerin etkinlikleri de görülmüştür[465]. Verilerin güvenilirliği sınırlı olmakla birlikte, yabancı okulların XVIII. yüzyıldan itibaren artmaya başladığı ve XVIII. yüzyılın ortalarından sonra yaygınlaştığı söylenebilir. 1870-1890 yılları arasında ise bu okulların sayısında belirgin bir artış yaşanmıştır[466].

Misyonerlerin amacı *"Hıristiyanlıktan başka bütün dinleri ortadan kaldırıp o dinlerin saliklerini köleleştirmektir"*[467]. Böylece eğitim amacıyla gelen rahibeler, "*sadece eğitimci değil, aynı zamanda misyoner"* olarak da görev yapmaktadırlar[468]. Misyonerler, faaliyet gösterdikleri bölgelerde yalnızca kendi inançlarını yaymayı hedeflememişlerdir. Aynı zamanda, bulundukları bölgenin kültürel yapısını ve inanç sistemlerini zayıflatmaya

[463] BOA, HR.MKT, 185/92; H. 16 Şaban 1273/ M. 11 Nisan 1857
[464] Muhammet Said Nuhoğlu, "Osmanlı devleti'nde Alman Okulları ve Misyonerlik Faaliyetleri", *Doğu Araştırmaları* 1/17 (2017), 91-92.
[465] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 192.
[466] Erkan Cevizliler, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletindeki İngiliz Okulları Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/12 (2014), 128-129.
[467] Mustafa Halidi - Ömer Ferruh, *İslam Ülkelerinde Emperyalizm ve Askerleri* (İstanbul: Araştırma Yayınları, 1991), 109.
[468] Halidi - Ömer Ferruh, *İslam Ülkelerinde Emperyalizm ve Askerleri,* 114.

çalışmış, özellikle eğitim yoluyla azınlık gruplarını devlete karşı provoke etmeyi amaçlayan çeşitli olumsuz faaliyetlerde bulunmuşlardır[469].

Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi, İşkodra vilayetinde de yabancı okulların varlığından söz edilebilir. Daha önce İşkodra Vilayeti Salnamelerinde gayrimüslimlere ait 13 mektep bulunduğu belirtilmişti. Bu mekteplerin yabancı mektepleri olup olmadığına dair kesin bir bilgi yoktu. Ancak farklı arşiv belgelerinden yararlanarak, yabancıların İşkodra vilayetindeki bazı mektepleri hakkında bilgi edinilmiştir. Örneğin, İşkodra'nın Parruça mahallesinde bir İtalyan mektebinin bulunduğu ve bu mektebin Rüştiye derecesinde olduğu tespit edilmiştir[470]. Ayrıca, İşkodra'da İtalya Devleti'ne ait bir iptidai mektebinin varlığı da belgelenmiştir[471]. İşkodra'da, Cizvit rahiplerinin idaresinde "Francisco Saverio" adıyla bir mektep mevcuttur[472]. Ayrıca, İşkodra merkezindeki Katolik mektebi, Avusturya ve İtalya'nın himayesinde olup, Cizvit ve Francisken rahiplerinin denetimindedir[473]. İşkodra'nın Berat Bala Mahallesi'nde, Serek Sokağında bir Latin Sanayi mektebinin varlığı olup Stimatine rahibelerinin denetimindedir[474]. Dıraç'ta da bir İtalyan mektebi bulunmaktadır[475]. Yabancı devletler, yalnızca mektepler açmakla kalmamış, aynı zamanda yetimhaneler de kurmuşlardır[476].

Bu belgeler ışığında, İşkodra vilayetindeki yabancı okulların neredeyse tamamının İtalya'nın denetiminde olduğu sonucuna varılmaktadır. Ancak bir arşiv belgesinden, İşkodra vilayetinde Avusturya ve İtalya'nın birçok mektep açtıkları ve bu ülkelerin, rekabet ederek Hıristiyan çocukları kendi mekteplerine devam etmeye teşvik ettikleri anlaşılmaktadır[477]. Bu belgenin verileri doğrultusunda, İşkodra vilayetinde yalnızca İtalyan mektepleri değil, Avusturya mektepleri de mevcut olup, her iki devlet arasında bir

[469] Nuhoğlu, "Osmanlı devleti'nde Alman Okulları ve Misyonerlik Faaliyetleri", 92; Ayrıca bkz. Muhammed Uğurlu, *Batılı Devletlerin Süryanilere Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri, Misyonerlik-Azınlık ve Yabancı Okullar*, ed. İbrahim Yılmazçelik (İstanbul: Kitabî Yayınları, 2024), 309-332.
[470] BOA, MF.MKT, 336/15; H. 22 Rebiyülevvel 1314/ M. 31 Ağustos 1896
[471] BOA, BEO, 2585/193829; H. 8 Safer 1323/ M. 14 Nisan 1905
[472] BOA, BEO, 822/61577; H. 23 Safer 1314/ M. 3 Ağustos 1896
[473] BOA, DH.ŞFR, 230/100; R. 20 Kanunuevvel 1314/ M. 1 Ocak 1899
[474] BOA, İ.AZN, 47/33; R. 10 Eylül 1318/ M. 23 Eylül 1902
[475] BOA, TFR.I.İŞ, 5/418; R. 18 Eylül 1320/ M. 1 Ekim 1904
[476] BOA, DH.MKT, 1211/33; H. 13 Şevval 1325/ M. 19 Kasım 1907; BOA, İ.AZN, 77/4; H. 8 Muharrem 1326/ M. 11 Şubat 1908
[477] BOA, A.MKT.MHM, 679/5; R. 29 Ağustos 1312/ M. 10 Eylül 1896

rekabetin yaşandığı gözlemlenmektedir. Ancak, belgelerdeki eksiklikler nedeniyle Avusturya mektepleri hakkında fazla bilgi edinilememektedir.

Osmanlı Devleti, bu kadar çok yabancı okulun açılmasının devlete karşı zararlı faaliyetler içerdiğinin farkındaydı. Bu nedenle, yabancı okullarının faaliyetlerini denetim altına alabilmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu alandaki en önemli düzenleme, 1 Eylül 1869 tarihinde kabul edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi olmuştur. Bu nizamnamenin 129. maddesi, özellikle yabancı okulların açılışını düzenlemeyi amaçlayan bir girişimle hazırlanmıştır. Maddenin, 1872 yılında yürürlüğe gireceği yabancı sefaretlere bildirilmiştir. II. Abdülhamit zamanında da çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Ancak o dönemin devlet koşulları, bu düzenlemelerin beklenen etkiyi yapmasının önünde bir engel teşkil etmiştir.[478].

Osmanlı Devleti, kendi topraklarında yabancılar tarafından okul, kilise gibi müesseselerin kurulmasının padişahın iznine bağlı olduğunu, misyonerlere izinsiz müessese açmalarına fırsat verilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, vilayet içinde izinli ve izinsiz olarak kurulmuş tüm müesseselerin hangi tarihlerde kurulduğu, ruhsatlarının olup olmadığı, ruhsatlı olanların ruhsat alım tarihlerinin bildirilmesi, ruhsatsız olarak inşa edilen yabancı müesseselerin sayısı ve kurulum tarihleri hakkında bilgi verilmesi talep etmiştir[479]. Başka bir belgeye göre ise İşkodra vilayetindeki mekteplerin bir kısmı ruhsatlı ve diğer kısmı ise ruhsatsız olarak faaliyet göstermektedir. Ruhsatsız okulların çoğunluğunun gayrimüslim halka ait olduğu ve bu okullara çeşitli yerlerde ruhsat verildiği belirtilmiştir. Özellikle Rum Ortodoks ve Katolik cemaatlerine ait ruhsatsız hiçbir okul kalmadığı halde, bazı okullar hala ruhsat almadan eğitim vermeye devam etmektedir. Bu durumun önüne geçilmesi için bir irade-i seniyye ile okulların ruhsat işlemlerinin hızlandırılması ve buraya da gerekli bilgilendirmelerin yapılması gerektiği ifade edilmiştir[480].

Belge, gayrimüslim okullarının yasal statülerinin belirlenmesi ve denetim altına alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Ruhsatsız okulların ruhsat almaları ve devletin eğitim alanındaki denetim yetkisini etkin bir şekilde kullanması gerekmektedir. Padişahın

[478] Nuhoğlu, "Osmanlı devleti'nde Alman Okulları ve Misyonerlik Faaliyetleri", 95.
[479] BOA, DH.MKT, 2531/23; H. 28 Cemaziyülevvel 1319/ M. 12 Eylül 1901
[480] BOA, MF.MKT, 391/56; H. 4 Zilkade 1315/ M. 27 Mart 1898

iradesine dayalı olarak, bu okullarla ilgili düzenlemelerin hızla yapılması ve gerekli bilgilendirmelerin sağlanması gerektiği belirtilmiştir.

Devlet, her ne kadar bu okulları denetim altında tutmak için çaba sarf etmişse de yabancı devletler tarafından açılan okulların genellikle devlet denetimi dışında olduğu ve ruhsatsız olarak faaliyet gösterdikleri gözlemlenmiştir. Örneğin, İşkodra'dan Dıraç'a giden bir papaz ve üç rahibe, Latin milleti kız çocukları için bir mektep açmaya teşebbüs etmiş ve bu durum İşkodra vilayetine bildirilmiştir. Ardından, onlara ruhsatsız okul açmalarının mümkün olmadığı ve ruhsat almaları gerektiği bildirilmiştir. Rahibelere, izinsiz mektep açılamayacağı belirtilmesine rağmen, kale içinde bulunan Latin kilisesi içinde bir kız mektebi açılmış ve burada altı öğrencinin eğitimine devam ettiği tespit edilmiştir[481].

Bir diğer örnek olarak, İşkodra'da ruhsatsız olan İtalya'ya ait bir mektep için, ruhsat alması adına bir buçuk aylık bir süre tanınmıştır. Ancak, bu sürenin ardından, ruhsatın alınması üç ay daha ertelenmiştir. Üç ay daha ek süre verilmesine rağmen mektebin hâlâ ruhsata bağlanmadığı görülmektedir. İtalya'nın mektebin kapatılmaması için devlete başvurması üzerine devlet yeni bir karar alana kadar ruhsatsız açılmış olan mekteplere müdahale edilmemesi yönünde bir emir vermiştir[482].

Ancak devlet, çoğunlukla iyi niyetli bir tutum sergilese de gerektiğinde daha sert bir yaklaşım sergileyebilmiştir. Bu bağlamda, okullar için gerekli izinler sağlanmadığı takdirde faaliyetlerinin durdurulmasına yönelik emir verdiği de tespit edilmiştir. Örneğin, Mirdita despotu, iki yıl önce Mirdita bölgesinin Kaşkut adlı yerleşim yerinde 500-600 lira masrafla inşa ettirdiği oldukça iyi bir mektep için Osmanlı hükümetinden izin talep ettiğini bildirmiştir. Bu okulda yaklaşık 20 öğrenci kayıtlı olup, İtalyanca dersler verilmektedir. Okulun öğretmenliğine ise Mirditalı Rumarini adlı bir kişi atanmıştır. Ancak okulun inşası ve açılmasıyla ilgili resmi bir belge bulunmamaktadır ve bu durum kaymakamlık tarafından soruşturulması gereken bir konu olarak belirtilmiştir. Belgede, okulun açılışı ve faaliyetleri için gerekli belgeler ve izinler temin edilmezse, okulun

[481] BOA, HR.TH, 104/43; H. 17 Cemaziyülevvel 1308/ M. 29 Aralık 1890
[482] BOA, BEO, 7/482; H. 21 Şevval 1309/ M. 19 Mayıs 1892

faaliyetlerinin durdurulması gerektiği vurgulanmıştır. Bu durumda, okulun öğretim faaliyetlerinin yasaklanacağı ve okulun kapatılacağı belirtilmiştir[483].

Bir diğer örnekte ise İtalyanlar, Dıraç'ta izinsiz olarak bir kız mektebi açmak için Dıraçlı Recep'in hanesini yıllık 40 Fransız altını kira bedeliyle kiralamışlardır. Yapılan araştırmalar sonucunda, söz konusu mektep için bir öğretmen getirecekleri anlaşılmış ve öğretmenlerin eşya taşımaya başladığı bilgisi devlete ulaşmıştır. Ancak Osmanlı yönetimi, okulun açılmasına ve özellikle okul için taşınan eşyaların ve öğrencilerin mektebe girişine izin vermemiştir. Hükümet, okulun faaliyetlerini denetlemek ve engellemek amacıyla polis gücü kullanarak okula polis yerleştirmiştir. Böylece, devlet, okulun izinsiz açılmasına ve taşınan eşyaların okula girmesine engel olmuştur[484].

Yabancı devletlerin eğitim aracılığıyla gelecekte destekçi kazanmaya yönelik faaliyetlerde bulundukları da gözlemlenmektedir. Örneğin, Dıraç mutasarrıflığından alınan cevabnâmede, Dıraç'ta bulunan İtalya mektebinin, biri erkek, diğeri kız öğrencilere yönelik olmak üzere dört yıl önce resmi izinle açıldığı belirtilmiştir. Bu okul, rüştiye derecesinde olup, öğrencileri yerli Rum milletindendir. Mektebin bu seneye ait programında, yıl boyunca Eylül ayı başından itibaren Dıraç'ta ticaretle uğraşan çıraklara ve gündüz işlerle meşgul olan fakirlere kitaplar, kırtasiye malzemeleri ve diğer gerekli araç gereçlerin ücretsiz olarak verileceği ve geceleri saat birden ikiye kadar ders verileceği ifade edilmiştir. Bu düzenleme, İşkodra vilayetinden gönderilen tahriratla bildirilmiş ve Osmanlı tebaası olan yerli halk, esnaf çırakları ve fakirler için ücretsiz eğitim imkânının sağlandığı belirtilmiştir. İtalyan mektebinin amacı, öğrencilerin sadece okuma, yazma ve dil öğrenmelerinin ötesinde, aynı zamanda ileride destekleyici bir taban oluşturulması amacıyla eğitilmelerinin istendiği ifade edilmiştir[485].

C. Mektep İnşa ve Onarım Faaliyetlerinden Örnekler

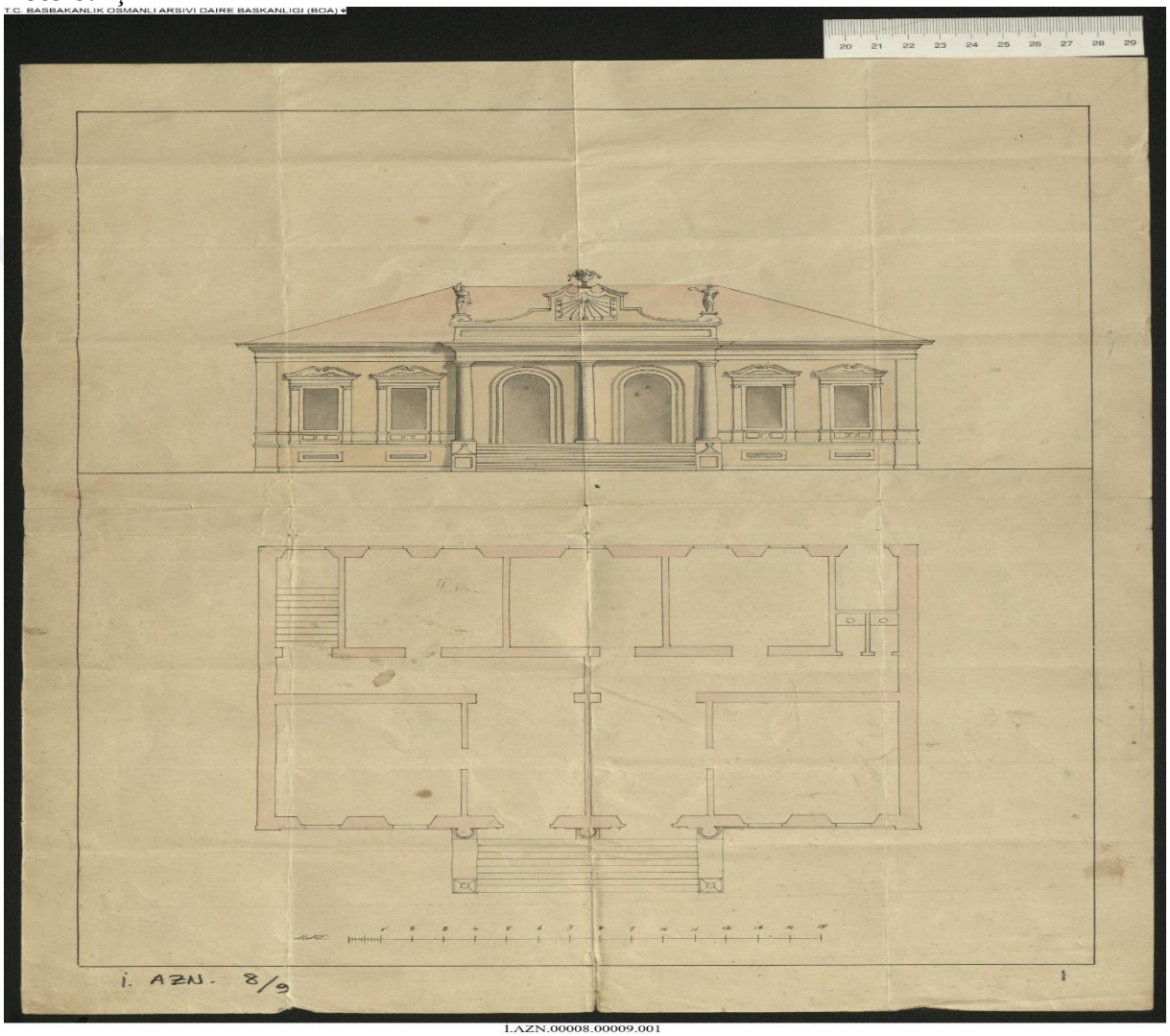
1. Filip Provikin'in İşkodra'da Rum Cemaatine Mektep İnşası Projesi

Rum Patrikliği, İşkodra'da Rum cemaatinin kız ve erkek çocukları için bir mektep açılmasına yönelik ruhsat talebinde bulunmaktadır. Mektep, uzunluğuna 21, genişliğine 15 ve derinliğine 7 metre ölçülerinde olup, kargir olarak inşa edilecektir. Mektebin

[483] BOA, TFR.I.İŞ, 3/241; R. 29 Eylül 1319/ M. 12 Ekim 1903
[484] BOA, DH.ŞFR, 355/20; R. 22 Eylül 1321/ M. 5 Ekim 1905
[485] BOA, DH.MKT, 2618/18; H. 25 Recep 1326/ M. 23 Ağustos 1908

masrafı 50.000 kuruş olup, bu bedel Filip Provikin tarafından karşılanacaktır. Rum cemaatinin 15 hanede yaklaşık 60 kişilik bir nüfusa sahip olduğu belirtilmekte olup, Filip, ahaliden itibarlı bir kişidir ve mektebi kendi evinin bahçesinde inşa edecektir. Yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir engel görülmemiş ve Bâb-ı Âli tarafından mektebin açılmasına onay verilmiştir[486].

Foto 6: İşkodra'da Rum Mektebi

2. Tiran'da Rum Mektebi

Tiran'da Rum cemaatinin 205 evi bulunmakta olup, toplam nüfusları 948 kişiden oluşmaktadır. Kendi mektepleri harabe durumda olduğundan, Tiran'daki Rum kilisesinin bahçesinde erkek ve kız öğrencilere yönelik iki katlı bir ek bina yapılması için Rum

[486] BOA, İ.AZN, 8/9; ŞD, 2619/7; H. 26 Cemaziyülevvel 1311/ M. 5 Aralık 1893

Metropolitliği tarafından bir dilekçe sunulmuştur. Mektep, en ve boyu 15'er, yüksekliği ise 10 metre ölçülerinde olup, inşa masrafları olan 300 lirayı Kilise karşılayacaktır. Devlet, mektebin inşasına onay vermiştir[487].

3. Kavaya'da Rum İnas Mektebi

Kavaya'da 325 Rum hanesi mevcut olup, Rumlar toplam 510 kişilik bir nüfusa sahiptir. Kavaya kasabası merkezinde Rum erkek mektebi vardır. Mektebe bitişik ve Rum cemaatine ait arsa üzerine gelir elde etmek için bir ev inşasına başlamışlardır. Ancak bu başlanılmış olan evi kız mektebine dönüştürebilmek için Rum Patrikliğin tarafından dilekçe sunulmuştur. Mektebin inşası için 7000 kuruş kilise tarafından karşılanacaktır, 3000 kuruş ise eksiktir. Verilen dilekçeye devletçe gelen cevapta kız mektebine dönüştürülmesinde herhangi bir sakınca bulunmadığı, ancak mektep harcamaları için hiç kimseden zorla para alınmaması ve belirtilen ölçü ve şartlara uyulmak şartıyla inşa edilebileceği bildirilmiştir[488].

4. İşkodra'da Latin Sanayi Mektebi

İşkodra'nın Berat Bala Mahallesi'nden Serek Sokağında bulunan Latin Sanayi Mektebi'nin genişletilmesine yönelik olarak mektep müdiresi tarafından yapılan başvuru üzerine gerçekleştirilen inceleme, İşkodra vilayetinden Maarif Nezaretine iletilen yazı ve ders programı ile birlikte Dahiliye Nezaretinin de onayı alındıktan sonra, 1320 tarihli ve 561 numaralı onay yazısıyla, Devlet Şurası'na gönderildi. Bu yazının içeriği ve ilgili belgeler, Divan-ı Hümayun kaleminden yazılan der-kenar ile birlikte Mülkiye Dairesi tarafından da incelendi.

İsteklerde belirtilen bilgilere göre, 45 yıl önce Latin Cemaatinin bir sıbyan mektebi olan bu bina, son 30 yıldır Stimatine Rahibeleri tarafından Sanayi Mektebi olarak kullanılmaktadır. Ancak binanın mevcut durumu, talebelerin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalmış ve bu nedenle mektebin genişletilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu mektep daha önce resmi izin alınmadan açılmış ve şu anda üç derslikte 260 öğrenci, bir müdire ve 12 öğretmenle birlikte faaliyet göstermektedir. Öğretmenlerden beşi İtalyan vatandaşı ve resmi diplomaya sahipken, yedisi Osmanlı tebaasından olup, diplomaları

[487] BOA, İ.AZN, 13/19; H. 12 Ramazan 1312/ M. 9 Mart 1895
[488] BOA, DH.MKT, 956/30; H. 8 Rebiyülevvel 1323/ M. 13 Mayıs 1905

bulunmamaktadır. Okul 4 sınıfa bölünmüş olup, eğitimde kadınlara yönelik çalışmalar da yapılmaktadır. Okulun tahmini masraflarının 20.000 kuruş civarında olacağı ve bu meblağın Latin Cemaatinin desteğiyle karşılanacağı anlaşılmaktadır. Bu tür özel okullara ilgili hükümlere tamamen uyulmak kaydıyla, devlet tarafından genişletilme izni verildiği anlaşılmaktadır[489].

5. İşkodra'da Yetimhane ve Sanayi Mektebi

Latin Ser-Piskopos, İşkodra'da bir yetimhane ve bir sanayi mektebinin açılması için ruhsat talebinde bulunmuştur. Her iki kuruma da 35'er çocuk kabul edilecektir. Masraflar, kısmen ruhbanlar tarafından, kısmen de hayrat amacıyla sağlanan akçayla karşılanacaktır. Devlet, yetimhane ve sanayi mektebinin açılmasına izin vermiştir[490].

D. Yabancı Mekteplere Karşı Devletin Tutumu

Osmanlı Devleti, gayrimüslim okullarının potansiyel tehlikelerinin farkına vararak eğitim alanında çeşitli düzenlemelere gitmiştir. 1838 yılında ilk rüştiye mektepleri açılmış ve devlet, rüştiye mekteplerinin sayısını arttırmaya başlamıştır. Ancak, idadi ve sultani mekteplerinin açılması ileriki bir tarihe bırakılmıştır. İdadi mekteplerinde ise Müslüman ve gayrimüslim arasında herhangi bir ayrım yapılmadan her iki topluma da eğitim verilebilecekti[491]. İdadiler, lise seviyesinde açılıp, yüksekokullara öğrenci yetiştirilmesi amacıyla kurulacaktı[492]. 1850 yılında İstanbul'da açılan ilk Dârülmaârif, 1873 yılında İdadiye'ye dönüştürülerek, ilk sivil idadi mektebi oluşturulmuştur. Ardından, farklı tarihlerde yeni idadi mektepleri açılmış ve 1876 yılı itibarıyla İstanbul'da toplamda 7 idadi mektebi faaliyete geçmiştir[493]. Bu gelişmeler, Osmanlı'da eğitim sisteminin modernleşmeye yönelik önemli adımlar attığını ve taşrada da eğitimdeki reformların uygulamaya konduğunu göstermektedir. Taşra bölgesinde ilk idadi mektepleri, Yanya vilayetine bağlı Tırhala sancağı ve Yenişehir'de kurulmuştur. Yanya'daki gayrimüslim okullarının yoğunluğu, idadi mektebinin ilk olarak burada açılmasına neden olmuştur. Ancak, idadi mekteplerinin Osmanlı genelinde yaygınlaşması özellikle 1884 yılından sonra başlamıştır. İdadiler, Sultan II. Abdülhamid döneminde daha geniş bir şekilde

[489] BOA, İ.AZN, 47/33; R. 10 Eylül 1318/ M. 23 Eylül 1902; BOA, MF.MKT, 568/7; H. 20 Cemaziyülahır 1320/ M. 24 Eylül 1902
[490] BOA, İ.AZN, 77/4; H. 8 Muharrem 1326/ M. 11 Şubat 1908
[491] İlkay Erken, "İşkodra Vilayetinde İdadiler (1889-1912)", *History Studies* 12/4 (2020), 1784.
[492] Cemil Öztürk, "İdâdî", *T.D.V İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2000), 21/464.
[493] Erken, "İşkodra Vilayetinde İdadiler (1889-1912)", 1785.

yaygınlaştırılmıştır. Fakat idadi mekteplerinin inşaat masrafları, görevli personel ve öğretmen maaşları ile diğer giderler, vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacaktı[494].

İşkodra vilayeti, bulunduğu coğrafi konum nedeniyle büyük öneme sahipti. Zira vilayetteki gayrimüslim okullarının varlığı belirleyici bir faktördü. Yukarıda da görüldüğü gibi, yabancı okulların sayısı o kadar fazlaydı ki, İtalya ve Avusturya arasında bir rekabet durumu söz konusu olmuştur. İşkodra'da bir idadi mektebi açılması, siyasi bir gereklilik halini almıştır. İşkodra'da rüştiye muallimi olan Davut Efendi, 1864 yılından itibaren İşkodra'da bir idadiye ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Ancak bu talep, Meclis-i Valâ'da görüşülmüş, İstanbul'da henüz açılmayan idadi mektepleri taşra bölgelerinde açılmaya başlandığında bu konunun yeniden değerlendirileceği belirtilerek olumlu karşılanmamıştır[495].

İşkodra Valisi, 1889 yılında Sadarete yazdığı yazıda, vilayetteki eğitim durumunu aktararak, daha önce de İşkodra'da bir idadi mektebi açılması talebinde bulunulduğunu belirtmiştir. Ancak, vilayetin maarif gelirlerinin yetersiz olması nedeniyle, Maarif Nezareti bu talebi olumsuz değerlendirmiştir. Vali, eğer yalnızca masraflar nedeniyle İşkodra'da bir idadi mektebi açılmazsa, bu durumun ileride büyük sorunlara yol açacağını bir kez daha vurgulamıştır. Ayrıca, Cizvitlerin vilayette çok sayıda okul açtığına da değinmiştir. Buna karşılık, İtalya Konsolosunun faaliyetlerine de dikkat çekerek, İşkodra'da yabancı okullarla rekabet edebilecek bir idadi mektebinin açılması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü eğer idadi mektebi açılmazsa, Müslüman ve gayrimüslim çocukların bu yabancı okullara gitmek zorunda kalacakları belirtilmiştir. Valinin bu ifadeleri Maarif Nezaretine iletilmiş, ancak gelen cevapta, hem vilayetin bütçesinin yetersiz olduğu hem de Nezaretin bütçesinin uygun olmadığı belirtilerek, idadi mektebi yerine rüştiye mektebinin eksikliklerinin giderilmesi tavsiye edilmiştir. Böylece, yabancı okullara karşı rüştiye mektebinin eksikliklerini tamamlayarak mücadele edilmesi düşünülmüştür[496].

İdadilerin açılmayacağı anlaşılınca, 1892 yılında Katolik papazların İslam ahalisine yönelik ifsat faaliyetleri ve olası zararlarının önlenmesi amacıyla, İşkodra, Leş ve Tuz

[494] Erken, "İşkodra Vilayetinde İdadiler (1889-1912)", 1785.
[495] Erken, "İşkodra Vilayetinde İdadiler (1889-1912)", 1787.
[496] Erken, "İşkodra Vilayetinde İdadiler (1889-1912)", 1788.

kazalarının Mirdita ve Malisiyelere komşu bölgelerindeki fakir halk için 10 adet İslam iptidaiye mektebinin bir an önce açılması talep edilmiştir. Bu 10 mektebin inşa masraflarının toplamı 27.900 kuruş, öğretmen maaşlarının ise aylık 120 kuruş ve yıllık toplamda 14.400 kuruş olduğu belirtilmiştir. Bu sefer Bâb-ı Âli'den bu taleple ilgili olumlu bir yanıt alındığı anlaşılmaktadır[497].

İşkodra vilayetinde bulunan Müslüman okullarına dair bilgilere, İşkodra vilayeti salnamelerinden ulaşma imkânı elde edilmiştir.

Tablo 20: İşkodra Vilayetinde Müslüman Mektepleri (H. 1310/ M. 1892-1893)[498]

Kaza	**Nahiye ve Cibal**	**Medrese**	**İslam Mektebi**
İŞKODRA SANCAĞI			
Nefs-i İşkodra		2	17
	Boyana Kenarı Nahiyesi		2
	Dağ Kenarı Nahiyesi		4
	Drin Kenarı Nahiyesi		2
	Karanya Nahiyesi		4
	İşkodra Cebelleri Toplam		11
Tuz Kazası			4[499]
Leş Kazası			2
	Leş Malisiyası Nahiyesi		
Akçahisar Kazası			5[500]
Puka Kazası	Kabaş Bayrağı		
	İkbal Bayrağı		1
	Keret? Bayrağı		1
	Puka Bayrağı		1
	Berişa Bayrağı		
	Karacadağ Bayrağı		1[501]
Mirdita Kazası	Oroş Bayrağı		
	Dibr? Bayrağı		
	Fan Bayrağı		
	Koşnan Bayrağı		
	İspeç Bayrağı		
İşkodra Sancağı Toplam		**2**	**55**

[497] BOA, İ.MF, 1/3; H. 11 Muharrem 1310/ M. 5 Ağustos 1892
[498] İ.V.S, H. 1310/ M. 1892, 65-128
[499] Mekteplerin hangi mezhebe ait olduğu yazılmadığından aksi ispatlayıncaya kadar İslam Mektebi olarak sayılacaktır.
[500] 1 Rüştiye, 4 İptidai Mektebi; Mekteplerin hangi mezhebe ait olduğu yazılmadığından aksi ispatlayıncaya kadar İslam Mektebi olarak sayılacaktır.
[501] Mektebin hangi mezhebe ait olduğu yazılmadığından aksi ispatlayıncaya kadar İslam Mektebi olarak sayılacaktır.

DIRAÇ SANCAĞI			
Nefs-i Dıraç		1	3[502]
Tiran Kazası		1	14[503]
Kavaya Kazası		1	11[504]
Şiyak Kazası			9
Dıraç Sancağı Toplam		**3**	**37**
Vilayet Toplam		**5**	**92**

H. 1310/ M. 1892-1893 yılına ait İşkodra Salnamesi verilerine göre, İşkodra vilayetinde toplamda 97 okul tespit edilmiştir. Bu okullardan 92'si mektep, 5'i ise medrese olarak kaydedilmiştir. Medreseler, İşkodra sancağına bağlı Nefs-i İşkodra'da 2, Dıraç sancağında ise 3 adet bulunmaktadır. Mekteplerin 55'i İşkodra sancağında, 37'si ise Dıraç sancağında yer almaktadır. Mektepler konusunda İşkodra sancağı ilk sırada yer alırken, medreseler konusunda Dıraç sancağı önde gelmektedir. 92 mektepten 33'ünün türü belirli bir şekilde kaydedilmişken, 59'unun ise hangi türde olduğu hakkında bilgi verilmemiştir. Belirtilen 33 mektepten 27'si ilkokul (iptidai mektebi), 4'ü ortaokul (rüştiye mektebi), 1'i sıbyan mektebi ve 1'i ise kız okulu (inas mektebi) olarak kaydedilmiştir. Nefs-i İşkodra, 17 mektep ile en fazla mektebe sahip olup birinci sırayı alırken, 14 mektep ile Tiran kazası ikinci sırada yer almaktadır. Kavaya kazası ise 11 mektep ile üçüncü sırada bulunmaktadır. Diğer kazalar sırasıyla 11 mektep ile İşkodra Cebelleri, 9 mektep ile Şiyak kazası, 5 mektep ile Akçahisar kazası, 4'er mektep ile Tuz kazası, Karanya nahiyesi ve Drin Kenarı Nahiyesi olarak sıralanmıştır. Diğer kazalar ise 4'ün altında mektebe sahiptir.

Şiyak kazası, salnamede 9 mektep ile kaydedilmişken, Mektubi Kalemine ait bir belgeden, Şiyak kazasında 10 mektebin açıldığı ve toplamda 507 öğrencisi bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, bölgede açılan okulların takdirle karşılandığını ve gazetelerde ilan edildiğini göstermektedir[505]. Yaklaşık on yıl sonra, İşkodra vilayetinde kaç adet Müslim okulunun bulunduğunu ve bu okulların hangi türlere ait olduklarını gösteren bir belgeye rastlanmıştır.

[502] 1 Rüştiye, 1 İnas, 1 Sıbyan Mektebi.
[503] 1 Rüştiye, 13 İptidaiye.
[504] 1 Rüştiye, 10 İptidaiye.
[505] BOA, MF.MKT, 172/13; H. 3 Zilhicce 1310/ M. 18 Haziran 1893

Tablo 21: İşkodra Vilayetindeki Rüştiye ve İptidaiye Mekteplerinin Yeri ve Sayısı[506]

Kaza İsimleri	**Mekteplerin Sayısı**	
	İptidaiye	**Rüştiye**
İşkodra Kazası	53	1
Tuz Kazası	5	
Puka Kazası	10	
Leş Kazası	3	
Akçahisar Kazası	9	1
İşkodra Sancağı Yekûn	**80**	**2**
Dıraç Kazası	5	1
Tirana Kazası	12	1
Kavaya Kazası	4	1
Şiyak Kazası	8	
Dıraç Sancağı Yekûn	**29**	**3**
Vilayet Yekûn	**109**	**5**

H. 1310/ M. 1892-1893 Salnamesi ile karşılaştırıldığında, yaklaşık on yıl sonra İşkodra vilayetinde toplam 92 mektep varken, bu süre zarfında 114 mektebin varlığı söz konusu olmuştur. Bu da vilayette 22 yeni mektebin açıldığı anlamına gelmektedir. İşkodra sancağında 55 mektepten 82 mektebe çıkılarak 27 yeni mektebin açıldığı görülmektedir. Dıraç sancağı ise 37 mektepten 32 mektebe düşerek 5 mektebini kaybetmiştir. 114 mektepten 109'u iptidaiye mektebi iken, 5'i rüştiye mektebidir. Rüştiye mekteplerinden 2'sinin İşkodra sancağında ve 3'ünün ise Dıraç sancağında olduğu kayda geçirilmiştir.

Mekteplerin arttığı bölgeler incelendiğinde, İşkodra kazası Cebelleriyle birlikte 10 yıl önce 40 mektep varken, 10 yıl sonra 54 mektep bulunmakta olup, bunların 53'ü iptidaiye mektebi, 1'i ise rüştiye mektebi olup toplam 14 yeni mektebin açıldığı kaydedilmiştir. Bu da 10 yıl içinde bu kadar mektebin açılmasının, devletin İşkodra vilayetine verdiği önemin bir göstergesi olarak anlaşılmaktadır. Puka kazasında 4 mektep varken, bu sayı 10'a ulaşmış ve 6 yeni mektep açılmıştır. Akçahisar kazasında 5 mektep varken, 10 mektebe ulaşılmış ve bunlardan birinin rüştiye derecesinde olduğu, böylece 5 yeni mektebin açıldığı görülmektedir. Dıraç kazasında ise 3 mektepten 6 mektebe çıkılmış ve bunlardan biri rüştiye derecesindedir. Burada da 3 yeni mektep açıldığı kaydedilmiştir. Tuz kazası ve Leş kazasının her birinde 1'er yeni mektep açılmıştır.

[506] BOA, TFR.I.UM, 1/12; R. 5 Kanunuevvel 1318/ M. 18 Aralık 1902

On yıl içinde en fazla mektep kaybı yaşayan kaza Kavaya kazasıdır; 11 mektepten 5 mektebe düşerek, 6 mektebin kaybına uğradığı görülmektedir. 5 mektepten biri rüştiye derecesindedir. Tiran ve Şiyak kazasında ise her birinde 1'er mektep kaybı yaşandığı tespit edilmiştir. Tiran kazasında bir rüştiye mektebin varlığı söz konusudur.

1 Eylül 1903 tarihinde Dıraç'ta bir idadinin açıldığı ve açılışının, Dıraç mutasarrıflığının resmi açılışıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır[507]. Dıraç'ta bir idadinin açılmasından sonra, İşkodra Maarif Müdürlüğü, İşkodra'da Dıraç'a kıyasla daha fazla öğrenci bulunduğunu ve Dıraç idadisinde 56 öğrenci bulunurken, İşkodra rüştiyesinde ise 84 öğrenci olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, İşkodra'nın nüfusu Dıraç'tan daha fazla olup, gayrimüslim ve yabancı okullarının sayısının fazla olduğu da ifade edilmiştir. Bu sebeplerle, Dıraç idadisinin İşkodra'ya taşınmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür. Ancak Maarif Nezareti tarafından yapılan açıklamada, Dıraç halkının maarif için ödediği vergilerin önemli bir kısmının Dıraç Sancağının maarif giderlerine katkı sağladığı, buna karşın İşkodra Maarif Müdürlüğü'nün bütçesinde 214.500 kuruşluk bir açık olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle Dıraç idadisinin İşkodra'ya taşınmayacağı bildirilmiştir[508].

İşkodra vilayetindeki iptidaiye ve rüştiye mekteplerinin sayısını artırma çabalarına rağmen, yabancı okullara karşı yeterli mücadele yapılamadığı sürekli olarak İşkodra Valiliği tarafından dile getirilmiştir. Valilik, yabancı devletlerin faaliyetleri konusunda merkezi sürekli bilgilendirerek, bu okullara karşı tedbir alınması gerektiğini bildirmiştir. Örneğin, 1905 yılında İtalya Devleti, iptidai mektebi yanı sıra bir sanayi okulu açma girişiminde bulunmuştur. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti, bir an önce İşkodra'da hem İslam hem de Hristiyan çocukları için bir Daru's-Sanayi açılması gerektiğini ifade etmiş ve bu mektebinin maliyetinin 100.000 kuruş olduğunu belirtmiştir[509].

Yine 1907 yılında, İşkodra Valiliği, yabancıların faaliyetlerine ilişkin olarak Merkeze şu bilgiyi iletmiştir: Ecnebi ruhban cemiyetleri, İşkodra vilayetinde birçok mektep açmışlardır. Bu cemiyetler, köylerden fakir çocukları alarak İşkodra'daki rahip mekteplerinde okutmakta, mezuniyet sonrası bu çocukları ruhani memur olarak köylerine geri göndermektedirler. Bu çocuklar, gittikleri köylerde birçok Müslümanı

[507] Erken, "İşkodra Vilayetinde İdadiler (1889-1912)", 1797.
[508] Erken, "İşkodra Vilayetinde İdadiler (1889-1912)", 1798-1799.
[509] BOA, BEO, 2585/193829; H. 8 Safer 1323/ M. 14 Nisan 1905

etkilemişlerdir. Durum, yalnızca köylerle sınırlı kalmayıp, kasabalara da hızla yayılmakta ve Müslüman köylerinde Hristiyanlık ile rekabet oluşturulmaktadır. Bu ruhban cemiyetleri, yaydıkları fesatlarla köylerde kökleşmekte ve eğer önlem alınmazsa tehlikeli bir hale gelebileceklerdir. Buna karşı bir tedbir olarak, padişahın, köylerdeki fakir çocukların iaşe ve dini ihtiyaçlarını karşılayarak onları eğitip köylerine geri göndermeleri gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, zayıf durumdaki Müslümanlara dini eğitim vermek için İşkodra Merkezinde bir Darü'l-Muallim okulunun kurulması gerektiği belirtilmiş ve bu tedbirin, yabancı ruhbanlarının fesat faaliyetlerini engelleyebileceği öngörülmüştür[510].

Devlet tarafından İşkodra vilayetine teftiş amacıyla gönderilen Eşref Edip, bu yabancı okulların tehlikelerini gözlemlemiş ve üzülerek yazısında şu ifadeleri kullanmıştır: "*İtalyanların ve Macarların bir hayli mektebi bulunmaktadır. Hamdolsun, Müslümanlar çocuklarını bu mekteplere göndermemişlerdir. Bundan sonra da göndermemeleri, hükümetimizin burada yeterli sayıda mektep açmasına bağlıdır*". Ancak Eşref Edip, bir konuda derin bir üzüntü duymuş ve şu durumu yazmıştır: İşkodra'da, Nikola veledi Mehmet, Maria binti Ali gibi isimlere rastladığını belirtmiştir. Bu durumu araştırarak şu şekilde açıklamıştır: "*İtalya hükümeti ve Papa, İşkodra'ya papazlar göndermiş, dağlar arasında kiliseler inşa etmişlerdir. Neşretmek istedikleri öğretileri yaymaktan çekinmemişlerdir. Burada Hıristiyanlığı yaymışlardır*". Eşref Edip, bu Nikola b. Mehmetler gibi yakın dönemde Hıristiyanlığa geçmiş Müslüman evlatlar olduğunu üzüntüyle ifade etmiş ve yabancı mekteplerin tehlikelerini vurgulayarak bu durumu dile getirmiştir[511].

1909 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nde birçok vilayet ve hatta kaza merkezlerinde idadiler bulunmasına rağmen, İşkodra Valiliğinin ısrarlarına rağmen hala bir idadi açılmamıştır. Ancak bu yıl itibarıyla, İşkodra'da bir idadi açılmaya başlandığı görülmektedir[512]. Fakat İşkodra vilayetinde idadinin mali sorunlar nedeniyle bu kadar geç açılması, beklenen faydaların tam olarak sağlanamadığını düşündürmektedir[513].

[510] BOA, Y.MTV, 302/216; H. 28 Şaban 1325/ M. 6 Ekim 1907
[511] Eşref Edib, "İşkodra'dan Mekâtip (Mektuplar)", *Sırat-ı Müstakim* (1327), blm. VII / 160, 62.
[512] Erken, "İşkodra Vilayetinde İdadiler (1889-1912)", 1792.
[513] Erken, "İşkodra Vilayetinde İdadiler (1889-1912)", 1806.

E. Gayrimüslim Mekteplerde Osmanlıca Dilinin Zorunlu Hale Getirilmesi

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıla kadar farklı toplumsal unsurlarını *"millet sistemi"* çerçevesinde sorunsuz bir şekilde yönetebilmişti. Ancak XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Fransa'da ortaya çıkan eşitlik, hürriyet ve milliyetçilik gibi ilkeler, çok uluslu devletler yerine milli devletlerin ön plana çıkmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti, çok uluslu bir yapı olduğundan, bu çeşitliliği bir arada tutabilmek için *"Osmanlı kimliği"* oluşturma çabalarına girmiştir. 1839 yılında yayımlanan Tanzimat Fermanı, *"ehl-i İslam ve milel-i sâirenin"* yani Osmanlı Devleti'nde dinine bakılmaksızın yaşayan tüm toplulukların mal güvenliği ve namusunun korunacağı, kanunda eşitlik ilkesinin vurgulandığı bir dönemi başlatmıştır. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile de tüm toplum, devlet hizmetlerine ve okullarına ayrım yapılmadan kabul edilecektir. 1876'da kabul edilen Kanuni Esasî'nin 8. maddesinde, *"Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkes, hangi din ve mezhepten olursa olsun, istisnasız Osmanlı tabir olunur"* şeklinde bir ifade yer almıştır. Tanzimat dönemine kadar gayrimüslim cemaatlere dil konusunda herhangi bir müdahalede bulunmayan Osmanlı Devleti, Tanzimat ile birlikte devlet dairelerinde görev alabilmek ve devlet okullarında eğitim görebilmek için gayrimüslimlerin Türkçe dilini iyi bir şekilde öğrenmelerini zorunlu hale getirmiştir[514].

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim okullarında Türkçe dersinin, 1869 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile yapılan düzenlemelerle müfredata dâhil olduğu görülmektedir. Kanun-ı Esasînin 18. maddesinde, tebaa-i Osmaniye'nin devlet hizmetlerinde istihdam edilebilmeleri için, devletin resmi dili olan Türkçeyi bilmeleri şarttır ifadesi vurgulanmıştır[515].

İşkodra vilayetindeki Osmanlıca ile ilgili olarak, belgeler eksik olduğundan kesin bir tarih belirlenememekle birlikte, 1876 yılına ait bir arşiv belgesine göre, Tiranda bulunan Rum sıbyan mektebinde Osmanlıca dersinin verildiği tespit edilmiştir[516]. 1896 yılına ait bir başka arşiv belgesine göre, gayrimüslim okullarında Osmanlıca öğretmeni ataması yapılması gerektiği devlet tarafından bildirilmiştir. Hatta bir Katolik okulunda Osmanlıca

[514] Muttalip Şimşek, "Osmanlı Devleti'nde Türkçe'nin Gayrimüslim Okullarında Mecburi Hale Getirilmesi ve Uygulanması", *OTAM* 43 (2018), 200-202.
[515] Şimşek, "Osmanlı Devleti'nde Türkçe'nin Gayrimüslim Okullarında Mecburi Hale Getirilmesi ve Uygulanması", 203.
[516] BOA, MF.MKT, 38/26; H. 27 Cemaziyülevvel 1293/ M. 20 Haziran 1876

öğretmeni bulunduğu kaydedilmiştir[517]. Aynı yıla ait bir başka arşiv belgesinde ise, İşkodra kasabasının Parruça mahallesinde, İtalya tarafından açılan mekteplerde Osmanlıca dersinin zorunlu hale getirilmesi ve ayrıca bir Osmanlıca öğretmeni atanması gerektiği ifade edilmiştir. Bu çerçevede, Ali Rıza Efendi'nin 150 kuruş maaşla Osmanlıca öğretmeni olarak atanması talep edilmiştir. Devlet tarafından gelen yanıtta ise, Osmanlıca derslerinin okutulması ve görevli öğretmenin atanması gerektiği vurgulanmıştır[518].

1897 yılında İşkodra Francisken Katolik Mektebinde Osmanlı Dili dersi verilmektedir[519]. 1899 yılında ise İşkodra'daki Cizvit Francesco Mektebinin Osmanlı Dili muallimliğine İsmail İsmet Efendi atanmıştır. 21 yaşında olan İsmail İsmet Efendi'nin ana dili Rumca olup, Arnavutça, Türkçe, İtalyanca ve Fransızca dillerini bilmektedir[520]. 1900 yılında ise İşkodra Cizvit Mektebinde Osmanlı Dili muallimliğine, İşkodra Maarif İdaresi Kâtibi Feyzi Efendi atanmıştır[521].

Tablo 22: Rumeli'de gayrimüslim okullarının öğrencilerine verilecek kitaplar[522].

Vilayet	**Kamus-ı Türkî Adet**	**Memalik-i Şahanenin Tarih ve Coğrafya Lügat-ı Adet**	**Hoca-i Lisan-ı Osman-i Adet**	**Mükemmel Osmanlı Lügat-ı Adet**	**Yekûn**
Selanik Vilayeti	17	8	35	23	**83**
Manastır Vilayeti	3	4	22	7	**36**
Edirne Vilayeti	5	4	16	7	**32**
İşkodra Vilayeti	1	1	1	1	**4**
Kosova Vilayeti	0	2	5	2	**9**
Yanya Vilayeti	3	1	1	0	**5**
Yekûn	**29**	**20**	**80**	**40**	**169**

Tabloda görüldüğü üzere, gayrimüslim mekteplerinde Osmanlıcanın yaygınlaşmasını teşvik etmek amacıyla, Rumeli'de en fazla kitap gönderilen ve Osmanlıca öğretmeni ihtiyacı duyulan vilayet, 83 rakamıyla ilk sırada yer alan Selanik vilayetidir. İkinci sırada, 36 rakamıyla Manastır vilayeti, üçüncü sırada ise 32 rakamıyla Edirne vilayeti bulunmaktadır. İşkodra, Kosova ve Yanya vilayetleri ise 10'un altında bir rakama

[517] BOA, MF.MKT, 307/25; H. 5 Şevval 1313/ M. 20 Mart 1896
[518] BOA, MF.MKT, 332/63; H. 26 Cemaziyülevvel 1314/ M. 2 Kasım 1896
[519] BOA, MF.MKT, 356/4; MF.MKT, 356/53; H. 18 Şevval 1314/ M. 22 Mart 1897
[520] BOA, MF.MKT, 335/33; R. 31 Temmuz 1315/ M. 12 Ağustos 1899
[521] BOA, MF.MKT, 505/20; H. 22 Muharrem 1318/ M. 22 Mayıs 1900
[522] BOA, MF.MKT, 721/49; H. 1321/ M. 1903-1904

sahiptir. Diğer vilayetlerde hem kitaplar hem de Osmanlıca öğretmenliği açısından rakamlar yüksek iken, İşkodra vilayetinde bu rakamlar oldukça düşüktür.

Bazı gayrimüslim cemaat reislerinin imkanlar dahilinde Türkçe öğretmeni görevlendirmeye başladığı ve devletin de bu hareketlerinden dolayı ödüllendirdiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Padre Fişta, İşkodra Frances'ken Mektebi Müdürü olup, diğer ruhbanlardan farklı olarak propaganda ve entrikalardan uzak durmuş, mektepte Osmanlıcanın okutulması konusunda herhangi bir talep olmaksızın Osmanlıcayı kendi insiyatifiyle kabul etmiştir. Bu olumlu tutumu ve gösterdiği çabalar nedeniyle, devlet tarafından ikinci rütbeden Maarif Nişanı ile ödüllendirildiği kaydedilmiştir[523].

Foto 7: Padre Gjergj Fishta[524]

[523] BOA, MF.MKT, 1178/62; BOA, İ.TAL, 478/2; 1 Rebiyülahır 1330/ M. 20 Mart 1912
[524] File:Gjergj Fishta (portrait).jpg - Wikimedia Commons (13.12.2024)

Foto 8: Padre Gjergj Fishta[525]

Her iki fotoğrafta da Gjergj Fishta'nın sol tarafında Osmanlı Devleti'ne ait bir nişan taktığı açıkça gözlemlenmektedir. Ancak, bu nişanın bahsedilen nişan olup olmadığı kesin olarak belirlenememektedir. Gjergj Fishta, yalnızca Osmanlı Devleti tarafından takdir edilip nişan ile ödüllendirilmekle kalmamış, aynı zamanda Avusturya hükümeti tarafından da ödüllendirilmiştir. Örneğin, Avusturya hükümeti, İşkodra'da bulunan Frances'ken Okulunun müdürü Gjergj Fishta Efendi'ye "Fransuva Joseph" adı verilen bir nişan vermiştir[526]. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin ödüllendirilmesinden 6 ay sonra Avusturya hükümetinin de Fishta'yı ödüllendirdiğini göstermektedir.

F. Arnavutça Dilinde Eğitim Talepleri

Arnavutça, Hint-Avrupa dil ailesinin bir kolu olup, tarihsel olarak önemli bir dil özelliğine sahiptir. Bu dil, büyük ölçüde özgünlüğünü korumuştur. XIV. yüzyılın ikinci yarısına kadar konuşma dili olarak kullanılan Arnavutça, ilk kez din adamları tarafından yazıya geçirilmiş ve bu yazımlar, Yunan ve Latin alfabeleriyle gerçekleştirilmiştir. Kuzey Arnavutluk'ta Latin alfabesi "Kiril harfleri", Güneyde ise "Yunanca harfleri"

[525] Gjergj Fishta 1932 - Gjergj Fishta — Wikipédia (13.12.2024)
[526] BOA, BEO, 4098/307325; H. 4 Zilkade 1330/ M. 15 Ekim 1912

kullanılmıştır. Hasan Kaleshi'ye göre, Arnavutlar VII. yüzyılda Latin Alfabesini kullanmışlar, VIII. yüzyılda ise Grekçe resmi dil olmuş, XIV. yüzyılda ise Slavca, resmi dil olarak kabul edilmiş ve Grek etkisi de devam etmiştir[527].

Osmanlı döneminde, Müslüman Arnavutlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun temel unsurlarından biri olarak kabul edilmiştir[528]. Daha önce gayrimüslim mekteplerini incelediğimizde, devletin gayrimüslimlere kendi dillerinde eğitim görme hakkı tanıdığı görülmüştür. Devlet, bu okulların işleyişine müdahale etmemiş ve iç işlerine karışmamıştır. II. Meşrutiyet döneminde, gayrimüslim okullarının dışında, Müslüman Arnavutlar, Çerkezler, Araplar vs. etnik gruplar da kendi dillerinde eğitim alma talebinde bulunmuşlardır[529]. Çok unsurlu bir devlet, doğal olarak çok dilli bir toplumdan oluşmaktadır. Bu tür bir yapı karşısında devletin iki farklı yaklaşımı vardır: a) Asimilasyon, b) Çok dillilik.

Osmanlı Devleti, bu durumu ele alırken asimilasyon yerine çok dillilik stratejisini benimsemiş ve farklı dillerin kullanımına olanak tanımıştır[530].

1885 yılında, Arnavutça eğitim yapılan okulların kurulmasına onay verilmiştir. Bu gelişme ile birlikte, Bükreş Derneği ve İstanbul Derneği'nin sürgündeki liderleri, Arnavutça ders kitapları hazırlamak amacıyla Bükreş'te bir yayınevi kurmuş ve Sami Frasheri (Şemseddin Sami) ile diğerlerinin hazırladığı ilk Arnavutça ders kitabı burada yayımlanmıştır[531].

Padişahın Rumeli seyahatinin ardından, Dahiliye Nezareti tarafından Meclis-i Mebusana, Arnavut vilayetlerinde yapılacak düzenlemelere dair gönderilen tezkire görüşülmüş ve Meclis, Arnavutluk'un her yerleşim biriminde rüştiye ve idadilerin yanı sıra, her köyde iptidailerin açılması talebini iletmiştir. Ancak, bu kadar çok okulun açılmasının Maarif Nezareti'nin bütçesiyle karşılanamayacağı göz önünde bulundurularak, bütçeye ekleme yapılmasına karar verilmiş ve İstanbul'dan iki görevli, Arnavutluk'a giderek okulların nerelerde ve nasıl açılacağını belirlemekle vazifelendirilmiştir. Görevlilerden biri, İşkodra ve Kosova vilayetlerinde; diğeri ise Yanya ve Manastır vilayetlerinde

[527] Engin Yılmaz, "Osmanlı Devleti Arnavutçayı Yasakladı mı?", *Turkiş Studies* 9/7 (2014), 3.
[528] Yılmaz, "Osmanlı Devleti Arnavutçayı Yasakladı mı?", 3.
[529] Yılmaz, "Osmanlı Devleti Arnavutçayı Yasakladı mı?", 6.
[530] Yılmaz, "Osmanlı Devleti Arnavutçayı Yasakladı mı?", 9.
[531] Yılmaz, "Osmanlı Devleti Arnavutçayı Yasakladı mı?", 6-7.

görevlendirilecekti. Bu kişilerin görevleri, vilayetlerdeki ilkokul faaliyetlerini hızlandırmak, öğretimin Latin harfleriyle mi yoksa Arap harfleriyle mi yapılacağına köylülerle görüşerek karar vermek ve köylerin öğretmenlerini sınavla seçmekti. Yeni okulların kurulmasında, bölgedeki nüfus, talebe sayısı, muallim, maliyet gibi unsurlar göz önünde bulundurulacaktı. Büyük yerleşim yerlerinde, her iki harf sistemiyle farklı okullar açılacaktı. Ders kitapları ve eğitim materyallerinin ücretsiz dağıtılması karara bağlanmıştı. Böylece, Arnavutluk'ta Arnavutça eğitimin hangi harf sistemiyle yapılacağı, bireysel tercihe bırakılmıştır[532].

Muhafazakârlar Arap harflerini kabul ederken, milliyetçiler ise Latin alfabesini tercih etmişlerdir. Diğer bir yaklaşım ise, Sami Frasheri (Şemseddin Sami) tarafından 1879 yılında İstanbul'daki Dernek aracılığıyla, Yunan harfli Latin alfabesinin önerilmesi ve bu alfabeyle ilk ders kitabının yayımlanması olmuştur[533].

Dahiliye Nezareti, harf seçimini halk oylamasına sunma kararı almıştır. 1910 yılında, Göriçe'de 10 bin kişinin katılımıyla bir miting düzenlenmiş ve katılımcılar, Arap harflerini benimsemişlerdir. Ayrıca, 2.200 imzadan oluşan bir dilekçe ile eğitimin Arap harfleriyle yapılması talebini Maarif Nezaretine bir telgraf göndererek iletmişlerdir. Buna karşılık, yaklaşık 1.200 kişi bir araya gelerek, arasında papazların da bulunduğu bir grup, Latin harflerini desteklediklerine dair bir miting düzenlemişlerdir.

Diğer Arnavut vilayetlerinde olduğu gibi, İşkodra vilayetinde de Arnavutçanın eğitim dili olarak Arap harfleriyle mi yoksa Latin harfleriyle mi öğretileceği konusu tartışmalı bir meseleydi. R. 17 Eylül 1327/ M. 30 Eylül 1911 tarihinde, Eşref Edip, İşkodra ve çevresindeki Müslümanların dini ve sosyal durumlarını incelemek amacıyla gönderilmiştir. İşkodra'ya ulaştığında, şehirde çok sayıda medrese ve mektep bulunduğunu, ayrıca Müslüman halkın dini açıdan oldukça mutaassıp olduğunu gözlemlemiştir. İşkodra halkı arasında Latin harfleri talep eden kimse olmadığı, yalnızca İtalyanlara satılmış bir-iki dinsiz kişinin Latin harfleri talep ettiği, ancak bunların halktan korktukları için taleplerini açıkça dile getiremedikleri ifade edilmiştir[534]. Yeri gelmişken, 400 yıldan fazla Osmanlı hakimiyetinde kalan İşkodra halkının, Osmanlı Devleti'nin

[532] Yılmaz, "Osmanlı Devleti Arnavutçayı Yasakladı mı?", 7.
[533] Yılmaz, "Osmanlı Devleti Arnavutçayı Yasakladı mı?", 8.
[534] "İşkodra'dan Mekâtip (Mektuplar)", 62.

onlara ana dillerine dair bir baskı yapıp yapmadığı ve İşkodra halkının kendi dillerini unutup unutmadıklarıyla ilgili olarak, Eşref Edip'in kaleme almış olduğu verilerden bilgi edinebiliriz. Eşref Edip'e göre, İşkodra'daki camilerde her gün vaaz verilmekteymiş. Camii cemaatinin çoğunluğunun sıradan halktan olduğu ve vaazlar Türkçe verildiğinde bu kişilerinin pek fazla anlamadıkları belirtilmiştir. Ancak vaazlar Arnavutça verildiğinde, halkın büyük bir ilgi ve istekle dinlediği vurgulamıştır[535]. Bu mektupta yer alan bilgilere göre, İşkodra halkının ana dilleri olan Arnavutçayı rahatça anladıkları ve devletin ana dillere müdahale etmediği anlaşılmaktadır. Zira 400 yılı aşkın süre Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde kalan bir halk, eğer dillerinin unutturulması amacıyla zorlamaya maruz kalmış olsaydı, kendi dillerini korumak oldukça güç olurdu. Burada, gayrimüslimlerin kendi dillerinde eğitim alıp Arnavutçayı korudukları şeklinde bir düşünce ortaya çıkabilir; ancak Eşref Edip'in bahsettiği halk, İşkodra'daki Müslüman halktır. Yani, Müslüman halkın kendi dillerini oldukça iyi bir şekilde ve herhangi bir zorlama olmadan anladıkları, ancak Türkçeyi pek anlamadıkları sonucuna varılmaktadır. Bu da devletin yerel dillere müdahale etmediğini açıkça gösteren bir kanıtıdır.

Eşref Edip'in mektubundan, İşkodra halkının eğitim konusunda Arap harflerini benimsedikleri anlaşılmaktadır. Ancak, farklı arşiv belgelerinden, gayrimüslim mektep öğretmenlerinin alfabe konusunda Müslümanlarla aynı görüşte olmadığı ve kendilerince Arnavutça için bir alfabe oluşturma çabasında oldukları veya karşılaştıkları zorluklar nedeniyle Brüksel Arnavutlarının kullandığı alfabeyi benimsemek amacıyla yabancı ülkelere gittikleri görülmektedir. Örneğin, İşkodra Katolik, diğer adıyla Françesken Mektebi muallimlerinden dördü, tarihleri farklı olmakla birlikte, Avusturya'ya gitmişlerdir. Avusturya'ya gitmelerinin sebepleri araştırılmıştır. İşkodra'ya bağlı Kukul? köyü rahibi Andriya Midanın[536] Arnavut dili üzerine geliştirdiği alfabe ile okulundaki çocukları eğittiği, ancak bazı zorluklarla karşılaştığı belirtilmiştir. Bu alfabe ya Mirdita Abatinin yazdığı alfabe ya da Brüksel Arnavutlarının kullandığı alfabelerden biriyle çocukları eğitmek gerektiği konusunda araştırma yapmak amacıyla, Viyana'da oluşturulacak bir komisyonun görüşmelerine katılmak üzere Avusturya'ya gittikleri, polis

[535] "İşkodra'dan Mekâtip (Mektuplar)", 62.
[536] Bu şahsın Ndre Mjeda olabileceği düşünülmektedir.

şefliği raporunda yer almaktadır. Bu konuda yapılan bilgi paylaşımı ve açıklamaların raporlandığı ifade edilmektedir[537].

Avusturya'ya giden heyetin isimleri:

1- Françesken Mektebi Muallimi Avusturya tebaasından Nikola Maroşi? 16 Haziran'da Avusturya'ya gitti.

2- Françesken Mektebi Muallimi tebaa-i Devlet-i Aliye'den Gasper? Mikal? 17 Haziran'da Avusturya'ya gitti.

3- Françeskan Mektebi Muallimi Avusturya tebaasından Marko Maroşi? 7 Temmuz 1322 tarihinde Avusturya'ya gitti.

4- Dıraç Katolik Mektebi Muallimi tebaa-i Devlet-i Aliye'den Gasper? Kolbatuya? 5 Temmuz 1321? tarihinde Avusturya'ya gitti.

İşkodra vilayetine ait mekteplerde derslerin ne zaman Arnavutçaya tercüme edilmeye başlandığına dair kesin bir tarih bulunmamaktadır. Ancak, 1893 yılına gelindiğinde, İşkodra mekteplerinde iptidai dersleri olarak yer alan Mevlid-i Nebi ve bazı dini risalelerin Arnavutçaya tercüme edildiği tespit edilmiştir[538].

Belgelerin eksikliği nedeniyle 1911 yılına kadar izlenen yolun nasıl olduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak 1911 yılı itibariyle Arnavut vilayetlerinde bazı mekteplerde Arap harfleriyle Arnavutça eğitim verildiği ve matbu kitapların mekteplerde öğretildiği, Manastır Valisi tarafından belirtilmiştir. Örneğin, R. 19 Kanunisani 1326/ M. 2 Şubat 1911 tarihinde, Arnavutça dilinde, Arap harfleriyle yazılmış eserlerin öğretilebileceği öğretmenlerin bu bölgelerde temin edilebileceği bildirilmiştir. Arnavutça eserlerin yazılması ve tercüme edilmesi konusunda, Manastır Müftüsü Recep Efendi'ye gönderilen bir telgrafla, matbu olarak yayımlanan Arnavutça ilmihal ve kıraat kitaplarının bazı okullarda öğretildiği, ayrıca yine Recep Efendi'nin telif ettiği kısa ilmihal ve Tarih-i İslam konulu eserlerin de kullanıldığı belirtilmiştir[539]. İşkodra Valisi ve Kumandanı Ferik Bedri'den yapılan bildirime göre, R. 19 Kanunisani 1326/ M. 2 Şubat 1911 tarihinde,

[537] BOA, TFR.I.A, 31/3021; H. 3 Cemaziyülahır 1324/ M. 5 Temmuz 1906; BOA, DH.MKT, 1109/43; H. 23 Cemaziyülahır 1324/ M. 14 Ağustos 1906
[538] BOA, Y.PRK.AZJ, 24/84; H. 29 Zilhicce 1310/ M. 14 Temmuz 1893
[539] BOA, MF. MKT, 1168/70; R. 20 Kanunusani 1327/ M. 2 Şubat 1912

Dıraç sancağında Arnavutça dilini Arap harfleriyle öğretebilecek bazı kişilerin mevcut olduğu belirtilmiş, ancak ders kitapları yazacak ya da tercüme edecek kimse bulunmadığı ifade edilmiştir. Bu durum, Maarif Müdürlüğü'ne iletilmiştir[540]. Yaklaşık bir yıl sonra, İşkodra Maarif Müdürlüğü tarafından, İptidaiye okullarına dağıtılmak üzere Arap harfleriyle basılmış 500 adet Arnavutça alfabenin temin edildiği belirtilmiş ve uygun okullara dağıtılmak üzere sevk edildiği tespit edilmiştir[541]. Başka bir belgede, Arap harfleriyle basılmış Arnavutça alfabenin, vilayetlerdeki cemaat okullarına gerekli miktarda gönderilmesi üzere Kosova, Manastır, İşkodra ve Yanya eğitim müdürlüklerine telgraf gönderildiği ve gönderilen adetlerin de kaydedildiği belirtilmiştir.

Tablo 23: Kosova, Manastır, İşkodra ve Yanya vilayetlerine Arap Harfleriyle Basılmış Arnavutça Alfabenin Adetleri[542].

VİLAYET	ADED
Yanya	500
İşkodra	500
Manastır	6.000
Kosova	2.500
Toplam	9.500

Tabloda yer alan bilgilere göre, Arnavut vilayetlerinde toplam 9.500 adet Arap harfleriyle basılmış Arnavutça alfabenin gönderildiği anlaşılmaktadır. En fazla adet, Manastır vilayetine gönderilmiştir. Manastır vilayetini takiben, en fazla gönderimin Kosova vilayetine yapıldığı görülmektedir. Yanya ve İşkodra vilayetlerine ise 500'er adet gönderildiği tespit edilmiştir.

V. GAYRİMÜSLİMLERİN ARALARINDAKİ DİN KAYNAKLI PROBLEMLER

Her toplumda olduğu gibi, gayrimüslimler arasında da çeşitli çekişmeler yaşanmaktadır. Bu çekişmeler, bazen olaylar büyümeden çözüme kavuşturulurken, bazen de büyük çaplı kargaşalara yol açabilmektedir. Gayrimüslimler arasında, özellikle kilisenin kime ait olduğu konusunda anlaşmazlıklar meydana gelirken, aynı zamanda kendilerini gayrimüslimlerin koruyucusu olarak gören Rusya ve Avusturya'nın, gayrimüslimlerin içişlerine müdahale etmeleri de bu tür olayların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

[540] BOA, MF. MKT, 1168/70; R. 12 Mart 1327/ M. 25 Mart 1911
[541] BOA, MF.İBT, 364/80; H. 13 Rebiyülevvel 1330/ M. 2 Mart 1912
[542] BOA, MF.İBT, 346, 12; R. 1327/ M. 1911-1912

Örneğin, İşkodra'ya bir buçuk saat mesafede bulunan Teş? adlı bir yerde, Şen Gjon veya Alboyan isimli harabe bir kilise bulunmaktadır. Hem Latinler hem de Rumlar, bu kilisenin kendilerine ait olduğunu iddia etmektedirler. Latinler, kilisenin kendilerine ait olduğunu belirten bir emirnameye sahipken, Rumlar da kilisenin kendilerine ait olduğunu gösteren bir Fermân-ı Âli'ye sahiptirler. Bu sebeple, on yılı aşkın bir süredir taraflar arasında anlaşmazlık yaşanmakta olup, kesin bir karar verilememiştir. Bu durum nedeniyle, taraflardan hiçbiri harabe halindeki kilisede ayin yapamamıştır. Ancak, Latin Piskoposu tarafından verilen emir doğrultusunda, harabe kilisede ayin yapabilmek için hazırlıklara başlanmıştır. Bunun üzerine, Rumlar, kilisenin kendilerine ait olduğunu belirterek, Latinlerin orada ayin yapmalarını engellemek amacıyla piskoposları aracılığıyla hükümetten yardım talep etmişlerdir. Latinler, 300-400 silahlı kişiyle kilisede toplandıkları gibi, Rumlar da onlara engel olmak amacıyla 300 silahlı adam toplamışlardır. İşkodra Valisi, Latin ve Rum Piskoposlarına, tarafların derhal bölgeden ayrılmalarını emretmiş ve kilisenin kime ait olduğuna dair bir tahkikat yapılması gerektiğini bildirmiştir. Ancak her iki taraf da bu öneriyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine, bölgeye yeterli sayıda zaptiye gönderilerek taraflara nasihat edilmiştir. Yapılan müdahale sonucunda herhangi bir olay yaşanmadan, Latinler ve Rumlar bölgeden ayrılmıştır. Ardından, Latinler tarafından kilisede ayin yapılmaması için Latin Piskoposu ile Nemçe Konsolosluğu kançoları arasında anlaşma sağlanmış ve Latin milleti, kocabaşlarıyla yapılan nasihatlerin ardından ikna edilerek anlaşma sağlanmıştır.

Latin ve Rumlar arasındaki problem tamamen çözülmüşken, Fransız Konsolosu ve Nemçe Konsolosluğu kançoları birlikte gelerek, Latinlerin orada ayin yapmalarının engellenmesinin haksız olduğunu belirtmiş ve İslam askerlerini bölgeye göndererek Hristiyan halkın haklarının ihlal edildiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca, bir memura yakışmayacak bazı kelimeler kullanmışlardır. İşkodra Valisi hem Fransız hem de Avusturya konsolosluklarının bu duruma müdahale etme yetkilerinin olmadığını belirterek, Latin ve Rumlar arasında kan dökülmesini önlemek amacıyla zaptiyelerin gönderildiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Fransız Konsolosu ve Nemçe kançoları bölgeden ayrıldıklarında, Latin ahalisi eski kiliseye geri dönüp hemen ayin yapmak istediklerini belirtmiş, Rumlar da haberi alır almaz toplanarak kiliseye gitmiş ve olay yeniden alevlenmiştir. Yeniden gönderilen zabıtalar, taraflara nasihat ederek tekrar

dağılmalarını sağlamıştır. Fransız Konsolosunun bu hareketinin olayın yeniden alevlenmesine yol açtığını gören İşkodra Valisi, durumu merkeze bildirmiştir[543].

Bir diğer problem, İşkodra'da Protestanlığın yayılmasını isteyen İncil Vakfı ile İşkodralı Katolikler arasında yaşanmıştır. Örneğin, İşkodra vilayetinde İngiliz Sefareti himayesinde faaliyet gösteren İncil Vakfı tarafından iki sandık kitap getirilerek dağıtılmaya başlanmıştır. Bu kitapların dağıtılma girişimi, İşkodra'daki Katolik halk arasında Protestanlığa davet edilme durumu nedeniyle huzursuzluk yaratmıştır. Başka bir devletin Katolikler arasında Protestanlık propagandası yapmasını kabul edemeyen Katolikler, bu hareketin durdurulması için devlete başvurmuşlardır. Katoliklerin kötü muameleye maruz kalmalarını ve olası bir olayın çıkmasını engellemek amacıyla, bu iki sandık kitap hükümet tarafından toplanmış ve İncil Vakfı temsilcisi Mösyö Andrea'ya teslim edilmiştir[544].

Katolikler, yalnızca başka bir devletin farklı bir Hristiyan mezhebini yayma çabasından değil, bazen kendileriyle aynı mezhebi paylaşan başka bir devletin rahiplerinden de rahatsız olmuş ve bu rahiplerin kiliseden çıkarılması için Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmişlerdir. Örneğin, İşkodra'daki kiliselerin müştemilatında bulunan Avusturyalı rahiplerin buradan çıkarılması için Katolik halkı tarafından talepte bulunulmuştur. Katolik Piskoposu, Roma'dan İşkodra'ya gelerek Katolik halkı, Avusturyalı rahiplerin kilise müştemilatlarından uzaklaştırılması için teşvik etmiştir. Ancak Avusturya Konsolosu bu talebe olumlu yaklaşmamış ve bu nedenle Osmanlı yetkililerinden yardım istenmiştir[545]. Bu olayla ilgili daha sonra nasıl bir yol izlendiği ise belgelere erişim eksikliği nedeniyle net bir şekilde belirlenememektedir.

Ancak sadece Katolikler değil, Rumlar da yabancı devletlerin iç müdahalelerinden şikayetçi olmuşlardır. İlk olarak Rusya, kendisini Rumların koruyucusu olarak tanıtarak, Rumlar buna inanmışlardır. Ancak zamanla Rusya'nın koruyuculuk iddiasının ardında başka emeller bulunduğu anlaşılmıştır. Rus Konsolosu ve Tercümanı, Rumların içişlerine müdahil olmuş; papaz seçiminde, kendi onayı olmadan kiliseyi kapatma tehdidinde bulunacak kadar etkili olmuştur. Ayrıca, okul öğretmenlerinin tayinlerinde de Konsolos

[543] BOA, HR.SYS, 115/14; R. 12 Haziran 1285/ M. 24 Haziran 1869
[544] BOA, HR.TH, 66/47; H. 5 Safer 1304/ M. 3 Kasım 1886
[545] BOA, Y.PRK.UM, 42/108; H. 6 Rebiyülevvel 1316/ M. 25 Temmuz 1898

Tercümanı etkili olmuş ve istediği öğretmenlerin atanmasını sağlamıştır. Fatih Sultan Mehmet, 1453 yılında İstanbul'u fethettiğinde, Rumların içişlerine karışmayarak mezhep işlerinde Rum Patriği'ne tüm imtiyazlarını vermiştir. Ancak, Rumlar bu imtiyazları Rusya'dan görememişlerdir. Bu durum, İşkodra'daki Rumları, bir Osmanlı vatandaşı olarak Osmanlı Devleti'ne yönelerek yardım istemeye zorlamıştır. Örneğin, İşkodra'da Rum Papazın vefatından sonra yerine seçilecek kişinin belirlenmesi için bir seçim yapılması gerekmektedir. Rus Konsolosu ve tercümanı, bu seçimlere müdahale ederek, vefat eden papazın oğlunun yerine tayin edilmesini talep etmişlerdir. Ancak Dıraç Metropoliti, söz konusu kişinin papazlık niteliklerine sahip olmadığını ve bu nitelikleri kazanabilmesi için Prizren Papaz Mektebi'ne yerleştirilmesi gerektiğini önermiştir. Bu öneri, Rus Konsolosu ve tercümanı tarafından reddedilmiştir. Ardından, konsolos tercümanı kilisenin anahtarını zorla alarak cemaatin ibadet etmesini engellemiştir. Gençler, kiliselerin kapatılmasına tepki göstererek toplanmış ve kapılarını kıracaklarını belirterek bu durumu devlet yetkililerine bildirmişlerdir. Hariciye Nezaretinden gelen cevapta, konsolos ve tercümanının papaz seçiminde müdahale etmesinin kabul edilebilir olduğu, ancak kiliseyi kapatıp cemaatin ibadet etmesini engellemesinin uygun olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca, kilise anahtarının teslim edilmesi hususunda Rusya sefaretine bildirimde bulunulmuştur[546].

İşkodra'da, Rum cemaati arasında bir papaz nedeniyle kargaşa çıkmıştır. İşkodra Ortodoks cemaatine ruhani hizmet vermek üzere Papaz Oyra Papayoviki tayin edilmiştir. Papazın sorunlu fikirlerinin cemaat arasında bir olay yaratabileceği endişesiyle, 112 ev adına bir arzuhal hazırlanmıştır. Yapılan tahkikat sonucunda, papazın tayininden bu yana Ortodoks cemaatinin kiliseye gitmediği ve cenaze gibi dini törenlerde kendisini çağırmadığı tespit edilmiştir. Rum cemaati cenaze işlerinde Varaka köyü papazını çağırmakta, Dragbat köyü halkı da aynı uygulamayı takip etmektedir. Hatta bazı cenazeler papaz olmadan defnedilmiştir. Papaz, Rus Konsolosluğu Tercümanı Aleksi Popodevksinin damadı olup, Rus ve Karadağ konsolosları ve yaklaşık 20 kadar ev halkının desteğini almıştır. Papaz meselesinden dolayı Rum ahalisi arasında çıkan ihtilaflar giderek şiddetlenmiştir. Bu durumu yatıştırmaya çalışan mahalle hükümeti, Paskalyanın üç gününü sükûnetle geçirmek amacıyla her iki tarafı da zorla rıza

[546] BOA, HR.TH, 93/81; H. 26-27 Safer 1307/ M. 22-23 Ekim 1889

göstermeye ikna edebilmiştir. Ancak üç günün sonunda, bu ihtilafın devam etmemesi için, Metropolit veya Patrikhaneden birinin gönderilmesi talep edilmiştir ve onlar gelene kadar eski mütevellilerle idare edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Papaz taraftarı olan iki kişi, hükümete gelerek papazın tayin edilmesinin Prizren Rum Metropolitinin yetkisi dahilinde olduğunu, buna itiraz edenlerin ise Metropolitin yetkilerine karşı çıktığını ifade etmişlerdir. Hükümet yetkilileri, papazın tayininin Rum Metropolitine ait bir görev olduğunu belirterek, papazın verilmiş yetkisinin diğer tarafların iddiaları da göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, gerekli işlemlerin yapılması talimatı verilmiştir. Sonrasında, papaza karşı çıkanların şikayetleri esas alınarak başka bir papazın tayin edilmesi hususunda Rum Patrikliğinden Adliye ve Mezahip Nezaretine bildirimde bulunulmuştur[547]. Devlet, Rumların içişlerine müdahale etmemek amacıyla, Metropolit ve Patrikhaneden bu olayın çözülmesi için yardım talep etmiştir. Ancak karşı tarafın iddialarının da dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. Olayın herhangi bir haksızlık olmadan çözülmesi için devletçe talimat verilmiştir. Sonuç olarak, karşı tarafın iddiaları dikkate alınarak meselenin çözüme kavuşturulduğu anlaşılmaktadır.

Diğer bir olay, Tiran Rum cemaati arasında meydana gelmiştir. Tiran Rum Kilisesi'ne ait Haçı suya atma yortusu sırasında, Rum halkı arasında bir tartışma ve kavga çıkmıştır. Olayın nedeni, suya atılan haç üzerindeki sembollerle ilgili olarak Rum mezhebinden Kozman Lasko'nun kilise yöneticisine tokat atmasıdır. Ancak, Dıraç Yunan Konsolosu olay yerine gelerek taraflar arasında uzlaşma sağlanmış ve bu durum, İşkodra Valisi tarafından Bab-ı Ali'ye bildirilmiştir[548].

[547] BOA, DH.MKT, 917/74; H. 18 Şevval 1322/ M. 26 Aralık 1904; BOA, DH.ŞFR, 337/136; R. 24 Kanunuevvel 1320/ M. 6 Ocak 1905; BOA, DH.MKT, 2607/130; H. 07.12.1322/ M. 12 Şubat 1905.
[548] BOA, DH.MKT, 930/64; R. 15 Kanunusani 1320/ M. 28 Ocak 1905

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜSLİM – GAYRİMÜSLİM İLİŞKİLERİ, İKTİSADÎ HAYAT VE ASAYİŞ

I. MÜSLİM – GAYRİMÜSLİM İLİŞKİLERİ

İşkodra vilayeti, Osmanlı İmparatorluğu'na 400 yıldan fazla bağlı kalmıştır. Demografik yapıyı incelediğimizde, İşkodra vilayetinde Müslümanların çoğunluğu oluşturmasına karşın, İşkodra sancağında Müslüman ve gayrimüslim nüfusunun neredeyse eşit olduğu gözlemlenmektedir. Dört asır boyunca birlikte yaşayan Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında hem olumlu ilişkiler hem de aralarındaki huzuru bozacak bazı olaylar meydana gelmiştir. Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki karışıklıkları körüklemek isteyenlerin dini semboller aracılığıyla provokasyon yapmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda en sık başvurulan semboller arasında domuz ve haç yer almıştır. Karışıklıkların, yalnızca gayrimüslimler tarafından değil, aynı zamanda Müslümanlar tarafından da körüklendiği örnekler tespit edilmiştir. Bazı olaylarda ise, gerilimin Müslümanlar tarafından mı yoksa gayrimüslimler tarafından mı başlatıldığına dair net bir belirti bulunmamaktadır. Bu tür durumlar, olayların kökenini anlamada belirsizlik yaratmaktadır. Vilayet genelinde, Müslümanlara yönelik tahrik ve hakaret aracı olarak haç ve domuz figürlerinin nasıl kullanıldığı, yaşanan olayların gelişimi ışığında aşağıdaki örneklerle değerlendirilecektir. Ayrıca, Müslüman ve gayrimüslim topluluklar arasında var olan iyi ilişkiler de bu çalışmada ele alınacaktır.

A. Gayrimüslimlerden Kaynaklanan Problemler

1. Domuzun Tahrik Aracı Olarak Kullanılması

Domuz, "*canavar, hınzır, gürâ ve hûk*" gibi terimlerle anılmıştır[549]. Domuz eti, İslam dini açısından yasaklanmış olup, bu yasaklık Kur'an-ı Kerim'de açıkça belirtilmiştir; Bakara 17, Maide 3, En'am 145 ve Nahl 115. ayetlerde domuzun haram olduğu vurgulanmaktadır. Domuzun, Müslümanlar tarafından olumsuz bir şekilde algılanıp kirli bir varlık olarak kabul edilmesi, bu durumu fırsata çeviren bazı grupların, Müslümanlara karşı kışkırtıcı bir araç olarak domuzu sıkça kullanmalarına yol açmıştır. Aşağıda

[549] Şemseddin Sami, "Domuz", Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996), 911.

sunulacak örneklerde de görüleceği üzere, domuzun parçaları, Müslümanların kutsal kabul ettikleri mabetlerin içerisine atılmış ve bu parçaların kanıyla mabedlerin duvarlarında haç işaretleri çizilerek, Müslümanlar üzerinde tahkir ve tahrik yaratılmaya çalışılmıştır.

1887 yılının son günlerinde, İşkodra vilayetine bağlı Leş kazasının Varoş mahallesinde yer alan bir camiye yönelik bir olay meydana gelmiştir. Olayda, camiye giren 10 kişi, caminin kapısına bir domuz asarak, onun kanıyla duvara haç işareti çizmişlerdir. Yapılan tahkikat sonucunda, bu eylemin intikam amacı güderek gerçekleştirildiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca, hadisenin arkasında mahallenin ileri gelenleriyle art niyetli papazların bulunduğu tespit edilmiştir. Gayrimüslimlerin camiye yönelik bu hakaretleri ve intikam ateşinin tetikleyicisi olarak, gerçekleşen iki olaydan kaynaklanmıştır: Birincisi, kasaba dışında atılan bir merminin kilise çanına isabet etmesi, ikincisi ise bir kilisenin eşyalarının çalınmasıdır. Kilise çanına isabet eden merminin faili Osman adında bir Müslüman olup, rehin alınmış olmasına ve çalınan kilise eşyalarının bir Katolik şahsın elinde bulunmasına rağmen, intikam amacı güdülerek, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki tarafların birbirlerine karşı kışkırtılmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır[550].

Yaklaşık dokuz yıl sonra, 27 Mart 1897 tarihinde İşkodra'da benzer bir olay daha meydana gelmiştir. Cami-i Şerifin son cemaat mahalline bir domuz kesilip asılmış ve domuzun başı caminin içine atılmıştır. Olayın duyulmasının ardından Müslümanlar arasında büyük bir öfke patlaması yaşanmış ve bu öfkenin etkisiyle, Müslümanlar silahlanarak Hristiyan nüfusa karşı bir saldırı düzenlemeyi düşünmüşlerdir. İşkodra Valiliği, Hristiyan halkın zarar görmemesi ve saldırıların önlenmesi amacıyla polis ve zabıta görevlilerini olay yerine göndermiş olsa da bu önlemler yetersiz kalmış ve olayın kontrol altına alınabilmesi için yerel yöneticiler, eşraf, ulema ve ileri gelenler yoğun çaba harcamıştır. Bu olayda büyük bir endişe duyulmuş, zira yanlışlıkla bir silahın patlaması durumunda olayın daha da vahimleşmesinden korkulmuştur. Ayrıca, Malisörlerin herhangi bir müdahalesi olasılığı da sorunun daha karmaşık hale gelmesine yol açabilirdi. Alınan tedbirler sonucunda, Fransız ve İtalyan konsolosları memnuniyetlerini ifade

[550] Said Olgun, "Tuhaf Bir Zulüm: Rumeli Coğrafyasında Müslümanlara Karşı Bir Tahkir ve Tahrik Aracı Olarak Domuzun Kullanılması (1896-1908)", *Tarih Okulu Dergisi* XXXVII (2018), 603.

etmelerine rağmen askerin yetersizliğinden şikâyet etmişlerdir[551]. Yapılan incelemelerden sonra bu olayın bir fesat teşebbüsü olduğunu ve Müslümanları kışkırtarak asayişi bozmayı amaçladığını ortaya koymuştur. Ancak, Müslümanların bu tuzağa düşmemeleri için uygun şekilde nasihat edilmesiyle olay yatıştırılmış ve herhangi bir uygunsuzluğa fırsat verilmemiştir[552]. Bu sayede, alınan hızlı tedbirler ve eşraf ile ulemanın katkılarıyla halkın bilinçlendirilmesi sağlanmış ve kanlı bir olayın önüne geçilmiştir[553].

Olaylar sakinleştikten ve halk arasında huzur sağlandıktan yaklaşık yedi ay sonra, Müslümanları kışkırtacak derecede yeni bir hadise meydana gelmiştir. 11 Ekim 1897 yılında gece saatlerinde, kimliği belirsiz bir kişi tarafından, Zadrime Nahiyesinin Mid köyünde bulunan cami-i şerifin içinde kesilmiş bir domuz bırakılmış ve domuzun kanıyla cami duvarına haç çizilmiştir. Bu eylem, Müslümanlar arasında büyük bir öfkeye yol açmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde, bu olayın söz konusu bölgede bir süredir bulunan Avusturya konsolosu tarafından tertip ettirilmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur[554]. Avusturya konsolosu kendisine isnat edilen bu suçu adeta kabul eder nitelikte bir açıklama yapmış ve olayın, Osmanlı askerlerinin Şen Mark Kilisesi'ne yönelik gerçekleştirdiği hakaret ile Riyol Cebelindeki kabristan duvarının inşasında yaşanan gecikmeye karşılık olarak intikam alma amacıyla gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Konsolos, kısa süre içinde duvar işinin tamamlanmaması durumunda benzer eylemlerin devam edeceğini ifade etmekten de kaçınmamıştır[555].

1900 yılında, Riyol'da Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında yeni bir çatışmaya yol açan bir olay gerçekleşmiştir. Riyol Cebelinde bir domuz leşinin yarısı cami-i şerifin duvarlarına, diğer yarısı ise caminin kapısının içinde asılmıştır. İşkodra Valisi Kazım Paşa, bu olayda Avusturya İşkodra Latin Piskoposunun rolü olduğunu düşünmektedir. Camiye yapılan bu hakareti teşvik eden kişinin Avusturya Konsolosu olduğu ve Riyol papazının bu eyleme aracılık yaptığı, ayrıca bu eyleme cesaret eden birkaç şahsın daha olduğu ifade edilmiş ve bu şahısların yakalanması için yerel hükümet tarafından girişimlerde bulunulduğu anlaşılmıştır. Olayın ardından, yerel yönetim tarafından

[551] BOA, Y.PRK.UM, 37/80; HR.SYS, 117/11; BOA, HR.TH, 190/112; R. 15 Mart 1313/ M. 27 Mart 1897
[552] BOA, BEO, 925/69334
[553] BOA, Y.A.HUS, 370/36
[554] BOA, DH.ŞFR, 215/118; R. 29 Eylül 1313/ M. 11 Ekim 1897
[555] Olgun, "Tuhaf Bir Zulüm: Rumeli Coğrafyasında Müslümanlara Karşı Bir Tahkir ve Tahrik Aracı Olarak Domuzun Kullanılması (1896-1908)", 608.

emniyet ve asayişin sağlanması amacıyla, üç gün içerisinde söz konusu papazın görevinden alınması gerektiği Ser-Piskoposa bildirilmiş, aksi takdirde hükümetin zorla görevden alacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, yapılan incelemeler sonucunda camiye hakaret eden tüm kişilerin denetim altına alındığı ve dört failin tutuklandığı, diğerlerinin ise tutuklanmaya çalışıldığı belirlenmiştir. Bununla birlikte, Riyol papazının görevden alınıp yerine başka birinin atandığı anlaşılmaktadır[556]. Başka bir belgede ise, cami-i şerife hakaret eden Katoliklerin Kale-i Sultaniye'ye (Çanakkale) sürgün edildikleri belirtilmiştir[557]. Ancak, bu Katoliklerin Riyol cami-i şerifine hakaret etmelerinden mi yoksa başka bir camiye hakaret etmelerinden dolayı mı sürgün edildikleri kesin olarak tespit edilememiştir. Yine de yılların örtüşmesi nedeniyle, bu sürgünün Riyol cami-i şerifi ile ilgili olabileceği öngörülmektedir. İşkodra dersiamlarından ve Meclis-i İdare-i Vilayet Azasından olan Âdem Efendi'nin, camiye hakaret eden bazı kişilerin yakalanması için gösterdiği gayretler sonucunda, üçüncü rütbeden bir Nişan-ı Osmani ile ödüllendirildiği gözlemlenmektedir[558].

2. Dini Sembol Haçın Kışkırtma Aracı Olarak Kullanılması

Papazlar, Müslim ve gayrimüslim toplulukları kışkırtmak amacıyla dini sembol olarak haçı kullanmışlardır. Bu olaylarda yalnızca papazların değil, aynı zamanda dış güçlerin de etkili olduğu ve bölgede karışıklık yaratma amacının güdüldüğü görülmektedir. Devlet, söz konusu eylemler karşısında zorluklar yaşamış ve olayların daha da büyümesini engellemek için çeşitli önlemler almıştır. Bu süreçte, hem Müslümanları hem de Katolikleri incitmemeye özen gösterdiği ve olayları barışçıl bir şekilde çözmeye yönelik çabalar sarf ettiği gözlemlenmiştir. Örneğin, Riyol Cebelinin Kurta Mahallesi sakinlerinden Halil Torku'nun evine bitişik eski bir duvar bulunmaktaydı. Riyol Papazı, bu duvarın bir kilise harabesi olduğunu iddia ederek, yanına bazı kişileri de alarak, harabe olan bu alana bir haç dikmiştir. Bu durumun, Riyol Cebelinin Polat ve diğer mahallelerinde yaşayan Müslim ve gayrimüslim topluluklar arasında bir fitneye yol açabileceği endişesi ortaya çıkmıştır. Kısa süre sonra, İslam ve Hristiyanlar arasındaki husumet, kasaba ve Cebele'deki topluluklar üzerinde olumsuz etkiler yaratmaya başlamıştır. Devlet, her iki tarafın inat ve ısrarlarına rağmen uzlaşıcı bir çözüm arayışına

[556] BOA, DH.MKT, 2381/139; BOA, BEO,1519/113912; H. 8-9 Rebiyülahir 1318 / M. 5-6 Ağustos 1900
[557] BOA, Y.PRK.BŞK, 63/90; H. 10 Şevval 1318 / M. 31 Ocak 1901
[558] BOA, DH.MKT, 2585/19; H. 27 Şevval 1319 / M. 17 Şubat 1901

girmiştir. Bu sırada, Mirditalılar tarafından sebepsiz bir şekilde dört askerin öldürülmesi haberinin alınmasıyla durum daha da karmaşıklaşmıştır. Yerel hükümet, bu olayı çözmeye çalışırken, Cizvitlerin reisi yerel yönetime başvurarak, Bayram gününe denk gelen bir tarihte Kastrati, Hot ve Kelment Cebellerine gidip ayin yapacaklarını bildirmiştir. Ancak, olayın tazeliği ve bu kişilerin fikirlerinin fesada yol açabileceği yönündeki şüpheler nedeniyle, bayramdan sonra gitmeleri gerektiği belirtilmiş, buna rağmen ısrarla gitmeleri gerektiğini savunarak yola çıkmışlardır[559].

Yerel hükümet, olayı ciddiyetle ele alarak yaptığı incelemeler sonucunda, Halil Torku'nun evinin bulunduğu yolun, mezarlık ve kilise kalıntılarıyla bağlantılı olduğu ve bu alanın Latin mezarlığı olduğu tespit edilmiştir. Ancak, burada dikilen haç hem Hristiyan mahallesinden uzak, hem de harabe bir bölgede yer aldığı için korunmasının güç olduğu ve açıkta bulunan bir haçın toplumsal huzuru bozabileceği değerlendirilmiştir. Bu nedenle, Müslim ve gayrimüslim topluluklar arasında herhangi bir olaya yol açılmaması adına, kilise kalıntıları ve mezarlığın bir taş duvarla kapatılması ve güvence altına alınması önerilmiştir. Söz konusu önlemler alınmadıkça ve koruma sağlanmadıkça, haçın burada bulundurulmasının kesinlikle uygun olmadığı devlet tarafından belirtilmiştir. Ayrıca, Yıldız Sarayı Hümayun tarafından gönderilen talimatta da haçın konulabilmesi için kabristana bir muhafız duvarı inşa edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Eğer Latinler, duvar inşaatının yüksek maliyetini gerekçe göstererek bu projeye karşı çıkarlarsa, masrafların hükümet tarafından karşılanacağı ve duvar inşaatının tamamlanmasının ardından haçın dikileceği bildirilmiştir[560].

Halil Torku'nun evinin yolunun Latin Mezarlığı üzerinde olduğu tespit edildikten sonra, mezarlığa giden yolun yönünü değiştirmesi ve yeni bir yol açması gerektiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca, Riyol Papazının topluluklar arasında bölücülük yaptığı ve toplumsal huzuru bozduğu değerlendirilerek, papazın başka bir yere tayin edilmesine karar verilmiştir[561]. Bu olayda, haçın bir dini sembol olarak halkı kışkırtıcı bir amaçla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Devlet ve yerel yönetim, olayların daha da büyümemesi ve Müslim ile gayrimüslim topluluklar arasındaki gerginliklerin önlenmesi için sürekli olarak uzlaşıcı bir çözüm arayışına girmiştir. Ancak, Cizvit papazlarının devlet tarafından

[559] BOA, BEO, 913/68461; R. 16 Şubat 1312/ M. 28 Şubat 1897
[560] BOA, Y.PRK.BŞK, 54/17; H. 21 Rebiyülahir 1315/ M. 19 Eylül 1897
[561] BOA, Y.MTV,169/57; R. 2 Mart 1313/ M. 14 Mart 1897

kendilerine verilen yetkilerin ötesine geçerek, bu tür anlaşmazlıklarda olayları derinleştirip halkı kışkırtmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Alınan tedbirlerin ardından birkaç ay içinde ihtilafın sona erdiği ve bunun sonucunda bazı yabancı konsolosların da durumdan memnun olduklarını beyan ettikleri anlaşılmaktadır[562].

Müslim ve gayrimüslim topluluklar arasında barışı engellemeyi amaçlayan ve bu toplulukları birbirine karşı kışkırtmayı hedefleyen yeni bir fitnenin çıkarılmaya çalışıldığı gözlemlenmiştir. Mid'in ilerisinde, yüksek bir tepe üzerinde Mirditalıların ziyaretgâh kabul ettikleri küçük bir manastır kısmen yakılmıştır. Bu olayda, fesat amacıyla yalan söylediği tespit edilen bir çocuğun ifadeleri doğrultusunda Müslüman halka ve askerlerine iftiralar atılmıştır. Olaya müdahil olan Avusturya Konsolosu, bir komisyon kurulmasını önermiş, ancak İşkodra Valisi, komisyona gerek olmadığı belirterek olayı yerinde incelemek üzere bizzat olay yerine gitmiştir. Olay yerine ulaşan İşkodra Valisi, olayın daha fazla tırmanmasını engellemek için orada bulunan papazlarla görüşmüş ve Mirditalılara nasihatlerde bulunmuştur. Bu sayede, kalabalığın dağılmasını ve halkın evlerine dönmesini sağlamıştır. Yangının kaza sonucu meydana gelmediği, asker kıyafeti giymiş iki çocuğun yangından önce ve sonra kilise çevresinde dolaştığı, birçok kişi tarafından gözlemlenmiş ve yangının bu kişiler tarafından çıkarıldığına dair büyük bir şüphe uyanmıştır. Ancak, İşkodra Valisi, olayın daha fazla büyümemesi için İşkodra'ya döndüğünde, kilisenin onarımı için gerekli çalışmaların başlatıldığı ve kilisenin tamir edilerek anahtarının piskoposa teslim edildiği anlaşılmaktadır[563].

B. Müslümanlardan Kaynaklanan Problemler

Müslim ve gayrimüslim topluluklar arasındaki anlaşmazlıkların yalnızca gayrimüslimler tarafından değil, aynı zamanda Müslümanların da gayrimüslimlere yönelik kışkırtmalarıyla gerçekleşebildiği gözlemlenmektedir. Müslümanlar, gayrimüslimleri kışkırtmak için haçları bulundukları yerlerde kırmış veya kaldırmışlardır. Devlet, her iki tarafın gerçekleştirdiği eylemlere karşı dengeli bir yaklaşım sergileyerek, huzursuzluğu yatıştırmak amacıyla çeşitli çabalar sarf etmiştir. Hatta devlet, Müslümanlar tarafından kırılan haçları yeniden onararak eski yerlerine yerleştirmiş ve böylelikle toplumsal huzuru sağlama yönündeki çabalarını sürdürmüştür. Örneğin, İşkodra civarındaki Roski

[562] BOA, İ.DH, 1351/51; H. 22 Cemaziyülahır 1315/ M. 18 Kasım 1897
[563] BOA, BEO, 1828/137099; BOA, HR.İD, 2043/16; R. 2 Nisan 1318/ M. 15 Nisan 1902

köyünde, yol üzerindeki Katolik Kilisesi Mezarlığı'na dikilmiş olan haçlar, Kaymakam ve Haydar Ağa'nın komutasındaki askerler tarafından devrilmiştir. Olayın duyulmasının ardından, Dıraç Başpiskoposu, durumu valiye şikâyet etmiştir. Belgede, yapılan şikâyet üzerine, haçların yeniden yerlerine dikileceği ve bu duruma izin veren kumandan ile askerlerin cezalandırılacağı belirtilmiştir[564]. Yine haçla ilgili gerçekleşen başka bir olayın, Müslüman çocuklar tarafından gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir. Müslüman çocuklar, nehir etrafında taş atarken, taşlardan biri kabrin üzerinde bulunan bir haça çarparak düşürmüştür. Bu durumun haberini alan yerel yönetim, Müslüman ve gayrimüslim topluluklar arasında heyecan ve kargaşanın önlenmesi amacıyla Müslüman çocukları derhal tutuklamıştır. 9-10 yaşlarındaki dört çocuk, dört gün süreyle hükümet dairesinde tutulmuş ve ardından velilerine teslim edilmiştir. 13-14 yaşlarındaki diğer üç çocuk ise adliyeye teslim edilerek bir ay hapis cezasına çarptırılmıştır[565].

Akçahisar kazası Laç köyündeki çeşmenin üzerinde bulunan bir haçın, Heyet-i Tahkikiye (Araştırma Heyeti) tarafından yerinden oynatıldığı iddiası üzerine halk arasında bir heyecan meydana gelmiştir. Rahibin ihbarı üzerine, Avusturya konsolosu haçın iadesi konusunda ısrarcı olmuştur. Devlet, meselenin daha fazla uzamaması için, yeni bir haçın hazırlanarak yerel kaymakamın da hazır bulunacağı bir ortamda yerine konulmasına karar vermiştir[566].

Önceki olayın üzerinden iki ay geçmeden, askerler tarafından yeni bir olay gerçekleştirilmiştir. Laç Pınarının sonunda bir kayaya bağlı ve demirden yapılmış bir haç bulunmuş, bazı askerler tarafından bu haç koparılmaya çalışılmıştır. Bunun üzerine, İşkodra Avusturya Konsolosu olaya müdahale ederek İşkodra Valisine başvurmuş ve durumu aktarmıştır. Valilik, olayın çözümü için yeniden bir haçın konulmasına karar vermiştir[567].

Son dönemlerde sürekli olarak meydana gelen olaylar, halk arasında büyük bir etki yaratmış ve bu etkinin çocuklar üzerinde de yansıdığı gözlemlenmiştir. Örneğin, Dıraç'ta Rum Kız Mektebi'nden çıkan Rum kız çocuklarının, bazı Müslüman erkek çocukları

[564] BOA, HR.SYS, 154/9; H. 17 Cemaziyülevvel 1286/ M. 25 Ağustos 1869
[565] BOA, DH.ŞFR, 133/42; R. 30 Nisan 1303/ M. 12 Mayıs 1887
[566] BOA, DH.ŞFR, 309/7; R. 24.04.1319/ M. 7 Temmuz 1903
[567] BOA, BEO, 2171/162784; R. 4 Eylül 1319/ M. 17 Eylül 1903

tarafından bıçaklı saldırıya uğradığı ve kızların bu saldırıdan, yolcular tarafından kurtarıldığı, Rum Patrikliği tarafından belirtilmiştir[568].

C. Kimden Kaynaklandığı Belli Olmayan Problemler

Müslim ve gayrimüslim topluluklar arasındaki olayların çoğunun hangi taraflarca gerçekleştirildiği anlaşılabilmektedir. Ancak bazen olayların kim tarafından başlatıldığını tespit etmek oldukça güçtür. Çalışmamızda da bu tür iki olaya rastlanmaktadır. Örneğin, Katolik Ruhban Mektebi öğrencilerinden birkaçı, sokakta üç askerle sözlü bir kavgaya tutuşmuşlardır. Olayın ardından "*Daily News"* gazetesi, durumu büyüterek askerlerin mektebe hücum ettiği iddiasında bulunmuştur. Ancak yapılan incelemeler sonucunda, olayın yakınında bulunan zabıta merkezindeki zabıtalar, durumu haber alır almaz derhal müdahale etmiş ve kavganın daha fazla büyümesine engel olmuşlardır. Diğer yandan, askerlerin mektebe hücum ettiği yönündeki haberin, vali tarafından asılsız olduğu belirlenmiştir[569].

Diğer olay ise Müslümanlar ve Ortodokslar arasında meydana gelmiştir. İşkodra'ya bir saat mesafede bulunan Hamidiye köyü Müslümanları ile Varaka köyü Ortodoksları arasında, ağ ile tutulan bir balık meselesi yüzünden kavga çıkmıştır. Bu kavga sonucunda atılan tüfeklerle altı Müslüman ağır ve hafif yaralanmış, Ortodokslardan birinin ölmüş, diğer ikisinin ise yaralanmış olduğu tespit edilmiştir. Bu iki köy arasında daha önce de bir husumet bulunduğu ve balık meselesinin bu husumeti yeniden alevlendirerek silahlı çatışmalara yol açtığı anlaşılmaktadır. Devlet, olaya müdahale ederek firar eden kişilerin yakalanması için Kocabaş ve muhtarlara gerekli uyarılarda bulunmuştur. Ayrıca, Müslümanlar ile Ortodokslar arasındaki huzurun korunması ve olayın daha büyük bir çatışmaya dönüşmemesi amacıyla iki köy arasında jandarmadan oluşan bir kuvvet sevk edilmiştir[570].

İşkodra'daki Müslümanlar ve gayrimüslimler, asırlarca birlikte yaşamışlardır. Ancak her toplumda olduğu gibi, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında da zaman zaman olaylar yaşanmıştır. Bu olaylar hem gayrimüslimlerden hem de Müslümanlardan kaynaklanan hadiselerle şekillenmiştir. Ancak bu tür olaylarda devletin tutumu büyük bir önem arz

[568] BOA, DH.H, 33/44; R. 9 Haziran 1327/ M. 22 Haziran 1911
[569] BOA, DH.MKT, 1592/56; BOA, DH.MKT, 1593/92; R. 26-31 Kanunusani 1304/ M. 7-12 Şubat 1889
[570] BOA, DH.MKT, 844/84; R. 3 Nisan 1320/ M. 16 Nisan 1904

etmektedir. Devlet, her zaman Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında bir ayrım yapmaksızın, olayları sulhen çözmeye çalışmıştır. Örneğin, Müslümanlar tarafından yakılmayan bir kilise, devlet tarafından yeniden inşa edilmiş ve anahtarı piskoposa teslim edilmiştir. Ayrıca, Müslümanlar tarafından kırılan ve koparılan haçlar da devlet tarafından yeniden yerine konulmuştur. Devlet, sulhu korumak amacıyla jandarma kuvvetlerini olay yerine göndererek huzuru sağlamıştır.

Ancak şimdiye kadar yalnızca kışkırtıcı hadiselere değinmiş bulunmaktayız. Gerçekten de durum sadece bu olaylarla sınırlı değildir; aksine, iki toplum arasında oldukça güçlü ilişkiler de mevcut olmuştur. Müslümanlar ve Katolikler, Osmanlı Devleti'nin yanında düşmana karşı birlikte kahramanca savaşmışlardır.

Aralarındaki ilişkiler o kadar yakın olmuştur ki, akrabalık bağları kurulacak kadar sıkı bir ilişkileri olduğu gözlemlenmiştir. Artık Balkanlar'da Müslüman erkeklerin Hristiyan kadınlarla evlenmesi, alışılmadık bir durum değildi[571]. Bu tür evlilikler o kadar yaygın hale gelmiştir ki, papazların bile bundan rahatsız oldukları anlaşılmaktadır. Hatta papazlar, bu tür evlilikleri engelleyebilmek için ellerinden gelen tüm çabayı göstermişlerdir. O kadar ki, Müslüman ailelere kız veren Hristiyan aileler tehdit edilerek bu evliliklerden vazgeçmeleri istenmiş, caymayanlar ise köylerinden sürgün edilmiş veya evleri yakılmıştır. Örneğin, Marash Koka, kızını bir Müslümana vermek istemiştir. Ancak din adamları, araya girerek Marash'ı bu eylemden vazgeçirmeye çalışmış ve onu kiliseden dışlamışlardır. Hristiyan topluluğu, kızını Müslümana verecek olursa, köylüler tarafından öldürülmesiyle tehdit etmiştir. Sonuç olarak, 21 Kasım 1889'da Marash Koka'nın kızını Müslümana vermemesi için ikna edildiği gözlemlenmektedir. Ancak yaklaşık dört yıl sonra, Marash Koka'nın vefatının ardından, kızı amcası Mark Koka tarafından Müslümana verilmiş ve bu sebeple ailesinin evi yakılmış, köyden sürgün edilmiştir[572]. Bir diğer örnek ise Sadik Maksuti'nin 1887 yılında kızını bir Müslümana vermesidir. Babası da yıllar önce benzer bir evlilik yapmıştı. Din adamlarının tehditleri sonucunda, Sadik Maksuti'nin yaptığı bu evlilikten pişman olduğu ve bu nedenle kiliseye 250 piastra ödeyeceği gözlemlenmektedir[573]. Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki

[571] Mazower, *Bizansın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, 107.
[572] Fulvio Kordinjano, *Shqiperia Permes Vepres Dhe Shkrimeve Te Misionarit İtalian At Domeniko (1847-1914)* (Shtepia Botuese Plejad, ts.), 3/318-319.
[573] Kordinjano, *Shqiperia Permes Vepres Dhe Shkrimeve Te Misionarit İtalian At Domeniko (1847-1914)*, 3/319-320.

ilişkiler yalnızca bununla sınırlı kalmamış, Katolik Malisörler İşkodra'ya geldiklerinde, dindaşlarını ziyaret etmek yerine Müslümanları ziyaret ettikleri de bir gerçektir[574]. Yani, 400 yıldan fazla bir süre boyunca birlikte yaşayan bu iki topluluk, yalnızca kavgalarla yaşamamış, aksine karşılıklı etkileşim ve güçlü bağlar kurmuşlardır.

II. GAYRİMÜSLİMLERİN İKTİSADÎ HAYATI

A. Alkollü İçki Üretim ve Ticareti

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Müslüman vatandaşların alkollü içecek üretimi ve ticareti yapmaları yasaktı. Bu bağlamda, Müslüman bireylerin alkol üretimi ve ticaretiyle uğraşmalarına devlet tarafından izin verilmezken, gayrimüslim toplulukların bu faaliyetlerde bulunmalarında herhangi bir engel görülmediği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti, gayrimüslimlere içki üretme ve satma, meyhane ile gazino açma konusunda herhangi bir engel çıkarmayarak bu faaliyetleri serbest bırakmıştır. İşkodra vilayetinde toplam 106 gazino ve meyhane bulunmaktaydı. Bu mekânların 100'ü Nefs-i İşkodra'da[575], 6'sı ise Nefs-i Dıraç'ta[576] yer almaktaydı. İşkodra'da içki satışlarının artışı üzerine devlet, H. 12 Cemaziyülahır 1292/ M. 16 Temmuz 1875 tarihinde müskirat satışlarını düzenleyen bir yönetmelik yayımlamıştır. Bu yönetmelikte, cami, tekke, medrese, türbe gibi dini kurumlar ve karakolhane, mektep gibi devlet kurumlarına 100 arşın mesafeye kadar olan bölgelerde içki satışı yapılması yasaklanmıştır. Bu kararın uygulanmasına dair bir örnek ise, 1894 yılında Dıraçlı Vangel Lavde'nin Dıraç'ın Kaleçarşısı'nda kiraladığı dükkânda müskirat (sarhoş eden içecekler) satmak amacıyla ruhsat başvurusu yapmasıdır. Ancak başvurusu reddedilmiştir, çünkü başvurulan dükkânın çevresinde Mekteb-i Rüştiye, gayrimüslim okulu, cami, tekke ve türbe gibi dini ve devlet kurumları bulunmakta olup, bu sebeplerle müskirat satışının yapılması, birçok zorluk ve olumsuz sonuç doğuracağı için talep olumsuz karşılanmıştır[577].

Satış amacıyla üretilen içkiler, Osmanlı Devleti tarafından vergilendirilmektedir. İçki vergilerinden muaf tutulan gayrimüslim din adamları, yalnızca kendi ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda, yani 200 kıyye kadar ürettikleri içkiler için muafiyet hakkına sahip olmuşlardır. Ancak 200 kıyyeden fazla içki üreten din adamları vergilere tabi tutulmuştur.

[574] Cevdet Paşa, *Tezâkir (13-20)*, 2/166.
[575] İ.V.S, H. 1310/ M. 1892, 63
[576] İ.V.S, H. 1310/ M. 1892, 110
[577] BOA, DH.MKT, 107/66; H. 26 Şaban 1311/ M. 4 Mart 1894

Fakat gayrimüslim din adamları, vergiden muaf olduklarını öne sürerek, bu vergiyi ödeme yükümlülüğünden kaçınmışlardır[578]. 1894 yılına ait bir belgeden, Manastırlarda ruhban sınıfının, yalnızca kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ürettikleri şarap miktarının, Şura-i Devlet Tanzimat Dairesi'nin R. 7 Mart 1310/ M. 19 Mart 1894 tarihinde aldığı kararla 200 kıyye yerine 400 kıyye kadar artırıldığı anlaşılmaktadır. Bu karara göre, bundan sonraki dönemde ruhban sınıfından ürettikleri şarap ve içkiler için 400 kıyyeye kadar vergi alınmaması kararlaştırılmıştır. Belgede, söz konusu uygulamanın İşkodra vilayetinde de geçerli olması gerektiği belirtilmiştir[579].

Ruhban sınıfının ürettiği şarap ve arak (içki) miktarının 400 kıyyeye kadar çıkarılmasına rağmen, vergiyi ödememek konusunda ısrarcı oldukları gözlemlenmiştir. Örneğin, Dıraç'ta ikamet eden Katolik rahibi Nikola Maçorri Efendi, fazla üretilen içkiler için talep edilen vergiyi ödememiştir. Ayrıca, son iki yıl boyunca ürettiği içkilerin kaydını tutmamış ve hükümet tarafından görevlendirilen memurları kabul etmeyip geri göndermiştir. Benzer şekilde, merkez vilayetindeki ruhban sınıfı da ürettikleri içki miktarının vergiye tabi kısmını beyan etmemiştir[580].

B. Gayrimüslim Meslekleri

1. Serbest Meslek Erbâbı (Genel Halkın Meslekleri)

İşkodra vilayetinde gayrimüslimlerin hangi mesleklerle uğraştıklarını gösteren müstakil bir belge bulunmamaktadır. Ancak, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında İşkodra vilayetinde gerçekleşen olaylara ilişkin mahkeme kayıtlarında, mahkûm ve mağdurların isimlerinin yanı sıra yaşları, mezhepleri ve meslekleri de kayda geçirilmiştir. Bu kapsamda, söz konusu mahkeme kayıtları, İşkodra vilayetinin gayrimüslim halkının hangi mesleklerle meşgul olduklarına dair önemli veriler sunmaktadır.

Tablo 24: İşkodra Vilayeti Mahkeme Kayıtlarından Bulunan Mahkûm ve Mağdur Gayrimüslimlerin Meslekleri[581].

ADI	YAŞ	MESLEK	MEZHEP	KAYNAKÇA
Don Martin oğlu	35	Rençber	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (002.001)
Angel	--	Rençber	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (002.001)
Gjon	40	Rençber	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (002.001)

[578] BOA, MVL, 1013/74; H. 24 Safer 1282/ M. 19 Temmuz 1865
[579] BOA, DH.MKT, 140/30; R. 3 Mayıs 1310/ M. 15 Mayıs 1894
[580] BOA, DH.MKT, 773/21; H. 21 Cemaziyülahır 1321/ M. 14 Eylül 1903; BOA, BEO, 2193/164417; H. 12 Recep 1321/ M. 4 Ekim 1903
[581] İşkodra Vilayetinde mahkûm ve mağdurların isim, yaş, meslek ve mezheplerini gösteren tablo.

Kus Noy oğlu	--	Rençber	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (002.001)
Prenk Boranya oğlu	33	Rençber	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (002.001)
Leno Prenk Boranya oğlu	35	Rençber	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (002.001)
Norç Kola Boranya oğlu	45	Rençber	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (002.001)
Yuvan Luka İspir oğlu	--	Tüccar	Rum	DH.EUM.KADL, 13/36 (004.001)
Angel Mark oğlu	13	Çırak	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (005.001)
Zef Gjon oğlu	--	Tacir	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (005.001)
Rrok Kola oğlu	32	Aşçı	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (005.001)
… Kola oğlu	15	Çırak	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
Kola Gjon oğlu	24	Kunduracı	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
Kola Hil oğlu	25	Eczacı çırağı	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
Gjon Gjoka oğlu	40	İşsiz	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
Gjon Paloka oğlu	25	Terzi	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
Zef Gjon oğlu	--	Tüccar	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
Lubova? Filip oğlu	14	Boyacı	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
Zef Gaspir oğlu	--	Çırak	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
Mark Hil oğlu	28	Tütüncü	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
Noç Mark oğlu	24	Kalaycı	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
Noy Mihal oğlu	40	Meyhaneci	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
Noç Zef oğlu	40	Terzi	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
Vasil Yaka oğlu	29	Fırıncı	Rum	DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
Vasil Metra? oğlu	54	Fırıncı	Rum	DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
Okaşi Del? oğlu	70	Çiftçi	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (006.001)
Prek Nok Vata oğlu	--	Çiftçi	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (006.001)
Mikal Grabaşkrak? oğlu	--	Tüccar	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (006.001)
Gjon Noy oğlu	--	Amele	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (006.001)
Luka Dukati oğlu	25	Çiftçi	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (006.001)
Zef Gjon oğlu	--	Çiftçi	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (006.001)
Noy Prenk oğlu	50	Çiftçi	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (006.001)
Martin Bala oğlu	--	Çiftçi	Latin	DH.EUM.KADL, 13/36 (006.001)
Anastas Mitroş Lala	22	Dülger (Marangoz)	Rum	DH.EUM.KADL, 13/36 (007.002)
Gafur Kostantin Lati	--	Dülger	Rum	DH.EUM.KADL, 13/36 (007.002)
Prenk Mark Bala	75	Çiftçi	Katolik	DH.EUM.KADL, 13/36 (007.002)
Kol Traç Noçi	50	Çiftçi	Katolik	DH.EUM.KADL, 13/36 (007.004)
Gjin Petro Marku	47	Çiftçi	Katolik	DH.EUM.KADL, 13/36 (007.004)
Gjergj Traç Noçi	50	Çiftçi	Katolik	DH.EUM.KADL, 13/36 (007.004)
Gjon Katanbirol?	55	Çiftçi	Katolik	DH.EUM.KADL, 13/36 (007.005)
Lezh Marka Kola	60	Çiftçi	Katolik	DH.EUM.KADL, 13/36 (007.005)
Nikol Kol Nreka	60	Çiftçi	Katolik	DH.EUM.KADL, 13/36 (007.005)
Kostantin Sotiyr	--	Bakkal	Rum	DH.EUM.KADL, 13/36 (007.005)
Vangel Prenga	34	Çiftçi	Rum	DH.EUM.KADL, 13/36 (007.005)
Çralamiyo? Kozma? Simon	--	Çiftçi	Rum	DH.EUM.KADL, 13/36 (007.005)
Gjergj Gjon oğlu	15	Çiftçi	Katolik	DH.EUM.KADL, 13/36 (008.002)
Yak Matin oğlu	40	Çiftçi	Katolik	DH.EUM.KADL, 13/36 (008.002)
Dod Kola	--	Çoban	Gayrimüslim	DH.EUM.KADL, 13/36 (009.001)
Zef Prenga	40	Çiftçi	Gayrimüslim	DH.EUM.KADL, 13/36 (009.001)
Simon?	--	Destereci	Gayrimüslim	DH.EUM.KADL, 13/36 (009.001)
Katapren? Gjon Deda	30	Çiftçi	Gayrimüslim	DH.EUM.KADL, 13/36 (009.001)
Gjin Androkenato?	25	Çiftçi	Gayrimüslim	DH.EUM.KADL, 13/36 (009.001)

Frrok Kuku?	--	Çiftçi	Gayrimüslim	DH.EUM.KADL, 13/36 (009.001)
?	45	Çiftçi	Gayrimüslim	DH.EUM.KADL, 13/36 (009.001)
Başdoda? Kuta	30	Çiftçi	Gayrimüslim	DH.EUM.KADL, 13/36 (009.001)
Noç Lezh? Betra? Prenxh?	20	Çiftçi	Gayrimüslim	DH.EUM.KADL, 13/36 (009.001)
Dod Zef oğlu	20	Çiftçi	Katolik	DH.EUM.KADL, 13/36 (010.001)
Martin Lulazh? oğlu	30	Çiftçi	Katolik	DH.EUM.KADL, 13/36 (010.001)

Tablonun verilerine göre, toplamda 58 kişinin meslek bilgilerine yer verilmiştir. Bu kişilerin 41'inin yaş bilgileri kayda geçirilmişken, 17'sinin yaş bilgileri ise kaydedilmemiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda, 13-40 yaş aralığında 23 kişi, 45-60 yaş aralığında 16 kişi ve 70-75 yaş aralığında ise 2 kişi bulunmaktadır. Mezhep açısından incelendiğinde, 30 kişi Latin, 11 kişi Katolik ve 8 kişi Rum olarak belirtilmiştir. Kalan 9 kişi hakkında mezhep bilgisi verilmediğinden, bu kişiler tabloda gayrimüslim olarak kaydedilmiştir. Latin, Katolik ve Rum ifadelerinin kullanılması, mahkeme defterlerindeki orijinal kayıtlara sadık kalınarak yapılmıştır. Buna göre, Rumların sayısının diğer mezheplere göre daha az olduğu görülmektedir.

Tabloda, gayrimüslimlere ait çeşitli mesleklerin yer aldığı gözlemlenmektedir. Meslekler konusunda, mahkeme kayıtlarında nasıl kayda geçirilmişse, tabloda da aynı şekilde belirtilmiştir. Örneğin, "Rençber" ifadesi, çiftçi olan kişiler için kullanılmış olup, "Tacir" ve "Tüccar" ifadeleri aynı anlamda kullanılmasına rağmen, mahkeme kayıtlarına sadık kalınarak tabloda da öyle yer verilmiştir. Buna göre, 58 kişiden 33'ünün rençber ve çiftçi olarak kaydedilmiş olması, İşkodra'daki gayrimüslim halkının kesin bir sonuç olmamakla birlikte, yalnızca vukuat defterleri verilerine dayanarak yaklaşık olarak %68'inin çiftçilikle uğraştığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, 4 kişinin çıraklık yaptığı, bunlardan birinin eczacı çırağı olduğu, 4 kişinin ise tüccar olduğu görülmektedir. İki kişi terzi, iki kişi fırıncı ve iki kişi dülger (marangoz) olarak çalışmaktadır. Diğer meslekler arasında ise birer kişiyle aşçı, kunduracı, boyacı, tütüncü, kalaycı, meyhaneci, amele, bakkalcı, çoban ve desteci gibi çeşitli mesleklerin yer aldığı görülmekte olup, ilginç bir şekilde, bunlardan birinin meslek kısmında "işsiz" olarak kayda geçirildiği tespit edilmiştir. Burada belirtilen meslekler yalnızca mahkûm ve mağdur kişilere ait olup, İşkodra vilayetindeki tüm gayrimüslimlerin mesleklerine dair kapsamlı bir bilgi sunulmamaktadır. Zira mahkemelere intikal etmeyen pek çok kişi ve bu kişilerin de farklı meslekleri olabileceği düşünülmektedir.

2. Devlet Memuru

İşkodra vilayetinde devlet dairelerinde memur olarak görev yapan gayrimüslimlerin tespiti için en güvenilir ve başvurulacak ilk kaynak, dönemin vilayet salnameleri olarak öne çıkmaktadır. Salnameler, dönemin resmi devlet kayıtları olup, en güvenilir bilgi kaynakları arasında yer almaktadır. Bu nedenle, gayrimüslim memurları tespit edebilmek amacıyla ilk olarak İşkodra Vilayeti Salnamelerine başvurulmuştur.

Tablo 25: H. 1310/ M. 1892-1893 İşkodra Vilayeti Salnamesine Göre Devlet Memuru Olan Gayrimüslimler[582]

Sancak ve Kaza	**Adı**	**Memuriyet Türü**	**Birimi**	**Sayfa**
İşkodra Sancağı	Aragil Efendi	Ser-Mühendis	Nafia Dairesi[583]	20
	Jozef Efendi	Kondüktör		20
	Henri Efendi	Nafia Kâtibi		20
	Mark Tarokini?	Piyade Korucusu	Orman Arması?	21
	Nikola Efendi	Mübeyyiz	Tahrirat-ı Ecnebiye Kalemi	21
	Andrik Ağa	Muavin	Zabıta Alayı Meclisi	22
	Vasfı Efendi	Polis	Polis Dairesi	23
	Kivrak Efendi	Fransız Memur	Telgraf ve Posta Dairesi	23
	Endrik Şroka Efendi	Aza	Ticaret Odası[584]	25
	Kol Soma Efendi	Aza		25
	Angel Çupa Efendi	Aza		25
	Endrik Çupa Efendi	Aza		25
	Filip Brovik Efendi	Aza		25
	Yanko? Seraci Efendi	Aza		25
	Gjovan Efendi	Aza	Maarif Meclisi	26
	Kosturstav? Efendi	Aza		26
	Filip Efendi	Aza	İstinaf Mahkemesi Hukuk ve Ceza Dairesi	27
	Metrov? Efendi	Aza		27
	Zef Efendi	Aza	Bidâyet Mahkemesi Hukuk ve Ceza Dairesi	28
	Gjok? Katrina	Aza	Ticaret Meclisi	28

[582] İşkodra Salnamesi İkinci Def'a 1310
[583] Nafia Dairesi üç memurdan oluşup üçü de gayrimüslimdir.
[584] Ticaret Odası 12 Azadan olup 6'sı gayrimüslimdir.

	Gjok? Muzhan	Aza		28
	Kani Efendi	İcra Memuru	İcra Dairesi	28
	Kristo Efendi	Aza	Belediye Dairesi	29
	Şen Deda Efendi	Aza		29
	Noç Tati Efendi	Aza		29
	Nuş Radoya Ağa	Çavuş		30
	Dimitraki Efendi	Tercüman	Rüsumat Nezareti	30
	Pavlo Petroviç Efendi	Reji Nazırı	Reji İdaresi[585]	31
	Gjon Meyda Efendi	Muhasebeci		31
	Gjorgji Kaçaroz Efendi	Ambar Emini		31
	Kol Efendi	Ambar Emini Muavini		31
	Zef Fika	Fabrika …		31
	Mösyö Aşmit	Tabip	Tabip Eczacı Kabile (Ebe) [586]	32
	Prinkali Efendi	Eczacı		32
	Tironi Efendi	Eczacı		32
	Anko Efendi	Eczacı		32
	Şan Hile Efendi	Eczacı		32
	Madam Françesko	Kabile (Ebe)		32
	Veysel Efendi	Yüzbaşı	İdare-i Askeriye	38
	Jerya? Efendi	Tabur Kâtibi Muavini		39
	Vasfı Efendi	Mülazım-ı evvel		40
	Jozef Usta	Tüfekçi		43
Leş Kazası	Simon Ağa	Aza	Meclis-i idare-i Kaza	84
	Mati Simon Ağa	Aza	Mahkeme-i Bidayet	84
	Kol Fişta Ağa	Aza	Meclis-i Beledi	84
	Tuli? Ağa	Aza		84
	Govani Efendi	Şengin Rüsumât Tercümanı	Memurin-i Sâire	85
Akçahisar Kazası	Andrika Ağa	Mülazım-ı evvel	Zabıta Dairesi	90
Puka Kazası	Noy Mark Ağa	Aza	Meclis-i İdare-i Kaza	95
	Noy Ağa	Mülazım-ı evvel	Zabıta Dairesi	95

[585] Altı memurdan sadece biri Müslümandır.
[586] Altı memurdan oluşup hepsi gayrimüslimdir.

Mirdita Kazası	Marka Gjon Efendi	Kaymakam	Kaymakam	98
	Leş Nikola Efendi	Aza	Meclis-i idare-i Kaza	98
	Frrok Doda Efendi	Aza		98
	Nikola Doda Efendi	Aza		98
	Prenk Keta? Efendi	Aza		98
	Tuç? Nikola Efendi	Aza		98
	Noç Ağa	Bölük Ağası	Zaptiye Alayı	98
	Noy Ağa	Bölük Muavini		98
	Gjok Ağa	Jurnal Emini		99
	Noy Ağa	Jurnal Emini		99
Dıraç Sancağı	Oskan Efendi	Müfettişi Sânî	Orman İdaresi	103
	Pavlo Kuka Efendi	Aza	Ziraat Bank Şubesi Meclisi	104
	Kristo Kuka Ağa	Aza		104
	Zef Kastrati Efendi	Kondüktör	Nafia Dairesi	104
	Pavlo Kuka Efendi	Aza	Mahkeme-i Bidayet	104
	Tudor Lavda? Efendi	Aza		104
	Françesko Efendi	Kâtip	Reji İdaresi	108
	Kaputu? Efendi	Tabip	Karantina İdaresi	108
Tiran Kazası	İstefan Efendi	Aza	Meclis-i idare-i Kaza	116
	Gjon Xhovani	Aza		116
	Konstantin Efendi	Aza	Mahkeme-i Bidayet	116
	Vangjel Efendi	Aza	Meclis-i Beledi	117
	Naum? Efendi	Aza		117
Kavaya Kazası	Anastas Efendi	Aza	Meclis-i İdare-i Kaza	124
	Yorgi Efendi	Aza	Meclisi-i Beledi	125
	Anastas Efendi	Aza		125

Tabloda toplam 76 gayrimüslim devlet memuru yer almakta olup, bunların hangi mezhebe ait olduğuna dair herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bu 76 gayrimüslim memurdan 60'ı İşkodra sancağında, 16'sı ise Dıraç Sancağı'nda görevlendirilmiştir. İşkodra sancağında gayrimüslimlerin çeşitli birimlerde görev aldıkları gözlemlenmektedir. En fazla görevlendirilen birim, Tabip Eczacı Kabile birimi olup,

burada görev yapan 6 memurun tamamının gayrimüslim olduğu anlaşılmaktadır. Ticaret Odası biriminde de 6 gayrimüslim memur görev yapmaktadır. Bu birimde toplam 12 memur bulunmakta olup, yarısı Müslim, yarısı ise gayrimüslimdir. Reji Dairesi biriminde 6 memur bulunmakta ve bunlardan 5'i gayrimüslim, biri ise Müslimdir. Belediye Dairesinde 4 gayrimüslim memur, Maarif Meclisinde 2 gayrimüslim memur, İstinaf Mahkemesi Hukuk ve Ceza Dairesinde 2 gayrimüslim memur ve Ticaret Meclisinde 2 gayrimüslim memur görevlendirilmiştir. Diğer birimlerde ise her birimde birer gayrimüslim memur görev yapmaktadır.

İşkodra sancağına ait kazalarda, Leş, Akçahisar, Puka ve Mirdita kazalarında gayrimüslim memurların görev yaptığı gözlemlenmektedir. Özellikle Mirdita kazasında, kaymakamlık makamının Marka Gjon Efendi adlı bir gayrimüslime verildiği tespit edilmiştir. Meclis-i İdare-i Kaza biriminde Mirdita kazasında 6 kişilik kadronun 5'inin gayrimüslim olduğu görülmektedir. Leş ve Puka kazalarında ise aynı birimde birer gayrimüslim memur görev yapmıştır. Akçahisar ve Puka kazalarında Zabıta Dairesi biriminde birer gayrimüslim memur bulunurken, Mirdita kazasında Zaptiye Alayında 4 gayrimüslim memur yer almaktadır. Leş kazasında ise Meclis-i Beledi biriminde 2 gayrimüslim Aza görev yapmaktadır. Bu veriler, İşkodra sancağındaki kazalar arasında en fazla gayrimüslim memurun Mirdita kazasında görevlendirildiğini göstermektedir.

Dıraç sancağında, Ziraat Bankası Şubesi Meclisi biriminde 2 gayrimüslim, Mahkeme-i Bidayet biriminde ise 2 gayrimüslim memur görev yapmaktadır. Diğer birimlerde ise her birinde birer gayrimüslim memur bulunmaktadır. Dıraç sancağına ait kazalardan Tiran ve Kavaya kazalarında da gayrimüslim memurların görev yaptığı gözlemlenmektedir. Meclis-i İdare-i Kaza biriminde Tiran kazasında 2 gayrimüslim memur görev yaparken, Kavaya kazasında 1 gayrimüslim memur bulunmaktadır. Meclis-i Beledi biriminde ise hem Tiran kazasında hem de Kavaya kazasında 2'şer gayrimüslim memurun bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Tiran kazasında Mahkeme-i Bidayet biriminde de 1 gayrimüslim memur görev almaktadır.

İşkodra vilayetinde görev yapan toplam 76 gayrimüslim memurun, çalıştıkları yerlere göre dağılımı incelendiğinde, bunlardan 38'inin Aza, 4'ünün Eczacı, 3'ünün Mülazım-ı Evvel, 2'sinin Kondüktör, 2'sinin Tabip ve diğer 2'sinin ise Jurnal Emini olarak tayin edildiği belirlenmiştir. Kalan 25 gayrimüslim memur ise farklı unvanlarla görev almakta

olup, bunlar şu şekilde sıralanabilir: Ser-mühendis, Nafia Katibi, Piyade Korucusu, Mübeyyiz, Muavin, Polis, İcra Memuru, Çavuş, Tercüman, Reji Nazırı, Ambar Emini, Ambar Emini Muavini, Muhasebeci, Fabrika …?, Kabile (Ebe), Müfettiş-i Sani, Yüzbaşı, Tabur Katibi Muavini, Tüfekçi, Rüsumat Tercümanı, Bölük Ağası, Bölük Muavini ve Katip.

İşkodra Vilayeti Salnamesinde yer alan gayrimüslim memurların yanı sıra, çeşitli ve farklı arşiv belgelerinden yararlanarak daha fazla gayrimüslim memura ilişkin bilgilere ulaşma imkânı sağlanmıştır.

Tablo 26: Farklı Belgelerden Elde Edilen Gayrimüslim Memurların İcra Ettikleri Meslekler

ADI	Kaza	MESLEK	KAYNAKÇA
Panayot Efendi	Kavaya	Kavaya Belediye Tabibi	DH.MKT, 224/58 (004.001)
Noy Gjok Shuti	Mirdita	Zaptiye	TFR.I.İŞ, 2/108 (001.001)
Smak? Efendi	İşkodra	İstinaf Mahkemesi Azası	HR.TH, 283/49 (003.001)
Avram Efendi	İşkodra	Mahkeme Bidayet Azası	HR.TH, 283/49 (003.001)
Prenk Gjafa	İşkodra	Meclis-i İdare-i Kaza Azası	HR.TH, 283/49 (003.001)
Gjon Petr	İşkodra	Cebel Komisyonu Zaptiyesi	TFR.I.İŞ, 2/159 (001.001)
Dod Marku	Mirdita	Zaptiye Çavuşu	TFR.I.İŞ, 3/290 (001.001)
Dod Prendi	Akçahisar	Jandarma Efradından	DH.TMIK.M, 162/55 (001.001)
Tom Gjoni	Mirdita	Jandarma Onbaşı	DH.TMIK.M, 162/55 (001.001)
Petr Noy	Mirdita	Zaptiye Onbaşı	TFR.I.İŞ, 4/353 (001.001)
Mark Dod Prenka	İşkodra	Zaptiye Onbaşı	TFR.I.İŞ, 4/364 (001.001)
Nu veledi Gjon	Mirdita	Telgraf Çavuşu	TFR.I.İŞ, 5/472 (002.001)
Şan Deda	İşkodra	Meclis-i İdare-i Azası	TFR.I.İŞ, 6/509 (007.001)
Komaski Efendi	İşkodra	Dava Vekili	TFR.I.İŞ, 6/553 (001.001)
Pogoz Efendi	İşkodra	Mahkeme-i İstinaf Azası	TFR.I.İŞ, 6/553 (001.001)
Nikolaki Efendi	İşkodra	Bidayet Hukuk Azası	TFR.I.İŞ, 6/553 (001.001)
Paşko Kola…	İşkodra Vilayeti	Gardiyan	DH.MB.HPS.M, 2/112 (001.001)
Zef Mata	İşkodra Vilayeti	Gardiyan	DH.MB.HPS.M, 2/112 (001.001)
Oroş Efendi[587]	İşkodra Vilayeti	Tahsildar	TFR.I.UM, 2/108 (001.005)
Mark Ağa veledi Gafa[588]	İşkodra Vilayeti	Mülazım (Teğmen)	TFR.I.AS, 5/424 (003.002)
Yuvan Efendi	İşkodra Vilayeti	Polis Memuru	DH.EUM.MEM, 1/56 (002.001)
Gjorgji Efendi	İşkodra Vilayeti	Polis Memuru	DH.EUM.MEM, 1/56 (002.001
Toma Efendi	İşkodra Vilayeti	Polis Memuru	DH.EUM.MEM, 8/41 (002.001)

[587] TFR.I.UM, 2/108 (001.005); Oroş Efendi, Taşlıca? Tahsildarı 13 Nisan 1319. Zimmete akça kaçırdığından azl ile tahtı muhakemeye alınmıştır.
[588] TFR.I.AS, 5/424 (003.002); Üçüncü Mirdita Taburunun Puka kazasında bulunan ikinci ve beşinci bölükleri Mirditalı Mülazım Mark Ağa veledi Gafa.

Tablo verilerine göre, 23 gayrimüslim devlet memuru olarak görev yapmaktadır. Bu kişiler, İşkodra vilayetinin çeşitli kazalarında görev almakta olup, 9 kişi ile en yüksek sayıyı İşkodra kazası elde ederken, 5 kişi ile Mirdita ikinci sırada yer almaktadır. Kavaya ve Akçahisar'da ise her birinde birer memur bulunmaktadır. Kalan 7 memur ise belgelerde sadece İşkodra vilayeti olarak belirtilmiş olup, hangi kazaya ait oldukları açıkça belirtilmemiştir. Bu nedenle, tabloda bu kişiler İşkodra vilayeti olarak kaydedilmiştir. Farklı görevlerde çalışan gayrimüslimlerin en büyük grubu, 5 kişi ile zaptiye olarak görev yapanlardır. Bunu takiben, 4 kişi mahkeme memuru olarak, 3 kişi polis olarak, 2 kişi jandarma olarak ve 2 kişi de gardiyan olarak görev yapmaktadır. Ayrıca, belediye tabibi, telgraf çavuşu, dava vekili, tahsildar ve mülazım (teğmen) gibi görevlerde ise her birinden birer kişi yer almaktadır.

İşkodra vilayetinde daha fazla gayrimüslim memurun görevde olduğunu gösteren başka bir belgeye ulaşılmıştır. Örneğin, vilayet jandarma alayında toplamda 900 neferin görev yaptığı ve bunlardan 285'inin gayrimüslim zabıta olarak çalıştığı kayda geçirilmiştir[589]. Bu durumda, jandarma alayının %31,66'sının gayrimüslimlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Ancak bu durumun kesin olarak doğrulanması mümkün değildir. Zira büyük olasılıkla gayrimüslim memurlara ilişkin tüm belgeler temin edilememiştir. Tüm belgeler elde edilebilseydi, gayrimüslim devlet memuru sayısının daha fazla olabileceği düşünülmektedir.

III. ASAYİŞ PROBLEMLERİ

A. Asayişi Bozan Etmenler

1. Yabancı Konsoloslukların Faaliyetleri

İşkodra vilayetinde XIX. yüzyılın sonlarına doğru pek çok yabancı devletin konsoloslukları bulunmaktaydı. İşkodra vilayetindeki yabancı konsolosluklar hakkında en güvenilir bilgi, dönemin vilayet salnamelerindeki kayıtlardan elde edilmiştir.

İşkodra vilayetinde bulunan yabancı devletlerin konsoloslukları şu şekildedir[590]:

[589] DH.ŞFR, 203/13; R. 4 Kanunusani 1312/ M. 16 Ocak 1897
[590] İ.V.S, H. 1299/ M. 1881, 56

1- Avusturya-Macaristan Devleti Konsolosluğu

2- Fransa Cumhuriyeti Konsolosluğu

3- Rusya Devleti Konsolosluğu

4- İngiltere Devleti Konsolosluğu

5- İtalya Devleti Konsolosluğu

6- Yunan Devleti Konsolosluğu

Görüldüğü üzere, İşkodra vilayetinde altı yabancı konsolosluk bulunmakta olup, her bir konsolos kendi devletinin menfaatleri doğrultusunda faaliyet göstermektedir. Önceki bölümlerde belirtildiği üzere, İngiltere Sefareti himayesinde bulunan İncil Vakfı, İşkodra'da Protestanlığı yaymaya çalışmış, ancak Katolik halk bu duruma karşı çıkmış ve bu hareketin durdurulması amacıyla devlete başvuruda bulunmuştur. Osmanlı Devleti de gerekli tedbirleri almıştır[591].

Bir diğer mesele ise, İşkodra'daki Rum Kilisesi'nin papazının vefatının ardından, Rus Konsolosu ve Tercümanının, vefat eden papazın yerine oğlunu tayin etmek istemeleridir. Fakat söz konusu kişinin papazlık niteliklerine sahip olmaması nedeniyle Rum Metropoliti ile yaşanan anlaşmazlık neticesinde, Rus Konsolosunun tercümanı kilise anahtarlarını zorla alarak ibadete kapatmıştır. Bu durum, Rum gençlerin rahatsızlığına yol açmış ve kilise kapılarını kıracaklarını devlete bildirmişlerdir. Hariciye Nezareti, Rus Konsolos Tercümanının eylemlerinin doğru olmadığına kanaat getirerek, kilise anahtarının teslim edilmesi gerektiği konusunda Rusya Sefaretini uyarmıştır[592].

Yabancı konsoloslukların faaliyetleri bununla sınırlı kalmamış, aynı zamanda yerli hükümetin içişlerine de müdahale ettikleri gözlemlenmiştir. Rum ve Katolikler, harabe bir kilise nedeniyle birbirlerine karşı silah kullanmaya başvurmuşken, devlet taraflar arasında barışı sağlamak amacıyla müdahalede bulunmuştur. Ancak, Fransa Konsolosu, Nemçe kançoları ile bölgeye giderek olayın yeniden alevlenmesine sebep olmuşlardır[593].

[591] BOA, HR.TH, 66/47; H. 5 Safer 1304/ M. 3 Kasım 1886
[592] BOA, HR.TH, 93/81; H. 26-27 Safer 1307/ M. 22-23 Ekim 1889
[593] BOA, HR.SYS, 115/14; R. 12 Haziran 1285/ M. 24 Haziran 1869

Aynı mesele ile ilgili olarak 1874 yılına ait bir arşiv belgesinde, İşkodra'da ikamet eden Fransa, İtalya ve Avusturya Konsoloslarının, Mirdita halkını yerel hükümete karşı kışkırtmaktan kaçınmadıkları belirtilmektedir[594]. Ayrıca İşkodra vilayetinde bulunan Katolik piskopos ve rahiplerinin tamamının Avrupalı olarak Avusturya Devleti ile Fransa Cumhuriyeti'nden maaş aldıkları anlaşılmaktadır[595]. Avrupalı devletlerden maaş alan papazların, bu devletlerin hizmetinde olup halkı devlete karşı kışkırttıkları tespit edilmiştir. Örneğin, İşkodra vilayetine bağlı Cebel halkı Latin kökenli olup, Avusturya ve İtalya'nın aracılık ettiği Latin ve Cizvit papazlarının, bu halkın fikirlerini ve zihinlerini manipüle ederek devlete karşı kışkırtıcı faaliyetlerde bulundukları gözlemlenmektedir[596].

Avusturya, Arnavutluk'taki Frenk papazlarının hamisi olduğunu iddia ederek, yerli papazların da himayesini üstlendiğini öne sürmüştür. Bu iddiaya ilişkin belgeler mevcut olup, İşkodra Valisi, konuya dair görüş almak amacıyla hem Daire-i Sadarete hem de Hariciye Nezaretine başvurmuştur. Daire-i Sadaretten alınan yanıtta, Avusturya'nın bu iddiası Osmanlı hükümeti tarafından doğrulanmamış ve tamamen reddedilmiştir. Ancak bu meselenin şimdilik üzerinde durulmasının uygun olmadığı bildirilmiştir[597]. Bir yıl sonra, Avusturya-Macaristan hükümetinin, Kosova ve İşkodra'da bulunan Katolik rahiplerin Osmanlı vatandaşı olmalarına rağmen, onları himaye etme hakkına sahip oldukları iddiasından vazgeçmediği anlaşılmaktadır[598].

Ayrıca, yabancı devletlerin papazlar aracılığıyla hükümeti tehdit etmeye çalıştıkları görülmektedir. Örneğin Avusturya Konsolosu, Karadağ vasıtasıyla silahlandırdığı Malisör Katoliklerini, papazlar aracılığıyla hükümete karşı tehdit oluşturmak amacıyla kullanmaktadır. Bu durum, vali tarafından devlete bildirilmiştir. Ayrıca vali, bir hafta önce öndeki arabada bulunan Avusturya postasına herhangi bir müdahale yapılmaksızın yalnızca Osmanlı Devleti postasının gasp edildiğini, postacı ve zabıtanın şehit edildiğini ve bu durumun, olayın arkasında Avusturya'nın parmağı olduğuna dair önemli bir delil

[594] BOA, A.MKT.MHM, 473/90; H. 2 Zilhicce 1290/ M. 21 Ocak 1874
[595] BOA, A.MKT.MHM, 473/90; H. 2 Zilhicce 1290/ M. 21 Ocak 1874
[596] BOA, Y.PRK.UM, 5/116; H. 2 Şaban 1299/ M. 19 Haziran 1882
[597] BOA, BEO, 3087/231496; BOA, BEO, 3101/232523; BOA, HR.HMŞ.İŞO, 193/50; R. 12-14 Haziran 1323/ M. 25-27 Haziran 1907
[598] BOA, HR.HMŞ.İŞO, 194/62; H. 24 Şevval 1326/ M. 19 Kasım 1908

teşkil ettiğini ifade etmektedir. Vali, söz konusu meselenin en kısa sürede çözülmesi gerektiğini devlete arz etmiştir[599].

2. Papazların Faaliyetleri

İslam dini, başka bir dinin din adamlarına dokunulmasına izin vermemektedir. Onlar, herhangi bir olaya veya isyana katılmadıkları sürece, istedikleri gibi özgürce hayatlarını ve dinlerini yaşama hakkına sahiptirler. Osmanlı Devleti de bir İslam devleti olarak, gayrimüslim din adamlarını özgür bırakmıştır. Gayrimüslim din adamları, Türkler tarafından iyi muamele görmekteydiler. Eğer Hristiyan din adamları Türkler tarafından kötü muameleye tabi tutulmuşsa, bu durum genellikle casusluk şüphesine dayanmaktadır[600]. Böylece gayrimüslim din adamlarına, devlete karşı herhangi bir harekette bulunmadıkları sürece dokunulmamıştır. Ancak, İşkodra vilayetinde özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, gayrimüslim din adamlarının devlete karşı çeşitli hareketlerde bulundukları gözlemlenmiştir. Bu hareketlere yerli papazlar ve yabancı uyruklu papazlar da dâhil olmuştur. Örneğin Mirdita Papazı Don Gasbar, müfsit bir şahıs olup, Mirdita'ya girmesi yasaklanmış olmasına rağmen, devlete karşı gelerek kendi taraftarlarıyla birlikte yaşamaya devam etmiştir. Gayrimüslim ileri gelenlerinden Bib Paşa, Papaz Don Gasbar'ı Mirdita'dan çıkarmak amacıyla Mat ve Puka tarafından asker toplamakla meşgulken, bunu duyan Mirditalılar büyük bir korkuya kapılmışlardır. Devlet, olası bir çatışmadan kaçınmak için araya girerek, Bib Paşa'nın kendi başına asker toplamasının uygun görülmediğini ve hükümetle ittifak yapılması gerektiğini belirterek, bu durumu İşkodra Mutasarrıfı İsmail Paşa'ya bildirmiştir[601].

Bu olayda, Kalivari Kilisesi rahibi Don Noy ve Yak Doda, Don Gasbar ile birlikte hükümete karşı hareket etmişlerdir. Don Noy ve Yak Doda, Mirdita'da tebdil-i kıyafetle dolaşırken tutuklanmışlardır. Don Noy, sadece Don Gasbar'ın taraftarı olmakla kalmamış, aynı zamanda Bib Paşa'ya karşı halkı kışkırtmış, hükümetin aleyhine tahriklerde bulunmuş ve fesat çıkarmıştır. Yak Doda ise, Don Gasbar'ın kardeşi olarak, onun faaliyetlerine destek vererek hükümetin aleyhine hareket etmiştir[602]. Devlet

[599] BOA, HR.SYS, 151/96; R. 1 Ağustos 1328/ M. 14 Ağustos 1912; BOA, HR.SYS, 152/21; H. 29 Ramazan 1330/ M. 11 Eylül 1912
[600] Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, 256.
[601] BOA, A.MKT.UM, 815/55; R. 24 Teşrinievvel 1280/ M. 5 Kasım 1864
[602] BOA, HR.MKT, 525/92; H. 21 Rebiyülahir 1282/ M. 13 Eylül 1865

tarafından tutuklanan Yak Doda ve Kalivari Kilisesi papazı Don Noy, sorguya alınmışlardır. Aşağıda yer alan iki sorgulamada, devletin sorgulama yöntemini ve suçluların işledikleri suçları nasıl itiraf ettiklerine dair bir inceleme fırsatı sunmaktadır. Suçlular gerçekleri gizlemeye çalışsalar da aslında verdikleri bilgilerden birçok ayrıntının ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Her iki şahsın sorgulamaları şu şekilde gerçekleşmiştir:

YAK DODANIN SORGULAMASI (H. 12 Recep 1281/ M. 11 Aralık 1864)

Soru: İsmin nedir, babanın ismi nedir, nerelisin ve hangi işle meşgulsün?

Cevap: İsmim Yak, babamın ismi Nadi'dir. Memleketim Yakova kazasına bağlı Karasinin? köyüdür. Ticaretle meşgulüm ve şu anda Prizren 'de ikamet ederim. Prizren'de arasta çarşısında dükkânım vardır. Ara sırada çevre köylere ve pazara da ticaret ederim.

S: İşkodra'ya niçin geldin?

C: Bir ay ticaret yapmak için geldim.

S: İşkodra'ya geldikten sonra Bar'a gitmişsin ve Bar'dan yine İşkodra'ya gelmişsin. Tezkiredeki niçin kaydettirilmedin?

C: Tezkirede mi? Kaydettirilmek için hancıya vermiştim, kaydettirdi zannettim.

S: İşkodra'ya geldiğin vakit nerede yattın ve kim ile görüştün?

C: İşkodra'da Tahir Matoş'un hanesinde üç gün misafir oldum. Müddet-i ikametimde İşkodralı Gorgi tüccarların yanına gittim ve Gasbar Zak Muzani ile görüştüm ve saatçi Frenk Mark ile muhabbet ettim. Bir gün de İşkodra Piskoposu Efendiye gittim.

S: Piskopos Efendiye mektubu götürerek yoksa bir şey mi rica ettin? Ne yaptın?

C: Hayır ne mektup götürdüm ve ne bir şey rica ettim. Yalnız elini öptüm ve biraderim Don Gasbar'dan dolayı Mirditaca karışıklık olduğunu söyledim ve sizin haberiniz var mı? dedim. Yoktur dedi. Yanından kalkıp gittim.

S: İşkodra'ya gelir iken biraderin Don Gasbar'ı nerede bırakmış idin?

C: Ben biraderimi daha önce İtalya'da Milan şehrinde görmüştüm. Sonra hiçbir defa daha görmedim.

S: Mektup ile dahi iletişim kurmadın mı?

C: Hayır, ne onunla görüştüm ne de mektupla haberleştim.

S: Prizren'den buraya gelirken Mirdita'dan geçmiş olmalısın. Biraderin orada olduğunu haber almadın mı?

C: Evet Mirdita'dan geçtim ve biraderimin orada olduğunu haber aldım. Ancak görüşmedim ve haber göndermedim.

S: Demek ki biraderinle aranda bir dargınlık var.

C: Hayır, bir güne dargınlığım yoktur. Ben dünyaya gelmezden on sene önce biraderim bizim familyamızdan ayrılmıştır. Ne hayır gördüm ne şer buldum.

S: Bar'a niçin gittin?

C: Yalnız Bar Piskoposu ile görüşüp biraderimin halini ve Mirdita'nın karışıklığını söylemeye gittim. Başpiskopos ile görüşüp biraderim Don Gasbar'dan dolayı Mirdita'da karışıklık olduğunu söyledim. Zatınız Başpiskoposunuz, biraderimi İşkodra'ya getirip muhakeme edilmesi için müşir paşa ile bir çare bulmasını rica ettim ve bir yazı vermesini istedim.

S: Piskopos ne cevap verdi?

C: Bu işi devlet işitir, ben karışmam dedi ve bana darıldı, kâğıt vermedi.

S: Mademki biraderin ile görüşmediğini Milan'da bulunduğun zamandan beri görmediğini söylüyorsun. Onun için rica ettin, merkum ile görüşmüş veyahut muhabere etmiş olmalısın.

C: Hayır, ne görüştüm ve ne de muhabere ettim.

S: Görüşmediğin bir adamın buraya geleceğini ne biliyordun ki getirilip muhakemesini rica ettin?

C: Geleceğini söylemedim. Gelmesine çare var mı? dedim.

S: İşkodra'da başka bir tarafa gitmedin mi?

C: Hayır gitmedim.

S: Kaptan Marko'nun konağına gitmedin mi?

C: Evet, onun konağına gittim. Yine biraderim için Piskopos Efendiye söylediğim gibi söyledim ve öyle cevap aldım.

S: Don Gasbar'ın taraf-ı Devlet-i Âliyye'den kabul olunmaz bir adam olduğunu biliyor muydun?

C: Biliyordum.

S: Öyle bir adam için rica etmek ve çalışmak kabahat olduğunu bilmez miydin?

C: Biliyordum ama aldandım, cahillik ettim.

S: Kime aldandın ve seni kim gönderdi?

C: Kimseye aldanmadım. Kendi cehaletime ettim, kabahat eyledim.

S: Senin eşyanın içinde zuhur eden setri ve pantolonu nereden aldın ve niçin aldın?

C: Bar Piskoposunun yanında olan papaz verdi, aldım.

S: Niçin verdi?

C: Yağmur yağıyordu. Elbisen şiddetle ıslanıyor ise değiştirmek için.

S: O papaz kim idi?

C: Bildiğim değildir.

S: Bilmediğin adam niçin sana elbise versin?

C: Bilmem, biraderim Roma'da iken mi vermiş ne olmuş öyle bir şey.

S: Biraderine götürmek için mi verdi?

C: Bana bir şey söylemedi. Fakat biraderin Roma'da iken bu elbiseyi bana bırakmıştı sen al dedi.

S: Alıp ta ne yap dedi?

C: Bir şey yap demedi, yalnız al dedi.

S: Sana bağışladı mı?

C: Bağışladığını dahi söylemedi.

S: …….

C: Hayır başka şey bilmem.

Yak Doda adlı şahsın suç faaliyetlerine katıldığı ve Mirdita bölgesinde huzursuzluk yarattığı, ayrıca konsoloslar ve piskoposlarla iletişimde olduğu belirtilmiş ve bu sebeple gerekli işlemler için emir verilmiştir.

DON NOY'UN SORGULAMASI (H. 12 Recep 1281/ M. 11 Aralık 1864)

Soru: Adın nedir, nerelisin ve ne işle meşgulsün?

Cevap: Adım Don Noy'dur. Mirdita'da Ribri Bayrağında bulunan Keşnet köyündenim. Aynı zamanda Mirdita'da bulunan Kalivari Kilisesinin rahibiyim.

S: Latin papazlar ve Mirdita rahipleri senin kıyafetinde değildir. Bu senin elbise ve kıyafetin … Malisör heyetine benziyor. Nasıl papaz oluyorsun?

C: … papazlar böyle elbise giymez ve bu kıyafetle bulunmazlar. Lakin benim işime böyle el verdi.

S: Sebep nedir ve muradın neydi?

C: Puka kazasına bağlı Kabaş köyü halkından Frok Kola adında birinin öldürülmesinden dolayı kıyafetimi değiştirdim.

S: Maktulü kim vurdu?

C: Mirdita'da bulunan İspeç Bayrağından Nikol Mark Preni vurmuştu.

S: Nerede vurdular?

C: Benim oturduğum evimin avlusunda vurdu.

S: Ne vakit vurdu?

C: Tahminen altı sene önce.

S: Katil ile senin akrabalık ya da bağlantın var mı?

C: Hayır, hiçbir bağlantım yoktur. Merkum İspeç Bayrağındandır. Ben Dibri? Bayrağındanım. Aramızda hiçbir alaka ve münasebet yoktur.

S: Ahbaplık ve dostluğun mu vardı?

C: Hayır, ahbabım ve dostum dahi değildi.

S: Senin yanına misafirin için mi gelmişti?

C: Merkum ne işi için geldiğini bilmem. Gelmiş ve Nikol merkum ile tartıştı ve vurmuştur.

S: Madem ki katille senin hiçbir ilişkin yoksa, neden senin evinde vuku bulan cinayetten korkuyorsun?

C: Madde-i katl benim hanemin avlusunda vâki' olduğundan ve maktulün taraftarları benden kan arayacaklarını işâa eylediklerinden korkarım.

S: Madde-i katlin altı sene önce vuku bulduğunu beyan ediyorsun. O zamandan beri dışarı çıktıkça tebdil-i kıyafet ile mi giderdin?

C: Ekseriyet bir uzak mahale gittiğim vakit böyle tebdil-i kıyafet eder idim ve bazen dahi papaz kıyafetinde olduğum halde yanıma uzun tüfek alıp gezerdim.

S: Arnavutluk'ta papazların karındaşı bile katil olsa papaza kimse ilişmez ve kan aramaz ve hiç tebdil-i kıyafet eden papaz görülmemiştir.

C: Ben korktum.

S: Kalivari Kilisesinden ne vakit çıktın?

C: Bundan bir ay önce cumartesi günü idi.

S: Oradan nereye geldin?

C: Kendi köyüm olan Kaşnet'e geldim ve oradan Zadrime köyünden Naraç köyüne geçtim, oradaki hanede bir saat kadar oturup uyudum. Sonra İşkodra kasabasına gelip Yusuf Duçi'nin hanesine geldim bir gece yattım. Ertesi günü avdet ederek geldiğim yoldan giderken Naraç'ta tutuldum.

S: İşkodra'da ne yaptın?

C: İşkodra'ya geldiğim gün Yusuf Duçi'nin hanesinde uzun tüfeğimi bırakıp Avusturya konsoloshanesine gittim. Esna-yı rahta (yolda) bir İşkodralıya rast geldim. Konsolosun orada olup olmadığını sordum. İşkodra'da olmadığını haber aldım. Tercümanını sordum. Tercümanın İngiltere konsoloshanesinde olduğunu haber verdiler. Doğru İngiltere konsoloshanesine gittim ve İngiltere konsolosunun kendisi ile görüşüp Don Gasbar'ın Mirdita'da ikametine çare mümkün olup olmayacağını sordum. Konsolos mumaileyh bu işe karışmayacağı cevabını verdikten sonra hane avdetle bruca? muharrer bir gece yatıp kalktım gittim.

S: Avusturya Konsoloshanesine ne işi için gidecek idin?

C: Kaşnet Kilisesinin onarımı ile ilgili daha önce Avusturya Konsolosuna başvurmuş ve bu konuda bir miktar para gönderileceğini söylemişti. Ben de bu paranın gelip gelmediğini öğrenmek istedim.

S: Mirdita'da Don Gasbar ile beraber miydin?

C: Daima merkum Don Gasbar ile beraber idim. Mezhebimizin reisi olduğu cihetle her zaman kendisine destek ve taraftarlık eyledim. Bib Paşa gelip te merkum Don Gasbar'ın orada ikameti taraf-ı Devlet-i Âliyye'den memnu' olduğunu ilan edince merkumdan ayrıldım.

S: Don Gasbar'a ne güne destek ve taraftarlık eyledin?

C: Her zaman merkumun taraftarlığını edip merkumun aleyhinde olanların aleyhinde idim. Hatta altmış deste fişek satın alıp kırk destesini merkumun bulunduğu İspeç Bayrağına gönderdim ve yirmi destesini kendi yanımda alıkoydum.

S: Sonra Don Gasbar İspeç Bayrağından nereye gitti?

C: Merkumun İspeç Bayrağından Fana Bayrağına gitmek için ona iki kişi benim olduğum Kalivari Kilisesi'ne götürdüler. Ben dahi merkumun yanına adamlar katıp salimen Fana Bayrağına gönderdim.

S: Merkum İspeç Bayrağından niçin çıkıp senin yanına geldi?

C: Bib Paşa'nın eline geçmemek için.

S: Merkumu Kalivari Kilisesinden Fana Bayrağına götürürken sen de beraber gittin mi?

C: Hayır gitmedim. Yanına bir adam katıp gönderdim.

S: Don Gasbar hariçten kimse ile muhabere eder miydi ve kendisine kimse kağıt yazar mıydı?

C: Bar Piskoposu ile muhabere ederdi ve piskopos mumaileyh dahi merkuma kağıt yazardı.

S: Başka piskopos vesaire taraf ile muhabere etmez miydi?

C: Hayır etmezdi ve kimseye kâğıt göndermez idi.

S: Sen Don Gasbar için kimseye kâğıt yazdın mı?

C: Don Gasbar Mirdita'ya gelmezden önce kendisinin Roma'dan çıkıp çıkmadığını öğrenmek için Bar Piskoposuna bir mektup yazdım ve Roma'dan çıkmış olduğuna dair cevap aldım.

S: Mirditalı Marka Gjoni ile bir kâğıt göndermişsin, ne yazmıştın?

C: Marka Gjoni ile gönderdiğim kâğıt Bar Piskoposuna idi. Don Gasbar'ın ahvâli hakkındadır. Yani Roma'dan memuren mi gelmiştir ve taraf-ı Devlet-i Âliyye'den aranılmakta mıdır diye sual etmiş idim. Cevap alamadım. Bilmem kâğıt vâsıl oldu mu olmadı mı.

S: Sen Kalavari Kilisesinden çıktığın vakit Don Gasbar'ı nerede bıraktın?

C: Ben Kalavari Kilisesinden çıkmazdan bir gün evvel Bib Paşanın benim yanıma mukaddema terfîk etmiş olduğu Ded? Baloya adında biri ile Don Gasbar'ın bulunduğu Fana Kilisesine gittim ve Don Gasbar ile oturdum ve görüşüp vedalaşıp ayrıldım, orada bıraktım.

S: Don Gasbar'ın oradan nereye gitmek niyeti vardı?

C: Prizren bağlı Arzak? köyüne gidecekti. Şimdiye kadar gitmiş olmalıdır.

S: Don Gasbar'a teslim olunmak üzere Yakova'dan iki yük fişek gönderilmiş malumatın nerenizdedir?

C: Haber gelmedi. Gelmiş olsaydı mutlaka benim elimden geçerdi.

S: Don Gasbar ile ne taraflara dolaştınız?

C: Merkum İspeç'te otururdu. Kendisi bir tarafa gezmezdi. Ben kendisini görmek için yanına giderdim. Sonra balada beyan eylediğim vecihle Fan Bayrağına gitmek için İspeç'ten onu iki kişi ile benim yanıma geldi. Ben dahi yanına adam katıp Fana Kilisesine gönderdim.

S: Don Gasbar kendisine taraftar toplamak ve adam peyda etmek için seni gerek Mirdita içine ve gerek hariçte bazen gönderir miydi?

C: Hayır, hiçbir tarafa göndermezdi.

S: Kimi gönderirdi?

C: Bilmem, kimseyi göndermezdi.

S: Elbette gönderdiği adamları olmalı.

C: Bilmiyorum, İspeç'te otururdu. Orada elli hane kadar kendisinin taraftarı vardı. Galiba onlardan kullanmak gerektir. Lakin ben bilmem kimlerdir.

S: Bip Paşa geldikten sonra Don Gasbar ile görüşmedin mi?

C: Bip Paşa Mirdita'ya geldiği zaman Kaptan Gjon ile bize tahrirat gönderip Don Gasbar'ın Mirdita'da ikameti memnu' olduğunu ve hiç kimse Don Gasbar'a destek ve kabul etmemesini ilan etti. Sonra Don Gasbar'ı İspeç'ten on iki kişi benim yanıma götürüp Fana Bayrağına gönder … ifade eylediler. Ben dahi merkumu alıp kendim dahi beraber olduğum halde Fana Kilisesine götürüp Fana Kilisesinin papazına teslim ettim. Ondan sonra Bip Paşa merkumu celb etmek üzere adamı Ded Baloya? nam kimesneye benim yanıma gönderdi. Ben merkum ile beraber Don Gasbar'ın yanına gittim ve paşanın nezdine gitmesini teklif ettim muvaffakat etmedi. Ded Baloya ile beraber gelip paşaya ifade eyledim. Sonra Bib Paşa bir takım adam ile Kaptan Gjoni me'mur eyledi.

S: Don Gasbar'ın Fana'da olduğunu Bib paşaya kim haber verdi?

C: Bib Paşa, Don Gasbar'ı benim yanımda bilip benden talep eyledi. Ben dahi kendisinden adam istedim. Yanıma Ded Baloyayı verdi. Gidip Don Gasbar'ın olduğu yeri gösterdim.

S: Bu yolda daha ne yaptın ve ne malumatın vardır?

C: Hayır, başka bir şey bilmem. Daima devletin emrine itaat ettim.

Don Noy, Mirdita'ya girmesi yasak olan Don Gasbar'a taraftarlık ettiğini ve onun yanında bulunan kişilere fişek gönderdiğini, bu kişinin kaçmasına yardımcı olduğunu itiraf etmiştir. Bu itirafla birlikte, gerekli işlemler için devletin emri doğrultusunda hareket edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Yak Doda ve Don Noy'un, devlet tarafından aranan bir şahsı desteklemeleri, yalnızca bireysel bir eylem olarak değerlendirilemez. Zira bu hareket devlet tarafından yasadışı kabul edilen bir eylemdir ve aranan kişinin desteklenmesi, doğrudan devletin güvenliğini tehdit etmektedir. Yak Doda ve Don Noy'un bu tutumları, devlete karşı bir sadakat eksikliği ve güven bunalımına yol açmaktadır. Ayrıca, bu kişilerin dini liderlerle kurdukları ilişkiler, söz konusu liderlerin devletle olan ilişkilerini doğrudan etkileyebilir. Diğer taraftan, konsolosların sürece dâhil olması, dış diplomatik aktörlerin yerel meselelerdeki etkisini artırarak, devletin hem iç hem de dış müdahalelere karşı daha savunmasız hale gelmesine sebep olabilir.

Devlete karşı isyan başlatmak amacıyla yalnızca yerli papazlar değil, yabancı uyruklu papazlar da bu amaca hizmet etmek istemekteydiler. Latin ve Cizvit rahipleri, bir Latin isyanı hazırlığı içinde olup, bu amacı gerçekleştirmek için yalnızca Hristiyanları değil, aynı zamanda Müslüman Beylerin oğullarını da kendi taraflarına çekmeye çalışmakta ve bu doğrultuda çaba sarf etmektedirler. Ancak yerel hükümet, bu faaliyetleri gözetim altında tutmuştur. Örneğin, Yenipazar Mutasarrıfı Salih Paşa, Yıldız Sarayı'na gönderdiği bir telgrafta, bazı Latin ve Cizvit rahiplerinin Arnavut Katoliklerini İtalya'nın himayesini talep etmeleri konusunda ikna etmeye çalıştıklarını bildirmektedir. Bununla da yetinmeyip, Tirana Beylerinden Ahmet ve Selim Beylerin oğullarını da bu yönde razı etmeye çalıştıkları ifade edilmiştir. Latinlerin, Katolikleri bir isyana teşvik ederek bu hareketi bir Latin isyanına dönüştürmeyi amaçladıkları açıkça görülmekte, ancak böyle bir isyanı başlatmaya güçlerinin yetmediği de belirtilmektedir. Böylece hem rahiplerin hem de beylerin faaliyetleri, gözetim altında tutulmuş ve devlete bildirilmiştir[603].

Ancak Cizvit papazları, durmaksızın devlete karşı her fırsatı değerlendirmeye devam etmiştir. R. 13 Nisan 1311/ M. 25 Nisan 1895 tarihli belgeye göre, devlet kan davalarını

[603] BOA, Y.PRK.MYD, 7/77; R. 9 Ağustos 1304/ M. 21 Ağustos 1888

sulhen çözmek için çaba sarf etmekteyken, bu devletin sorumluluğunda olmasına rağmen, Cizvit papazları müdahale ederek Mirdita'ya gitmiş ve kan davalarını sulhen çözmek amacıyla fesat çıkarmışlardır. Hatta doktor olmadıkları halde doktor kılığına girerek, Hristiyan halkın özel bölgelerine girmeyi başarmışlardır[604].

İşkodra Valiliği, devlete Cizvit papazlarının oluşturduğu tehlikeden bahsederken, onların 30 yıl önce birkaç kişi olarak vilayete geldiklerini, zamanla rahip, vaiz, mektep öğretmeni ve matbaa çalışanı gibi unvanlarla sayılarının 30'a ulaştığını belirtmiştir. Bu kişiler, mektep ve kilise gibi adlarla ruhsat alarak çeşitli kurumlar kurmuş ve faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Çoğunlukla merkez vilayette bulunan bu kişilerin, zaman zaman mülhakat bölgelerine, özellikle de Cibali'ye seyahat ettiklerine dair ifadeler bulunmaktadır[605].

Papazların, halkı devlete karşı kışkırtmak amacıyla kilise ayinlerini de kullandıkları görülmüştür. Örneğin, İşkodra Latin Kilisesi'nde ayin yapılacağı pazar günü toplanan Hristiyanlara, 200 yıl önce İşkodra'da Müslümanlar tarafından öldürüldüğü iddia edilen piskopos ve rahiplerin resimleri dağıtılmıştır. Bu resimlerden birkaç tane elde edilip piskoposa sorulduğunda, kendisinin bundan haberi olmadığını ve bu resimleri toplayacağına dair söz vermiştir. Ancak piskoposun bundan habersiz olması mümkün olmadığına dair ifadeler kullanılmaktadır. Bu olayın ardından, bu işe karışan ruhbanların hangi konsolosluklarla irtibat halinde olduklarının, devlet tarafından araştırılması talep edilmiştir[606].

Papazların, bazen bir bölgenin reisini öldürtebilecek kadar ileri gittiği durumlar da gözlemlenmiştir. Örneğin, Mirditalı Rahip Marko, daha önce Gruda Cebeli Rahibi iken, ahaliyle bazı ihtilaflar yaşaması nedeniyle piskoposluk kararıyla Hot Cebeline nakledilmiştir. Hot Cebeline giden rahip, burada halkla ahde vefa edememesi sebebiyle istifa etmiştir. Ancak istifası İşkodra Piskoposu tarafından kabul edilmediği için Karadağ'a iltica etmiştir. Rahibin hizmetçisi Gjok ve amcasının oğlu Pelon, Podgorica'ya

[604] BOA, A.MKT.MHM, 534/30; R. 16-17 Nisan 1311/ M. 28-28 Nisan 1895
[605] BOA, BEO, 815/61089; H. 14 Safer 1314/ M. 25 Temmuz 1896
[606] BOA, BEO, 2177/163206; H. 2 recep 1321/ M. 24 Eylül 1903

firar ettikten sonra Hot'a giderek Bayraktar Sokol Çuni'yi katletmişlerdir. Yapılan incelemeler sonucunda, cinayet olayının Rahip Marko'nun tertibi olduğu anlaşılmıştır[607].

Gayrimüslim din adamları, yalnızca dini faaliyetlerle sınırlı kalmayıp, silah kaçakçılığı ve sakıncalı evrak işleriyle de meşgul olduklarından dolayı, devletin takibine alınmış ve haklarında yakalama emri çıkarıldığı gözlemlenmiştir. Örneğin, İşkodra vilayetinde silah kaçırma suçundan dolayı iki Katolik rahip tutuklanmıştır[608]. Diğer bir örnek ise, Osmanlı Devleti vatandaşı olan Latin papazı Dom Loviki'nin sakıncalı evrak ve yasak silah ithali nedeniyle zanlı durumuna düşmesi ve bu sebeple istintak (sorgulama) dairesine çağrılmasıdır. Bu durum, İşkodra vilayeti Latin Piskoposuna bildirilmesine rağmen piskoposun söz konusu meseleyle ilgili olarak hükümete herhangi bir yanıt vermediği anlaşılmaktadır[609].

İncelenen örneklerde, tüm rahiplerin devlete karşı oldukları ve halkı kışkırtarak isyan çıkarmaya teşebbüs ettikleri izlenimi doğmuş olabilir. Ancak, herhangi bir devletin içinde, gizli faaliyetlerde bulunan kişiler mevcutken, aynı zamanda devlete sadık olan bireyler de bulunmaktadır. Aşağıda vereceğimiz örneklerde, tüm rahiplerin devlete karşı olmadığı anlaşılacaktır. Hatta bazı rahipler devletle oldukça iyi ilişkiler içindeyken, bazıları ise devlet aleyhine yapılan hareketlere karşı halkı uyarıp engellemeye çalışmış, bazıları ise devletten gizli olarak ülkeye sokulacak silahların yerini devlete bildirmiştir. Örneğin, İşkodra'nın Şala ve Şoş Cebellerinde görev yapan Papaz Fraton, Osmanlı hükümetine yakın durarak hükümetle iyi ilişkiler içinde olan bir rahipti. Ancak, Avusturya Konsolosu tarafından tehdit edilmesi nedeniyle, Papaz Fraton'un Prizren'e gönderildiği anlaşılmaktadır[610].

Bir diğer örnek olarak, İşkodra'daki Avusturya Konsolosunun bildirdiğine göre, bazı Arnavut Katolikleri, Arnavutluk'un işgali için Avusturya İmparatoru'na başvurmayı düşünmelerine rağmen, bir papazın bu kişileri bu niyetlerinden vazgeçirdiği gözlemlenmektedir[611].

[607] BOA, TFR.I.İŞ, 4/359; HR.SYS, 121/26; BOA, HR.TH, 300/79; R. 13-15 Mart 1320/ M. 26 Mart 1904
[608] BOA, BEO, 3091/231814; R. 20 Haziran 1323/ M. 3 Temmuz 1907
[609] BOA, BEO, 3129/234603; H. 3 Recep 1325/ M. 12 Ağustos 1907
[610] BOA, HR.SYS, 82/23; R. 7 Nisan 1294/ M. 19 Nisan 1878
[611] BOA, HR.SYS, 115/68; R. 8 Teşrinisani 1298/ M. 20 Kasım 1882

Bazen emniyetle ilgili bir endişe duyan bazı papazlar, hükümete başvurarak güvenliğin sağlanmasını talep etmişlerdir. Örneğin, üç yüz haneli Gruda köyünün papazı, İşkodra'ya gelerek altı hane hakkında güvenlik endişesi taşıdığını belirtmiş ve emniyetin sağlanması için hükümetten yardım talep etmiştir[612].

H. 29 Zilhicce 1310 / M. 14 Temmuz 1893 tarihinde, İşkodra vilayetine bağlı Obot köyünün papazı Dom Naç Nikay, Arnavutluk'a gemilerle silah girişinin nereden yapılacağına dair bilgiyi yetkililere iletmiştir. Bu değerli hizmeti nedeniyle kendisi, Nişan-ı Zişan-ı Hümayun ile ödüllendirilmiştir[613].

İşkodra vilayetinde bazı papazlar, Osmanlı Devleti tarafından devlete sundukları hizmetlerden ötürü ödüllendirilmiştir. Daha önce ikinci bölümde, Papaz Gjergj Fişta'nın müdürlük yaptığı okulda Osmanlıca dilinin öğrenilmesine sağladığı katkılardan dolayı ödüllendirildiği belirtilmiştir[614]. Papaz Dom Naç Nikay ise Arnavutluk'a silah girişinin nerelerden yapılacağına dair devlete bilgi sağlaması sebebiyle ödüllendirilmiştir. Ancak, İşkodra vilayetinde yalnızca papazlar değil, bazı Latin milletinden saygın kişiler de ödüllendirilmiş olup, bunlar şu şekildedir:

1. Meclis-i İdare-i Vilayet Azası ve Latin milletinden saygın bir kişi olan Peter Çupa Efendi. Kendisi, Dördüncü Rütbeden Nişan-ı Zişan Mecidiye ile ödüllendirilmiştir.

2. Latin milletinden saygın bir kişi olan Zek Şroka Efendi. Kendisi, Dördüncü Rütbeden Nişan-ı Zişan Mecidiye ile ödüllendirilmiştir.

3. Latin milletinden saygın bir kişi olan Kafarin? Efendi. Kendisi, Beşinci Rütbeden Nişan-ı Zişan Mecidiye ile ödüllendirilmiştir.

4. Latin milletinden saygın bir kişi olan Zef Efendi. Kendisi, Dördüncü Rütbeden Nişan-ı Zişan Mecidiye ile ödüllendirilmiştir.

Bu dört kişinin ödüllendirildiği anlaşılmakla birlikte, ödüllerin hangi hizmetlere dayandığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır[615].

[612] BOA, HR.TH, 272/31; H. 6 Cemaziyülevvel 1320/ M. 11 Ağustos 1902
[613] BOA, Y.PRK.MYD, 13/19; H. 29 Zilhicce 1310/ M. 14 Temmuz 1893
[614] BOA, MF.MKT, 1178/62; BOA, İ.TAL, 478/2; H. 1 Rebiyülahır 1330/ M. 20 Mart 1912
[615] BOA, Y.MTV, 170/52 (003.001)

3. Vergilere İsyan

İşkodra vilayetinde XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında, zaman zaman vergilere karşı isyanların meydana geldiği görülmektedir. Gayrimüslim halk, özellikle devlet tarafından gerçekleştirilen koyun saydırma işlemleri nedeniyle isyanlara yönelmiştir. Ayrıca bedel-i askeriye zammı nedeniyle de isyanlar yaşandığı görülmektedir. Gayrimüslimlerin vergi artışlarına karşı başlattığı isyanların, bazen yapılan zamlar nedeniyle ortaya çıktığı tespit edilse de bazen yabancı konsolosluk tercümanlarının bu isyanlarda rol oynadıkları da gözlemlenmiştir.

İşkodra vilayetinde 1873-1874 yıllarında hangi vergilerin alındığı ve bu vergilerden ne kadar kuruş ve para toplandığına dair bir tablo ortaya çıkmıştır. Söz konusu tabloda, 1873 ve 1874 yılları karşılaştırılarak, hangi vergilerde artış, hangi vergilerde ise eksiklik olduğu belirtilmiştir.

Tablo 27: İşkodra Vilayetinin vergi, askeriye bedeli, aşar, ağnam, canavar (hınzır), tapu vs. gelirleri[616].

Vilayet	**Vergi Türü**	**Noksan**		**Fazla**		**Sene 1289**		**Sene 1290**	
		Kuruş	**Para**	**Kuruş**	**Para**	**Kuruş**	**Para**	**Kuruş**	**Para**
İşkodra	Vergi	--	--	--	--	1.004.801	9	1.004.808	9
"	Bedel-i Askeriye	--	--	--	--	309.944	1	309.944	1
"	Aşar	1.767	--	--	--	2.751.581	--	2.749.814	--
"	Ağnam	63.408	--	--	--	801.653	--	738.245	--
"	Canavar	--	--	1.119	--	4.995	--	6.114	--
"	Tapu	--	--	958.827	--	--	--	958.827	--
"	Varaka-i Sahih	--	--	24.652	8	37.847	32	62.500	--
"	Kontrat	5.347	12	--	--	7.847	12	2.500	--
	Harc-ı Vesâik ve Resm-i Tahsile	3.794	8	--	--	116.794	8	113.000	--
"	Rüsum-ı Mütenevvi'	--	--	15.801	30	213.691	7	229.492	37

[616] BOA, ML.VRD.d, 3712; H. 29 Zilhicce 1290/ M. 17 Şubat 1874

“	Hâsılât-ı Müteferrika	--	--	57.799	4	389.703	22	447.502	36

Tabloda yer alan verilere göre, İşkodra vilayetinde Vergi, Bedel-i Askeriye, Aşar, Ağnam, Canavar, Tapu, Varaka-i Sahih, Kontrat, Harc-ı Vesâik, Resm-i Tahsile, Rüsum-ı Mütenevvi ve Hâsılât-ı Müteferrika gibi vergilerin alındığı tespit edilmiştir. 1873 ve 1874 yılları karşılaştırıldığında, Vergi ve Bedel-i Askeriye vergilerinin aynı seviyede kaldığı, yani fazla ya da noksan alınmadığı gözlemlenmiştir. Aşar, Ağnam, Kontrat, Harc-ı Vesâik ve Resm-i Tahsile vergilerinde ise bir önceki yıla göre noksan vergi tahsilatı yapılmışken, Canavar, Tapu, Varaka-i Sahih, Rüsum-ı Mütenevvi ve Hâsılât-ı Müteferrika vergilerinde ise daha fazla vergi alındığı görülmüştür.

1889 yılına gelindiğinde, Zadrime bölgesine hem Müslüman hem de gayrimüslim köylerinin koyunlarını saymaya giden devlet memurları, Müslüman köylerinde koyun sayımını gerçekleştirirken, gayrimüslim köylüler, konsoloslara verdikleri dilekçelere yanıt almadıkları sürece koyunlarını saydırmayacaklarını ifade etmişlerdir. Bunun üzerine, devlet memurları, gayrimüslim köylerindeki koyunları saymadan geri dönmek zorunda kalmışlardır[617]. Söz konusu köylerin muhtarları, uyarılmalarına rağmen itaatsizlik etmeye devam etmiş ve bu durum sonucunda hükümet tarafından tutuklanmışlardır[618].

Yine Zadrimeliler, koyun ve canavar vergisinin yanı sıra diğer mali yükümlülüklerini ödemekten kaçındıkları için yerel hükümete karşı İşkodra’daki yabancı konsolosluklarına başvurmuşlardır. Bu eylem nedeniyle bazı kişiler vilayet tarafından tutuklanmıştır. Ayrıca, İşkodra’daki İtalya Konsolosluğu tercümanının da bu konuda kışkırtıcı bir rol oynadığı tespit edilmiştir[619]. İşkodra Latin milletinden Simezef Simon ve İtalya Konsolosu Tercümanı Petro, Zadrimelileri koyun ve domuz vergisi ile diğer mali yükümlülükleri ödememeleri konusunda teşvik ederek, kendilerine yardımcı olacakları vaadinde bulunmuş ve isyana davet etmişlerdir. Simezef Simon, Divan-ı Harb’te yargılanırken, Petro hakkında yapılacak muamele, Vali tarafından devlete sorulmuştur[620].

[617] BOA, DH.ŞFR, 139/27; R. 22 Mart 1305/ M. 3 Nisan 1889
[618] BOA, DH.ŞFR, 139/51; R. 15 Nisan 1305/ M. 27 Nisan 1889
[619] BOA, DH.MKT, 1647/102; H. 16 Zilhicce 1306/ M. 13 Ağustos 1889
[620] BOA, DH.ŞFR, 140/7; R. 10 Haziran 1305/ M. 22 Haziran 1889

Ancak, belgelerdeki eksiklik nedeniyle Petro hakkında nasıl bir işlem yapıldığına dair herhangi bir bilgi edinilememektedir.

İşkodra vilayetine ait telgraf doğrultusunda, İşkodra vilayeti sınırları içerisindeki Kalmata köyü halkı, koyun vergisi (ağnam-ı resmî) ödeme yükümlülüklerini yerine getirmekte direnmiş, telgrafta ayrıca köylerine gelecek memurları kabul etmeyerek hükümete karşı itaatsizliklerini ifade etmişlerdir. Bu durum üzerine, köy halkının sakinleştirilmesi ve hükümete itaat etmeleri için iki bölük askerin yeterli olmayacağı belirtilmiş, dolayısıyla iki tabur asker daha sevk edilmesinin gerektiği vurgulanmıştır. Ancak, Kalmata köyünün muhtarları ve önde gelen şahıslarının hükümete başvurarak af ve merhamet talebinde bulunmaları sonucunda, asker gönderilmesine gerek kalmadan mesele çözülmüştür[621].

1905 yılında, İşkodra'da Hıristiyan halk, bedel-i askeriye vergisi ve domuz vergisi zamlarını kabul etmeyerek isyan etmiş[622], 1907 yılında ise İşkodra vilayetine bağlı, Katolik Arnavutlarının yaşadığı beş köy halkı, Osmanlı hükümetine karşı vergiler nedeniyle isyan etmiştir. Söz konusu halk, İşkodra'daki konsoloslara başvuruda bulunmuştur[623]. Ancak her iki olayla ilgili olarak, sonrasında izlenen süreç ve alınan tedbirler, belgelerdeki eksiklik nedeniyle takip edilememiştir.

B. Asayiş İçin Alınan Tedbirler

Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte, diğer vilayetlerde olduğu gibi İşkodra vilayetinde de asayişle ilgili çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Asayişi bozan en önemli etmenlerden birinin, İşkodra vilayetindeki gayrimüslim dini liderlerden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Hem yabancı hem de Osmanlı tebaası olan gayrimüslim din adamlarının, halkı devlete karşı kışkırttığı gözlemlenmiştir. Yabancı din adamları, doktor kisvesi altında malisörleri devlete karşı teşvik ederken, yerli din adamları da devlete karşı isyan ederek devletin takibine uğramışlardır. Gerektiğinde, devlet bu papazları tutuklamıştır. Tutuklanan papazların sorgulamalarında, devlet aleyhinde faaliyet gösteren din adamlarının hizmetinde oldukları, onlara fişek taşıdıkları ve gerektiğinde onları gizledikleri ortaya çıkmıştır. Hatta devlet tarafından aranan din adamlarının affedilmesi talebiyle yabancı konsolosluklara başvurdukları da görülmüştür. Gayrimüslim din

[621] BOA, DH.MKT, 1705/76; R. 21 Şubat 1305/ M. 5 Mart 1890
[622] BOA, DH.MKT, 1021/34; R. 23 Teşrinisani 1321/ M. 6 Aralık 1905
[623] BOA, Y.PRK.TKM, 49/70; R. 21 Kanunusani 1322/ M. 3 Şubat 1907

adamları, silah kaçakçılığı ve sakıncalı evrak nedeniyle de devletin takibine uğramışlardır.

Asayişi bozan etmenler arasında, yabancı konsoloslukların faaliyetleri de önemli bir yer tutmuştur. Zira bir olay meydana geldiğinde, devlet sulhen yatıştırmaya çalışırken, yabancı konsoloslukların müdahaleleriyle olayların yeniden alevlendiği gözlemlenmiştir. Yabancı konsoloslar, yalnızca bu müdahalelerle yetinmemiş, bazı bölgelerde gayrimüslim halkı hükümete karşı kışkırtmaktan da çekinmemişlerdir. Ayrıca, yalnızca gayrimüslim halkı değil, zaman zaman Müslüman beylerin oğullarını da kendi taraflarına çekmeye çalıştıkları görülmüştür. Asayişi bozan bir diğer etmen ise gayrimüslim halkın vergilere karşı çıkması olmuştur. Gayrimüslim halk, zaman zaman koyunlarını saydırmamış ve bazen de vergi artışlarına karşı çıkmıştır. Bu olayların bazılarında, yabancı konsoloslukların etkisi altında kalarak, halkın devlete karşı vergilerini ödememesi için kışkırtıldıkları gözlemlenmiştir.

İşkodra'da asayişi bozan diğer etmenler, Avusturya Sefirinin Nezarete sunduğu tavsiyelerde de görülmektedir. Sefire göre, Karadağ sınırındaki bazı kabileler, zarar gören evlerini yeniden inşa edebilmek için Osmanlı Devleti'nden vaat almış, ancak bu vaatler yerine getirilmemiştir. Ayrıca, Kastrati kabilesinin üyeleri, silahlarının geri verilmemesi nedeniyle huzursuzluk yaşamaktadırlar. Müslüman Malisya halkı ise, Hristiyanlara silah verilmesine rağmen kendilerine aynı hak tanınmadığı için huzursuzdur. Sefir, bu vaatlerin yerine getirilmemesi halinde, Karadağ'ın bu durumu fırsat bilerek bir isyan başlatmayı amaçladığını ifade etmiştir. Ayrıca, Avusturya'ın bölgedeki sükûneti sağlamak için çaba gösterdiği ve Osmanlı Devleti'ne dikkatli davranması gerektiğini tavsiye ettiği belirtilmektedir. Zira bir isyan çıkması durumunda, bunun kontrol altına alınmasının zor olacağı öngörülmektedir[624].

İşkodra yerel hükümetinin asayişi sağlayabilmek için izlediği yol, bulunan belgelere göre şu şekilde şekillenmiştir: Yerel hükümet, papazları kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Mirdita papazı Abe Kazari'nin ekonomik durumunun çok kötü olması nedeniyle, yerel hükümet ona yardımcı olabilmek için 3.000 kuruşluk bir yardım yapılması talebini devlete iletmiştir. Devlet, yapılan bu yardım talebine olumlu yanıt vermiştir. Aynı papaza yerel hükümet tarafından daha sonra iki defa, her seferinde 5.000'er kuruş daha yardım

[624] BOA, HR.SYS, 150/15; M. 26 Aralık 1911

yapıldığı gözlemlenmiştir[625]. İşkodra'daki yerel hükümet ayrıca, daha önce maaşları Avusturya ve İtalya tarafından ödenen Frances'ken papazlarının maaşlarının kesilmesini fırsat bilerek, İşkodra Kumandanı, bazı papazlarla görüşerek onları devletin tarafına çekmeye çalışmıştır. Bunun için, papazlara devlet tarafından aylık 30 altını geçmeyecek şekilde maaş bağlanacağına dair sözler verilmiştir. Bunun üzerine, İşkodra Kumandanı, Harbiye Nezaretine telgraf göndererek, bu papazların Malisörler üzerindeki nüfuzları sayesinde devletin fayda sağlayacağını belirtmiş, eğer onları devlet tarafına çekemezlerse, tüm papazların İtalya'nın etkisine gireceğini bildirmiştir[626].

Vergi konusunda çıkan isyanlar karşısında, devletin asayişi sağlayabilmesi için vergilerin affedilmesi yoluna başvurulduğu görülmektedir. Örneğin, Mirdita nahiyesinin yıllık mahsus vergisi zamanında ödenememiş ve birikmiş olduğundan, bu birikmiş verginin affedilmesi uygun görülmüştür[627]. 1880 yılında ise devlet tarafından Nefs-i İşkodra, Mirdita, Puka, Tuz, Ülgün ve Leş kazaları vergilerden muaf tutulmuştur[628]. 1905 yılında ise İşkodra vilayetinin Merkez kazası, Leş, Tuz, Mirdita ve Puka gibi önemli yerlerde, gayrimüslimlerin şahsi vergilerinin ödemesinin ertelendiği tespit edilmiştir[629].

R. 27 Teşrinievvel 1317/ M. 9 Kasım 1901 tarihli belgeye göre, İşkodra'nın bazı Müslüman halkı Çarşı Cami-i Şerif'te toplanarak içlerinden 30 kişi, Ser-Tüfeği Tahir Paşanın aracılığıyla Padişah'a bir telgraf göndermişlerdir. Telgrafta, 1 Mart'tan itibaren vilayette asayişin bozulduğu ve bunun sonucunda eşkıyaların giderek cesaretlendiği, yolları kapatarak ticareti engelledikleri ve hükümetin eşkıyalara karşı herhangi bir tedbir almazsa halkın sadakatini kaybedebileceği, dolayısıyla hükümete karşı soğuyacağı ifade edilmiştir[630]. Bir yıl sonra R. 23 Teşrinievvel 1318/ M. 5 Kasım 1902 tarihinde, İşkodra vilayetinin valisi ve kumandanı tarafından Yıldız Sarayı'na sunulan raporda, vilayet içinde hem Müslümanların hem de gayrimüslimlerin mal, can, namus ve hürriyetlerinin güvence altına alındığı, vatandaşlar arasında cinsiyet ve mezhep ayrımı yapılmadan eşit muameleye tabi tutuldukları belirtilmiştir. Suçluların hemen mahkemeye sevk edilerek cezalandırıldığı, yollar ve geçitler inşa edilerek şehre ulaşımın kolaylaştırıldığı ifade

[625] BOA, İ.HR, 220/12798; H. 1283/ M. 1866; BOA, İ.HR, 225/13159; H. 1283/ M. 1866
[626] BOA, Y.EE, 146/35; R. 14 Ağustos 1296/ M. 26 Ağustos 1880
[627] BOA, MVL, 1015/17; H. 26 Muharrem 1282/ M. 21 Haziran 1865
[628] "Osmanlı Arşiv belgelerinde Arnavutluk", *Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları* 97 (2008), 199-204.; Y.EE, 12/15; R. 1 Nisan 1296/ M. 13 Nisan 1880
[629] BOA, İ.ML, 68/47; H. 19 Şaban 1323/ M. 19 Ekim 1905
[630] BOA, DH.ŞFR, 269/68; R. 27 Teşrinievvel 1317/ M. 9 Kasım 1901

edilmiştir. Araçların İşkodra şehrine kara yolları ve gemilerle ulaşması sağlanarak halkın istirahatinin temin edildiği, vilayet jandarma ve polisinin yeterli sayıda olduğu, maaşların düzenli olarak ödendiği ve istihdam edilen memurların işlerinde ehil olmasına özen gösterildiği vurgulanmıştır[631].

Ayrıca, 1912 yılında Yanya, Manastır, İşkodra ve Kosova vilayetlerinde mayıs ayında başlayan isyanın temmuz ayına kadar sürdüğü ve bu isyana katılan herkes için bir genel af kanunu tasarısının hazırlanarak Meclis-i Umumiye sunulduğu gözlemlenmiştir[632].

IV. SUÇ VE CEZA

A. SUÇ

Suç işleme olgusu, insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. Bilindiği üzere, Hz. Adem'in çocukları arasında çıkan kavga sonucunda Kabil, kendi kardeşi Habil'i öldürerek dünyada ilk suçu işlemiş ve tarihe bu şekilde geçmiştir[633]. Bundan sonra cinayetler ve suçlar birbirini takip etmiştir. Dünya genelindeki tüm devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de suçlar işlenmiştir. Ancak suç oranları, dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik koşullarına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Devletin güçlü olduğu bir dönemde suç oranı, devletin zayıf olduğu bir döneme göre daha düşük seyretmektedir.

Suçlar bölümünde, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın son altı yılı ile XX. yüzyılın ilk yedi yılı ele alınacaktır. Bu dönemde Osmanlı Devleti, son dönemlerini yaşamaktaydı. 93 Harbi sonrası Rusya tarafından uğranan yenilgi, Osmanlı'yı zor durumda bırakmış, aynı zamanda Avrupalı devletlerin baskıları da artmıştır. 1894-1907 yılları arasındaki vukuat cetvelleri, Sultan Abdülhamid'in son dönemine tekabül etmektedir. Bu dönemde devlet, dış güçlerle mücadele ederken iç meselelerinde de pekiyi bir durumda değildi. Zira 1908 yılında İttihat ve Terakki'nin gerçekleştirdiği ihtilal sonucunda Sultan Abdülhamid görevden uzaklaştırılmış ve yönetim, yeni kurulan hükümetin eline geçmiştir. Balkanlardaki durum da pekiyi değildi. Balkan devletleri, Osmanlı Devleti'ne son darbeyi

631 BOA, Y.PRK.UM, 60/93; R. 23 Teşrinievvel 1318/ M. 5 Kasım 1902
632 "Osmanlı Arşiv belgelerinde Arnavutluk", 68.; BOA, MV, 227/178; H. 29 Şaban 1330/ M. 13 Ağustos 1912
633 İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 1/125; İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi İbnü'l-Esîr El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, çev. Abdullah Köşe (İstanbul: Bahar Yayınları, ts.), 37; İslamil L. Çakan - N. Mehmed Solmaz, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 38-40; Cağfer Karadaş, *Hidayet Rehberleri Peygamberler Kur'an'da İsmi Geçen 25 Peygamber* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 53.

vurmayı amaçlamakta ve Osmanlı'nın Balkanlar'dan tamamen atılması için her türlü çabayı göstermekteydiler. Bu süreçte Osmanlı, Balkanlar'daki topraklarında sürekli isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştı. Bu dönemin karmaşık siyasi ve sosyal yapısı göz önünde bulundurulduğunda, suç oranlarının da yaygınlaştığı anlaşılacaktır. Devletin zayıflayan merkezi otoritesi ve halkın artan güvensizlik duygusu, suçların daha sık ve yaygın bir şekilde işlenmesine zemin hazırlamıştır.

Tablo 28: Yıllara Göre İşkodra Vilayetine Ait Vukûât (Vak'alar, Olaylar) Defterlerini Gösteren Tablo

Defterin Tutulduğu Yıllar	**Aylar**	**Günler**	**Kaynakça**
R. 1309/ M. 1893-1894	Kanunusani		DH.MKT, 224/58 (001.001)
R. 1310/ M. 1894-1895	Ağustos		DH.MKT, 300/40 (001.001)
""	Eylül		DH.MKT, 224/58 (004.001)
""	Teşrinievvel		DH.MKT, 224/58 (007.001)
""	Şubat		DH.MKT, 224/58 (0011.001)
R. 1315/ M. 1899-1900	Kanunuevvel		ZB, 305/27 (001.001)
""	Şubat		ZB, 305/27 (002.001)
R. 1316/ M. 1900-1901	Nisan		ZB, 305/31 (001.001)
R. 1317/ M. 1901-1902	Mayıs	1-15	DH.TMIK.M, 104/80 (002.001)
""	Haziran	1-15	DH.TMIK.M, 104/80 (002.001) ZB, 102/26 (002.001)
""	Temmuz	1-15	DH.TMIK.M, 104/80 (002.001)
""	Ağustos	1-30	DH.TMIK.M, 110/12 (001.001) DH.TMIK.M, 111/44 (001.001)
""	Eylül	1-15	DH.TMIK.M, 113/49 (002.001)
""	Teşrinievvel	1-30	HR.TH, 261/84 (002.001) HR.TH, 295/40 (002.001)
""	Kanunuevvel	1-30	DH.TMIK.M, 104/80 (002.001)
""	Kanunusani	1-30	HR.TH, 265/15 (003.001)
R. 1319/ M. 1903-1904	Mart	1-30	TFR.I.İŞ, 2/108 (001.001)
""	Nisan	1-15	HR.TH, 283/49 (003.001) TFR.I.İŞ, 2/121 (001.001)
""	Mayıs	1-30	TFR.I.AS, 4/326 (002.001) TFR.I.İŞ, 2/159 (001.001)
""	Haziran	1-30	DH.TMIK.M, 149/10 (001.001) TFR.I.AS, 5/480 (002.001)
""	Temmuz	1-30	DH.TMIK.M, 151/49 (001.001) TFR.I.İŞ, 3/224 (001.001)

“”	Eylül	15-30	TFR.I.İŞ, 3/227 (001.001)
“”	Teşrinievvel	1-30	TFR.I.İŞ, 3/290 (001.001)
“”	Teşrinisani	1-15	DH.TMIK.M, 160/35 (001.001)
“”	Kanunuevvel	1-15	DH.TMIK.M, 162/55 (001.001)
“”	Kanunusani	15-30	TFR.I.İŞ, 4/353 (001.001)
“”	Şubat	1-30	TFR.I.İŞ, 4/356 (001.001) TFR.I.İŞ, 4/363 (001.001)
R. 1320/ M. 1904-1905	Mart	1-30	DH.TMIK.M, 171/33 (001.001) TFR.I.İŞ, 4/364 (001.001)
“”	Haziran	1-30	DH.TMIK.M, 182/13 (001.001) DH.TMIK.M, 185/13 (001.001)
“”	Temmuz	1-30	DH.TMIK.M, 185/12 (001.001)
“”	Ağustos	15-30	DH.TMIK.M, 186/36 (001.001)
“”	Eylül	1-30	DH.TMIK.M, 187/21 (001.001) DH.TMIK.M, 187/22 (001.001) TFR.I.İŞ, 5/441 (001.001) TFR.I.İŞ, 5/442 (001.001)
“”	Teşrinisani	1-30	DH.TMIK.M, 190/46 (001.001) DH.TMIK.M, 190/46 (002.001)
“”	Kanunuevvel	15-30	DH.TMIK.M, 191/57 (001.001)
“”	Şubat	1-30	TFR.I.İŞ, 5/472 (001.001) TFR.I.İŞ, 5/472 (002.001)
R. 1321/ M. 1905-1906	Nisan	1-30	TFR.I.İŞ, 6/509 (005.001) TFR.I.İŞ, 6/509 (006.001)
“”	Mayıs	1-30	TFR.I.İŞ, 6/509 (004.001) TFR.I.İŞ, 6/509 (007.001)
“”	Haziran	1-30	TFR.I.İŞ, 6/509 (008.001) TFR.I.İŞ, 6/509 (009.001)
“”	Temmuz	1-30	TFR.I.İŞ, 6/509 (010.001) TFR.I.İŞ, 6/509 (011.001)
“”	Ağustos	1-30	TFR.I.İŞ, 6/509 (001.001) TFR.I.İŞ, 6/509 (002.001)
“”	Eylül	1-15	TFR.I.İŞ, 6/509 (003.001)
“”	Teşrinievvel	15-30	DH.TMIK.M, 215/1 (001.001)
“”	Teşrinisani	15-30	DH.TMIK.M, 217/3 (001.001)
“”	Kanunuevvel	1-30	TFR.I.İŞ, 6/514 (001.004) TFR.I.İŞ, 6/514 (001.005)
“”	Kanunusani	1-30	TFR.I.İŞ, 6/514 (001.001)

			TFR.I.İŞ, 6/514 (001.002)
“”	Şubat	1-30	DH.TMIK.M, 222/15 (001.001) TFR.I.İŞ, 6/514 (001.003) TFR.I.İŞ, 6/517 (002.001)
R. 1322/ M. 1906-1907	Mayıs	1-30	DH.TMIK.M, 227/70 (002.001) DH.TMIK.M, 227/70 (003.001)
“”	Temmuz	1-30	TFR.I.İŞ, 6/553 (001.001) TFR.I.İŞ, 6/553 (002.001)

Tablonun verilerine göre, R. 1309/ M. 1894 ile R. 1322/ M. 1907 yılları arasındaki vukuat cetvelleri incelenmiştir. Bu 13 yıllık dönemi kapsayan defterlerde, bazı yılların ve ayların eksik olduğu görülmekte ve dolayısıyla bu yıllar arasında gerçekleşen tüm olaylar bu cetvellere yansımamaktadır. Özellikle R. 1311-1314/ M. 1895-1898 ve R. 1318/ M. 1902 yıllarına ait verilerin eksik olduğu belirlenmiştir. Mevcut verilere göre, R. 1309/ M. 1894 ve R. 1316/ M. 1900 yıllarına ait yalnızca birer ay vukuat defteri bulunurken, R. 1315/ M. 1899 ve R. 1322/ M. 1907 yıllarına ait defterler ise ikişer ay defterler kaydedilmiştir. R. 1310/ M. 1894 yılında dört ay, R. 1317/ M. 1901 ve R. 1320/ M. 1904 yıllarında ise sekizer ay vukuat kaydına rastlanmıştır. R. 1319/ M. 1903 ve R. 1321/ M. 1905 yıllarında ise on birer ay vukuat defterleri mevcut olup, bu yıllar en fazla kayıtlı vukuata sahip yıllardır.

H. 7 Cemaziyülahır 1313/ M. 25 Kasım 1895 tarihli ve Daire-i Sadaretten gönderilen bir belgeden, İşkodra vilayeti başta olmak üzere altı vilayette Adliye Müfettişi seçimlerinde altı kişiden üçünün Müslüman, diğer üçünün ise gayrimüslim olarak seçileceğine dair bir fermanın yazıldığı anlaşılmaktadır[634]. Aşağıda görüleceği üzere hem Müslümanların hem de gayrimüslimlerin aynı mahkemeye başvurduğu ve fermanda belirtilen şekilde, her iki grubun da eşit sayıda temsil edilmesinin sağlandığı bir durum söz konusu olmuştur.

R. 1309-1327/ M. 1894-1912 yılları arasındaki İşkodra vilayeti vukuat defterlerine göre, Müslüman ve gayrimüslimlerle ilgili toplamda 232 olay kayda geçirilmiştir. Bu olaylardan 105’i cinayet, 56’sı yaralama, 32’si hırsızlık, 13’ü gasp, 12’si cinayet kastıyla

[634] BOA, İ.AZN, 17/18

silah doğrulamak ve kullanmak, 9'u darp, 2'si ihrak (yakma), 2'si evrakı muzırra (zararlı belgeler) ve 1'i ise f'il-i şeni' (ahlaka aykırı davranış) olarak kaydedilmiştir.

1. Cinayet

Tablo 29: İşkodra Vilayetinde Gerçekleşen Cinayetler

Dini ve Mezhebi	Katil	Öldürülen	Derdest	Firar
Müslim	17	16	3	12
Gayrimüslim[635]	69	78	8	54
Meçhul	12			12
Latin	2	1	1	1
Katolik	4	4		2
Rum	1	2		
Ahali		2		
Mezhebi Bilinmeyen		2		
Toplam	105	105	12	81

Tabloda görüldüğü üzere, 105 cinayetten 69'u mezhep aidiyeti belirlenemeyen gayrimüslimler tarafından gerçekleştirilmiş olup, bu grup en yüksek orana sahiptir. 17 cinayet Müslümanlar tarafından, 12 cinayet meçhul şahıslar tarafından, 4 cinayet Katolikler tarafından, 2 cinayet Latinler tarafından ve bir cinayet Rumlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Öldürülenler arasında ise 78 kişi gayrimüslim, 16 kişi Müslüman, 4 kişi Katolik, 2 kişi Rum, 2 kişi ismi tespit edilemeyen, 2 kişi mezhebi bilinmeyen ve 1 kişi Latin olarak kaydedilmiştir. Bu verilere göre, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında belirgin bir düşmanlık olmadığı anlaşılmaktadır; zira cinayetlerin %80'inden fazlası gayrimüslimler arasında gerçekleşmiştir.

105 cinayetten 81'i firar etmiş, 12'si derdest edilmiştir; geriye kalan 10 cinayet hakkında firar ya da derdest durumlarına dair bir açıklama bulunmamaktadır. Ayrıca, 2 cinayette katillerin birbirlerini öldürdüğü tespit edilmiştir.

Öldürülenler arasında, devlet memurlarından 1 kişi Nizamiye Taburu efradı, 1 kişi Jandarma efradı, 1 kişi Zaptiye Çavuşu, 1 kişi İşkodra İstinaf Mahkemesi Azası ve 1 kişi

[635] Mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslimler

İşkodra Bidayet Azası olarak kaydedilmiştir. Ayrıca öldürülenler arasında 2 eşkıya, 4 kadın yer almaktadır.

İşkodra vilayetinin kazalarına göre en fazla cinayet, 34 cinayetle İşkodra kazasında işlenmiştir. Bunu 18 cinayetle Akçahisar kazası takip etmekte, Mirdita kazası ise 14 cinayetle üçüncü sıradadır. Diğer yerlerde ise sırasıyla Cebeli Mülhaka 9 cinayet, Tuz kazası 7 cinayet, Zadrima kazası 5 cinayet, Şiyak 5 cinayet ve Leş kazasında 4 cinayet kaydedilmiştir. En az cinayet işlenen yerler ise Şiroka, Dıraç, Tiran, Kavaya, Kalmine ve Şllak olup, her biri birer cinayetle kayda geçmiştir. Ayrıca 3 cinayetin işlendiği yer tespit edilememiştir.

İşkodra vilayetinde toplamda 105 cinayet olayı meydana gelmiştir. Bu cinayetler, iki ana gruba ayrılmaktadır: Gayrimüslimler arasındaki cinayetler ve Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki cinayetler. Cinayetlerin meydana gelmesinde çeşitli sebepler etkili olmuştur. Bu sebepler arasında intikam veya öç alma, hırsızlık, kişisel kavgalar, yol kesme veya pusu kurma gibi eylemler, ayrıca kimliği belirsiz kişiler tarafından gerçekleştirilen cinayetler yer almaktadır. Ancak, işlenen tüm cinayet örnekleri detaylı olarak anlatılmayacaktır; yalnızca bazı örnekler ele alınacaktır.

Gayrimüslimler arasındaki cinayetleri incelediğimizde, mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslimler arasında intikam ve öç alma amacıyla işlenen bazı cinayet olayları şu şekildedir: R. 1319 Haziran/ M. 1903 Haziran ayında, Mirdita kazasında, İşkoza köyünden Kol veledi Marka Nikola'nın öç ve intikam almak kastıyla aynı kazanın Simonay? köyünden Tom veledi Gjon Noy'u öldürerek firar etmiştir[636]. Aynı yılın Temmuz ayında Mirdita'nın Gamsika köyünde Peter Preni ve Dod Gjoni arasında meydana gelen bir başka cinayet olayı da dikkat çekicidir. Peter Preni, öç almak amacıyla Marka Doda'yı öldürüp kaçarken, Marka Doda'nın babası Dod Gjoni, katilin peşine düşüp onu öldürmüş ve olay sonrasında firar etmiştir[637].

Hırsızlık nedeniyle işlenen cinayetler arasında, R. 1319 Teşrinievvel/ M. 1903 Ekim ayında Leş kazasında da bir hırsızlık olayı gerçekleşmiştir. Eşkıyalar, Pleşa köyünden Peter Nerka'nın evine gidip hayvanlarını çalmaya devam ederken, Peter Nerka bu durumu fark etmiş ve dışarı çıkarak eşkıyalarla karşılaşmıştır. Ancak, eşkıyalar tarafından atılan

[636] BOA, DH.TMIK.M, 149/10 (001.001)
[637] BOA, TFR.I.İŞ, 3/224 (001.001)

bir tüfek kurşunu başına isabet eden Peter, yaşamını yitirmiştir. Olayın faillerinin ise firar etmiş olduğu anlaşılmaktadır[638]. R. 1320/ M. 1904 Şubat ayında İşkodra kazasının Barbuluş köyünde meydana gelen bir diğer olayda, Barbuluş köyünden Kol Angel Hila, Kilisenin Pal? Ula? Ormanında odun çalarken, Papazın hizmetkârı Dar Preni tarafından fark edilip uyarılmıştır. Kol Angel Hila, uyarıya karşılık olarak yanında taşıdığı tüfeği, hizmetkâr Dar Preni'ye doğrultarak ateş etmiştir. Bunun üzerine, Dar Preni de karşılık vererek tüfeğini Kol Angel Hila'ya doğrultmuş ve onu öldürmüştür[639].

Kavga nedeniyle işlenen cinayetler arasında, R. 1321 Kanunusani/ M. 1906 Ocak ayında Tuz kazasının Traboş? Bayrağında meydana gelen olayda, Doş Suti, Noç Prenka, Ovik Kreye ve Gjon Doşi arasında çıkan kavga sonucunda, tarafların birbirlerini tüfekle vurarak öldürdükleri kaydedilmiştir[640].

Bir diğer dikkat çekici olay, bir kişinin eşini gayr-ı meşru bir durumda görmesiyle meydana gelmiştir. R. 1319/ M. 1903 Haziran ayında, Mirdita kazasının Kuşna? Bayrağı'na bağlı Bişnat? Köyünden Gjin Doda, zevcesini Gjon Pren ile gayr-ı meşru bir ilişki içinde bulduktan sonra, tüfekle onu öldürmüştür[641]. Bir diğer olay, arı kovanı meselesi nedeniyle meydana gelmiştir. R. 1320/ M. 1904 Mart ayında, Tuz kazasının Hot Cebeli'nde Ded Preka ile kardeşi Peter Preka, aralarındaki arı kovanı meselesi yüzünden çıkan kavgada, taşıdıkları silahlarla Ded Marku'yu öldürmüşlerdir[642]. Ayrıca, bir kahve yüzünden kardeşini öldüren bir başka kişi de bulunmaktadır[643]. Bazen bir kız kaçırma meselesi nedeniyle de cinayetler işlenmiştir. R. 1319/ M. 1903 Temmuz ayında, Zadrime Nahiyesine bağlı Naşnata? Köyünde meydana gelen olayda, Zadrime Nahiyesine bağlı Troşan? Köyünden Katolik Simon Gjoni, Naşnata köyünden Katolik Simon Paloku'nun sevgilisini kaçırmıştır. Bunun üzerine, Simon Paloku, Simon Gjoni'yi öldürerek olay yerinden firar etmiştir[644].

Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki cinayetlere değinildiğinde, burada da intikam ve öç alma nedeniyle gerçekleşen olaylar görülmektedir. R. 1321/ M. 1905 Mayıs ayında,

[638] BOA, HR.TH, 295/40 (002.001)
[639] BOA, TFR.I.İŞ, 5/472 (001.001)
[640] BOA, TFR.I.İŞ, 6/514 (001.002)
[641] BOA, TFR.I.AS, 5/480 (002.001)
[642] BOA, DH.TMIK.M, 171/33 (001.001)
[643] BOA, TFR.I.İŞ, 6/509 (004.001)
[644] BOA, DH.TMIK.M, 151/49 (001.001)

İşkodra kazasının Paruça çarşısında Rac Cebelinden Hasan Ömer tarafından işlenen bir cinayet kaydedilmiştir. Hasan Ömer, öç almak amacıyla Plana Cebelinden olan Noç Pali'yi katletmiş ve olay sonrası firar etmiştir. Ancak, kaçmasına müsaade edilmeyip, peşine düşen jandarma tarafından takip edilerek yaralı bir şekilde ele geçirilmiştir[645]. Bir diğer olay ise R. 1321 Teşrinisani / M. 1905 Kasım ayında, İşkodra kazasının Varaka köyünde meydana gelmiştir. Gromira? Köyünden olan Sokol Lulaş'ın biraderi, on gün önce Varaka köyünden gayrimüslim Ayalo Şogoya tarafından öldürülmüştür. İntikam duygusuyla yanıp tutuşan Sokol, biraderinin intikamını alarak Ayalo'yu öldürmüştür. Olayın ardından, Sokol'un firar ettiği anlaşılmaktadır[646]. R. 1321/ M. 1905 Temmuz ayında ise İşkodra kazasının Parruça mahallesinde, iki Müslüman arasında eski bir husumet nedeniyle bir olay meydana gelmiştir. İşkodra'dan Rıza b. Hasan Dani ile Şevket b. Abdülhamit Bey arasında uzun süreli husumetlerinden kaynaklanan bir çatışma yaşanmıştır. Her iki taraf da silah çekmiş ve neticesinde Rıza, Şevket tarafından hafif şekilde yaralanmıştır. Bunun üzerine, Rıza tarafından atılan kurşunlardan biri, Galifu? veledi Toma Kuka'yı yaralamış ve bu kişi daha sonra hayatını kaybetmiştir. Olayın ardından, Rıza firar ederken, Şevket derdest edilmiştir[647].

Kavgalar nedeniyle meydana gelen cinayet olaylarından biri şu şekilde kaydedilmiştir: R. 1319/ M. 1903 Mayıs ayında, İşkodra kazasının Drin kenarı Kuşak köyünde, Müslüman ve gayrimüslim arasında bir olay yaşanmıştır. Mirdita İspaç Bayrağı'na bağlı Kamza köyünden Gjon Noy, Gavoç köyünden Yunus'un bahçesine girerek orada gezmeye başlamıştır. Yunus, Gjon'u görüp bahçesinden çıkmasını teklif ettiğinde, Gjon bu teklifi reddederek Yunus'un üzerine silahını doğrultmuştur. Akabinde Yunus, karşılık vererek tüfeğiyle Gjon'a ateş etmiş ve öldürmüştür[648].

R. 1320/ M. 1904 Haziran-Temmuz aylarında, İşkodra vilayetine bağlı Cebeli Mülhaka Şoş cebelinde meydana gelen bir olay, tarla hududu yüzünden çıkmıştır. Marka Kola, Gjon Nika ve Sokol Prela arasında tarla sınırı nedeniyle çıkan kavga sonucunda, taraflar birbirlerine tüfekle ateş etmiş ve yaralanmalar ile ölümler gerçekleşmiştir. Yaralanan ve

[645] BOA, TFR.I.İŞ, 6/509 (007.001)
[646] BOA, DH.TMIK.M, 217/3 (001.001)
[647] BOA, TFR.I.İŞ, 6/509 (011.001)
[648] BOA, TFR.I.İŞ, 2/159 (001.001)

öldürülen kişiler arasında Prenk Nu ve annesi ile Sokol yer almaktadır. Ancak, hangi kişinin yaralı, hangi kişinin ölü olduğu konusunda bir açıklama bulunmamaktadır[649].

Yağmalama nedeniyle meydana gelen cinayet, R. 1321/ M. 1905 Şubat ayında, İşkodra kazasının Hamidiye karyesinde vuku bulan bir olayda, Elbasanlı helvacı Hüseyin b. Bayram, ailesini geçindirmek amacıyla helva yaparak satmaktadır. Hasan, köylere helva satmak üzere yola çıktığı sırada, helvasını yağmalamak isteyen Şala Cebelinden Marka tarafından engellenmiş ve helvasını vermemesi nedeniyle katledilmiştir. Olayın ardından katil firar etmiştir[650]. Bu olay, dini faktörlerin etkisiyle meydana gelmiş olabilir mi? Bu soru, olayın arkasındaki motivasyonları daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Helvacı Hüseyin b. Bayram'ın Müslüman olduğu, onu öldüren kişinin ise gayrimüslim olması, olayın dini temellere dayanan bir çatışma olup olmadığını sorgulamamıza yol açmaktadır. Burada önemli bir nokta, bir kişinin sadece helvasını vermemesi nedeniyle öldürülmesinin, aralarındaki dini farklardan kaynaklanıp kaynaklanmadığıdır. Eğer helvasını vermeyen kişi gayrimüslim olsaydı, aynı sebeple öldürülüp öldürülmeyeceği sorusu, olayın yalnızca ekonomik ya da kişisel bir anlaşmazlık mı yoksa dini temele dayalı bir gerilim mi içerdiği konusunda daha fazla açıklık sağlayacaktı.

Bir diğer cinayet, papazın teşvikiyle meydana gelmiştir. Tuz kazası Hot Cebelinde, Müslüman Sokol b. Ahmet, gayrimüslim olan Gjon Blumi ve Daş Nika tarafından öldürülmüştür. Gjon ve Daş, Hot Cebeli Papazı Padre Marko'nun hizmetkarları olup, Sokol b. Ahmet'i, Papazın teşvikiyle öldürdükleri anlaşılmaktadır[651]. Ancak, bu olayda bir Müslümanın iki gayrimüslim tarafından öldürülmesi ve bu iki gayrimüslimin bir papazın hizmetkarı olması, cinayetin dini bir motivasyona dayandığı şüphesini uyandırmaktadır. Fakat daha sonra yapılan incelemeler sonucunda, Müslüman kişinin papazın teşvikiyle öldürüldüğü anlaşılmıştır. Bu durum, olayın yalnızca eski bir mesele olmanın ötesine geçip, daha çok dini temellere dayalı bir gerilimden kaynaklandığı şüphesini güçlendirmektedir.

[649] BOA, DH.TMIK.M, 185/13 (001.001)
[650] BOA, TFR.I.İŞ, 6/517 (002.001)
[651] BOA, TFR.I.İŞ, 4/364 (001.001)

2. Cinayet Kastıyla Teşhir-i Silah (Silah Kullanılması)

İşkodra vilayetinde, R. 1310-1322/ M. 1894-1906 yılları arasında yalnızca 12 teşhir-i silah olayı tespit edilmiştir. Bu olaylardan 7'sinin, korkutma amacı güderek, 5'inin ise öldürme kastıyla gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. 12 olayda silah kullanan kişiler arasında mezhep aidiyeti belirlenemeyen gayrimüslimlerden 5 kişi, Latinlerden 5 kişi, Müslümanlardan 1 kişi ve Katoliklerden 1 kişi yer almaktadır. Olaylarda mağdur olan kişiler ise Müslümanlardan 4 kişi, mezhep aidiyeti belirlenemeyen gayrimüslimlerden 3 kişi, Latinlerden 3 kişi, Rumlardan 1 kişi ve ahali 1 kişi olarak kaydedilmiştir. İncelenen olaylarda Müslümanların gayrimüslimleri hedef almadığı, gayrimüslimlerin ise çoğunlukla Müslümanları hedef aldığı gözlemlenmektedir. 12 olaydan 10'unda failler yakalanmış, 1'inde firar etmiş ve diğer bir olayla ilgili olarak yakalanıp yakalanmadığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bu verilere göre, mahalli hükümetin, cinayet hadiselerinin aksine, teşhir-i silah olaylarında oldukça başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Olayların 9'u İşkodra kazasında, 1'i Kavaya, 1'i Mirdita ve 1'i Leş kazasında gerçekleşmiştir.

Bazı örnekler şu şekilde sıralanabilir: Bunlardan biri, R. 1319 Teşrinievvel/ M. 1903 Ekim ayında İşkodra kazasının Birinci Karagülhane köyünde meydana gelmiştir. Latin milletinden Uka'nın oğlu Palok, cinayet kastıyla Mürteza b. İslam'ın üzerine önce taş, sonra da bıçakla hücum etmiştir. Bu olayın akabinde failin derdest edildiği anlaşılmaktadır[652]. Diğer bir olay ise, R. 1320/ M. 1904 Ağustos ayında Kavaya kazasının Salbegay mahallesinde gerçekleşmiştir. Ömer b. İsa Droliş? isimli Müslüman şahıs, cinayet kastıyla Rum asıllı Filo'ya silah atmış, ancak isabet etmemiştir. Bu olayın ardından Ömer hemen derdest edilerek adliyeye sevk edilmiştir[653].

Yine İşkodra kazasında, R. 1320 Kanunuevvel / M. 1904 Aralık ayında, Latin milletinden Kol veledi Zef, iflas nedeniyle Angel veledi Şan'a karşı katl kastıyla bir defa silah kullanmış ancak isabet ettirememiştir. Zef, derdest edilerek adliyeye sevk edilmiştir[654]. R. 1320/ M. 1904 Şubat ayında meydana gelen bir diğer olay ise, Mirdita kazasının Minle ve Mecl köyleri arasında yaşanmıştır. Mecl köyünden Nu ve arkadaşı, kadın meselesi yüzünden Minle köyü ahalisine pusu kurarak onlara silah kullanma cüretini göstermiştir.

[652] BOA, TFR.I.İŞ, 3/290 (001.001)
[653] BOA, DH.TMIK.M, 186/36 (001.001)
[654] BOA, DH.TMIK.M, 191/57 (001.001)

Bu olayda herhangi bir telefat yaşanmadan asker ve jandarma tarafından olay engellenmiştir[655]. Silah kullanımıyla ilgili bir diğer vaka ise, usta-çırak arasında gerçekleşmiştir. Bu olay, R. 1322/ M. 1906 Mayıs ayında İşkodra'nın Rus mahallesinde meydana gelmiştir. Terzi çıraklarından olan ve mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslim Tom, eski düşmanlıkları nedeniyle, mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslim ustası Petro'nun önüne çıkarak silah doğrultmuştur. Bunun akabinde Tom, yakalanarak adliyeye sevk edilmiştir[656].

3. Yaralanma

İşkodra vilayetinde, toplamda 56 yaralama olayı tespit edilmiştir. Bu olayların 41'i İşkodra kazasında gerçekleşmiş olup, bu kaza ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada ise 5 yaralama olayıyla Zadrime kazası bulunmaktadır. Kavaya kazasında 4, Tiran, Mirdita, Dıraç, Leş, Şiyak ve Akçahisar kazalarında ise birer yaralama olayı meydana gelmiştir. Yaralananlar arasında 4 devlet memuru yer almaktadır. Bunlar, 2 Jandarma Çavuşu, 1 Binbaşı ve 1 Polis'tir. Jandarma Çavuşlarının her ikisi Müslüman olup, birinin Latin, diğerinin ise mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslim tarafından yaralandığı tespit edilmiştir. Binbaşı da Müslüman olup, Latin tarafından yaralanmıştır. Polis ise mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslim olup, bir Müslüman tarafından yaralanmıştır.

56 olay arasından 24 olayda saldırgan olarak mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslimler ilk sırada yer almakta olup, ikinci sırayı 12 olayda saldırgan olarak Latinler almaktadır. Üçüncü sırada ise 10 olayla Müslümanlar yer almaktadır. Diğer saldırganlar arasında ise, 4 olayda eşkıyalar, 2 olayda meçhul kişiler, 2 olayda Katolikler, 1 olayda ahali ve 1 olayda Rum yer almaktadır. Bu verilere göre, gayrimüslimler toplamda 46 olayda saldırgan olarak kaydedilmişken, Müslümanlar sadece 10 olayda saldırgan olarak yer almaktadır.

56 yaralama olayında, 30 saldırgan derdest edilmiştir. 20 saldırgan firar etmiş, 3 saldırgan hakkında yakalanıp yakalanmadığına dair bilgi verilmemiştir. 2 saldırgan hakkında usulü cebel icrası yapılmış, 1 diğer saldırgan ise kendi kendini yaralamıştır. Zamanın şartları

[655] BOA, TFR.I.İŞ, 5/472 (002.001)
[656] BOA, DH.TMIK.M, 227/70 (003.001)

göz önüne alındığında, devletin yaralama olaylarına müdahalede aktif olduğu ve saldırganların yarısından fazlasının derdest edildiği görülmektedir.

Yaralananlar için yapılan toplama sonucunda, 29 kişi mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslim, 12 kişi Müslüman, 7 kişi Latin, 3 kişi Rum, 2 kişi Katolik, 1 kişi kazaen kendini yaralamış ve 1 olayda ise yalnızca saldırgan kaydedilmiştir. Bu durumda, gayrimüslimler toplamda 44 yaralı, Müslümanlar ise 12 yaralı olarak kaydedilmiştir.

Yaralama olaylarında kullanılan aletler arasında çeşitli araçlar yer almaktadır. 56 olayda, 10 kişi silah ve tüfek, 10 kişi bıçak, 8 kişi revolver, 4 kişi taş, 1 kişi tabanca, 1 kişi odun ve 1 kişi kaz bağı kullanmıştır. Diğer 21 kişinin ise kullandığı aletler tespit edilememiştir.

İşkodra vilayetindeki yaralama olayları, yalnızca gayrimüslimler arasında değil, aynı zamanda Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında da meydana gelmiştir. Gayrimüslimler arasındaki olaylara değinecek olursak, bunlar şu şekilde sıralanabilir: Birinci olay, öç almak amacıyla Şoş Cebelinde gerçekleşmişken[657], ikinci olay ise kan davası nedeniyle Zadrime'de meydana gelmiştir[658]. İlk olayda fail firar etmişken, ikinci olayda ise yakalanıp adliyeye sevk edilmiştir.

Haydutlukla ilgili bir olay, R. 1319 Kanunuevvel / M. 1903 Aralık ayında, Leş kazasının Mat kenarında bir haydutluk olayı meydana gelmiştir. Mirdita'nın Oroş köyünden olan eşkıya Frrok Birloşi ve arkadaşları, Mat kenarında haydutluk yaparken, Malisörler tarafından yaralanmışlardır. Yaralanan eşkıya Frrok, arkadaşları tarafından kaldırılarak kaçırılmış ve yakalanması için çalışmalar başlatılmıştır[659]. Kavga nedeniyle meydana gelen olay, R. 1321 Kanunusani / M. 1906 Ocak ayında, İşkodra kazasında meydana gelen bir olayda, Noş veledi Angel Pre Noşi ile Luik veledi Lur Laça arasında taş atma nedeniyle bir kavga çıkmıştır. Noş tarafından atılan taş, Luik'in başına isabet etmiş ve bu durumun sonucunda Luik yaralanarak derdest edilmiştir[660]. Bir diğer olay alacak meselesinden olup R. 1321/ M. 1905 Haziran ayında, İşkodra kazasının Yeni Dükkanlar semtinde meydana gelmiştir. Bir alacak meselesi yüzünden çıkan kavga sırasında, Hil Yak Balo bıçağını çıkararak Peter Noç'u başından yaralamıştır. Olayın ardından, Hil Yak

[657] BOA, DH.TMIK.M, 191/57 (001.001)
[658] BOA, DH.TMIK.M, 227/70 (002.001)
[659] BOA, DH.TMIK.M, 162/55 (001.001)
[660] BOA, TFR.I.İŞ, 6/514 (001.002)

Balo derdest edilmiştir[661]. R. 1319/ M. 1903 Temmuz ayında, İşkodra kazasında dikkat çekici bir olay meydana gelmiştir. Hil Gjafa, evinde yatacağı sırada çivide asılı bulunan revolverini baş yastığının altına koymak üzere çividen alırken, kazara ateş almıştır. Revolverden çıkan kurşun, Hil Gjafa'nın ayağının diz üstü kısmına isabet ederek, kendisinin yaralanmasına yol açmıştır[662].

Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında meydana gelen yaralama olaylarına dair örneklerden biri, R. 1321 Kanunuevvel/ M. 1905 Aralık ayında İşkodra kazasının Çınar Mahallesinde gerçekleşmiştir. Bu olayda, Hasan Efendi Bektaş'ın hizmetkârı olan ve mezhep aidiyeti belirli olmayan Mirditalı Noy ile Âdem b. Tahir Guri arasında bir kavga çıkmıştır. Kavga sonucunda, Âdem, Noy'a fiziksel müdahalede bulunmuştur. Bunun akabinde Noy bir şamar öfkesini almak üzere revolverini çıkartarak Adem'i karnından cüzi bir şekilde yaralayarak firar etmiştir[663]. Bu olayın arkasında dini bir mesele olup olmadığını belirlemek güçtür. Ancak, bu olasılık düşük görünmektedir; zira Noy, bir Müslümanın hizmetkârı olarak Müslümanlarla iç içe yaşamaktadır. Bununla birlikte, bu ihtimali gündemde tutarak şöyle bir değerlendirme yapılabilir: Âdem, bir gayrimüslimin Müslümanlar arasında bulunmasından rahatsız olmuş ve bu durum, kavganın sebeplerinden biri olmuş olabilir. Bu ihtimal de dikkate alınmalıdır. R. 1321/ M. 1905 Haziran ayında, İşkodra kazasının Büyük Çarşısı'nda meydana gelen bir olayda, Tophane Mahallesi'nden tüfekçi Abdül Fettah b. Hasan Çela ile mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslim Gjin Baku arasında bir kavga çıkmıştır. Kavga, bir tüfek tamiri meselesi yüzünden başlamıştır. Bu anlaşmazlık sonucunda Abdül Fettah, Gjin'i başından yaralamış ve daha sonra yakalanarak derdest edilmiştir[664]. Devlet memurlarına karşı işlenen suçlara ilişkin örnekler de mevcuttur. R. 1321/ M. 1905 Haziran ayında, Kavaya kazasının Salbegay mahallesinde meydana gelen bir olayda, mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslim Kostandin ve kardeşi Petro, Kavaya Jandarma Çavuşu İbrahim Mustafa'yı silahla sağ ayağından yaralamışlardır. Olayın ardından her iki kişi derdest edilmiştir[665]. Bir diğer olay ise R. 1321/ M. 1905 Ağustos ayında, İşkodra'nın Şengin İskelesi'nde vuku bulmuştur. Rusumat (Gümrük İdaresi) Kolculardan Mustafa b. Ferhat, Şengin

[661] BOA, TFR.I.İŞ, 6/509 (009.001)
[662] BOA, DH.TMIK.M, 151/49 (001.001)
[663] BOA, TFR.I.İŞ, 6/514 (001.004)
[664] BOA, TFR.I.İŞ, 6/509 (009.001)
[665] BOA, TFR.I.İŞ, 6/509 (009.001)

Müdüriyetine karşı gelmiştir. Bu eylemi sonrasında Polis Dimitri, Mustafa'yı yakalamaya teşebbüs etmiştir. Bunun üzerine Mustafa, revolverini çıkararak Polis Dimitri'yi ayağından yaralamış ve ardından Mustafa derhal derdest edilmiştir[666]. İçki nedeniyle meydana gelen bir olay, R.1319/ M. 1903 Temmuz ayında Dıraç Sancağına bağlı Varoş mahallesinde gerçekleşmiştir. Kıpti İsa Maraş ile mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslim Yorgi, bir meyhanede içki içerken aralarında tartışma çıkmış ve kavga etmişlerdir. Kavga sonucunda İsa, Yorgi'yi tutarak bir sandalye üzerine düşürmüş ve yaralanmasına sebep olmuştur. Bu eylem nedeniyle İsa, derdest edilmiştir[667].

4. Hırsızlık

İşkodra vilayetinde, R. 1319-1322/ M. 1903-1906 yılları arasında toplam 32 hırsızlık olayı tespit edilmiştir. Bu olaylarda, hırsız olarak mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslimler 12 kişi, Müslümanlar 5 kişi, Katolikler 2 kişi, Latinler 2 kişi, eşkıyalar 5 ve meçhul şahıslar 6 kişi olarak kaydedilmiştir. Gayrimüslimlerin toplamda 27 kişi olarak hırsızlık yaptığı, Müslümanların ise 5 kişi olarak hırsızlık yaptığı görülmektedir.

Mağdurlar arasında ise mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslimler 17 kişi, Müslümanlar 7 kişi, Katolikler 4 kişi, Latinler 1 kişi ve Rumlar 1 kişi olarak tespit edilmiştir. Eksik kalan 2 olayda ise, birinin kilisede hırsızlık yaptığı, diğerinin ise ölü olarak ele geçirildiği belirtilmektedir. Bu verilere göre, mağdur olanların 7'si Müslüman, 23'ü ise gayrimüslimdir. Bu sonuç, gayrimüslimlerin zaman zaman Müslümanlardan hırsızlık yapma cüretini gösterdiklerini, ancak çoğunlukla hırsızlık olaylarının gayrimüslimler arasında gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

İşkodra vilayetindeki 32 hırsızlık olayının 15'inde failler yakalanmış, 14'ünde failler firar etmiştir. Diğer 3 olay hakkında ise, faillerin yakalanıp yakalanmadığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu veriler, dönemin şartları göz önüne alındığında, faillerin yarısının yakalanmış olmasının, devletin boş durmadığını ve olayların aydınlatılması için çaba gösterdiğini göstermektedir. Olayların en fazla gerçekleştiği kaza, 20 hırsızlık olayı ile İşkodra kazasıdır. Diğer kazalar ise sırasıyla Zadrime 7 olay, Mirdita 2 olay, Kavaya 2 olay ve Şiyak 1 olay olarak kaydedilmiştir. Hırsızlık olaylarının 15'inde hayvanlar çalınmıştır. Çalınan ilk hedefin çift öküzleri olduğu, bunu takiben koç, koyun, kuzu,

[666] BOA, TFR.I.İŞ, 6/509 (001.001)
[667] BOA, TFR.I.İŞ, 3/224 (001.001)

beygir ve katırların çalındığı tespit edilmiştir. Geriye kalan 17 olayda ise, 5 dükkân, 4 hane, 3 eşya, 1 kilise, 1 revolver, 1 buğday ve 1 olayda da cebinden para çalındığı anlaşılmaktadır.

İşkodra vilayetinde çeşitli hırsızlık olaylarına rastlanmıştır. Bu olaylar arasında en fazla hayvan hırsızlığı ve dükkân ve ev hırsızlıkları dikkat çekmektedir. Gayrimüslimler arasında gerçekleşen hırsızlık olaylarına değinerek İşkodra kazasının Obot köyünde, Gaspir Gjoni'ye ait 4 koç ve 17 koyunun, kimliği belirlenemeyen kişiler tarafından çalındığı ve çalıntı malların bulunması için çalışmalar yapıldığı tespit edilmiştir[668]. Diğer bir olayda ise, aynı kazada, Kaloş Mark Miroşi'nin evine giren meçhul bir kişinin, yaklaşık 60 kuruş değerinde eşyayı çalıp olay yerinden kaçtığı kaydedilmiştir[669]. İşkodra kazasının Russagir mahallesinde meydana gelen olayda, terzi esnafı Lazar Mihail'in dükkânı geceleyin, kimliği belirlenemeyen beş kişi tarafından, özel aletlerle açılmış ve dikiş makinesi ile birlikte birkaç başka eşya çalınmıştır. Çalıntı dikiş makinesi ve diğer eşyalar daha sonra bulunmuş olmakla birlikte, hırsızların henüz yakalanmadığı anlaşılmaktadır[670]. Bir diğer olay ise, Mirdita'nın Taşat köyünde vuku bulmuştur. Kimliği belirlenemeyen bir grup Mirditalı, Taşat köyünde bulunan Gjin Raka'ya ait yaklaşık 30 koyunu çalmıştır. Olayın ardından, Taşat köylüleri ile askerler harekete geçmiş ve çalınan koyunlar geri alınarak sahibine teslim edilmiştir[671].

Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında gerçekleşen hırsızlık olaylarının, bazen hizmetçiler tarafından da gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir. Örneğin, 1321 Mayıs ayında İşkodra kazasının Russagir mahallesinde, mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslim Marka Gjoka'nın oğlu Şuka, Rüsumat Katiplerinden Eyüp Efendi'nin hizmetçisi olup onun evinde hizmetçilik yaparken, fırsat bulduğu bir anda bir sandıktan 5 adet altın ile bazı elbiseler çalmış ve ardından firar etmiştir[672]. Bazen de hırsızlık, eve misafir olarak alınan kişiler tarafından yapılmıştır. Örneğin, R. 1321/ 1905 Eylül ayında İşkodra kazasının Kıpti mahallesinde, mezhep aidiyeti belli olmayan Peter Marku, Kıpti Ethem b. Hasan'ın evine misafir olarak gitmiştir. Ancak sabah olduğunda, misafir tarafından bazı çamaşırların çalındığı anlaşılmış ve bunun üzerine Peter Marku'nun yakalandığı

[668] BOA, DH.TMIK.M, 182/13 (001.001)
[669] BOA, TFR.I.İŞ, 6/509 (006.001)
[670] BOA, TFR.I.İŞ, 6/517 (002.001)
[671] BOA, TFR.I.İŞ, 6/553 (001.001)
[672] BOA, TFR.I.İŞ, 6/509 (007.001)

tespit edilmiştir[673]. Ancak hırsızlık olayları yalnızca gayrimüslimler tarafından gerçekleştirilmemiştir. Müslümanların da az da olsa, bu tür suçlarla meşgul oldukları gözlemlenmiştir. İşkodra kazasının Paruça mahallesinde meydana gelen bir diğer olay, R. 1321 Kanunusani/ 1905 Ocak ayında gerçekleşmiştir. Akçahisarlı Kazım, İşkodralı Rıza ve Tahir birlikte hareket ederek, mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslim Pavlo Voçinik'in evinin havlusuna girmiş ve burada iki bakır eşya ile birkaç çamaşır çalmışlardır. Bu kişiler, yapılan takip neticesinde yakalanmış ve çalınan bakırlar sahibine geri verilmiştir[674].

5. Gasp

İşkodra vilayetinde toplamda 13 gasp olayı tespit edilmiştir. Bu olaylardan 7'si mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslimler arasında gerçekleşmiş, 6'sı ise Müslim ve mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslimler arasında meydana gelmiştir. Gasp olaylarının dağılımı incelendiğinde, 8 olay Mirdita kazasında, 3 olay İşkodra kazasında ve 2 olay Zadrima nahiyesinde vuku bulmuştur.

Gayrimüslimler arasında gerçekleşen en ilginç olay, R. 1319/ M. 1903 Haziran ayında Zadrima nahiyesinin Lisna köyünde meydana gelmiştir. Bu olayda, Mirditalı Hil'in oğlu Noç, Hristiyan olan Lisna köyü ahalisinden zorla 130 keçi gasp ederek firar etmiştir. Ancak, gasp edilen 130 keçinin sahiplerine geri iade edilmesinin ardından, gaspçının evi usule uygun şekilde yakılmıştır[675]. Gasp sonrası yakılan ev, bu tür olaylar arasında ilk defa karşımıza çıkmakta olup diğer örneklerde görülmemiştir.

Mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslimler arasında bir başka dikkat çekici olay ise, R. 1321/ M. 1905 Nisan ayında Mirdita kazasında yaşanmıştır. Mirdita kazasının Gamsiku köyünden gayrimüslim Onbaşı Peter Noy ve Nu Doda, köylerinin reislerinden Zef Marku'nun iki ineğini gasp etmiştir. Bunun üzerine, Zef Marku da Nu Doda'nın 40 keçisini gasp etmiştir. Taraflar arasında yapılan anlaşma sonucunda, gasp edilen hayvanlar geri iade edilmiştir. Benzer bir olay, Müslim ve mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslimler arasında yaşanmıştır. R. 1320/ M. 1905 Şubat ayında Mirdita kazasının Gamsika köyünde, Mid köyünden Ahmet Bekir, Gamsika köyünden gayrimüslim Nu

[673] BOA, TFR.I.İŞ, 6/509 (003.001)
[674] BOA, TFR.I.İŞ, 6/514 (001.001)
[675] BOA, DH.TMIK.M, 149/10 (001.001); BOA, TFR.I.AS, 5/480 (002.001)

Doda'nın beygirini gasp etmiştir. Bu gaspın intikam amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır, çünkü daha önce Nu Doda, Ahmet Bekir'in beygirini gasp etmiştir[676].

13 gasp olayının 8'inin mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslimler tarafından, 3'ünün Müslümanlar tarafından ve 2'sinin meçhul kişiler tarafından gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Gasp edilen mallar genellikle hayvanlar olup, bu hayvanlar arasında inek, keçi, merkep (eşek), katır ve beygir yer almaktadır. Gasp edilen hayvanların 13 olaydan 6'sında sahiplerine geri iade edilmiş, 3'ünde ise iade edilmek üzere emir verilmiştir. Bu veriler ışığında, devletin aktif bir şekilde müdahil olduğu ve hayvanların yarısının sahiplerine geri iade edilmesini sağladığı görülmektedir. Belki de geri iade edilmesi emredilen hayvanlar da bulunup sahiplerine teslim edilmiştir, ancak bu konuda daha fazla belge bulunmadığı için kesin bir ifade kullanılmamaktadır.

R. 1319-1321/ M. 1903-1905 yılları arasında İşkodra vilayetinde gasp olaylarının sadece üç yerde (İşkodra kazası, Mirdita kazası ve Zadrima Nahiyesi) gerçekleşmiş olması dikkat çekicidir. Bu durum, vilayetin diğer kazalarında ortamın ne kadar sakin ve olaysız geçtiğini göstermektedir. Bu tespit kesin olmamakla birlikte, en azından mevcut vukuat defterlerinden elde edilen verilere dayanarak böyle bir sonuca ulaşmak mümkündür.

6. Darp

İşkodra vilayetinde R. 1319-1322/ M. 1903-1906 yılları arasında toplamda 9 darp olayı tespit edilmiştir. Bu olaylardan 6'sı mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslimler ile Katolik, Latin ve Rumlar arasında gerçekleşmiş, yalnızca 3 darp olayı ise Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında meydana gelmiştir. Darpçı olarak yer alan şahıslar arasında mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslimlerden 4 kişi, Müslümanlardan 2 kişi, Katoliklerden 1 kişi ve Rumlardan 1 kişi bulunmaktadır. Kalan diğer olayda ise, Müslüman ve gayrimüslimler arasında meydana gelen kavgada, kavgayı kimin başlattığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, diğer olaylardan farklı olarak, darp hadiselerinde tüm olaylarda darpçılar derdest edilmiştir. Olayların dağılımına bakıldığında, 4 olay Kavaya kazasında, 3 olay İşkodra kazasında ve 2 olay Dıraç kazasında gerçekleşmiştir. Ayrıca, Kavaya kazasının ilk defa bu tür bir olayda ilk sırayı almış olduğu anlaşılmaktadır.

[676] BOA, TFR.I.İŞ, 5/472 (002.001)

Darp olaylarından bazıları şu şekilde sıralanabilir: Darp olaylarından biri, içki nedeniyle meydana gelmiştir. Örneğin, R. 1319/ M. 1903 Haziran ayında Dıraç'ın Kıpti Mahallesi'nde, Yorgi ve Liç adlı şahıslar meyhanede içki içerken aralarında çıkan kavga sonucunda, Kostandin'i darp etmişlerdir. Olayın ardından, şüpheliler derdest edilerek Adliyeye sevk edilmiştir[677]. Darp olaylarında kadınlara yönelik şiddetin de yaşandığı gözlemlenmektedir. Örneğin, Dıraç'ın Varoş Mahallesi'nde, Naum Prifti, Kostandin Gjergji'nin kızı olan Nina'yı tokat ve tekme ile darp etmiş ve hemen ardından yakalanmıştır[678]. Bir diğer ilginç olay ise iki devlet memuru arasında meydana gelmiştir. R. 1322/ M. 1906 Temmuz ayında İşkodra kazasının Paruça Mahallesi'nde, Dava Vekillerinden Komaski Efendi, daha önce Bidayet Hukuk Azası olan Nikolaki Efendi ile kavga etmiştir. Kavga sonrasında 10 gün hapis cezasına çarptırılan Komaski Efendi, Mahkeme İstinaf Azası olan Pogoz Efendi'nin önüne çıkarak şemsiyesiyle başından darp etmiştir. Yaptığı bu hareketinden dolayı yakalanıp Adliyeye sevk edilmiştir[679].

7. İhrâk (Yakma)

İşkodra vilayetinde iki yakma olayı tespit edilmiştir. Her iki olay da İşkodra kazasında meydana gelmiş olup, birincisi Rum ve Latinler arasında, diğeri ise Müslümanlar ile mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslimler arasında gerçekleşmiştir. Örneğin, R. 1319/ M. 1903 Mayıs ayında İşkodra'nın Batrra mahallesinde meydana gelen olayda, Latin milletinden Gaspir ile Rum milletinden Paso, Latin asıllı Marka Boriçi'nin evinin havlu (bahçe) kapısına gaz yağıyla paçavra koyarak evi yakmaya teşebbüs etmişlerdir. Her iki şüpheli de yakalanmıştır[680].

Diğer olay ise bir öç alma meselesi sonucunda gerçekleşmiştir. R. 1320/ M. 1904 yılında, İşkodra'nın Kosaç köyünde meydana gelen olayda, Mirdita kökenli ve mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslimler arasında, Zaptiye Onbaşı Mark Dod Prenka ve beraberindeki yedi kişi, Abdülcelil b. Bekir'in evini geceleyin abluka altına alarak, hayvanları yakmış ve Abdülcelil'i yaralayarak olay yerinden firar etmişlerdir[681].

[677] BOA, DH.TMIK.M, 149/10 (001.001)
[678] BOA, TFR.I.AS, 5/480 (002.001)
[679] BOA, TFR.I.İŞ, 6/553 (001.001)
[680] BOA, TFR.I.AS, 4/326 (002.001)
[681] BOA, TFR.I.İŞ, 4/364 (001.001)

8. Evrak-ı Muzırra (Sakıncalı Belgeler)

İşkodra vilayetine ait vukuat defterlerinde kayıtlı olarak sakıncalı belgelerle ilgili sadece iki olay tespit edilmiştir. Her iki olay da İşkodra kazasında meydana gelmiş olup, her ikisi de Latin milletine mensup şahıslara aittir. Örneğin, R. 1320/ M. 1904 Ağustos ayında, İşkodra'nın Büyük Çarşısında Latin asıllı Loş Gjogja, Karadağ'dan İşkodra'ya gelmişti. Loş, iskeleye çıktığında yapılan aramalar neticesinde kendisinde sakıncalı belgeler bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine tutuklanarak Adliyeye sevk edilmiştir[682]. İkinci örnekte ise, yine R. 1320/ M. 1904 Ağustos ayında, İşkodra'da meydana gelen bir olayda Latin asıllı Gaspir Mata'nın sakıncalı 54 kastir boyutunda üç parça fotoğraf taşıdığı anlaşılmıştır. Gaspir Mata da tutuklanarak Adliyeye sevk edilmiştir[683].

Vukuat defterlerinde sakıncalı evraklarla ilgili yalnızca bu iki örnek yer almaktadır. Ancak, farklı belgelerden elde edilen iki örnek daha mevcuttur. Örneğin, İşkodra Françeskan rahiplerinin başkanının adına, İşkodra Rüsumat Nezareti'nden gönderilen bir sandıkta bulunan 146 adet kitap, bir cilt harita ve üç gazete numunesi incelenmiştir. Bu kitaplardan 16'sının içeriği üzerinde şüpheler doğmuş olup, dil farklılıkları nedeniyle incelenmiştir. Maarif idaresi tarafından yapılan inceleme sonucunda, bu kitaplar, açık bir şekilde postaya verilerek Maarif-i Umumiye Nezareti'ne sunulmuş ve ardından gerekli incelemeler yapılarak, zararlı olmayanların geri gönderilmesi talep edilmişti. İşkodra'dan gönderilen kitaplar Maarif Nezareti tarafından incelenmiş ve sonucunda belirtilen 16 kitap arasında, 11'inin Almanca yazıldığı ve sakıncalı olmadığı ancak 5 kıtadan oluşan İtalyanca kitaplar sakıncalı bulunduğuna dair bir görüş bildirilmiştir[684].

Diğer örnek ise İşkodra Katolik cemaatinden Gevanikrigi ve Fransisko isimli iki papaz, birkaç yıl önce İşkodra Katolik Piskoposluğu tarafından Avusturya'ya eğitim almak üzere gönderilmişlerdi. Şimdi ise geri dönmüşlerdir. Bu papazların yanlarında getirdikleri 85 kitap ve risaleden 3 tanesinin içeriği sakıncalı bulunmuştur.

Birinci Kitap: Kitapta, tüm mezhepler hakkında bahsedilmekte, ancak Katolik mezhebi diğerlerine tercih edilmekte ve İslam dini aleyhine yazılar bulunmaktadır.

[682] BOA, DH.TMIK.M, 186/36 (001.001)
[683] BOA, DH.TMIK.M, 186/36 (001.001)
[684] BOA, MF.MKT, 862/59; H. 7 Şaban 1322/ M. 17 Ekim 1904

İkinci Kitap: Türklerin Viyana kuşatması sırasında zulüm ve barbarlık işledikleri hakkında yazılar yer almaktadır. Ayrıca müstehcen ifadeler kullanılmıştır.

Üçüncü Kitap: Ali Bey adlı kişinin, kendi çabaları ve nüfuzu sayesinde devlette yüksek rütbe ve makamlar kazandıysa da padişahtan gelen uygunsuz talepler ve kadınlara yönelik istekler nedeniyle sürekli bir korku ve rahatsızlık içinde olduğu vurgulanmaktadır.

Bu üç kitap gerekli işlem yapılmak üzere İşkodra Rüsumat Nezareti'nde alıkonulmuştur[685].

9. Fi'li Şeni'

İşkodra vilayetinde gayrimüslimler arasında fi'li şeni' işleyen yalnızca bir örnek tespit edilmiştir. Bu olay, R. 1320/ M. 1904 yılında Dıraç'ın Varoş mahallesinde meydana gelmiştir. Mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslim Filip 24 yaşında olup, 4 yaşındaki Vasili'yi kandırarak gizli bir yere götürmüş ve bu şekilde fi'li şeni'yi gerçekleştirmiştir. Olayın ardından fail tutuklanmıştır[686].

B. CEZA

Yukarıda, R. 1309-1322/ M. 1893-1906 yılları arasında cinayet, silah kullanma, yaralama, darp, hırsızlık, gasp, yakma, sakıncalı belgeler, fi'li şeni' gibi çeşitli suçların işlendiği görülmüştür. Bu olayların sebepleri ve tutuklanıp tutuklanmadıkları hakkında bilgi verilmiş olsa da tutuklanan kişilerin aldıkları cezalarla ilgili bilgiler eksik kalmıştır. Fakat İşkodra vilayetine ait ve bu konuya ışık tutacak olan R. 1326/ M. 1910 yılına ait, mahkûmlara verilmiş cezaları içeren bir mahkeme defterinin kayıtları elimize ulaşmıştır. Aşağıdaki tabloda, birçok suçun kimler tarafından işlendiği ve suçlulara hangi cezaların verildiği detaylı bir şekilde görülebilecektir.

Tablo 30: Müslüman ve Gayrimüslim Mahkûmlarına Verilen Cezaları Gösteren Mahkeme Kayıtları

Kaza	Mahkûmun Adı	Mezhebi	Mağdurun Adı	Mezhebi	Suçun Türü	Hüküm Olunan Ceza
Akçahisar	Prenk Mark Bala[687]	Katolik	Zabtiye-i Adliye Memurları Hukuku Umumiye	--	Sarf-ı Nüfuz ve Kuvve-i Müessire İcrası	3 ay hapis
""	Kol Traç Noçi[688]	Katolik	Zabtiye-i Adliye Memurları Hukuku Umumiye	--	Sarf-ı Nüfuz ve Kuvve-i Müessire İcrası	2 ay hapis

[685] BOA, TFR.I.İŞ, 7/612; H. 17 Cemaziyülahır 1325/ M. 28 Temmuz 1907
[686] BOA, DH.TMIK.M, 185/13 (001.001)
[687] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (007.002)
[688] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (007.004)

“”	Gjin Petro Marku[689]	Katolik	Zabtiye-i Adliye Memurları Hukuku Umumiye	--	Sarf-ı Nüfuz ve Kuvve-i Müessire İcrası	5 ay hapis
“”	Gjergj Traç Noçi[690]	Katolik	Zabtiye-i Adliye Memurları Hukuku Umumiye	--	Sarf-ı Nüfuz ve Kuvve-i Müessire İcrası	3 ay hapis
“”	Gjon Katanbirol?[691]	Katolik	Zabtiye-i Adliye Memurları Hukuku Umumiye	--	Sarf-ı Nüfuz ve Kuvve-i Müessire İcrası	2 ay hapis
“”	Lezh Marka Kola[692]	Katolik	Zabtiye-i Adliye Memurları Hukuku Umumiye	--	Sarf-ı Nüfuz ve Kuvve-i Müessire İcrası	3 ay hapis
“”	Nikol Kol Nreka[693]	Katolik	Zabtiye-i Adliye Memurları Hukuku Umumiye	--	Sarf-ı Nüfuz ve Kuvve-i Müessire İcrası	5 ay hapis
Lezh	Don Martin oğlu[694]	Latin	Angel	Latin	Darb	10 gün hapis
işkodra	Angel Mark oğlu[695]	Latin	Hukuku Umumiye	--	Darb	24 saat hapis
“”	Gaspir Kola oğlu[696]	Latin	Hukuku Umumiye	--	Darb	Cezayı tecavüz insan 24 saat hapis
“”	Kola Hil oğlu[697]	Latin	Hukuku Umumiye	--	Darb	2 hafta hapis
“”	Gjon Gjoka oğlu[698]	Latin	Drano Gjon kerimesi	Latin	Cerh	1 hafta hapis
“”	Gjon Paloka oğlu[699]	Latin	Hukuku Umumiye	--	Darb	1 hafta hapis
“”	Luvoba? Filip oğlu[700]	Latin	Zef Gaspir oğlu	Latin	Cerh	1 ay hapis
Puka	Okaşi Del? oğlu[701]	Latin	Prenk Nok Vatra oğlu	Latin	Darb ve Cerh	2 hafta hapis
Şala Cebeli	Luka Dukati oğlu[702]	Latin	Zef Gjon oğlu	Latin	Hata ile Cerh	1 ay hapis
İşkodra	Seyfullah b. Hüseyin[703]	İslam	Gjon Noy oğlu	Latin	Yan Kesicilik	3 ay hapis
Dıraç	Anastas Mitrosh Lala[704]	Rum	Gafurr Kostantin Lati	Rum	Darb	1 hafta hapis
“”	Gafar Kostantin Lati[705]	Rum	Anastas Mitroş Lala	Rum	Darb	1 hafta hapis
Dıraç	Numan Süleyman Mustafa[706]	Kıbtî	Kostantin Sotiyr	Rum	Darb	1 hafta hapis
Akçahisar	İbrahim b. Muhtar[707]	İslam	Dod Kola	Gayrimüslim	Darb	Bir mecidiye altını daribden ahz ile medrube verilmesi

689 BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (007.004)
690 BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (007.004)
691 BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (007.005)
692 BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (007.005)
693 BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (007.005)
694 BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (002.001)
695 BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (005.001)
696 BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
697 BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
698 BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
699 BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
700 BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
701 BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (006.001)
702 BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (006.001)
703 BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (006.001)
704 BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (007.002)
705 BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (007.004)
706 BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (007.005)
707 BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (009.001)

Leş	Kola Prenk oğlu[708]	Latin	Mağdurlar çok	--	Sirkat	Bir buçuk sene hapis
“”	Gjin Bala oğlu[709]	Latin	Abdullah b. Selim	İslam	Sirkat	5 ay hapis
“”	Nu Prenk Burogna? oğlu[710]	Latin	Mağdurlar çok	--	Sirkat	Bir buçuk sene hapis
“”	Norç Kola Burogna? oğlu[711]	Latin	Mağdurlar çok	--	Sirkat	Bir buçuk sene hapis
işkodra	Emine Rama kerimesi[712]	İslam	Zef Gjon oğlu	Latin	Sirkat	6 ay hapis ve zabıtça kefalet altına alınması
“”	Kamile Bayram kerimesi[713]	İslam	Zef Gjon oğlu	Latin	Sirkat	6 ay hapis ve zabıtça kefalet altına alınması
“”	Rıza b. İslam[714]	İslam	Mikal Gabraşkrak? oğlu	Latin	Sirkat	4 ay hapis
“”	Ömer b. İsmail[715]	İslam	Mikal Gabraşkrak? oğlu	Latin	Sirkat	3 ay hapis
Dıraç	Vangel Prenga[716]	Rum	Çralamiyo? Kozma? Simon	Rum	Sirkat	1 ay hapis
Akçahisar	Katapren? Gjon Deda[717]	Gayrimüslim	Sabri Ali Xhaka	İslam	Sirkat	1 ay hapis
İşkodra	Rrok Kola oğlu[718]	Latin	Hukuku Umumiye	--	Şamata ve Gürültü	3 gün hapis ve 10 kuruş ceza nakdi ahzına
“”	Kola Gjon oğlu[719]	Latin	Hukuku Umumiye	--	Şamata ve Gürültü	3 gün hapis ve 10 kuruş cezayı nakdi ahzına
“”	Noç Mark oğlu[720]	Latin	Hukuku Umumiye	--	Şamata ve Gürültü	3 gün hapis ve 10 kuruş ceza nakdi ahzına
“”	Noy Mihal oğlu[721]	Latin	Hukuku Umumiye	--	Şamata ve Gürültü	3 gün hapis ve 10 kuruş ceza nakdi ahzına
“”	Noç Zef oğlu[722]	Latin	Hukuku Umumiye	--	Şamata ve Gürültü	3 gün hapis ve 10 kuruş ceza nakdi ahzına
“”	Vasil Yaka oğlu[723]	Rum	Hukuku Umumiye	--	Şamata ve Gürültü	3 gün hapis ve 10 kuruş ceza nakdi ahzına
“”	Vasil Metra? oğlu[724]	Rum	Hukuku Umumiye	--	Şamata ve Gürültü	3 gün hapis ve 10 kuruş ceza nakdi ahzına
Leş	Gjok … oğlu[725]	Latin	Kola Noy oğlu	Latin	Ehafe	10 gün hapis
Kavaya	Demri Gruda[726]	İslam	Yuvan Luka İspir oğlu	Rum	Ehafe	2 ay hapis

[708] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (002.001)
[709] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (002.001)
[710] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (002.001)
[711] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (002.001)
[712] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (005.001)
[713] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
[714] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (006.001)
[715] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (006.001)
[716] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (007.005)
[717] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (009.001)
[718] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (005.001)
[719] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
[720] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
[721] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
[722] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
[723] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
[724] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)
[725] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (002.001)
[726] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (003.003)

Akçahisar	Zef Prenga[727]	Gayrimüslim	Simon	Gayrimüslim	Ehafe	15 gün hapis
“”	Lezh Ded Keta?[728]	Gayrimüslim	Xhafer Tara ve Muharrem Ali	İslam	Ehafe	3 ay hapis
“”	Noç Lezh Betra?Prenxh?[729]	Gayrimüslim	Xhafer Tara ve Muharrem Ali	İslam	Ehafe	3 ay hapis
Şiyak	Gjergj Gjon oğlu[730]	Katolik	Hacı b. Molla Yusuf	İslam	Izrar (Zarar Verme)	10 kuruş ceza nakdi
“”	Yak Martini oğlu[731]	Katolik	Hacı b. Molla Yusuf	İslam	Izrar	10 kuruş ceza nakdi
Akçahisar	Gjin Androkenata?[732]	Gayrimüslim	Frrok Kuku	Gayrimüslim	Zarar Ziyan	10 kuruş ceza nakdi
Tuz	Dod Zef oğlu[733]	Katolik	Hukuku Umumiye	--	Hilaf-ı Tenbih	2 kuruş ceza ve sahip olduğu silaha el koymak
“”	Martin Lulash oğlu[734]	Katolik	Hukuku Umumiye	--	Hilaf-ı Tenbih	2 kuruş ceza ve sahip olduğu silaha el koymak
Akçahisar	Bash? Doda? Kuta?[735]	Gayrimüslim	Kata? Teriç? Nikola	İslam	Hane ve Arazi Zabt	2 ay hapis
Leş	Prenk Mata oğlu[736]	Latin	Hukuku umumiye		Hilaf-ı memnu silah taşımak	Bir buçuk ay hapis
Şoş Cebeli[737]	Noy Prenk oğlu	Latin	Martin Bala oğlu	Latin	Kâtil Ma’zur	Bir buçuk sene hapis ve 5 sene zaptiye nezareti altına alınması
İşkodra	Mark Hil oğlu[738]	Latin	Hukuku Umumiye	--	Silah endahtı	3 ay hapis ve iki kuruş ödeme

Tablonun verilerine göre, toplamda 52 olayda 52 mahkûma yönelik çeşitli cezalar verilmiştir. Bu mahkûmlardan 23’ü Latin, 11’i Katolik, 7’si İslam (bunlardan biri Kıpti) ve 6’sı ise mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslimler ve 5’i Rumlardan oluşmaktadır. Olayların mağduriyetine dair veriler incelendiğinde, 15 olayda Hukuk-ı Umumiyeye karşı suç işlendiği, 7 olayda Adliyenin Zaptiye memurlarına karşı suç işlenmiş olduğu, 12 olayda Latinlere karşı suç işlendiği, 7 olayda Müslümanlara karşı suç işlendiği, 5 olayda Rumlara karşı suç işlendiği, 3 olayda ise mağdurların dini inançları belirtilmeyen, diğer 3 olayda ise mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslimlere karşı suç işlendiği tespit edilmiştir.

[727] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (009.001)
[728] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (009.001)
[729] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (009.001)
[730] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (008.002)
[731] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (008.002)
[732] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (009.001)
[733] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (010.001)
[734] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (010.001)
[735] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (009.001)
[736] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (002.001)
[737] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (006.002)
[738] BOA, DH.EUM.KADL, 13/36 (005.002)

İşlenen suçlar ve bu suçlar sonucu verilen cezalar şu şekilde açıklanabilir: 7 olay, Adliye Zabıtası memurlarına karşı nüfuz kullanımı ve kuvvetli müdahale nedeniyle meydana gelmiştir. Bu olayların tamamı Akçahisar kazasında gerçekleşmiş olup, suçluların tamamı Katolik mezhebine mensuptur. İlgili suçlardan dolayı mahkumlar, 2 aydan 5 aya kadar değişen sürelerde hapis cezasına çarptırılmıştır. Her ne kadar işlenen suçlar benzer nitelikte olsa da mahkumların aynı mezhebe mensup olmalarına rağmen farklı cezalar verilmiş olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, herhangi bir bireye karşı haksızlık yapılmış olmasından kaynaklanmamaktadır, çünkü suçluların tamamı aynı dini inanca sahip bireylerdir. Ancak, suçların zaptiyeye karşı gösterilen direncin derecesine bağlı olarak farklı cezaların uygulanmış olabileceği düşünülmektedir. Zira suçun niteliği benzer olsa da her bir birey suçunu işlerken diğerlerine göre daha fazla veya daha az direnç göstermiştir.

Darp suçundan dolayı hapis cezasına çarptırılan kişilerin sayısının 10 olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişilerin 1'i Leş, 4'ü İşkodra, 3'ü Dıraç, 1'i Akçahisar ve 1'i Puka kazasındandır. Suçluların milliyetlerine göre dağılımı ve aldıkları cezalar incelendiğinde, 4 kişinin Latin olduğu ve Hukuku Umumiyeye karşı suç işlemiş olmaları nedeniyle 24 saat ile 2 hafta arasında değişen hapis cezaları aldıkları görülmektedir. Diğer iki darp olayı ise Rumlar arasında gerçekleşmiş olup, bu kişiler 1'er hafta hapis cezasına çarptırılmışlardır. Bir başka olayda ise, bir Müslüman Kıpti'nin bir Rum'u darp etmesi sonucu 1 hafta hapis cezası verilmiştir. İki ayrı olayda, Latinler arasında gerçekleşen darbın cezası 10 gün olarak belirlenmiş, ancak ikinci olayda hem darp hem de yaralama suçunun işlenmiş olması nedeniyle 2 hafta hapis cezası verilmiştir. Bir başka olayda ise, bir Müslümanın bir gayrimüslimi darp etmesi sonucu, bir Mecidiye altını ile cezalandırılmıştır. Bu durumlardan, darp suçlarına ilişkin olarak en az 24 saat, en fazla ise 2 haftaya kadar değişen hapis cezalarının verildiği, bunun arasında bir hafta ve 10 günlük cezaların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Darp suçlarıyla ilgili olarak en az 24 saat hapis cezası uygulandığı gözlemlenmişken, bir Müslümanın suçunun Mecidiye altını ile cezalandırıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, söz konusu Müslümanın darp suçunun daha hafif olduğu ve bu sebeple cezanın para cezasına dönüştürüldüğü şeklinde yorumlanabilir. Zira bir Müslüman Kıpti'nin bir Rum'u darp etmesi durumunda, Kıpti Müslüman olmasına rağmen, ceza olarak altın yerine bir hafta hapis cezasına çarptırıldığı

görülmüştür. Bu da altınla ödenen cezanın daha hafif olma olasılığının yüksek olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Yaralama suçlarıyla ilgili olarak tabloda iki örnek yer almaktadır. Her iki olayın da Latinler arasında gerçekleşmesine rağmen farklı cezalarla sonuçlandığı görülmektedir. Birinci olayda sanık yalnızca bir hafta hapis cezasına çarptırılırken, ikinci olayda sanık bir ay hapis cezası almıştır. Bu fark, yaralamanın ciddiyetine göre hapis cezası verildiği şeklinde yorumlanabilir. Hırsızlık suçlarına ilişkin olarak ise tabloda 10 mahkûmdan söz edilmektedir. Bu kişilerin 4'ü Latin, 4'ü Müslüman, 1'i Rum ve 1'i mezhep aidiyeti belirli olmayan gayrimüslimdir. 4 Latin arasında bir kişi, bir Müslümana karşı hırsızlık yapıp 5 ay hapis cezası almıştır. Diğer üç Latin, yaptıkları hırsızlıktan dolayı mağdurların sayısının fazla olması nedeniyle her biri bir buçuk yıl hapis cezasına çarptırılmışlardır. 4 Müslüman mahkûmdan ise tamamı Latinlere karşı hırsızlık yapmış ve bu kişilerden biri üç ay, diğeri dört ay, diğer ikisi ise altışar ay hapis cezası almıştır. Kalan iki hırsızlık olayında, birinde Rum, Rum'a karşı hırsızlık yapıp bir ay hapis cezası alırken, diğerinde gayrimüslim bir kişi Müslümana karşı hırsızlık yapıp yine bir ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Örnekler incelendiğinde, mezhep aidiyeti belli olmayan bir gayrimüslimin, bir Müslümana karşı işlediği hırsızlık suçundan dolayı 1 ay hapis cezasına çarptırıldığı, oysa bir Latin'in aynı suçtan dolayı 5 ay hapis cezası aldığı görülmektedir. Ancak, Müslümanların Latinlere karşı işledikleri hırsızlık suçlarından dolayı, 3, 4 hatta 6 ay hapis cezasına çarptırıldıkları gözlemlenmektedir. Bu örneklerde, bir Müslümanın Latinlere karşı işlediği hırsızlık suçlarından dolayı, Latin, Rum ve mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslimlere kıyasla daha fazla ceza aldığı gözlemlenmektedir. Bir buçuk yıl hapis cezasıyla cezalandırılan Latinler ise, yaptıkları hırsızlıkların mağdurlarının çokluğu nedeniyle bu cezaya çarptırılmıştır. Bu durum, mahkemenin hırsızlık suçlarında dini bir ayrım gözetmeden, çalınan eşyanın miktarına göre ceza verdiğini açıkça göstermektedir.

Hukuk-ı Umumiyeye karşı şamata ve gürültü suçundan dolayı 7 kişi hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu olaylar tamamıyla İşkodra kazasında meydana gelmiş olup, suçluların 5'i Latin, 2'si ise Rum'dur. Bu suçtan dolayı Latin ve Rumlar arasında herhangi bir ayrım yapılmadan, her biri üçer gün hapis ve onar kuruş para cezasına çarptırılmıştır.

Ehafe (korkutma) suçuna ilişkin olarak ise 5 mahkûm bulunmaktadır. Bunlardan 3'ü Akçahisar, 1'i Kavaya ve 1'i Leş kazasındandır. Latin bir kişi, bir Latin'i korkuttuğu için on gün hapis cezası alırken, gayrimüslim bir kişi gayrimüslimi korkuttuğu için 15 gün hapis cezasına çarptırılmıştır. Bir Müslüman, bir Rum'u korkuttuğunda iki ay hapis cezası almış, gayrimüslim bir kişi bir Müslümanı korkuttuğunda ise üç ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu durum, her olayda ister Müslüman ister gayrimüslim olsun, suçluların farklı cezalar almış olmaları nedeniyle, korkutma suçunun derecesine göre mahkumlara hapis cezası verildiği şeklinde yorumlanabilir.

Zarar ve ziyan suçundan dolayı 3 kişinin ceza aldığı görülmektedir. Bunlardan 2'si Katolik, 1'i ise mezhep aidiyeti belli olmayan gayrimüslimdir. Katoliklerin her ikisi, Müslümanlara zarar verdikleri için 10 kuruş ödeme cezasına çarptırılmıştır. Diğer olayda ise, gayrimüslim bir kişi başka bir gayrimüslime zarar vererek 10 kuruş ödeme cezasına çarptırılmıştır. Bu örneklerden anlaşılacağı üzere, zarar-ziyan suçları ister Müslümana karşı ister gayrimüslime karşı işlenmiş olsun, din farkı gözetilmeksizin hak edilen ceza verilmiştir.

Tablodaki verilere göre, bir başka suç türü olan Hukuk-ı Umumiyeye karşı hilaf-ı tembih (uyarıya karşı gelme) suçundan dolayı ceza verilmiştir. Tuz kazasında 2 Katolik, Hukuk-ı Umumiyeye karşı hilaf-ı tembihten dolayı ikişer kuruş ceza almış ve sahip oldukları silahlara da el konulmuştur. Hane ve araziye zapt suçunun işlendiği olay ise Akçahisar'da gerçekleşmiştir. Mezhep aidiyeti belli olmayan bir gayrimüslim, bir Müslümana ait hane ve araziyi zapt etmesi nedeniyle 2 ay hapis cezasına mahkûm edilmiştir. Yasak silah taşıma suçunun cezası bir buçuk ay hapis cezası olarak belirlenmiş, bir kişiye silah atma suçu ise 3 ay hapis ve iki kuruş para ödeme cezası ile cezalandırılmıştır.

Tablonun verilerine göre, birçok suçun cezası belirlenmiş olup, mahkemenin ceza verirken Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında herhangi bir ayrım yapmadığı ve cezaların işlenen suçun zararına ve büyüklüğüne göre verildiği görülmüştür. İşkodra vilayetinde en çok cinayet vakalarının işlendiği halde, bu defterde cinayetlerin cezasına yer verilmediği anlaşılmaktadır. Ancak, Latinler arasında işlenmiş bir cinayete dair bir kayda rastlanmaktadır. Fakat bu cinayetin cezası, istenilen açıklığı sağlamamaktadır. Zira cinayet, katl-i ma'zur (savunulabilir cinayet) olarak kayda geçirilmiş olup, faile bir buçuk yıl hapis ve 5 yıl zaptiye gözetimi verilmiştir.

Yapılan araştırmalar sonucunda, 24 Ağustos 1327[739] tarihli İşkodra vilayetine ait Dıraç Bidayet Mahkemesi kayıtlarına ulaşılmıştır. Bu kayıtlarda cinayetle ilgili, bizi aydınlatacak bazı veriler yer almaktadır. Zira bu defterde hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler tarafından işlenen cinayetlere dair bilgiler bulunmaktadır. Katillerin 3'ü gayrimüslim, geri kalanları ise Müslümandır. Müslüman katillerinden yalnızca biri, işlediği cinayet nedeniyle 3 yıl 9 ay hapis cezası alırken, diğer Müslümanlar 15 yıl hapisle cezalandırılmışlardır. Gayrimüslim katillere gelince, her birine 15'er yıl hapis cezası verilmiştir. Bu durumda, cinayet suçlarında mahkemenin dini bir ayrım yapmadan ister Müslüman ister gayrimüslim olsun, herkese eşit şekilde 15 yıl hapis cezası verdiği açıkça görülmektedir. Bilmukabele (karşı cinayet) durumunda ise işlenen cinayetler, bir buçuk yıldan üç buçuk yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılmıştır. Kayıtlarda, cinayet suçlarının yalnızca hapisle sonlanmadığı, bazen de kürek cezası ile sonuçlandığı görülmektedir. Aynı defterde, 1 kişinin üç yıl, 10 kişinin ise 15 yıl kürek cezasına çarptırıldığına dair kayıtlara yer verilmiştir.

Bu defterin kayıtlarında yalnızca cinayet cezalarına yer verilmemiştir. Yukarıdaki tabloda yer almayan bazı suçların cezaları da burada bulunmaktadır. Ancak, bu diğer suçların cezaları sadece Müslümanlara verilmiştir. Şimdiye kadar mahkeme kayıtlarında görülen bir durum ise, dini açıdan herhangi bir ayrım yapılmamış olmasıdır. Bu sebeple, diğer suçlara verilen cezaların aydınlığa kavuşturulması açısından bu hususun belirtilmesinde bir sakınca bulunmadığı düşünülmektedir. Memuriyete hakaret suçu nedeniyle beş hafta hapis cezası verilmiş, teşhir-i silah (silah gösterme) suçundan ise üç yıl hapis cezası alındığı görülmektedir. Kız kaçırma suçunun cezası iki ay hapis, zorla kız kaçırma suçu ise on beş ay hapis cezası ile cezalandırılmıştır. Ancak aynı kayıtlarda kız kaçırma ve zorla kız kaçırma suçlarının cezasının üçer yıl olarak da kaydedildiği gözlemlenmektedir. İhrak (yakma) suçundan bir yıl hapis cezası, dolandırıcılık suçundan ise bir buçuk yıl ile iki buçuk yıl arasında değişen hapis cezaları verilmiştir. Ölü cesedi saklamak suçunun cezası ise sekiz ay hapis olarak kaydedilmiştir. Mezhep aidiyeti belli olmayan bir gayrimüslim tarafından işlenen zorla fi'li şeni' (ahlaka karşı cinsel suç) suçu ise üç yıl hapis cezası ile cezalandırılmıştır.

[739] BOA, DH.MB.HPS,143/48 (002.001)

İşkodra vilayetinde cinayet suçlarıyla ilgili olarak hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler arasında bazı istisnalar dışında cinayet suçunun 15 yıl hapis cezası ile cezalandırıldığı görülmüştür. Ancak, kısasa dair herhangi bir işlem yapıldığına rastlanmamıştır. Bu durum, İşkodra vilayetinde Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kısas ve idam cezalarının kaldırılmış olmasından mı kaynaklanmaktadır, yoksa başka bir sebepten mi kaynaklandığı sorusunu akla getirebilir. Fakat İşkodra vilayeti ile ilgili son dönemlere ait kayıtlarda, casusluk ve firar suçlarından dolayı toplamda 4 idam cezasının Harp Divanı tarafından uygulandığı gözlemlenmektedir[740]. Bu durum, gerektiğinde suçluların idam cezasına çarptırıldığını göstermektedir. Peki, cinayet suçlarında kısasın neden uygulanmadığı sorusuna gelince, kan davalarına ilişkin alt başlıkta, devletin ve yerel yönetimlerin İşkodra'daki kan davalarını sulh yoluyla ve diyeti ödeyerek çözmeye çalıştıkları gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, kısasın uygulanmaması, kan davalarını sona erdirmek amacıyla kullanılmamış olabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Hapishanede görev yapan Müslümanlar ve gayrimüslimler ile birlikte hem görevlerinin dereceleri hem de aldıkları maaşlara ilişkin bir belge elimize ulaşmıştır.

Tablo 31: İşkodra vilayetinde çalışan hapishane personelinin görev unvanları, maaş miktarları ve atama tarihlerini içeren kayıt[741].

Memuriyet Aylığı	**Vilayet**	**Memuriyet Türü**	**Tarih Tayini**	**İsimleri**
600	İşkodra	Hapishane Müdürü	15 Teşrini evvel sene 1325	Derviş Bey
300	""	Hapishane Kâtibi	15 Teşrini evvel se 1325	Emrullah Efendi
250	""	Ser-Gardiyan	26 Nisan 1325	Abdullah …
150	""	Gardiyan	1 Mart 1327	Süleyman b. Yunus
150	""	Gardiyan	15 Haziran 1326	Hüseyin Çavuş
150	**""**	**Gardiyan**	**3 Mart 1326**	**Paşko Kola …**
150	**""**	**Gardiyan**	**3 Mart 1326**	**Zef Mata**
150	""	Gardiyan	15 Teşrini evvel 1325	Abdül …
120	Dıraç	Gardiyan	3 Teşrini evvel 1314	Ömer Ağa
120	""	Gardiyan	14 Mart 1326	Maksat Efendi
120	""	Gardiyan	9 Ağustos 1326	Veli Ağa

Tablonun verilerine göre, İşkodra vilayetindeki hapishanede 11 memur görev yapmaktadır. Bu 11 memurdan 8'i İşkodra'da, 3'ü ise Dıraç hapishanesinde

[740] BOA, Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, Kutu, 684; Gömlek, 16; Sıra, 20; R. 16 Kanunusani 1328/ M. 29 Ocak 1913
[741] BOA, DH.MB.HPS.M, 2/112 (001.001); R. 27 Teşrinisani 1327/ M. 10 Aralık 1911

çalışmaktadır. Memurlardan biri hapishane müdürü, biri hapishane kâtibi, biri ise ser-gardiyan olarak görev almakta, geri kalan 8 kişi ise gardiyan olarak görevlendirilmektedir. İşkodra'daki gardiyanların maaşı 150 kuruş, Dıraç'taki gardiyanların maaşı ise 120 kuruş olarak ödenmektedir. İşkodra'daki gardiyanlardan ikisi gayrimüslim olup, siyah renkle işaretlenmiş ve maaşlar konusunda Müslümanlarla herhangi bir ayrım yapılmadığı, her ikisinin de aynı miktarda maaş aldıkları açıkça görülmektedir.

SONUÇ

İşkodra, İlirya Devleti'nin başkenti olup, Roma İmparatorluğu'nun istilasından sonra çeşitli devletlerin egemenliğine girmiştir. Pagan inancına sahip olan İşkodra halkı, Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde iken çoktanrılı inançtan Hristiyanlığa dahil oldu. Ardından Bizans egemenliğine giren İşkodra, bu dönemde Hristiyan mezhepleri arasında bir geçiş süreci yaşamıştır. İşkodra, ilk olarak Latinlerin egemenliğine girmiş, ardından Bizans İmparatorluğu tarafından alınarak Ortodoks mezhebine dâhil olmuştur. Daha sonra Sırpların egemenliği altına giren şehir, yine Ortodoks inancını benimsemiş, sonrasında ise Venediklilerin eline geçerek Katolik mezhebine yönelmiştir. İşkodra halkının bu mezhepleri ne ölçüde benimsediği kesin olarak bilinmemekle birlikte, kendilerini bu mezhepler arasında bir geçiş süreci içinde bulmuşlardır. Bu süreç, 1479 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten önce kısa bir süre Osmanlı hakimiyetine giren İşkodra, tekrar Venediklilere teslim edilmiştir. 1479 yılına gelindiğinde, anlaşma yoluyla Osmanlı yönetimine dâhil olan İşkodra, 1912 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde kalmıştır. Katolik ve Ortodoks mezhepleri arasında bir geçiş süreci yaşayan İşkodra halkı, Osmanlı döneminde yeni bir dinle, İslam diniyle tanışmıştır.

Osmanlı hakimiyetine giren İşkodra'da, fetihten altı yıl sonra tutulan tahrir defterine göre, şehirdeki İslam nüfusu gayrimüslimlere kıyasla daha az iken, kırsal alanda ise Müslüman kaydına rastlanmamıştır. Yaklaşık bir asır sonra kayda alınan başka bir tahrir defterinde ise İşkodra şehrinde Müslüman nüfusunun, gayrimüslim nüfusuna kıyasla yüksek bir rakama ulaştığı, kırsal alanda ise gayrimüslim nüfusunun, Müslüman nüfusuna oranla çok daha fazla olduğu görülmüştür. Fetihten 382 yıl sonra ise İşkodra sancağında gayrimüslim nüfusunun oranının, Müslüman nüfusunun oranına kıyasla hâlâ yüksek olduğu tespit edilmiştir. XIX. yüzyılın sonunda ise İşkodra vilayetindeki nüfus dağılımında, Müslümanların gayrimüslimlerden sayıca daha fazla olduğu ve bunun, İşkodra vilayetine Dıraç sancağının katılmasıyla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira Dıraç sancağında Müslüman nüfusunun, gayrimüslim nüfusuna göre oldukça yüksek olduğu gözlemlenmektedir.

İşkodra vilayetindeki gayrimüslimlerin, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, özellikle devletin zayıfladığı bir dönemde, bu denli bir İslamlaşma süreci geçirmesi, İslam dininin kılıç zoruyla değil, bireylerin kendi iradeleri doğrultusunda kabul edildiğine dair önemli

bir göstergedir. Hristiyan devletlerinde, Katoliklerin bir Ortodoks devletinde, Ortodoksların ise bir Katolik devletinde yaşamalarının zorluk teşkil ettiği göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı Devleti'nde farklı dinlerin bir arada ve refah içinde yaşamaları, belirgin bir gerçektir. Osmanlı, gayrimüslimlere herhangi bir ayrım yapmaksızın, dini özgürlüklerini tamamen tanımış ve kendi inançlarını yaşama konusunda onlara geniş bir serbesti sağlamıştır. Gayrimüslim halk, devlete karşı çıkmadıkları sürece, kiliselerinde ayin yapma, dini ritüelleri yerine getirme, ruhsatlı kiliseler inşa etme, ruhsatlı okullar açma ve din adamlarını kendi aralarından seçme gibi konularda özgür bırakılmıştır. Devlet, gayrimüslimlerin iç işlerine müdahale etmemiştir. Ayrıca, sadece İşkodra halkı değil, bütün Arnavutlar, Osmanlı egemenliğine girmelerinden itibaren asimilasyon tehlikesinden de kurtulmuşlardır. Aslında, Bizans topraklarında silinmek üzere olan Katolik mezhebi de Osmanlı'nın gelmesiyle birlikte rahat bir nefes alarak Arnavutluk topraklarında varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir.

İşkodra'da asırlardır bir arada yaşayan Müslüman ve gayrimüslim halk, bu dönemde birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Çalışmada yer alan bulgulara göre, gayrimüslimler, Müslümanları tahrik etmek amacıyla domuz ve haç sembollerini kullanmışlardır. Bu tür olayların ardında yerli ve yabancı papazların yanı sıra yabancı konsolosların da etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Müslüman ve gayrimüslimler arasında gerginlik yaratmak amacıyla sadece gayrimüslimlerin değil, bazı durumlarda Müslümanların da kışkırtıcı davranışlar sergilediği anlaşılmaktadır. Bu süreçte, bazen çocukların dahi etkilenerek birbirlerine kötülük yapma eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Osmanlı Devleti ve İşkodra'nın yerel yönetimi, bu tür olaylara karşı soğukkanlı kalmış ve her zaman sorunları sulh yoluyla çözmeye gayret etmiştir. Yerel yönetim, İşkodra'daki asayişi sağlamak için elinden gelen tüm çabayı göstermiştir. Hatta Avrupalı devletlerden maaş alan ve halkı kışkırtan papazların, maaş verilerek Osmanlı tarafına çekilmeleri merkeze vali tarafından önerilmiştir. Fakat devlete karşı fiilen hareket eden, silah veya kurşun taşıyan ya da devlet gözünde suçlu kabul edilen kişileri gizleyen papazlar, devlet tarafından tutuklanmış ve yargılanmıştır. Diğer taraftan, devletle uyumlu çalışan ve devletin çıkarları doğrultusunda faaliyet gösteren papazlar ise ödüllendirilmiştir. Son dönemde, gayrimüslimlerin devletin çeşitli kademelerinde istihdam edildikleri, belediye, askerlik, jandarma, polis, mahkeme gibi pek çok idari görevde görevlerini sürdürdükleri gözlemlenmektedir.

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında, İşkodra vilayetinde meydana gelen suçlar da incelenmiştir. Osmanlı Devleti'ne ait arşiv kayıtlarında, çeşitli suçların işlendiği ve en yaygın suçların öldürme, yaralama, hırsızlık gibi suçlar olduğu tespit edilmiştir. Bu suçlar hem gayrimüslimler hem de Müslümanlar tarafından işlenmiştir. Suç oranlarına bakıldığında, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında suç işlenmiş olsa da çoğunluğun kendi aralarında suç işlediği ve dini temelli bir çatışmanın olmadığı gözlemlenmektedir. Aynı mahkemelere başvuran Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında bazı suçlarda benzer ceza uygulamaları görülmüş, ancak bazen Müslümanlar daha fazla ceza alırken, bazen de gayrimüslimler daha ağır cezalandırılmıştır. Bu durumun işledikleri suçların türü ve miktarına bağlı olarak değişmiş olduğu tahmin edilmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Evrakları:

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT)

DH.MKT, 888/61; DH.MKT, 1005/65; DH.MKT, 1473/43; DH.MKT, 1806/43; DH.MKT, 1810/45; DH.MKT, 514/26; DH.MKT, 812/70; DH.MKT, 239/62; DH.MKT, 910/39; DH.MKT, 2217/51; DH.MKT, 1370/39; DH.MKT, 386/82; DH.MKT, 2896/28; DH. MKT, 1360/1; DH.MKT, 2305/83; DH.MKT, 395/61; DH.MKT, 2573/52; DH.MKT, 917/74; DH.MKT, 2607/130; DH.MKT, 2865/58; DH.MKT, 956/30; DH.MKT, 1211/33; DH.MKT, 2531/23; DH.MKT, 2618/18; DH.MKT, 1109/43; DH.MKT, 919/70; DH.MKT, 930/64; DH.MKT, 2381/139; DH.MKT, 2585/19; DH.MKT, 1592/56; DH.MKT, 1593/92; DH.MKT, 844/84; DH.MKT, 224/58; DH.MKT, 107/66; DH.MKT, 140/30; DH.MKT, 773/21; DH.MKT, 1647/102; DH.MKT, 1705/76; DH.MKT, 1021/34; DH.MKT, 300/40.

Babıali Evrak Odası (BEO)

BEO, 3898/292293; BEO, 1030/77318; BEO, 1168/87578; BEO, 131/9800; BEO, 889/66651; BEO, 984/73762; BEO, 889/66651; BEO, 984/73762; BEO, 1460/105382; BEO, 1548/116064; BEO, 3383/253658; BEO, 3838/287836; BEO, 3091/231814; BEO, 2585/193829; BEO, 822/61577; BEO, 7/482; BEO, 4098/307325; BEO, 2347/175981; BEO, 2456/184151; BEO, 2336/175187; BEO, 2082/156104; BEO, 2368/177535; BEO, 925/69334; BEO,1519/113912; BEO, 913/68461; BEO, 1828/137099; BEO, 2171/162784; BEO, 2193/164417; BEO, 3087/231496; BEO, 3101/232523; BEO, 815/61089; BEO, 2177/163206; BEO, 3129/234603.

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.M)

DH.TMIK.M, 98/15; DH.TMIK.M, 162/55; DH.TMIK.M, 104/80; DH.TMIK.M, 110/12; DH.TMIK.M, 111/44; DH.TMIK.M, 113/49; DH.TMIK.M, 149/10; DH.TMIK.M, 151/49; DH.TMIK.M, 160/35; DH.TMIK.M, 171/33; DH.TMIK.M, 182/13; DH.TMIK.M, 185/13; DH.TMIK.M, 185/12; DH.TMIK.M, 186/36; DH.TMIK.M, 187/21; DH.TMIK.M, 187/22; DH.TMIK.M, 190/46; DH.TMIK.M, 191/57; DH.TMIK.M, 215/1; DH.TMIK.M, 217/3; DH.TMIK.M, 222/15; DH.TMIK.M, 227/70.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı İşkodra Evrakı (TFR.I.İŞ)

TFR.I.İŞ, 5/418; TFR.I.İŞ, 3/241; TFR.I.İŞ, 2/108; TFR.I.İŞ, 2/159; TFR.I.İŞ, 3/290; TFR.I.İŞ, 4/353; TFR.I.İŞ, 4/364; TFR.I.İŞ, 5/472; TFR.I.İŞ, 6/509; TFR.I.İŞ, 6/553; TFR.I.İŞ, 4/359; TFR.I.İŞ, 2/121; TFR.I.İŞ, 3/224; TFR.I.İŞ, 3/227; TFR.I.İŞ, 4/356; TFR.I.İŞ, 4/363; TFR.I.İŞ, 5/441; TFR.I.İŞ, 5/442; TFR.I.İŞ, 6/514; TFR.I.İŞ, 6/517; TFR.I.İŞ, 7/612.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT)

MF.MKT, 307/25; MF.MKT, 591/28; MF.MKT, 607/46; MF.MKT, 38/26; MF.MKT, 568/7; MF.MKT, 336/15; MF.MKT, 391/56; MF.MKT, 172/13; MF.MKT, 332/63; MF.MKT, 356/4; MF.MKT, 356/53; MF.MKT, 335/33; MF.MKT, 505/20; MF.MKT, 721/49; MF.MKT, 1178/62; MF. MKT, 1168/70; MF.MKT, 862/59.

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR)

DH.ŞFR, 115/68; DH.ŞFR, 230/100; DH.ŞFR, 355/20; DH.ŞFR, 355/113; DH.ŞFR, 337/136; DH.ŞFR, 215/118; DH.ŞFR, 133/42; DH.ŞFR, 309/7; DH.ŞFR, 203/13; DH.ŞFR, 139/27; DH.ŞFR, 139/51; DH.ŞFR, 140/7; DH.ŞFR, 269/68.

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH)

HR.TH, 126/6; HR.TH, 321/108; HR.TH, 104/43; HR.TH, 176/98; HR.TH, 311/86; HR.TH, 66/47; HR.TH, 93/81; HR.TH, 190/112; HR.TH, 283/49; HR.TH, 272/31; HR.TH, 261/84; HR.TH, 295/40; HR.TH, 265/15.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS)

HR.SYS, 121/63; HR.SYS, 1889/14; HR.SYS, 1785/20; HR.SYS, 115/14; HR.SYS, 117/11; HR.SYS, 154/9; HR.SYS, 151/96; HR.SYS, 152/21; HR.SYS, 82/23; HR.SYS, 115/68; HR.SYS, 150/15.

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT)

HR.MKT, 173/54; HR.MKT, 124/75; HR.MKT, 165/31; HR.MKT, 114/69; HR.MKT, 408/84; HR.MKT, 185/92; HR.MKT, 525/92.

İrade Adliye ve Mezahip (İ.AZN)

İ.AZN, 48/19; İ.AZN, 102/13; İ.AZN, 86/27; İ.AZN, 36/2; İ.AZN, 73/9; İ.AZN, 13/19; İ.AZN, 47/33; İ.AZN, 77/4; İ.AZN, 8/9; İ.AZN, 17/18.

Yıldız Umumi (Y.PRK.UM)

Y.PRK.UM, 1/79; Y.PRK.UM, 31/42; Y.PRK.UM, 5/116; Y.PRK.UM, 42/108; Y.PRK.UM, 37/80; Y.PRK.UM, 60/93.

İrade Hariciye (İ.HR)

İ.HR, 201/11470; İ.HR, 208/12028; İ.HR, 170/9233; İ.HR, 179/9916; İ.HR, 220/12798; İ.HR, 225/13159.

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)

A.MKT.MHM, 679/5; A.MKT.MHM, 473/90; A.MKT.MHM, 534/30.

Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO)

HR.HMŞ.İŞO, 196/3; HR.HMŞ.İŞO, 174/46; HR.HMŞ.İŞO, 193/50; HR.HMŞ.İŞO, 194/62.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT)

MF.İBT, 364/80; MF.İBT, 346, 12.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV)

Y.MTV, 302/216; Y.MTV,169/57; Y.MTV, 170/52.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı Jandarma Müşiriyet ve Kumandanlık Evrakı (TFR.I.AS)

TFR.I.AS, 5/424; TFR.I.AS, 4/326; TFR.I.AS, 5/480.

Hariciye Nezareti İdare (HR.İD)

HR.İD, 2043/26; HR.İD, 2039/1; HR.İD, 2043/16.

Dahiliye Nezareti Memurin Kalemi (DH.EUM.MEM)

DH.EUM.MEM, 1/56; DH.EUM.MEM, 8/41.

Meclis-i Vala (MVL)

MVL, 1013/74; MVL, 1015/17.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı Umum Evrakı (TFR.I.UM)

TFR.I.UM, 1/12; TFR.I.UM, 2/108.

Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)

Y.PRK.BŞK, 63/90; Y.PRK.BŞK, 54/17.

Yıldız Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD)

Y.PRK.MYD, 7/77; Y.PRK.MYD, 13/19.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)

Y.EE, 146/35; Y.EE, 12/15; Y.EE, 79/8; Y.EE, 79/9.

Zabtiye (ZB)

ZB, 305/27; ZB, 305/31; ZB, 102/26.

Bab-ı Asafî Kilise Defterleri (A.DVNSKLS.d)

A.DVNSKLS.d, 11.

Bab-ı Asafi Gayri Müslim Cemaatlere Ait Defterler (A.DVNSGMC.d)

BOA, A.DVNSGMC.d, 4.

Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD)

A.MKT.NZD, 144/62.

Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM)

A.MKT.UM, 815/55.

Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (A.AMD)

A.AMD, 76/22.

Dahiliye Kısm-ı Adli Kalemi (DH.EUM.KADL)

DH.EUM.KADL, 13/36.

Dahiliye Hukuk (DH.H)

DH.H, 33/44.

Dahiliye Siyasi Kısım (DH.SYS)

DH.SYS, 79/1.

Dahiliye Müteferrik (DH.MB.HPS.M)

DH.MB.HPS.M, 2/112.

Dahiliye Hapishaneler Müdiriyeti (DH.MB.HPS)

DH.MB.HPS,143/48.

İrade Dahiliye (İ.DH)

İ.DH, 1351/51.

İrade Hususi (İ.HUS)

İ.HUS, 100/35.

İrade Maliye (İ.ML)

İ.ML, 68/47.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

İ.MMS, 45/1907.

İrade Maarif (İ.MF)

İ.MF, 1/3.

İrade Taltifat (İ.TAL)

İ.TAL, 478/2.

İrade Rüsumat (İ.RSM)

İ.RSM, 32/13.

Maliye Nezareti Defterleri (ML.VRD.d)

ML.VRD.d, 3712.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

MV, 227/178.

Şura-yı Devlet (ŞD)

ŞD, 2619/7.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı Sadaret Evrakı (TFR.I.A)

TFR.I.A, 31/3021.

Yıldız Müfettişlikler ve Komiserlik Tahriratı (Y.PRK.MK)

Y.PRK.MK, 12/92.

Yıldız Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ)

Y.PRK.AZJ, 24/84.

Yıldız Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y.PRK.AZN)

Y.PRK.AZN, 4/31.

Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA)

Y.PRK.EŞA, 11/25.

Yıldız Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH)

Y.PRK.DH, 3/10.

Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM)

Y.PRK.TKM, 49/70.

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS)

Y.A.HUS, 370/36.

Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES)

Y.A.RES, 78/65.

Tapu-Tahrir Defterleri (TD)

TD 17; TD 500.

BOA, Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, Kutu, 684; Gömlek, 16; Sıra, 20.

DH.SN.M, 81/39.

Vilayet ve Devlet Salnameleri

Devlet Salnamesi, H. 1263/ M. 1846.

Devlet Salnamesi, H. 1267/ M. 1850.

İşkodra Vilayeti Salnamesi, (Mektubî Vilâyet, H. 1310/ M. 1892).

İşkodra Vilayeti Salnamesi, (Mektubî Vilâyet, H. 1315/ M. 1897).

İşkodra Vilayeti Salnamesi, (Mektubî Vilâyet, H. 1316/ M. 1898).

KİTAPLAR ve MAKALELER

Adanır, Fikret - Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih Yazımı Tartışması*. çev. Beril İdemen. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2011.

Afyoncu, Erhan. *Son Dünya Düzeni*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.

Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yönetimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım, 2008.

---------, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990.

Akman, Mehmet. "Kilise: Fıkıh". *T.D.V İslam Ansiklopedisi*. C. 26. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Akyüz, Jülide. *İşkodra (İskenderiye) Sancağı (1485-1570)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Akyüz, Vecdi. *Osmanlı'da Din-Devlet İlişkileri*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 1999.

Ali b. Ebi Bekir Merginani. *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedi*. Mısır, ts.

Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi: Hz. Muhammed (s.a.v) Dönemi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 18., 2016.

Arnold, Thomas. *İslam'ın Tebliğ Tarihi*. çev. Bekir Yıldırım - Cenker İlhan Polat. İstanbul: İnkılab Yayınları, 2. Basım, 2016.

Aydın, Salim. *Balkanların Acı Yüzü*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 1. Basım, 2013.

Bartl, Peter. *Myslimanet Shqiptar Ne Levizyen Per Pavaresi Kombetare (1878-1912)*. Shtepia Botuese Dituria, ts.

Basha, Ali M. *İslami Ne Shqiperi Gjate Shekujve*. Tirane, 2. Basım, 2012.

Bilgin, Vejdi. *Fakih ve Toplum: Osmanlı'da Sosyal Yapı ve Fıkıh*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

Bostancı, Ahmet. *Hz. Peygamber'in Gayri Müslimlerle İlişkileri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001.

Bozkurt, Gülnihal. *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 1996.

Buhari, Muhammed b. İsmail. *Sahihu'l-Buhari, Cizye 5*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
C. Brockelmann. *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1954.
Cevdet Paşa, Ahmet. *Tezâkir (13-20)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
Cevizliler, Erkan. "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletindeki İngiliz Okulları Üzerine Bir İnceleme". *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/12 (2014), 119-155.
Çakan, İslamil L. - Solmaz, N. Mehmed. *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2006.
Çark, Y.G. *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler: 1453-1953*. İstanbul: Yeni Matbaa, 1953.
Derviş Ahmet Âşıkî. *Tevârihi Âl-i Osman Aşıkpaşazade Tarihi*. İstanbul: Kamer Yayınları, 2013.
Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 21. Basım, 2004.
---------, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*. Ankara: Doğuş Matbaası, 1970.
Düzdağ, M. Ertuğrul. *Şeyhulislam Ebussuud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı*. İstanbul: Şule Yayınları, 1998.
Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
Ercan, Yavuz. *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitabevi, 1. Basım, 2001.
Erdoğru, Akif. "18-19. Yüzyıl Osmanlı Panayırları ve Hafta Pazarlarına Dair Belgeler-I". *OTAM Ankara* 5 (1994).
Erken, İlkay. "İşkodra Vilayetinde İdadiler (1889-1912)". *History Studies* 12/4 (2020), 1783-1807.
Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*. İstanbul: Risale Yayınları, 1990.
---------, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992.
Eşref Edib. "İşkodra'dan Mekâtip (Mektuplar)". *Sırat-ı Müstakim* (1327), 61-62, blm. VII / 160.
Frazee, Charles. *Katolikler ve Sultanlar Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923*. çev. Cemile Erdek. İstanbul: Küre Yayınları, 1., 2009.
Füruzan. *Balkan Yolcusu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 5., ts.
Garaudy, Roger. *İslam Medeniyetinin İnsanlığa Katkısı*. çev. Cemal Aydın. İstanbul: Timaş Yayınları, 1., 2020.
Gençoğlu, Mustafa. "İşkodra Vilayeti'nin İdari Taksimatı ve Yapısı (1867/1868-1908)". *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 13/3 (2015).
Gölen, Zafer. "Tanzimat Dönemi'nde Bosna-Hersek'te Kilise İnşa ve Onarım Faaliyetleri". *Belleten* 65/242 (2001).
Görgün, Tahsin. *İslâm-Batı İlişkileri Çerçevesinde Medeniyet Meselesi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 4., 2020.
Hacci, Abdurrahman Ali. *İslamî Fetihten Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi (711-1492)*. çev. Kadir Kınar. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 1., 2017.
Halidi, Mustafa - Ömer Ferruh. *İslam Ülkelerinde Emperyalizm ve Askerleri*. İstanbul: Araştırma Yayınları, 1991.
Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınevi, 5. Basım, 1993.

İbn Kesir. *El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
İbnü'l-Esîr. *İslam Tarihi İbnü'l-Esîr El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*. çev. Abdullah Köşe. İstanbul: Bahar Yayınları, ts.
İbrahimi, Nexhat. *Kontaktet e Para Te İslamit Me Popujt Ballkanik Ne periudhen Paraosmane*. Shkup: Logos-A, 1997.
İdris-i Bitlisi. *Heşt Behişt: Vıı. Ketîbe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
İnalcık, Halil. *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954.
---------, *Hicri 835 Tarihli Sureti Defteri Sancaki Arvanid*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
---------, *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım, 2010.
---------, "Rumeli". *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*. C. 35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008.
Kalın, İbrahim. *İslam ve Batı*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.
Kanar, Mehmet. *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Derin Yayınları, 2005.
Karadaş, Cağfer. *Hidayet Rehberleri Peygamberler Kur'an'da İsmi Geçen 25 Peygamber*. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2013.
Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, ts.
Karataş, Ali İhsan. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*. İstanbul: Gökkubbe, 2009.
Karlsson, İngmar. *İslam ve Avrupa İnanç Ayrılığı - Yaşam Birliği*. çev. Gülseren Ergün. İstanbul: Cem Yayınları, 3., 2004.
Karpat, Kemal. *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*. ed. Zeynep Berktaş. çev. Recep Boztemur. İstanbul: Timaş Yayınları, 4., 2019.
Kaya, Eyüp Said - Hacak, Hasan. "Zimmet". *T.D.V İslam Ansiklopedisi*. C. 44. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
Kaynar, Reşat. *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
Kemal. *Selâtîn-Nâme (1299-1490)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.
Kenanoğlu, Macit. *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Basım, 2004.
Kiel, Machiel. "İşkodra". *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*. C. 23. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
Kocabaş, Süleyman. *Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı*. İstanbul: Vatan Yayınları, 3. Basım, 2007.
Kordinjano, Fulvio. *Shqiperia Permes Vepres Dhe Shkrimeve Te Misionarit İtalian At Domeniko (1847-1914)*. Shtepia Botuese Plejad, ts.
Kulla, Florida. *Arşiv Belgelerine Göre 19. Yüzyılda Arnavutluk'ta Hıristiyanlık ve Müslüman - Hıristiyan İlişkileri*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2023.
Lewis, Bernard. *İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti*. çev. Ömer Faruk Birpınar. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat, 3., 2022.
Llukani, Andrea. *Arti Kishtar Ne Shqiperi*. Tirane: Trifon Xhagjika Yayınları, 2014.
---------, *Historia e Krishterimit*. Tirane: Trifon Xhagjika Yayınları, ts.

Matrakçı Nasuh. *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târîh-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561)*. ed. Erhan Afyoncu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 1. Basım, 2019.
Mazower, Mark. *Bizansın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*. çev. Ayşe Ozil. İstanbul: Alfa Yayınları, 2010.
Mccarthy, Justin. *Historia E Popullsise Se Lindjes Se Mesme Dhe Ballkanit*. Tirana: Alsar Yayınları, 1. Basım, 2017.
---------, *Vdekje Dhe Debim Spastrimi Etnik İ Myslimaneve Osman 1821-1922*. çev. Arjol Guni. Tirane: Alsar Yayınları, 1. Basım, 2015.
Neşri, Mehmed. *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 4. Basım, 2014.
Nikaj, D. Ndoc. *Historia e Shqypnis*. Shkoder: Shtypshkronja Nikaj, 1917.
Nuhoğlu, Muhammet Said. "Osmanlı devleti'nde Alman Okulları ve Misyonerlik Faaliyetleri". *Doğu Araştırmaları* 1/17 (2017).
Olgun, Said. "Tuhaf Bir Zulüm: Rumeli Coğrafyasında Müslümanlara Karşı Bir Tahkir ve Tahrik Aracı Olarak Domuzun Kullanılması (1896-1908)". *Tarih Okulu Dergisi* XXXVII (2018).
Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
Oruç Beğ. *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2007.
Özel, Ahmet. "Gayri Müslim". *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.
---------, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Dârulislâm Darulharb*. İstanbul: İklim Yayınları, 1991.
Öztürk, Cemil. "İdâdî". *T.D.V İslam Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2000.
Öztürk, Levent. "Kilise". *T.D.V İslam Ansiklopedisi*. C. 26. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.
Palmer, Alan. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*. çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 2014.
Pulaha, Selami. *Defteri i Rregjistrimit Te Sancakut Te Shkodres i Vitit 1485*. Tirane: Mihal Duri Yayınları, 1974.
Qiriazi, Dhori. *Krishterimi Ne Shqiperi*. Argeta LMG, 2000.
Sadiku, Xhafer. *Midis Perandorive Dhe Religjioneve Nga Edikti i Kostandinit Tek Traktati i Berlinit*, ts.
Sarıçam, İbrahim. *İslam Tarihi El Kitabı*. ed. Eyüp Baş. Ankara: Grafiker Yayınları, 10., 2022.
Sezer, Musa. *XV. Yüzyılda Köstendil Ilıcası*. Erciyes Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017.
Sofuoğlu, Ebubekir. *Balkanlarda Kuşatma Var*. İstanbul: Selis Yayınları, 2. Basım, 2018.
Sulaj, Ervis. *Osmanlı Döneminde Mat Kazası (XIX. Yüzyıl)*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.
Şahin, Rahman. *Osmanlı Yönetimi'nde Vılçıtrın Sancağı (1450-1550)*. Erciyes Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2020.
Şeker, Mehmet. *Anadolu'da Bir Arada Yaşama Tecrübesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2015.
Şemseddin Sami. *Kâmûs-i Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317.
---------, *Kamus-i Türki*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 7. Basım, 1996.

---------, *Kamus-i Türki*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1998.
---------, *Kâmusu'l-A'lam*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1899.
Şimşek, Muttalip. "Osmanlı Devleti'nde Türkçe'nin Gayrimüslim Okullarında Mecburi Hale Getirilmesi ve Uygulanması". *OTAM* 43 (2018).
Thevenot, Jean. *1655-1656'da Türkiye*. çev. Nuray Yıldız. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1978.
Uğurlu, Muhammed. *Batılı Devletlerin Süryanilere Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri, Misyonerlik-Azınlık ve Yabancı Okullar*. ed. İbrahim Yılmazçelik. İstanbul: Kitabî Yayınları, 2024.
---------, *Geçmişin Aynasında Süryaniler Bitlis ve Diyarbekir Örneği (1870-1920)*. Ankara: Eskiyeni Yayınları, 1. Basım, 2024.
Ukgjini, Dom Nike. *Kisha Katolike Ne Trevat Shqiptare (Nga Shek. XI deri sot)*. Tirane: Qendra Botuese Shoqata e Jezuiteve, 2016.
Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Büyük Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 7. Basım, 1990.
Vahapoğlu, Hidayet. *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*. İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1997.
Yılmaz, Engin. "Osmanlı Devleti Arnavutçayı Yasakladı mı?" *Turkiş Studies* 9/7 (2014).
"Osmanlı Arşiv belgelerinde Arnavutluk". *Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları* 97 (2008), 416.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

File:Gjergj Fishta (portrait).jpg - Wikimedia Commons (13.12.2024)

Gjergj Fishta 1932 - Gjergj Fishta — Wikipédia (13.12.2024)

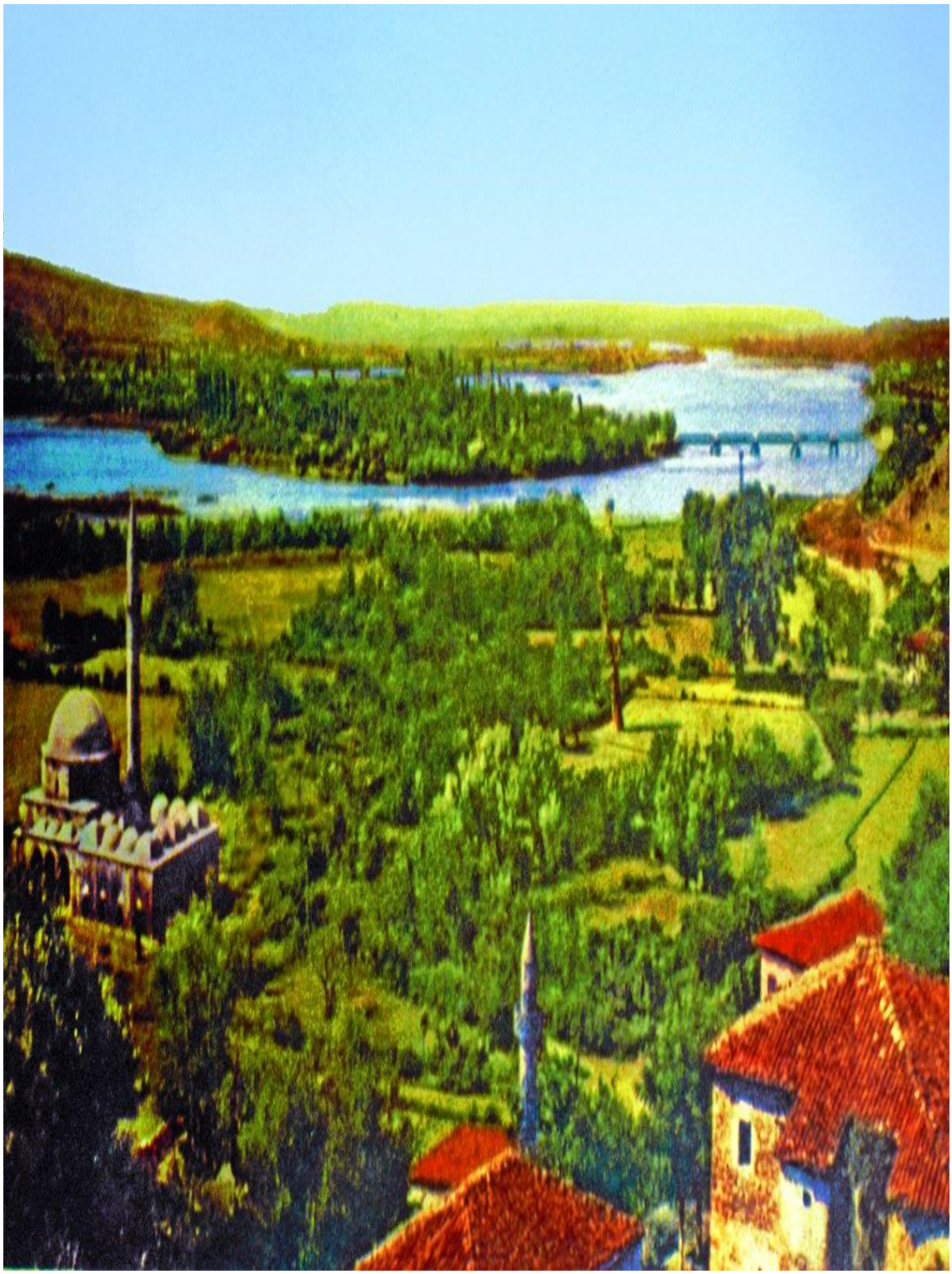
EKLER

Ek 1. Günümüz Arnavutluk Haritasında İşkodra[742]

[742] Shkodër albania Cut Out Stock Images & Pictures - Alamy (23.01.2025)

Ek 2. İşkodra'dan Bir Görünüş[743]

[743] Kiel, "İşkodra", 23/433.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	**ERVİS**		**SULAJ**
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller			
Eğitim Durumu	**Başlama - Bitirme**		**Kurum Adı**
Lise	2003	2007	Shkolla e Mesme e Bashkuar "Haxhi Lata" Suç
Lisans	2010	2015	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2015	2018	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları
Doktora	2018		Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları
Çalıştığı Kurum (lar)	**Başlama - Ayrılma**		**Çalışılan Kurumun Adı**
1.			
2.			
3.			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
İletişim (e-posta):			
Tarih: **İmza:**			